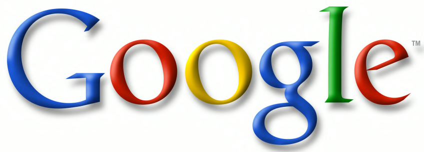

Google

DE TAAL- EN LETTERBODE.

DE

TAAL- EN LETTERBODE

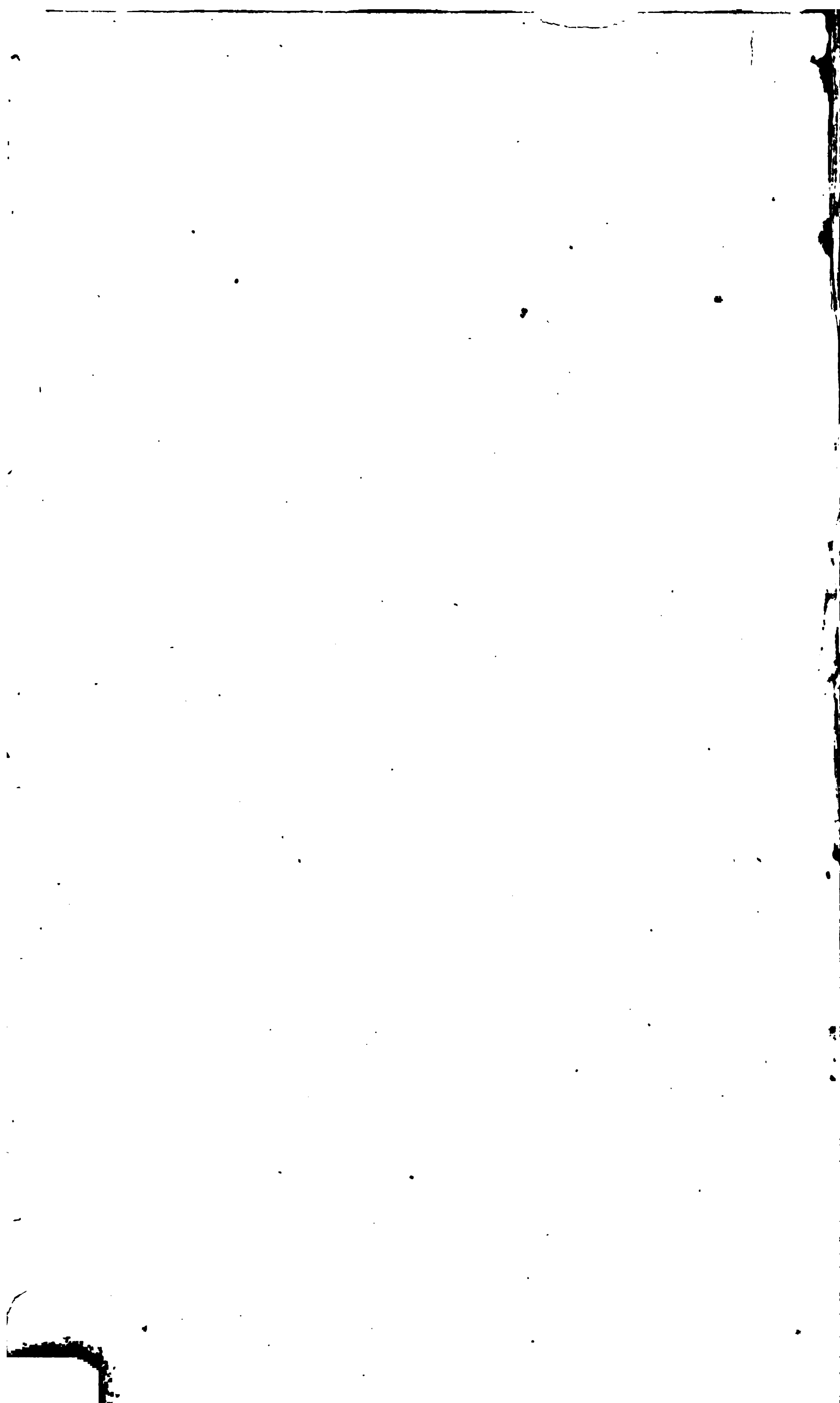
ONDER REDACTIE VAN

DR. E. VERWIJS EN DR. P. J. COSIJN.

EERSTE JAARGANG.

HAARLEM,
DE ERVEN F. BOHN.
1870.

INHOUD.

Zal de studie van onze moedertaal zich behoorlijk ontwikkelen en ook voor 't beschaafde deel onzer natie vruchten afwerpen, dan moet er een tijdschrift bestaan, dat uitsluitend aan de beoefening van 't Nederlandsch gewijd is. Tot nog toe voorzag de Taalgids in die behoefte en stelde, dank zij den onvermoeiden ijver zijner wakkere redacteurs, gedurende een reeks van jaren onzen taalgeleerden de gelegenheid open tot 't openbaar maken van de uitkomsten huns onderzoeks. Maar de dood van den uitnemenden TE WINKEL bracht hierin verandering. Zijn verdienstelijke medearbeider, de Heer VAN DIJK, zag zich door zijne drukke beroepsbezigheden in de onmogelijkheid gesteld om den last van 't redacteurschap alleen te dragen. 'T gevolg daarvan was, dat de Taalgids ophield te bestaan. Van verschillende zijden werden nu pogingen gedaan om iets nieuws tot stand te

brengen, maar vergeefs. Eindelijk wendden zich de Erven Bohn tot ons met verzoek de Redactie te aanvaarden van een tijdschrift geheel in den geest van den Taalgids ingericht. Hoewel alles behalve blind voor de groote bezwaren daaraan verbonden, meenden wij echter een in onze oogen zoo belangrijke zaak door een weigering niet te mogen tegenhouden. Aldus ontstond de *Taal- en Letterbode*, gelijk wij ons pleegkind doopten, en zagen wij ons genoodzaakt 't doornige redacteurspad te betreden. Zal onzen Bode een lang leven beschoren zijn? Ziedaar iets, dat geheel afhangt van de meerdere of mindere medewerking en ondersteuning, die wij zullen vinden. Immers de eerste ondergeteekende kan als medewerker aan 't Nederlandsch Woordenboek, de andere als leeraar bij twee verschillende inrichtingen van onderwijs, onmogelijk den tijd vinden, om de twintig vel druks, die een jaargang bevatten zal, zonder hulp van buiten te vullen. In onze circulaire deden wij dan ook een beroep op de welwillendheid van hen, die destijds den Taalgids met hunne bijdragen verrijkten. Nogmaals — en naar wij hopen niet vergeefs — wenden wij ons tot allen, die den bloei en de beoefening der Nederlandsche taal in den ruimsten zin des woords met ons beoogen. Reeds deze aflevering bewijst, hoe bereidvaardig mannen als DE VRIES DE JAGER, KERN en zooveel anderen aan ons dringend verzoek hebben gehoor gegeven. Mogen zij dit steeds blijven doen en anderen hun voorbeeld navolgen!

Wat aangaat den aard der taalkundige stukken, die wij wenschen op te nemen, zoo gelooven wij te kunnen volstaan met te verwijzen naar den Taalgids, waarin zich de beide oprichters

Dr. DE JAGER en Dr. TE WINKEL deels 't opbouwen der wetenschap zelve, deels 't bevattelijk verklaren harer beproefde uitkomsten ten doel stelden. Voorzeker ware het verkieslijker beide richtingen streng te scheiden en niet in één en 't zelfde tijdschrift te vertegenwoordigen, maar in een klein land als 't onze behoort zulks wel tot de onmogelijkheden. Wij moeten nu eenmaal roeien met de riemen, die wij hebben, en zoowel aan de eischen van den geleerde als aan die van den beschaafden man, welke van taalstudie juist geen hoofdvak maakt, trachten te voldoen. Vooral wenschen wij werkzaam te zijn tot degelijke vorming van onderwijzers, die uit den aard hunner werkzaamheid geroepen zijn tot 't verbreiden der taalwetenschap.

Wat onze tweede rubriek aangaat, wij stellen die open voor de bijdragen van hen, die zich aan de beoefening van 't historisch gedeelte onzer letterkunde wijden. In 't besef van 't nauwe verband, dat er tusschen taal en letterkunde bestaat, meenden wij de waarde van ons tijdschrift te verhoogen, door beiden hunnen eisch te geven en zoodoende alle eenzijdigheid te weren. Of de oogst echter ruim zal zijn? Zeker niet, indien die evenredig zal wezen aan 't getal arbeiders. Ook vooral daarom niet ruimer, omdat wij alle uitsluitend aesthetische beschouwingen, alsmede beoordeelingen van hedendaagsche dichtstukken en andere voortbrengselen der zoogenaamde fraaie letterkunde voor alle andere tijdschriften geschikter achten dan voor 't onze.

En hiermede rekenen wij den aard en de strekking van onzen Bode genoegzaam verklaard. De verdere splitsing in afdeelingen voor Nieuw- en Middelnederlandsch, Tekstverklaringen, Vragen

enz. valt van zelve in 't oog. Mogen wij met onze onderneming iets toebrengen tot de wezenlijke kennis en juiste waardeering onzer rijke en schoone moedertaal, dan zullen wij 't doel, waarnaar wij streven, volkomen bereikt hebben.

HET GESLACHT VAN BODE,

DOOR

EELCO VERWIJS.

Een alleszins verklaarbare *lapsus calami*, eene vergissing, ontstaan door het eerste lid der samenkoppeling, zelfs bij de verbetering der proef onopgemerkt voorbijgegaan, deed de Redactie van dit tijdschrift in de circulaire, welke zij aan eenige taal- en letterkundigen zond, zich aldus onderteekenen:

„De Redactie DER Taal- en Letterbode."

Erger kon het wel niet: de Redactie van een tijdschrift aan de beoefening der Nederlandsche taal gewijd, bij eene eerste verschijning voor een uitgelezen aantal taalbeoefenaars, een fout begaande tegen het geslacht van een woord!

De straf voor dit vergrijp liet zich dan ook niet wachten. Onder de Vlamingen stond een wreker op voor het schandelijk miskende geslacht van Bode. Het Kunst- en Letternieuws van een Vlaamsch blad, het *Volksbelang*, verhaalde dat de HH. Eelco Verwys en P. J. Coryn (lees: Verwijs en Cosijn) het prospectus van een nieuw tijdschrift hadden rondgezonden, dat „voornamelijk bestemd (zou zijn) om de leemte aan te vullen, welke door het staken van den *Taalgids*, vroeger door wijlen Te Winkel verzorgd, ontstaan is." Een prospectus was het eigenlijk niet, maar een verzoek tot medewerking aan enkelen gericht, doch dat doet weinig ter zake. Daarop volgt eene kleine stekeligheid aan het adres der nieuwe „*verzorgers.*"

„Het schijnt echter dat de nieuwe uitgave niet in de Nederlandsche taal zal geschreven zijn, maar in eene andere taal die er nog al veel overeenkomst mede heeft, maar er toch in sommige opzichten van verschilt, onder andere door het geslacht van het woord *bode*, dat bij ons mannelijk, maar in die andere taal vrouwelijk blijkt te zijn. Immers de voornoemde heeren noemen zich:

„*De Redactie* DER *Taal- en Letterbode.*"

En de beulen zonden ons een nummer der Courant, om ons het verschrikkelijk feit kenbaar te maken, dat wij *in effigie* hadden te pronk gestaan!

In het eerst stamelden wij een deemoedig *peccavimus*, maar toen de verslagenheid eenigermate geweken was, toen wij het hoofd weer durfden opbeuren, toen de stem der rede zich weer liet hooren, toen rees de vraag bij mij op, of die „andere taal," die veel overeenkomst met het Vlaamsch-Nederlandsch heeft, geen recht heeft aan *Bode* zoowel het mannelijk als het vrouwelijk geslacht toe te kennen. Zonder een advocaat van kwade zaken te zijn, meen ik die zaak voldoende te kunnen verdedigen. Vooraf zij echter opgemerkt, dat de twee „verzorgers" bij den drogen doop van hun pleegkind het den naam hebben gegeven van DEN Taal- en Letterbode. Het pleidooi is dan ook volstrekt niet bestemd om een eigen vergrijp te dekken. *Wir sind gerichtet!*

Over het geslacht van *bode* hebben eenige onzer taalkundigen gehandeld. In HOOGSTRATEN's *Geslachtl.* 55, wordt er bij aangeteekend: „Dit is een gemeenslachtig woord (*communis generis*); als 'er een vrouw bedoelt wordt is 't V." BILDERDIJK in de *Verkl. Geslachtl.* I. 86, zegt er van: M. door toepassing, waarom het in 't vrouwelijke *bodin* maakt." Dr. BRILL in zijne *Holl. Spraakleer* (1e uitg.) 126, zegt: „*Gemeenslachtig* (generis communis), dat is, of mannelijk of vrouwelijk, al naar dat zij een mannelijken of een vrouwelijken persoon te kennen geven, zijn.... *getuige*, *bode* en *dienstbode*, *maag* en *namaag*, *erfgenaam*, *kameraad*, *gemaal* enz., hoezeer sommige hunner door afleiding een naamwoord nevens zich vormen kunnen, hetwelk de vrouw in onderscheiding van den man beteekent, als *bodin* of *bodes*, *gemalin.*"

WEILAND in zijn *Nederd. Wdb.* gaat minder ver. Hij noemt het woord *bode* mann., doch voegt er bij: „Voor dienstbode, of iemand, dien men in dienst heeft, is het in beide geslachten gebruikelijk, derhalve ook *der*, of van de *bode;* doch hiervoor gebruikt men, gemeenlijk, *dienstbode.*"

Omtrent het gemeenslachtige van het samengestelde *dienstbode* zal wel bij niemand twijfel bestaan. Bij het invullen der belastingbiljetten zal men b. v. verklaren in dienst te hebben *één mannelijken* en *ééne vrouwelijke dienstbode.* Behoort men tot de minder bevoorrechten, die zich niet kunnen laten bedienen door een mooien, veelkleurigen livreiknecht, men zal zich gaarne vergenoegen met de hulp *een*ER nette dienstbode. Dr. HEREMANS, als alle Vlamingen, een fijn onderscheider der geslachten, geeft dan ook in zijn *Ned.-Fransch Wdb.* 130, bij BODE op: „m. Messager... m. *en* v. *Dienstbode.* Domestique, m. *et* f."

Zoowel bij WEILAND als in het laatst aangehaalde werk had gevoegelijk aangemerkt kunnen worden, dat het enk. van *bode*, in den zin van *dienstbode*, niet gebruikelijk is. Men zegt niet: Die arme vrouw heeft het druk met hare zware huishouding, en dan maar ééne *bode.* Men gebruikt dan *dienstbode*, *meid.* In de beteekenis van *dienstbode*, in plaats van *bode* — *bodin* te gebruiken zou belachlijk zijn. In het mv. is *boden* of *booien* de gebruikelijke term. Mijnheer A. houdt maar ééne *dienstbode;* zijn buurman heeft het huis vol *booien.* Zijn die *booien* alle van het vrouw. geslacht, dan is *bode* natuurlijk vrouwelijk.

Zoo nu *bode*, in de beteekenis van *domestique*, zoowel mann. als vrouw. is, zoo ook in den vorm des woords geen gebiedende reden is om het uitsluitend het mann. geslacht toe te kennen; waarom zou dan ook *bode*, in de eerste beteekenis van *boodschapper*, niet even goed nu eens mann. dan eens vrouw. kunnen zijn?

Dat moge in die „andere taal," die met de Nederlandsche wel eenige overeenkomst heeft, zoo zijn, in de Nederlandsche taal zelve zeker niet! Daar toch heeft men naast *bode* voor het vrouw. den vorm *bodin*, en deftiger, dichterlijker: *bodes.*

Wilt ge voorbeelden, ze zijn bij menigte te vinden. Noemt VONDEL niet "De Faem, een *voorbodin* van waerheit?" Sla HUYDEC. *Proeve*, III. 305 op: daar vindt ge nog:

Maar 'k zie, hoe d' Avondstar, de schoone *Hofbodin*....
Van ver my toelonkt. — VAN BRAAM.

Daar leest ge zelfs in eene plaats uit BROEKHUIZEN, 11:

De blonde dageraat, *bodinne* van den dag.

en uit WELLEKENS, *Dichtl. Uitsp.* 19:

de dageraat *Bodinne* van het licht.

Hoewel *dageraad* mann. is! Doch hoe kon zich een dichter uit de XVIII[e] eeuw een schoonen morgenstond, een prachtigen dageraad voorstellen, zonder er bij aan de blonde, roosvingerige Aurora te denken?

Slaan we onder de latere dichters BILDERDIJK eens op:

De blonde Nachtbodin, aan 't dalen,
Verspreidt alreeds heur laatste stralen.
X. 276.

Elders, VII. 9, zingt hij van de *Poëzy:*

De Driften toeven daar op 't wenken van hare oogen,
Of rusten, 't hoofd gebukt, met sluiers overtogen,
Als Rijksbodinnen, als Trauwanten van haar' stoel.

De zwaluw spreekt hij aldus aan, X. 190.

Gewenschte en vlugge Lentbodinne,
Ontsluimerd in verfrischte lucht,
Wees thands gezant der teêrste minne
By 't voorwerp van mijn boezemzucht!

Doch de titel luidt: *Een zwaluw*, *Briefbode;* niet *Briefbodin.*

Bij een slordigen dichter moge men nu dergelijke slordigheden en onnauwkeurigheden aantreffen, bij BILDERDIJK, die de taal volkomen meester was, die geene snaar van haar speeltuig zou aanroeren dan met vol bewustzijn, zal er eene reden moéten zijn, die hem heeft bewogen beide vormen naast elkander te plaatsen. De reden geeft hij zelf. *Bode* is alleen mann. „door toepassing," en hij had dan ook het volle recht in zijn gedicht: *De Bruiloftsdag*, X. 168, aldus de Avondster aan te spreken:

O goudgehelmde star naar wie mijne oogen turen,
Gy, liefde- en vreugde*bô*, waar blijft uw lieflijk licht?

Een niet minder keurig hedendaagsch dichter, wien niemand een fijn taalgevoel en heerschappij over de taal zal betwisten, de

dichter der *Schepping*, zegt in een gedicht *Aan mijne Zangster* (VIII. 113):

En de tintlende Avondstar,
Voorboô van *heur* zustrenscharen,
Klavert lachend uit de baren.

Van den geleerden taalkenner en dichter HUYDECOPER weten wij, dat hij met voorbedachten rade *bode* voor een vrouw. wezen heeft gebezigd. Na eerst tal van voorbeelden van het gebruik van *bodin* te hebben medegedeeld, voegt hij er bij: "Wy keuren dit gansch niet kwaad. Echter lustte 't ons onlangs, en wel met overleg, geenszins genoodzaakt door het rym, te schryven:

Dat ik u deeze maar zou brengen, als een *bode*
Van 't hemelsche besluit; —

schoon het eene *godin* is, die daar spreekt. Ik had behaagen gevonden in het zeggen van Gehoorzaamheid, eene *Maagd*, by FR. VAN HOOGSTRATEN, *Beg. Pelgr.* I. 21. bl. 139:

Gebeurt het ook, dat ik, gelijk een *bode*,
Eens hier of daer na toe en henen moet."

En hij voegt er bij: „Zelfs zijn de Ouden hiervan niet vreemd." Nog haalt hij eene plaats aan uit een *Eerdicht* van VIVERIUS aan Van Meteren, waar de *Historie* genoemd wordt:

een *Tuchtvrouw* van ons leven,
Een *Bode*, die van ouds ons tydingh bringhet by."

Waarom HUYDECOPER het gebruik van *bode* boven het bepaald vrouwelijke *bodin*, of zelfs *bodes* verkiest, zegt hij aan het slot: „Yder gebruike zijn oordeel. Ons komt het zulks voor, dat de meeste vrouwelijke woorden, met *in* eindigende volgens het gemeene gebruik, deezen uitgang, die in zich zelven niet veel aardigheid heeft, en den klemtoon van het zaakelyke deel des woords tot zich trekt, voegelijk en keurelijk wegwerpen; vooral in den stijl der aanminnige Zanggodinnen, waarin yder woord des Leezers aandacht moet wakker houden, en geduurig opwekken."

Trekken wij nu samen wat, onzes inziens, het beloop der zaak is, dan gelooven wij het volgende te durven beweren.

In het ohd. *boto*, ags *boda*, os. *bodo*; ofri. *boda*; onl. *bodo* [1]), was het woord mann., wegens den uitgang *o* en *a*. Bij afslijting

[1]) GRAFF III. 80; ETTM. 300; HEYNE, *Hél.* 166; RICHTH. 656; HEYNE, *Denkm.* 104.

der volle afleidingsuitgangen, die door de toonlooze *e* werden vervangen, bleef *bode* mann., niet meer om den vorm, maar door 't gebruik als zoodanig gewettigd. In het samengestelde *dienstbode* werd het gemeenslachtig, nu mannelijk, dan vrouwelijk gebruikt. Bij *bode*, boodschapper, was dit minder het geval, omdat daarnaast een vrouwelijke vorm *bodin* bestond, die zoowel in de gewone spreektaal als in den hoogeren stijl voor *vrouwelijke bode* werd gebezigd.

De Avondster was de *bodin* van den Nacht, even zeer als eene boodschaploopster van Leiden naar Warmond eene *bodin* was. Doch die alledaagsche bodinnen brachten den vorm in discrediet. „Daor is de *bodinne* van Twelle," hoorde ik in mijn jeugd vaak, en 'ARREMIENE was geen „blonde," geen „tedre Postbodin," naar een leelijk, gerimpeld, bepaald onbeminlijk oud wijf, die met haren kruiwagen vol pakjes, mandjes enz. alle poëzie wegjoeg. *Bodin* werd meer en meer beschouwd als het vrouw. van *bode*, in de beteekenis van *boodschaplooper*. Het gebruik van het platgewordene *bodin* werd allengs vermeden in den hoogeren stijl, tenzij men het langstaartige *bodinne* gebruikte. De sleep aan het kleed, zoo slecht passend voor een rappe *bodin*, gaf der bodinne iets gedistingeerds en fatsoenlijks, dat haar weder het deftig gezelschap van dichters en redenaars waardig maakte.

Bij persoonsverbeeldingen, die niet alleen in de dichterlijke taal, maar ook in de zoo schilderachtige volkstaal voortleven, kan men zich enkele verschijnselen, hoedanigheden enz. alleen als vrouwelijke voorstellen. Toen WELKEKENS DEN dageraad als *bodinne* van den Dag betitelde, was hij volkomen in zijn recht. Als een redenaar tot zijne hoorders zegt: Doch waartoe u langer het heerlijke, het hartverheffende van DEN godsdienst aangeprezen! ZIJ toch is de *troosteres* bij leed en smarte, de lieflijke bode des Hemels, *enz.*, — wanneer hij aldus spreekt, is zijne taal onberispelijk. Zeide hij daarentegen: „*Hij* toch is de *trooster*," zijne hoorders zouden pijnlijk worden aangedaan. *Godsdienst* blijft, niettegenstaande hij zoo spreekt, mannelijk; maar wil hij *hare* voortreffelijkheid aantoonen, dan denkt hij ze zich in de gedaante *eener* zachte, troost aanbrengende hemel*bode*.

Bestaat er geen bezwaar tegen om *dienstboden* zoowel in het

mann. als vrouw. geslacht te bezigen, dan zal toch ook wel hetzelfde gebruik aan het eenvoudige *bode* mogen worden toegekend. Niet evenwel in den zin van *boodschaplooper*: in die beteekenis is de vrouwelijke vorm *bodin* gebruikelijk.

Laat den dichter en den redenaar niet alleen de vormen *bodinne* en *bodes*, laat hun de vrijheid om het gemeenslachtige woord ook vrouwelijk te bezigen, even goed als in de gewone spreektaal *echtgenoot* en *speelnoot* in beide geslachten worden gebruikt. De toonlooze *e* van den uitgang, die de *o* en *a*, teekenen van het mann. geslacht heeft vervangen, verzet er zich niet tegen.

Nog een enkel woord over den titel van ONZEN Bode.

De beide „verzorgers," hoezeer ze niet alle gevoel van poëzie hebben uitgeschud, willen trachten in hunne hoedanigheid van Redacteurs zooveel mogelijk prozaïsch te blijven: te groote dichterlijke vervoering zou misschien schaden en hunnen blik benevelen. Zij zenden daarom hunnen Bode uit, en hopen dit nog lang te kunnen blijven doen.

Doch waren nu de Redacteurs een paar dichterlijke, razend opgewondene zielen, dweepten ze met het denkbeeld om de taalbeoefening te populariseeren door voortdurend op het altaar der Gratiën te offeren, wilden ze om dit doel al aanstonds te bereiken ook door uiterlijken dos hunnen Bode aanbevelen, en, door den illustratiegeest dezer eeuw aangestoken, zooal niet een geillustreerden Taal- en Letterbode de wereld inzenden, maar ten minste op den omslag dien tijdgeest huldigen — ik bid U, waar zouden ze dan heen?

Een kunstenaar zou er dood verlegen mede zijn: van eene Taal- en Letterbode zou hij niet best een heer, zelfs geen allegorisch-mythologisch heer kunnen maken. Zoodra de kunst er bij kwam, zoodra zij met dichterlijk gevoel eene gedaante, een lichaam aan den naam moest geven, zou zij er eene vrouw van maken, en ter wille der kunst zoude de Redactie den Bode in *eene* Bode moeten herdoopen. Doch aangezien wij onzen Bode niet met illustraties laten opsieren, en ook de omslag niet dan een stemmig grijs gewaad is, kunnen wij onzen Bode het mannelijk geslacht blijven toekennen, al ware het alleen om onzen Vlaamschen taalbroeders, uiterst nauwlettende geslachtkeurmeesters, genoegen te doen.

HERINNEREN,

DOOR

Mr. A. BOGAERS.

IN, INNE, INNE WERDEN, IN INNE WERDEN, INNEN, INNEREN, ERINNEREN, HERINNEREN.

Over de woorden, in den hoofde dezes opgeteekend, en in 't bijzonder, over de twee laatsten, is reeds veel geschreven en geredetwist.

Mag het echt en oorspronkelijk Neêrlandsch heten, als men zegt:

Zich of iemand AAN *iets herinneren?*

dan wel, komt deze benaming wettig alleen toe aan de spreekwijze:

Zich iets herinneren, en *iemand of aan iemand iets herinneren?*

Onze voornaamste taalkundigen, de H. H. WEILAND, BRUINING, SIEGENBEEK, LULOFS, LEENDERTZ, TE WINKEL, BILDERDIJK, DE JAGER, DE VRIES, hebben omtrent deze zaak meer of min uitvoerig hunne gedachten medegedeeld. [1])

Tot nog toe echter is men het over de beantwoording der vraag niet eens kunnen worden.

---

[1]) Zie WEILAND, Ned. Taalk. Woordenboek op *Herinneren*; BRUINING, Synonymen, I. 294; SIEGENBEEK, in het Taalk. Mag. II. 34; LULOFS, Gronden der Ned. woordafleidkunde, bl. 185, en Handboek van den vroegsten bloei der Ned. Letterkunde, bl. 423; P. LEENDERTZ, WZ., Navorscher, 8ste Jaarg. bl. 367, TE WINKEL, Taalgids, IV. bl. 7; BILDERDIJK op HUYGENS, V. bl. 166; DE JAGER, Verscheidenheden, bl. 263; Nalezing op het Glossarium van prof. Lulofs Handboek, bl. 54; Latere Verscheidenheden, bl. 480; DE VRIES, Der Leken Spieghel, II. bl. 472.

Na dat nu het geschil reeds een jaar of zeven gerust had en het dus hoog tijd werd, het weder eens op te rakelen, is zulks onlangs in het Januarij-nommer van het Maandschrift: *de Tijdspiegel* door Dr. A. DE JAGER geschied.

Deze kundige en onvermoeide verdediger van de uitdrukking: *zich of iemand* AAN *iets herinneren*, aldaar eene TWEEDE PROEVE leverende uit het WOORDENBOEK DER FREQUENTATIEVEN, waarmede hij onze Litteratuur gaat verrijken, heeft ter zelfde gelegenheid (zie bl. 51 en volg.) de zaak in quaestie op nieuw behandeld en met vele voorbeelden toegelicht.

Met groote belangstelling en waardering van des Schrijvers geleerdheid, hebben wij zijn vertoog gelezen, en zijn er door genoopt geworden nog eens aandachtig na te gaan, wat er vroeger reeds door hem en zijne bekwame tegenstanders over dit onderwerp in het midden gebragt is.

Waarlijk, wij hebben ons niet te beklagen gehad over de genomene moeite.

Veel wetenwaardigs en scherpzinnigs is ons van beide zijden ontmoet; maar (we bekennen het met waarheidlievende openhartigheid) ook aan beide zijden hebben we op beweringen gestooten, die ons toeschenen van genoegzamen grond ontbloot te zijn.

Geheel onpartijdig in het geschil, hebben we, naar ons beste weten, al het bijgebragte gewikt en gewogen.

De slotsom van ons onderzoek, waaraan we hopen, dat men geen logischen gang ontzeggen zal, wordt hier met pligtmatige bescheidenheid, aan het oordeel der deskundigen onderworpen.

I.

Onze taal bezit vele werkwoorden, die van adjektieven, ook enkele, die van bijwoorden of adverbiale voorzetsels afgeleid zijn.

Sommige worden intransitief, andere transitief gebezigd; eenige, zoowel transitief als intransitief.

Als een algemeenen regel mag men het navolgende aannemen:

1°. Indien zij voorkomen in een intransitieven zin, zoo wordt door hen aangeduid een ZIJN of WORDEN *van datgene, hetwelk het woord, waaruit ze sproten, beteekent.*

Dus verstaat men, b. v. door *suffen*, *flaauwen*, *grijzen*, *rijpen*; SUF ZIJN, FLAAUW-, GRIJS-, RIJP WORDEN.

2°. Verschijnen zij daarentegen in een transitieven zin, zoo beduiden ze een DOEN ZIJN of DOEN WORDEN ***van datgene, wat in het woord, waarvan zij afstammen, opgesloten ligt.***

Dienovereenkomstig verstaat men door *warmen*, *koelen*, *witten*, *scherpen*, *stevigen*, *uiten*, enz. WARM, KOEL, WIT, SCHERP, STEVIG, UIT (d. i. buiten) DOEN ZIJN, of DOEN WORDEN.

Bezigen we thans nog een aanzienlijk getal van zoodanige werkwoorden; in onze oude taal vindt men er veel meer, die allengs buiten gebruik zijn geraakt. Wij behoeven slechts te wijzen op *aven*, *mancken*, *dwaesen*, *konden*, *hoogen*, *kleinen*, *breeden*, *verren*, *sonderen*, [1]) enz., den zin hebbende (gelijk men bij KILIAEN, of bij onze oude Schrijvers zien kan) van AF ZIJN OF WORDEN, MANK ZIJN, DWAAS ZIJN; KOND, HOOG, KLEIN, BREED, VER, ZONDER DOEN ZIJN of DOEN WORDEN.

Past men nu dezen algemeenen regel toe op *In*, oudtijds ook *Inne*, genomen in zijne eigenlijke beduidenis van *binnen*, *intus*; dan gevoelt men gereedelijk, dat, indien er een transitief *Innen* van gevormd wordt, de eerste en oorspronkelijke beteekenis van dit ww. noodwendig wezen moet: IN of BINNEN DOEN ZIJN of DOEN WORDEN; dat is, met andere woorden: MAKEN DAT IETS, HETWELK BUITEN IS, IN OF BINNEN GERAKE.

Wij moeten den belangstellenden Lezer verzoeken het hier op den voorgrond gestelde wel in de gedachte te willen houden. Het zal blijken, dat er gewigtige gevolgtrekkingen uit te maken zijn.

II.

Dit, alzoo gevormde *Innen*, bezitten wij in het Nederlandsch. Met eene bijzondere toepassing op *gelden* en *geldswaarden*, is

---

[1]) Men ziet, dat wij het werkwoord *sonderen*, niet houden voor een frequentatief, gelijk Dr. DE JAGER stelt in zijne belangrijke *Proeve over de werkwoorden van herhaling*, enz. Een simplex *sonden* bezit (meenen we) onze taal niet. De regelmatige afleiding van *sonder* wordt ook voldoende gestaafd door de beteekenis van *sonderen*, gelijk staande met *zonder doen zijn*, d. i. *afscheiden*, *separare*. Zoo ook is o. i. het oude werkw. *achteren*, regtstreeks van 't adv. *achter* afgeleid, en niet van een werkw. *achten*.

het, den accusatief der geïnde zaak regerende, sinds eeuwen bij ons, maar niet bij de Duitschers, in gebruik.

Als kustbewonend en handeldrijvend volk, hebben wij altijd veel te innen gehad, en tot den huidigen dag toe bij innen ons wel bevonden. Wie weet, of het niet daarom reeds zoo vroeg in onze taal opgenomen, en zoo trouw in eere gehouden is?

Wat hiervan wezen moge, dit staat vast, dat, uit krachte van de grondbeteekenis des woords, *gelden innen* in het Nederlandsch overeenstemt met: *gelden binnen doen zijn;* d. i. *maken, dat gelden (die nog niet binnen zijn) binnen komen.*

Strikt gesproken, zou men daarbij kunnen vragen: „wáárin of wáárbinnen doen zijn of komen?" Gewis toch strijdt de uitdrukking: „iets in of binnen doen zijn in of aan iets anders," hoegenaamd niet met de eigenlijke beduidenis van het woord. Bij het gebruikelijke *gelden innen*, sprak het echter zóó van zelf, dat hij, die ze inde, ze in of binnen deed zijn *in zijn bezit*, dat men het voor overtollig hield, dit er nog bij te voegen. Men liet het achterwege, even als wij zulks nog doen bij de spreekwijze: *het geld is binnen*, bijna eensluidend met: *het geld is geïnd.*

Wie bekend is met hetgeen Dr. DE JAGER over het onderwerp geschreven heeft, zal bespeuren, dat ons gevoelen zich hier met het zijne niet vereenigt.

Wel betwisten wij hem zijn regt niet, wanneer hij tegen de H. H. LULOFS en LEENDERTZ beweert, dat *gelden innen* niet gelijkstaat met *gelden inbrengen* of *binnenbrengen*, zooals deze meenden; dewijl hij, die ze inbrengt of binnenbrengt, er geenszins de inner van is: maar daarom kunnen we toch niet toegeven, dat *inkrijgen*, *ontvangen*, door hem er voor in de plaats gesteld en grootendeels tot grondslag van zijn systeem aangenomen, de juiste en eigenlijke beteekenis hier zou wezen.

Reeds bij de eerste aanraking, voelt men, onzes bedunkens, dat er iets aan de naauwkeurigheid hapert. Bij *ontvangen* of *inkrijgen* immers is men veel lijdelijker, dan bij *innen*. Een geschenk b. v. ontvangt men, maar int men niet: een bedelaar wordt wel gezegd, aalmoesen te krijgen, niet ze te innen.

Opmerkelijk is het dan ook, dat Dr. DE JAGER de logische afleiding van het woord en de bron, waaruit het zijn eerste be-

teekenis putte, (ofschoon het toch daarop voornamelijk aankomt) in 't geheel niet aangeroerd heeft.

Hij beroept zich op KILIAEN, aanwijzende, dat deze voor *Innen; colligere*, *cogere*, *recipere*, opgeeft.

Wij weêrspreken dit in geenen deele, en gaarne voegen wij er bij, dat we voor de taalgeleerdheid van dezen ouden lexicograaf veel eerbied koesteren; doch, zijn Woordenboek inziende, blijkt het ons, dat er, ja, *colligere*, *cogere*, *recipere*, als beteekenissen van *Innen*, in vermeld worden; maar als verwijderde beteekenissen. De eerste beteekenis bij hem (en dit is den Heer DE JAGER ontslipt) luidt: *Indere*, welk Latijnsch Verbum eene groote overeenkomst heeft met ons Neêrlandsch: „in of binnen doen zijn of doen worden." In dien zin toch zeiden de Romeinen: „indere salem in aquam," of „venenum potioni, ferrum visceribus."

Tegen de, door ons beweerde, oorspronkelijke beteekenis van het w.w. *Innen* verzet zich ook niet de zin, waarin men het, overdragtelijk gebezigd, aantreft bij eenige oude dichters of rijmschrijvers, door Dr. DE JAGER uit den schat zijner Aanteekeningen medegedeeld (Tijdspiegel 1869. I. bl. 54).

Leest men alzoo in 't „Consthoonend Juweel," bl. 420: *tuchtig berecht innen;* in „de Springhader aller kinderen Gods," bl. 143 en 211: *ghenoegen innen*, *deucht innen;* in „'t Leydsch Vlaemsch Orangien Lelyhof," bl. 119: *blijtschap innen;* in „De Casteleyn's Konst van Rethor.", bl. 133: *vrientschap innen;* het is telkens datzelfde *innen*, hetwelk, gewoonlijk van geldswaarden gezegd, metaphoricè op onstoffelijke zaken toegepast is. Hierover trouwens bestaat geen verschil [1])

---

[1]) In den, mede door Dr. DE JAGER aangehaalden, versregel uit HOUWAERT's *Lusthof der Maechden*, I. bl. 843, luidende; „Als de Griècken uyt waren om Troyen te innen," heeft *innen*, o.: i. de beteekenis van *in of binnen doen zijn;* m. a. w. *in 't bezit of in de macht doen geraken.* Maar wat aanbelangt de uitdrukking: „Hier in duyster verstandt (een herberg van dien naam) wilt tzamen binnen innen," door denzelfden geleerde uit de *Rotterd. Spelen van Sinne*, 236. aangevoerd; zoo is het duidelijk dat *innen*, daar intransitief voorkomende, volgens den hiervoren aangegeven algemeenen regel, beteekenen moet: *in of binnen worden*, of *ingaan:* gelijk dan ook Dr. DE JAGER te regt aanneemt. Om het dubbelde rijm heeft de Rhetorijker zich een pleonasmus veroorloofd, bij *innen* nog *binnen* voegende.

III.

Tot nu toe beschouwden wij het w.w. *Innen* hoofdzakelijk in die thans nog gebruikelijke opvatting, waarbij er uitdrukkelijk alleen sprake is van de zaak, die geïnd wordt. Met de oorspronkelijke beteekenis des woords is het echter niet in strijd (gelijk we reeds aanstipten) te denken aan iets of aan een persoon, waaraan of aan wien men eene zaak int. Slaat men b. v. een spijker in een muur, men doet hem in den muur zijn of den mure inzijn. Duldde derhalve het gebruik het, de analogie zou er zich niet tegen verzetten, dat men zeide: „eenen spijker in een muur of eenen mure innen." Desgelijks, ware b. v. de uitdrukking: „aan iemand nuttige leering innen," voor „inprenten of in zijn gemoed binnen doen zijn," niet, als tegen de afleiding en de grondbeteekenis van het woord aandruischende, te verwerpen. Voorbeelden evenwel van *innen*, op deze wijze gebezigd, zijn ons tot nog toe niet voorgekomen. Met dat al mogen we niet ontveinzen, dat het Latijnsche *Indere*, door Kiliaen (gelijk we zagen) als eerste beteekenis aan *innen* toegekend, en niet onmiddellijk op *geld innen* slaande, een groot vermoeden wekt, dat ten zijnen tijde *innen* ook wel gebruikt werd in dien, door ons aangewezen, ruimeren zin, welke evenzeer met de afleiding van het woord, als met het Latijnsche *Indere* overeenkomt. Doch aangenomen al eens voor een oogenblik, dat ons *innen* in gezegde ruimere beteekenis hier te lande niet in zwang geweest is; daaruit zou toch het gevolg geenszins getrokken kunnen worden, dat deze beteekenis niet in het woord lag opgesloten. In de taal gaat het gebruik zeer vrijmagtig te werk, en meermalen komen zegswijzen, die zich door de analogie zeer goed zouden regtvaardigen laten, daarom alleen niet in omloop, dewijl het gebruik ze niet gestempeld heeft. Zoo is (om uit vele voorbeelden slechts één te noemen) de uitdrukking: „een drankje of pillen innemen," zeer juist en geldig, maar wie van „een kop thee of een boterham innemen" kwam spreken, zou uitgelagchen worden; al beweerde hij, te regt, dat de grondbeteekenis van *Innemen* zich hiertegen niet verzette.

IV.

We gaan verder. Dat van *innen* het frequentatief *inneren* regelmatig zich afleiden laat, behoeft geen betoog. Of echter *inneren* door Nederlandsche schrijvers vroeger is aangewend, kunnen we niet beslissen. Ons is het niet voorgekomen. Doch meermalen gebeurt het, dat w. w., die zonder voorvoegsel niet verschijnen, zoodra ze daarvan voorzien zijn, in de taal eene groote rol spelen. *Overen*, b. v. van *over*, of *jegenen* van *jegen*, zou men (meenen we) vruchteloos zoeken; maar *veroveren* en *heroveren* en *bejegenen* ontmoet men honderdmaal. Zoo is het bij ons ook met *inneren* gegaan. De beroemde schrijvers van het begin der XVII[de] eeuw, die het gebruiken wilden, plaatsten er het, mede bij andere verba gebezigde, voorvoegsel *er* voor, en, aldus toegerust, bekwam het hier eene wettige plaats.

V.

Wij gaan nu over dit Nederlandsche *erinneren* handelen, doch komen eerst nog even terug op 't voorzeide voorvoegsel *er*.

Uit dit *er* heeft men, tegen de regelmatige afleiding van het ww. aan, willen bewijzen, dat het op Duitschen grond ontsproten zou zijn. Hoe zwak echter dit argument is, loopt in het oog. Toen Spieghel, Hooft, Vondel enz. het eerst *erinneren* bezigden, bezaten we sinds lang in onze taal verscheidene werkwoorden, voorzien met dit voorvoegsel, die door de keurigsten onzer schrijvers dagelijks gebruikt werden. Er kan dus geen redelijke twijfel bestaan, of dit *er* bezat wettig burgerregt. In de woorden, waarbij *er* de beduidenis had van *her*, d. i. van het Latijnsche *re*, bestond er slechts dialectverschil, gelijk Kiliaen heeft aangeteekend (i. v. ER). In Vlaanderen en Holland, volgens hem, zei men *er*, en in Braband *her*. TEN KATE heeft dan ook geen oogenblik geaarzeld, het als Nederlandsch te beschouwen. In zijne *Aanleid.* II. bl. 57 en 58, over "*ons voorzetsel* ER" handelende, toont hij, dat het aan sommige woorden een hervattenden (iteratieven) zin bijzet, en in andere slechts den zin stijft. Aan ons *erinneren* heeft het, van den beginne af, uitsluitend eene iteratieve

kracht gegeven; iets waardoor het zich almede van het Hoogduitsch *erinneren* onderscheidt, hetwelk ook zonder iteratieve kracht voor *monere*, *admonere* aangewend wordt. (Zie Grimm's *Deutsches Wörterb.* i. v.)

Uit al het voorgaande is het duidelijk, dat, afgeleid van *In* (intus) en *Innen* (in of binnen doen zijn, of doen worden), ons *erinneren*, toegepast op intellectueele zaken, beduiden moet: "iets, dat vroeger in de gedachte was, maar er uit geraakte, er op nieuw binnen doen zijn."

Tevens vloeit er regtstreeks uit voort, dat, volgens de vaste regelen der taal, de zaak, die men op nieuw binnen doet zijn, in accusativo, en de persoon, ten wiens behoeve dit geschiedt, m. a. w. aan wien men iets herinnert, in den datief behoort gesteld te worden.

Dit een nu, zoowel als het ander, treft men in ons *herinneren* aan, en het is, of het ware, de proef op de som, dat het niet uit den vreemde overgebragt, maar op Neêrlandschen bodem ontsproten is.

Dat ons *erinneren*, van zijn eerste verschijning hier te lande af tot aan het einde der vorige eeuw, altoos en zonder uitzondering de voorzeide beheersching gehad heeft, wordt door niemand tegengesproken. Vroeger heeft men nooit anders geschreven, dan „iemand of aan iemand, of zich iets erinneren of herinneren." [1]) Menig voorbeeld er van, getogen uit SPIEGHEL, HOOFT, VONDEL, ANTONIDES, BRANDT, MOONEN, POOT, enz. vindt men opgeteekend door HUIJDECOPER, in zijne „Proeve." II. bl. 86 en 87.

We voegen er nog de twee volgende bij, die ons elders niet voorgekomen zijn: In de „Uitbreyding van Davids Psalmen door DIDERICK CAMPHUYZEN," Amst. 1630. bl. 152, luidt de aanvang van vs. 11 Ps. LI, aldus:

„'t Verfoeylijck beeldt der sond daer ick in legh
„Erinnert my mijns misdaedts sware schanden."

en JAN DE BRUNE DE JONGE zegt in zijn *Jok en Ernst* (uitg. 1665), bl. 30 r. 8: Hunn' ongerijmtheid erinnert my een zoo

---

[1]) In proza heeft men allengs aan *herinneren* de voorkeur gegeven; maar in dichtmaat komt *erinneren* nog dikwijls voor.

hoogaartigh als belachelik puntdicht,..." en bl. 43 r. 19:" — zoo begeeren wijze luiden, dat wy hem (t. w. die verpligting aan ons heeft), om geholpen te worden, de gunstbewijzen, die hy ons, en niet die wy hem beweezen hebben, moeten erinneren."

Meer voorbeelden te geven, zou overbodig zijn, wij gaan dus verder met onze beschouwing.

VI.

Niemand zal het voor onmogelijk houden, dat onze groote Schrijvers van het begin der XVIIde eeuw, er op uit zijnde om de taal te verrijken, door het Hoogduitsche ***Erinnern*** de gedachte en den lust gekregen hebben om ook een Neêrlandsch ***Erinneren*** te bezitten; maar gewis ware het zeer vreemd geweest, indien zij, die door liefde tot zuiverheid van taal soms zelfs (zoo als Hooft) tot uitersten vervielen, zich niet bezwaard zouden gevoeld hebben, goedsmoeds een Hoogduitsch woord te bezigen, en daarbij dan nog de ongerijmdheid te voegen van dit H. D. woord te berooven van de beheersching, die het, uit krachte van zijn oorsprong, had en hebben moest.

Is het niet veel natuurlijker te veronderstellen, dat, hoe dan ook op het denkbeeld gekomen, zij, gevoelende, van Neêrlandsche grondstof een inheemsch ***erinneren*** te kunnen vormen, zulks verreweg verkozen; maar er dan ook logicè die beheersching aan toekenden, die het uit hoofde van deze vorming bij ons diende te hebben? Waarlijk, zoo zij laatstgemelden weg niet hadden bewandeld, ze zouden niet alleen zich zelven vreeslijk ongelijk geweest zijn, maar tevens eene groote ongerijmdheid hebben gepleegd.

VII.

Maar hoe zijn nu de Duitschers aan hunne spreekwijs: „jemanden einer sache oder an eine sache erinnern" gekomen?

Deze vraag, in der tijd door Dr. DE JAGER in zijne "Nalezing enz." bl. 55 gedaan, is tot nog toe niet voldoende beantwoord geworden.

Naar het ons voorkomt, is zij echter volgens diezelfde regels

van afleiding, die we ten opzigte van ons Neêrlandsch *erinneren* aangewend hebben, en wier geldigheid het H. D. ook erkent, zonder moeite op te lossen.

Wij willen het althans gaarne beproeven; maar vooraf moeten we echter doen opmerken, dat, al gelukte het ons niet naar wensch, al wat we hiervoren omtrent gezegd Neêrl. *erinneren* betoogden, er niets van zijne kracht bij in zoude schieten.

Onder dit voorbehoud gaan we verder. De H. Duitschers hebben van hun *in* of *inne*, — letwel! in de beteekenis van *binnen*, intus, — niet, zoo als wij, een ww. *innen* gemaakt. Hadden zij het gedaan, ook volgens hunne taalregels, zou bij dit *innen* de zaak, die geïnd wordt, in den vierden naamval hebben gestaan. Zij echter betraden een geheel verschillenden weg. In de, nog bij hen levende, spreekwijze, *einer sache inne werden* bezaten zij een adverbium of alleen-predicatief gebruikt bnw., *inne*, in beteekenis overeenkomende met ons verouderd *wetich*, d. i. *wetend; bewust*, *gedachtig*, *indachtig*. Uit deze beteekenis (gelijk zich ligtelijk gevoelen laat) sproot de genitief, oorspronkelijk bij hun *inne werden* voorhanden.

Indien nu van dit *inne* een transitief werkwoord gevormd wierd, moest, volgens den grondregel, met welks ontwikkeling wij dit opstel aanvingen en die, gelijk we zeiden, ook voor het H. D. geldig is, dit werkwoord het *doen zijn of worden* aanwijzen van datgene, hetwelk *inne* beduidt, d. i. het moest beteekenen *wetich*, *wetend*, *bewust*, *indachtig doen zijn* of *doen worden*. Ten gevolge van deze beteekenis vereischte dan ook de persoon, wien men wetich, wetend of bewust deed wezen of worden den vierden- en de zaak, waarvan men hem wetend of bewust maakte, den tweeden naamval.

Dit heeft werkelijk zoo plaats gehad.

Een oud ww. *innen*, de opgegeven beheersching hebbende, kan men vinden in Schade's *Altdeutsches Wörterbuch*, S. 291: Ook een soortgelijk *innern* bij Scherzius in zijn *Glossar. Germ.* fol. 732.

Dat derhalve, toen later LUTHER *erinnern* in zwang bragt, dit ww. aan zijne afstamming getrouw bleef en blijven moest, zal wel ieder gereedelijk toestemmen. [1])

[1] LUTHER heeft doorgaans *erinnern* met den genitief der zaak gebruikt, echter

VIII.

Ondertusschen, indien al de Duitschers op voorz. wijze hun *erinnern*, met zijne eigenaardige beheersching, zeer regelmatig in het leven hebben geroepen; ons *erinneren* is klaarblijkelijk niet op dezelfde manier ontstaan noch kunnen ontstaan.

Dat *inne*, hetwelk bij *inne werden* hen gediend heeft, konde ons niet te stade komen. *Inne werden*, gelijk reeds HUYDECOPER op MELIS STOKE, II. bl. 253, aanmerkte, was en is Hoogduitsch; in het oud-Nederlandsch schreef men: *in inne werden*. Eene menigte voorbeelden uit Maerlant en andere mnl. schrijvers, die dit bevestigen, heeft Dr. DE JAGER verzameld en in meergem. „Tijdspiegel" van Januarij ll. megedeeld. Alle deze, wier getal nog vermeerderd zoude kunnen worden, hebben *in inne*. Eéns, het is waar, komt in „Der Minnen Loep" *inne werden* voor, maar de schrijver van dit dichtwerk, gelijk reeds door deszelfs kundigen uitgever (zie de Inleiding bl. XXXVI en volg.) aangewezen is, was alles behalve zuiver in zijne taal. Meer germanismen vindt men bij hem. Wie, trots de talrijke voorbeelden van *in inne*, uit DIRC POTTER's eenig en geheel alleen staand, *inne werden* mogt willen afleiden, dat laatstgem. zegswijze, als echt-Nederlandsch behoorde te gelden, zoude met vrij wat meer regt kunnen beweren, dat b. v. *woge*, voor *golf*, zuiver Hollandsch is, omdat BILDERDIJK het één eenigen keer gebruikt heeft.

Beschouwt men nu voorm. *in inne*, ofschoon niet aaneen geschreven, toch als één woord, als een adverbium, dat hetzelfde beduidt, als 't H. D. *inne* (gelijk Dr. DE JAGER schijnt te meenen, die het met *inne* gelijk stelt); dan zou het daarvan afgeleid werkwoord *ininnen*, en het frequentatief *ininneren* hebben moeten

---

enkele malen dien genitief door het voorzetsel *von* vervangen, hetgeen aanvankelijk ook door anderen gevolgd is. Voor dit *von* is later *an* in de plaats getreden. Zie GRIMM's *Deutsches Wörterbuch*, i. v. *Erinnern;* waar echter over de etymologie van dit woord weinig gezegd en naar *Inne werden* en *Innern* verwezen wordt. De aflevering echter, welke de letter I bevatten zal, is thans nog niet verschenen.

zijn. Noch het een, noch het ander is echter in onze oude taal bekend, en, ware het er in bekend, *erinneren* zou er niet van gevormd kunnen wezen.

Is men daarentegen van gedachte, dat *in inne* twee woorden zijn; het eerste een voorzetsel en het andere een zelfstandig naamwoord, gelijk de Heer HALBERTSMA aannam, die er de beteekenis van RECORDATIO aan toekende; [1]) in dat geval zien wij ook niet, met welke mogelijkheid hiervan regelmatig zou hebben kunnen gevormd zijn een ww. *erinneren*, dat den accusatief van den persoon met den genitief der zaak bij zich vorderde. Zoo iets is ook door niemand beweerd.

Hoe men derhalve de zaak keere of wende, de oorsprong der spreekwijze „zich of iemand aan iets herinneren" is niet bij ons, maar in den vreemde te zoeken. De echt-Nederl. spreekwijs luidt: „zich of iemand iets herinneren."

IX.

Dr. TE WINKEL echter (zie *Taalgids*. IV. bl. 12 en 13) noemde het hoogstwaarschijnlijk, dat wij ons *herinneren* van de Duitschers hadden overgenomen.

Deze voortreffelijke taalvorscher, niet denkende aan de logische afleiding van het woord, drukte hoofdzakelijk op deze twee punten:

1°. op het voorvoegsel *er*, aan dit ww. verbonden, en

2°. op eene uitdrukking van KILIAEN, i. v. *Erinneren*.

De eerste tegenwerping meenen we hiervoren reeds voldoende wederlegd te hebben.

De uitdrukking van KILIAEN, welke we nu gaan beschouwen, komt hierop neder. In zijn Lexicon het ww. *Erinneren* geschreven hebbende, plaatste hij er achter „*Ger. Sax. Sicamb.*" waarmede hij (zegt Dr. TE WINKEL te regt) te kennen wilde geven, dat het in Duitschland, in de Saksische, Geldersche en Kleefsche streken in gebruik was.

Wij zijn het hieromtrent met den geleerden opmerker volkomen eens. Al wordt er geen enkel voorbeeld van bijgebragt,

[1]) Zie de Aanteekeningen van dezen geleerde op 't IVe Deel van MAERLANTS *Spieg. Hist.* bl. 58 r. 25.

we nemen gaarne aan, dat het H. D. ***Erinnern***, met zijn eigenaardige beheersching, in die gewesten, welke vlak aan Duitschland paalden, ingedrongen was. Op de grenzen heeft zoo iets meermalen plaats; maar daaruit volgt in 't geheel niet, dat ons Hollandsch *erinneren*, met zijne Hollandsche beheersching, een H. D. woord zoude zijn, welks natuur wij eigendunkelijk verkrachteden.

Toen KILIAEN schreef, had hij het oog niet en kon hij het oog niet hebben op het Neerlandsch *erinneren*. Zijn Lexicon was reeds lang uitgegeven, en hij zelfs reeds in 1607 overleden, toen voor het eerst in 1614 *Spieghel* hier te lande dit *erinneren* liet drukken. Had KILIAEN geleefd, ten tijde dat het woord bij ons gevormd en in omloop gebragt was, het zou den bekwamen taalkenner, die de ware beteekenis van ons *Innen* (Indere), getoond had, zoo wel te kennen, gewis niet ontgaan zijn, dat ons *erinneren*, met dezelfde beheersching als dit *innen*, een Neêrlandsch en geen vreemd voortbrengsel moest heten. Duidelijk is het dus, dat het gevolg, hetwelk Dr. TE WINKEL uit de woorden van KILIAEN trekken wilde, er met geen mogelijk uit te trekken is.

Onze groote Schrijvers van de zeventiende eeuw pleegden geen geweld aan een H. D. verbum, dat ze niet noodig hadden; maar vormden een eigen woord, dat analogicè de naamvallen regeren moest, waarmede zij het gebruikten. KILIAEN zou een profeet hebben moeten zijn, had hij daarvan in zijn Woordenboek iets kunnen zeggen.

X.

Er is nog een ander belangrijk punt, [illegible] hetwelk wij (onverminderd onzen eerbied voor 's man[illegible] kunde) Dr. TE WINKEL's gevoelen niet beamen kunne[illegible]

Terwijl hij aan ons echt-Nederlandsch [illegible] ne[illegible] Duitschen oorsprong toeschreef, beproefd[illegible] IV, p. 19) voor het hier ingedrongen, [illegible] een Nederlandsch genealogi[illegible] maken.

Dat hij er veel vern[illegible] den [illegible] zich van zulk een schran[illegible] lig[illegible]

raden ieder, die in de zaak belang stelt, zijn geheele betoog ten voordeele van „iemand aan iets herinneren" te lezen. Hier geven wij er slechts de kern van, maar toch met zijne eigene woorden:

„AAN (zegt hij bl. 19 r. 4,) heeft bij ons ontegenzeggelijk de „beteekenis van NAAR IETS HEEN, en de gansche uitdrukking „*iemand aan iets herinneren*, die van IEMAND MET ZIJNE GEDACH„TEN NAAR IETS HEEN LEIDEN, zijne gedachten, zijn ik, dus „hem zelven bij dat iets brengen, zoodat hij het ziet, er zich „van bewust wordt. Meer beteekent IEMAND *aan iets herinneren* „*bij ons niet.*"

Een fijn weefsel, maar dat bij den aanraak weinig tegenstand biedt!

Immers al dadelijk gevoelt men, dat men zeer wel iemand met de gedachten heen kan leiden naar iets, dat hem nog *onbekend* is; maar dan komt het woord *herinneren* niet te pas.

Waaruit blijkt het, dat *iemand aan iets herinneren* bij ons niets meer beteekent? Dr. TE WINKEL zegt het; maar waar zijn de bewijzen? Toont hij uit de schrijvers, die de uitdrukking gebezigd hebben, dat zij er alleen die beteekenis aan vastknoopten? In het minste niet. Het zou ook niet mogelijk wezen.

Maar bovendien: is het wel waar, dat in de beteekenis van 't woord, *herinneren*, uit ons *in* en *innen* gesproten, die van *leiden*, *heen leiden* opgesloten ligt? Verre van daar! Als ik iets *in*, d. i. *binnen* doe komen, bevind ik me reeds op de plaats, waar geïnd wordt. Iemand te *innen* ergens heen, is, ronduit gezegd, wantaal, en die naam zou ook passen: "op iemand herinneren *naar* iets toe," dat dan met: „iemand herinneren aan iets," in den grond gelijk zou staan.

Door te groote vindingrijkheid en diepzinnigheid heeft Dr. TE WINKEL deze alledaagsche tegenwerpingen over het hoofd gezien. *Iemand aan iets herinneren* is oorspronkelijk Hoogduitsch en beteekent bij wie het hier gebruiken, niets anders dan het H. D. *Erinnern*. Veel eenvoudiger en natuurlijker, dan, door vruchtelooze pogingen om het woord en de spreekwijze te metamorphozeren, wordt de verschijning er van in ons midden door de geschiedenis der taal opgelost.

Gedurende nagenoeg twee eeuwen was *Iemand aan iets herinneren* ons geheel vreemd gebleven; maar toen men op het einde der vorige en in den loop dezer eeuw de Duitsche Letteren (niet zonder reden) veel meer dan vroeger hier te lande begon te beoefenen en, door veel Duitsch te lezen en te bestuderen, met die taal zich al meer en meer gemeenzaam maakte, toen, zeggen we, slopen er ongemerkt H. D. woorden en zegswijzen bij ons in de spreek- en weldra ook in de schrijftaal binnen, die daarom te minder verdacht werden, dewijl zij een uiterlijken zweem van Neêrlandsch hadden. Zoo is het met *iemand aan iets herinneren* gegaan. Uit de woordenboeken was het nog weggebleven, toen het voor 't eerst (zoo we meenen) in 1797 in *Scheller's* Latijnsch Lexicon verscheen, waarvan (gelijk men weet) de Hollandsche tekst door een Duitscher uit het H. D. vertaald was.

Later hebben zelfs beroemde Schrijvers [1]) (in wier werken echter ook wel enkele andere overloopertjes uit den vreemde zich zien laten) deze oorspronkelijk uitheemsche spreekwijze, naast de echt-Nederlandsche en zonder er een anderen zin aan te hechten, gaande weg gebezigd. Zoo is zij hier (terwijl het gevoel der primitieve beteekenis van het ww. verflaauwde en verdween) al meer en meer in omloop gekomen. Thans kan men zeggen, dat zij eene schier algemeene gangbaarheid verkregen heeft, tegen welke het vruchteloos zijn zou zich te verzetten. Misschien zelfs dat, dewijl de prepositie *aan*, voor het znw., dat de zaak uitdrukt, geplaatst, er iets langer bij stil doet staan en er alzoo een meerdere klem aan schijnt te geven, dit ten gevolge zal hebben, dat men (de afkomst vergeten zijnde) in sommige gevallen er

---

[1]) Door Bilderdijk, o. a., is meer dan eens, zoowel *zich aan iets*, — als *iemand aan iets erinneren*, gebezigd. Nadat deze spreekwijzen openlijk waren afgekeurd, heeft de vergramde Dichter (in zijn *Aanteek. op Huygens.* V. bl. 165.) ze op zijne wijze verdedigd tegen „de verstandmenschen (de meest verdwaasden zeker dië er uit te denken zijn)." Hierin is hij zoo verre gegaan, dat, hielden zijn argumenten steek, het oude en gewone „zich iets — of iemand iets herinneren" volstrekt niet zou deugen. Zulks echter wordt weder krachtig weêrsproken, zoowel door hetgeen hij in zijne *Aanteek. op Huydecoper's Proeve*, bl. 69, ter neder heeft gesteld, als door zijn eigen herhaald gebruik dier oude spreekwijze. Zie b. v. zijne Mengelingen (1804), II, bl. 88; Treursp. (1809), bl. 85; Rotsgalmen (1824), I, bl. 61; Ovidius (1835), bl. 153.

zich bij voorkeur van bedienen zal. Zulks moet de tijd leeren.

Dit punt voor afgehandeld houdende, voegen wij er alleen nog deze opmerking aan toe, dat, namelijk, hetgeen we zoo even zeiden, alleenlijk slaat op „iemand *aan iets* herinneren." Dezelfde gangbaarheid toch is, ondanks eender oorsprong, aan de spreekwijs „zich aan iets herinneren" nog niet toegekend. Onder degenen, die haar verwerpen, behoort ook Dr. TE WINKEL, t. a. p.

XI.

De logische slotsom van al het hiervoren overwogene laat zich dus zamenvatten:

„Iemand of aan iemand iets herinneren," en „zich iets herinneren" is de echte Nederlandsche spreekwijs. De taalkundige afleiding, de grondbeteekenis, de beheersching en het oude gebruik van ons *erinneren* staan er borg voor. Wat daarentegen „iemand aan iets herinneren, of zich aan iets herinneren" betreft, met reden hebben onze vroegere schrijvers en taalkundigen deze zegswijzen, als uitheemsch, ongebruikt gelaten. Ze hooren oorspronkelijk in Duitschland t'huis en hebben daar, om den Duitschen wortel, waaruit ze sproten, volle regt van bestaan.

Ondertusschen is „iemand aan iets herinneren" in den loop dezer eeuw bij ons binnengeslopen; het heeft zich hier gevestigd en fortuin gemaakt. Het gebruik, dat zeer eigendunkelijk te werk gaat, heeft het in zijne bescherming genomen. Aan het weêr weg te zenden, valt niet te denken.

„Zich aan iets herinneren" is evenwel tot heden toe nog niet zoo gelukkig geweest. Heeft men al eens gepoogd er een goed woord voor te doen, of het met een beetje sophisterij binnen te smokkelen; vasten voet heeft het bij ons nog niet verkregen. Zelfs in de dagbladen, waarin men anders, nog al dikwijls, vreemde ontmoetingen heeft, is het ons niet voorgekomen.

Om kort te gaan: de beide laatstgemelde zegswijzen, als echt Nederlandsch, verdedigende, heeft Dr. DE JAGER ter goeder trouw en met veel talent een zaak bepleit, die in het laatste ressort, o. i. niet gewonnen kan worden; al is hem de genoegdoening te beurt gevallen, dat in eerste instantie een allerbekwaamst

regter hem de zege heeft toegekend. (zie het Glossar: op *Der Leken Spiegel*, bl. 472.).

Waar is het, dat in 't algemeen van den kant zijner tegenpartij er ook veel geleerds, wetenswaardigs en vernuftigs in het midden gebragt is; maar de beslissende argumenten heeft men daar voorbijgezien, en er zelfs eenige andere gebezigd, die, zeer wederlegbaar zijnde, meer nadeel dan baat aanbragten.

Ziedaar onze meening bescheidenlijk, maar rondborstig opengelegd. Kortheidshalve bepaalden wij ons uitsluitend tot datgene, hetwelk regtstreeks ter zake diende. Hebben we in het een of ander gedwaald, gegronde teregtwijzing zal ons welkom zijn. In alle gevallen ware het wenschelijk, dat er eene einduitspraak viel, eerdat het ww. *herinneren* in het Nederlandsch Woordenboek werd opgenomen en omschreven.

Rotterdam,
Februarij 1869.

VUUR BOETEN.

DOOR

EELCO VERWIJS.

Er zijn woorden in onze taal die men meent te verstaan; die men, door de gelijkheid van den klank verleid, onder eene woordfamilie rangschikt, waarmede zij in ons oog onmiskenbare teekenen van gelijkenis vertoonen. Zoo is het ook gegaan met de bekende spreekwijze *Vuur boeten*, over wier afleiding tot nu toe bij onze taalkundigen bijna geen zweem van twijfel bestond. Wij zullen zien in hoeverre hun geloof op vasten grond steunt.

„*Boeten* is *beteren*," ook „*baten*;" verklaarde BILDERDIJK in de *Verklarende Geslachtl.* I. 90, en niemand zal zeker tegen deze

bewering opkomen. „In *ketelboeten* en *vuurboeten* is dit zelfde werkwoord nog overig." WEILAND meent hetzelfde. „Gelijk het zelfst. *boete* gebruiklijk geweest is voor hulpmiddel, verbetering, zoo komt het werkw. *boeten* ook in den zin van verbeteren, herstellen, voor; en het is als zoodanig nog bij ons in gebruik, in de spreekwijzen: *het vuur boeten*, beter doen branden, *de netten boeten*, de gescheurde netten digt maken, *eenen ketel boeten*, lappen, waarvan *ketelboeter.*" In het *Ned. Wdb.* op *Aanboeten* wordt dit woord verklaard te zijn „de versterking van *boeten*, d. i. goedmaken, verbeteren; en derhalve, daar het uitsluitend van vuur gebezigd wordt: Opstoken, feller doen branden."

Deze verklaring schijnt zoo natuurlijk, zoo boven alle bedenking verheven, dat het vreemd mag klinken daartegen eenigen twijfel te opperen. Bij eene nadere beschouwing der oorspronkelijke beteekenis zal evenwel blijken dat de afleiding van het woord, hoe natuurlijk ook, niet zoo gaaf kan worden aangenomen. Een vergelijking van het Ned. *boeten* met de verwante oudere en nieuwere talen zal ons doen zien in welke beteekenis het werd gebezigd, in welken vorm het voorkomt.

In het Goth. en het Ohd. komt *boeten*, van *vuur* gezegd, niet voor; wel vinden wij het in het Ags., waar het *bêtan* (*bétte*, *béted*) luidde, zoowel in den zin van *boeten*, beteren, emendare, als in dien van (*vuur*) *boeten*, ontsteken (ETTM. *Lex. Ags.* 279, 304).

Zoo leest men in Koning Alfreds vertaling van de Geschiedenis van Orosius het volgende van Keizer Jovianus:[1]

„*Tha waes he sume niht on anum niwcilctan huse, tha het*
Daar was hij op zekeren nacht in een nieuwgekalkt huis, toen heette
he betan thaer inne mycel fŷr, forthon hit waes ceald weder.
hij aanleggen daar in groot vuur, omdat het was koud weder.
Tha ongan se cealc mid ungemete stincan tha weardh
Toen begon de kalk bovenmate te stinken, toen werd
Juuinianus mid tham braethe ofsmorod."
Jovianus door den stank versmoord.

In het oorspronkelijke luidt deze plaats aldus:[2]

---

[1] BOSWORTH, *King Alfred's Anglo-Saxon Version of the compendious History of the World by Orosius* (Lond. 1859) Bôc 6, cap. 32, p. 129.
[2] OROSII *Hist. L. VII*, L. 7, c. 31.

„Cum in cubiculum quoddam novum sese cubitum recepisset, calore prunarum et nidore parietum nuper calce illitorum adgravatus et suffocatus... vitam finivit."

Bij Junius wordt het volgende uit Beda medegedeeld: „He is to onbaernanne and to *gebetanne* mid thinre brotherlicnesse lufan," d. i. „Hij moet ontbrand en *ontstoken* worden met den ijver uwer broederschap."

Ook in het oud-Eng. komt *bete* voor, zoowel van een *vuur* als van *netten* gezegd. Zoo leest men in CHAUCER's *Canterbury Tales*, [1]) in *the Reves tale*, vs. 3925, van den molenaar:

Pipen he coude, and fishe, and nettes *bete*.
Pijpen (fluitspelen) kon hij, en visschen, en netten *boeten*.

In *The Knightes tale* (p. 17[b]) vs. 2255, spreekt de verliefde Palamon aldus Venus aan:

Thy temple wol I worship evermo,
And on thin auter, wher I ride or go,
I wol don sacrifice, and fires *bete*.

Dat *bete* hier de beteekenis van *ontsteken* heeft en niet die van *opstoken* kan hebben, is duidelijk. Uit eene plaats, die onmiddellijk volgt, springt zij nog klaarder in het oog. Ook de schoone Emelie begeeft zich naar Diana's tempel.

Hire maydens, that she thider with hire ladde,
[Hare maagden, die zij daarheen met zich leidde]
Ful redily with hem the *fire* they hadde,
[Geheel gereed bij zich hadden zij het vuur],
Th' encense, the clothes, and the remenant all,
That to the sacrifice longen (*behooren*) shall.
. . . .
A coroune of a grene oke cerial
[Eene kroon van een groenen kurkeik]
Upon hire hed was set ful fayre and mete.
[Op haar hoofd was gezet zeer schoon en gepast]
Two fires on the auter gan she *bete*,
[Twee vuren op het altaar begon zij te *boeten*.]

Een paar regels later volgt:

Whan *kindled* was the fire, with pitous chere
Unto Diane she spake.

---

[1]) CHAUCER's *Works* (Lond. 1864, p. 30*a*).

Van *opstoken* kan hier geen sprake zijn; de woorden zijn te duidelijk: het vuur werd bepaaldelijk *ontstoken*, *aangelegd*.

In het Mhd. luidt *boeten* van een *vuur*: *biuzen*, imp. *büste*, terwijl *boeten*, beteren, *büezen* is en in den verl. tijd *buozte* heeft (BENECKE, *Mhd. Wtb.* I. 191, 283). Bij BENECKE wordt eene plaats aangehaald uit eene Lijflandsche Rijmkroniek, 9607: „Man *buste* al umbe viur *an.*" *Biuzen* wordt er verklaard door *anzünden*. Daar ik de Kroniek niet heb kunnen krijgen, is eene nauwkeuriger beschouwing in den samenhang mij onmogelijk geweest.

Doch voor de juiste bepaling der beteekenis hebben wij in onze eigen taal voorbeelden genoeg, die geen den minsten twijfel daaromtrent zullen overlaten.

In de *Gesta Romanorum*, c. 153, wordt verhaald hoe de echtgenoot van Apollonius van Tyrus, na hare bevalling op het schip voor dood gehouden, in eene kist gesloten in zee werd geworpen. Aan het strand bij Ephesus aangedreven werd zij gevonden door een geneesheer. De kist wordt geopend, het vermeende lijk gevonden, en nadat het pergament was gelezen, waarin Apollonius de zorg voor de dierbare doode aan de vinders aanbeveelt, zal er tot de verbranding worden overgegaan. De Latijnsche tekst gaat hierop aldus verder: „Continuo iubet parari rogam, sed cum edificatur atque deponitur supervenit discipulus medici," hetwelk in den Nederlandschen tekst aldus is vertaald:

"Mer die wijl datmen dat vuer *boete* ende daertoe reescap maeckte, soe quam daer een jongelinck." De brandstapel voor het lijk wordt in gereedheid gebracht, en het vuur niet *opgestookt*, maar *ontstoken*.

Ook bij de schrijvers der XVIIe eeuw is *boeten* niet ongewoon.

In Hooft's *Ned. Hist.* 160, wordt van den weg over den Mont-Cenis gesproken, die men beweert, „by den Hooftman Hannibal gebaant te zyn, door eenen schranderen vond." — "Naamelijk hem gaat naa, dat hy groot vuur, op de kaayen (keien, steenen) deed *boeten*, daarnaa de zelve met eedik begieten, om ze bros te maaken, en te effenen." In mijne uitgave der *Ned. Klass.* II. 14, teekende ik hierop aan: „*Boeten*, in de eerste beteekenis van *herstellen*, vindt men nog in *ketelboe-*

ten, *netten boeten*, en ook in *vuur boeten*, d. i. een vuur beter doen branden, oprekenen. Hooft bezigt het hier dus min juist, daar Hannibal vuren deed *aanleggen.*" Wie hier de plank missloeg, was niet Hooft, maar Hooft's commentator, die tot zijne verschooning dezelfde fout door bevoegder autoriteiten had zien maken.

Vondel gebruikt het even als Hooft in de beteekenis van *ontsteken*, *aansteken*. Zoo leest men in het IXe B. van Virgilius' *Æneas*, vs. 250 (VIII. 528):

Messapus wort terwijl bevolen alle plecken
En wegen naer de poort met schiltwacht te voorzien,
En licht rondom de vest t' ontsteecken voor 't bespiên.
. . . .
Zy *boeten* wacker vier, de wacht brengt, niet verlegen
Met vaeck, den ganschen nacht met spel en tuischen door.

Ook de proza-vertaling (V. 324) heeft met dezelfde woorden: „Zy *boeten* wacker vier," en de Lat. tekst, L. IX, vs. 166: „*Collucent* ignes."

Bij Huygens komt *verboeten* mede in den zin van *aanleggen*, *ontsteken* voor.

Het Spaansche spreekwoord:

En labrar y en *hazer* fuego
Se parece el que es discreto,

wordt aldus door hem vertaald (*Korenbl.* I. 679, n°. 686):

Het werck dat yemant doet
En 't Vyer dat hy *verboett*,
Geeft best getuygeniss
Hoe vroeden Man hy is.

Bilderdijk (*Huygens*, II. 75) teekent hierbij aan: „*Vier boeten* is eigenlijk *vuur verbeteren.*" Maar HUYGENS neemt het hier voor *stoken;* en dus werd het in zijn tijd ook gebruikt."

Ook *aanboeten* komt in de beteekenis van *ontsteken* voor. Zoo leest men in den brief van den waard uit Embden, medegedeeld in den *Jan Faessen* van den Heer LOD. MULDER, II. 267: „Sy waren treffelijcke koopluyden, ende datse soo slecht ghekleedt waren, haddense gedaen om te beter door Maas-felts volck te geraecken; doe heb ickse inghenomen. Ende terstont versochtense 2 of 3 da-

gen by my te blijven, ende dat mijn Dienaer haer een Kamer soude wijsen, een vuer *aenboeten*, ende wat t'aenbyten setten."

Ook hier is de beteekenis van *aanzetten* even duidelijk als bij Antonides, *IJstroom*, 58:

> Gae heen, beschuldig nu d'aeloutheit vry van logen,
> Die Venus, wien de vlam der minne straelt uit d'oogen,
> Die 't alles blaekt en brant, geteelt roemt uit den vloet
> En bruischend schuim der zee, aartsvyant aller gloet;
> De wilde Noordzee zelf, in 's werrelts nacht gescholen,
> *Boet* vier *aen* tusschen 't ys, en warmt zich by de kolen,.....
> Zy zelf voed in haer borst een heimlijk vier van binnen,
> 'T geen al haer water uit kan dooven noch verwinnen.

In het *Ned. Wdb.* wordt het gebruik van het woord op deze plaats „minder juist" genoemd. Ten onrechte. Wel komt *aanboeten* in den zin van *aanwakkeren*, *opstoken* voor, als in de daar aangehaalde plaats van HALMA, *Voorb. voor* ROTGANS' *Poëzy*, bl. 12: „Hoe sterk het vuur der dichtkunde altoos in de borst van wylen onzen Dichter blaakte, hoe zeer hy het.... geduurig *aanboette;*" doch daar is het juist het bijwoord *aan*, dat bij de samenstelling met het ww. het bijdenkbeeld van *voortgang* of *toeneming* aan het begrip der werking toevoegt (zie AAN § 34 *j*.). Dat de beteekenis van *opstoken* vroeger niet bekend was, blijkt verder genoegzaam uit den *Teuth.*, waar *Boeten* aldus verklaard wordt: *vuyrstaicken*. Sternere, Accendere, Incendere; en bij KILIAEN, waar men het volgende vindt: Boeten het vier. *Fris. Sic.* Struere ignem, admovere titiones. *Gal. bouter.*[1]

Ook in verschillende zoo Nederduitsche als Nederlandsche dialecten is de eerste beteekenis die van *ontsteken*, als:

In het Overijselsch dialect: *Vuur anbuten*, vuur aanleggen (HALBERTSMA, *Wdbje*, in den *Overijs. Alm.* 1836). Ook een *vuur böden*, een vuur aanleggen, opstapelen (ald. 1846, bl. 230).

In Drenthe is *beuten*, *aanbeuten*, *opbeuten*, ook *buten*, volgens Mr. J. PAN (Dr. DE JAGER, *Arch.* I. 248) „aanstoken, opstoken." *Anbeuten* en *opbeuten* hebben zeker die beteekenis krachtens het voorvoegsel, doch *beuten* alleen beteekent *aanleggen*, blijkens hetgeen hij er bijvoegt: „Vuurtjes beuten, op drie

[1] Verg. DIEFENBACH, *Gloss. Lat.-Germ.* 7, i. v. *accendere*, boten.

of vier ellen afstand in het boekweitveen hoopjes maken van de omgehakte veenkluiten, welke dus beter droogen en branden, dan die op den grond verspreid blijven liggen."

In Groningerland is *buiten* of *böten*, succendere ignem, een vuur *ontsteken*, doch *anbuiten*, addere ignem fornaci, het vuur *opstoken* (SWAAGMAN, *Comment.* 52).

Verder is in het Nnd.: *böten*, Feuer machen, oder anlegen (*Brem. Wtb.* I. 126); in de streek van Göttingen en Grubenhagen *füer anboiten*, Feuer anmachen, anzünden (SCHAMBACH, *Gött.-Grubenh. Idiot.* 9); in Oost-Friesland *böten*, en de samenstellingen *inböten*, *anböten*, heizen, Feuer anlegen, anschüren, — de laatste beteekenis zeker alleen op *anböten* toepasselijk — (STÜRENBURG, *Ostfries. Wtb.* 21).

In het *Teutsch-Lat. Wtb.* van FRISCH (1741) wordt de vorm *beuten* opgegeven: „*Das Feur beuten*, *Feuer anzünden*, excitare focum, exstruere ignem." Hij voegt er bij: „Nieder-Sächs. *inbütten*, (einheitzen). Im Hällischen Saltzwerck heiszt *unterbüssen* Feur unter die Saltz-Pfannen machen.... *Feuer bützen*, anlegen, *exstruere ignem*, *excitare focum*."

In het Zweedseh is *böta eld*, vuur aanzetten (IHRE i. v.).

Ons overzicht heeft ons nu geleerd, dat de grondbeteekenis van *boeten* overal die van *aanzetten*, *ontsteken* is, en die van *aanwakkeren*, *opstoken*, slechts in de samenstelling *aanboeten*, krachtens het voorv. *aan*, voorkomt.

Eene vergelijking der verschillende vormen van *boeten*, in de beteekenis van *ontsteken* en *beteren*, zal ons doen zien of beide tot denzelfden stam behooren.

Ags.	*bêtan*, ontsteken (ETTM. 304),	*bétan*, beteren (ETTM. 279)
OEng.	*bete*	*bete*
Mhd.	*biuzen* (*bûste*)	*büezen* (*buozte*)
Nhd.	*beuten* (GRIMM, *D. Wtb.* I. 1745)	*bussen*
Nnd.	*böten*, *boiten*	*böten*, *boiten*
Zw.	*böta*	*böta*
Ned.	*boeten*	*boeten*
Overijs.	*buten*	*boêten*
Dr.	*beuten*, *buten*	*boeten*
Gron.	*buiten*	*bouten*

Wij vinden hier, het is waar, in eenige talen of dialecten denzelfden vorm voor beide woorden, doch in het Mhd. en Nhd., in de Nederlandsche dialecten, het Overijselsch, Drentsch en Groningsch, verschillende klinkers, die ook op een verschil van oorsprong wijzen. KIL. verklaart het woord door *struere ignem, admovere titiones*, een vuur *bouwen*, brandhout aanbrengen. Hij vergelijkt het met het Fransche *bouter*, en men mag aannemen dat hij het onderscheidde van *boeten*, emendare, beteren, voor welke beteekenis hij verschillende voorbeelden aanhaalt, als *boeten*, *mulctare*, beboeten; *remedium adhibere*, genezen; *boeten den dorst*, den dorst stillen; *boeten de netten*, de netten herstellen.

Nu heeft het Fransche *bouter*, dat reeds eenigermate verouderd is, als eerste beteekenis die van *stellen*, *plaatsen*. [1] MOLIÈRE in den *Méd. malgré lui*, I. 5 zegt: „Quelle fantaisie s'est-il *boutée* là dans la tête?" Men zeide: „Il lui *bouta* l'épée dedans le corps." Bij JOINVILLE leest men: „Nous voulons que les foles femmes soient *boutées* hors des mesons." Bij LITTRÉ komen ook een paar voorbeelden voor van *bouter le feu*, als bij VILLEHARDOUIN: „Dont *bouterent* le feu entr'ex et les Grieus (Grecs);" en bij ALAIN CHARTIER: „Conclusion, se assemblerent et entrerent dedens le pays des Liegeois, *boutant les feux* par les maisons et par les bleds qui estoient pres de cueillir, et conduisoit iceux *boutefeux* le sire de Jumont."

Hoewel het ww. *bouter* in den zin van (*vuur*) *boeten* in het Fransch geheel verouderd is, is *boute-feu* nog eene zeer gewone uitdrukking voor *lont*, bij uitbreiding, doch verouderd, ook voor den kanonnier die de lont aanbrengt. Ook is *boute-feu* brandstichter en stokebrand.

Dat in de verschillende Germaansche talen het woord *boeten* niet aan eene der Romaansche talen is ontleend, maar omgekeerd het Fransche *bouter*, Ital. *bottare*, Spaansch *botar*, een uit het Germaansch overgenomen woord is, kan hier niet nader betoogd worden. [2]

Bouter nu was in de eerste, algemeene beteekenis, *mettre*,

---

[1] Alleen in de taal van eenige handwerken en bedrijven is *bouter* nog blijven voortleven. Zie LITTRÉ, I. 400.

[2] Zie daarover LITTRÉ, I. 401, BURGUY, *Gloss. de la langue d'oïl*, 47.

zetten, plaatsen, en *vuur boeten* wordt door KIL. verklaard als: de noodige brandstof voor een vuur opzamelen, een vuur *bouwen*, vuur *aanleggen*. Het oud-Eng. *to bete* in de plaatsen bij Chaucer, het Mnl. *boeten* in de *Gesta Rom.*, als vertaling van *aedificare rogum*, komen volkomen met Kiliaens verklaring overeen.

Een overoud Drentsch volksgebruik is het *vuurbeuten.*[1] In Koevorden, zoodra iemand een huis heeft gekocht en voor hij het betrekt, vragen de dienstmeiden en andere buurmeisjes aan den eigenaar verlof om er te mogen *vuurbeuten.* „Is de toestemming van den eigenaar gegeven, dan wordt door eenige dienstboden de dag van vuurbeuten bepaald en een of twee harer noodigen daartoe de ongehuwden van het vrouwelijk geslacht uit, welke de straat of wijk bewonen, waarin het huis gelegen is. Op den bepaalden dagen het afgesproken uur verzamelen zich de meisjes in het huis, ieder eene mand turf mede voerende, welke in het vertrek op den haard geworpen wordt, die tot het vuuraanleggen bestemd is. Is de samengebragte turf behoorlijk op den haard en in een gedeelte van het vertrek op een gehoopt en is men na dezen arbeid door het gebruik van brandewijn tot vroolijkheid gestemd, dan begeven zich de verzamelde meisjes zingende naar buiten, om een groenen doorgaans bloeienden haagdorentak te halen, waarmede zij dan in triumf en onder woest getier de stad binnen rukken. Die tak wordt vervolgens met klatergoud, linten en strikken versierd en alzoo in den hoop turf geplant." Verder wordt er feest gevierd, doch de stapel turven niet *aangestoken*: alleen wordt het vuur *gebouwd.*

Het is duidelijk, dat men hier met een eeuwenoud symbolisch rechtsgebruik te doen heeft. Het ontsteken van een vuur was het zichtbare teeken van het in bezit nemen van een huis of erf: de koude haard der verlatene woning werd plechtig ingewijd door het ontsteken van het eerste vuur; nu was de haard, het heilige middelpunt van 't gezin, feitelijk tot eigendom van den nieuwen bewoner verklaard.[2] Ongetrouwde vrouwen en meisjes belastten zich met de taak om het eerste vuur op te bouwen,

---

[1] Zie *Drentsche Volksalm.* 1841, blz. 212 vlgg.
[2] GRIMM, *Rechtsalterthümer* 104.

en vroeger zeker ook te ontsteken. Juist zij moesten dit doen, om de maagdelijke reinheid van het eerste vuur aan den huiselijken haard symbolisch voor te stellen. Wellicht mocht vroeger dat eerste vuur niet aan ander vuur worden ontleend, maar moest het door wrijving van droog hout, door slaan uit vuursteenen worden verkregen. De beteekenis van *slaan* kan dus wel aan *boeten* te gronde liggen.

Grimm in het *D. Wtb.* I. 1754, zegt dat Hd. *beuten*, waarmede hij het Ital. *bottare il fuoco* en het Fransche *bouter le feu* vergelijkt, zoude wijzen op een Ohd. ww. *pôzan*, dat in het Goth. *bautan* zoude geweest zijn. Het Ohd. *pôzan*, *bôzjan*, beteekent *slaan*, *kloppen*, en daarvan is o. a. het Ohd. *anapôz*, Nhd. *ambosz*, aanbeeld, afgeleid, even als ons *aanbeeld* uit een ww. *billen*, dat ook *slaan*, *kloppen*, beteekent.[1] Dat Ohd. *pôzan* is in het Ags. *beátan*, Eng. *to beat*, bij ons *boeten*, en in dialectvorm *buten* en *beuten*. *Vuur boeten* zou dan eigenlijk beteekenen: *vuur door slaan verkrijgen.*

Hoewel zich wat den vorm betreft geene zwarigheden tegen deze afleiding voordoen, wagen wij het niet te beslissen of zij de ware is. Zoo *vuur boeten* al oorspronkelijk moge geweest zijn *vuur door slaan*, *kloppen of wrijven verkrijgen*, die eigenlijke beteekenis werd allengs vergeten, en een *vuur boeten* werd niets anders dan een *vuur aanleggen*, een *vuur ontsteken*. In Drenthe ging zelfs het denkbeeld van het *ontsteken* over in dat van een *vuur bouwen*, gelijk uit het volksgebruik blijkt, en gelijk wij ook zagen van het *vuurtjes beuten* op de boekweitvelden. In Overijsel spreekt men zelfs van *mest anbuten*, „mest bijeenschrapen en ophoogen."

Of dit laatste woord met *boeten* van vuur in verband staat, durf ik niet beslissen. Doch welke ook de afleiding zijn moge, ons betoog heeft dit doen zien, dat de twee gelijkluidende woorden *boeten* volstrekt in geen etymologisch verband staan, en de Schijn — bij etymologische vraagstukken eene zeer bedriegelijke leidsvrouw — velen op het dwaalspoor heeft gebracht.

Elk woord heeft zijne geschiedenis, en door den gelijken vorm

---

[1] *Ned. Wdb.* I, 58 op Aanbeeld; Grimm, *D. Wtb.* I, 277; Graff, III, 232.

mag men zich niet laten verleiden om twee woorden als kinderen van denzelfden stam te beschouwen. Men klimme op tot de oudste bronnen, en wat vroeger duister was wordt helder en klaar. Komt men al niet tot onomstootelijke zekerheid aangaande den oorsprong van een woord, zoo men het gelijksoortige samenvoegt, het niet verwante scheidt, zal men steeds meer licht krijgen en orde brengen in den chaos.

WOORDVERKLARING,

DOOR

M. DE VRIES.

I.

Van de gelegenheid, mij door de geachte Redactie van den *Taal- en Letterbode* geopend, maak ik gaarne gebruik, om van tijd tot tijd eenige bijdragen tot onze woordverklaring te geven. In den loop mijner studiën komt mij telkens het een en ander voor, dat ik aan mijne vakgenooten wensch mede te deelen of aan hun oordeel te onderwerpen. Vooral de lexicographische arbeid levert daar dagelijks stof toe. De artikelen, die wij behandelen, geven aanleiding tot allerlei vragen, en nopen niet zelden tot een onderzoek, waarvan de resultaten in het Woordenboek — dat, hoe groot ook van omvang, toch altijd maar eene beperkte ruimte heeft — niet behoorlijk uiteengezet, althans niet betoogd kunnen worden. In die gevallen is het raadzaam dat betoog elders te geven, waar men zich vrijer bewegen kan. Van de vier woordverklaringen, die ik voor ditmaal volgen laat, behooren de drie eerste tot deze soort.

AFMATTEN.

Naar aanleiding eener plaats van HOOFT heeft men aan dit woord eene beteekenis toegekend, die het nooit bezeten heeft, maar die alleen op eene verkeerde uitlegging berust. In zijne karakterschets van WILLEM I (*N. H.* 908) haalt HOOFT het getuigenis van BENTIVOGLIO aan, „dat niemandt zyn meester was in 't schikken der zinnen, oft in 't omdraayen van yeders gevoelen, oft in 't *afmatten* der zaaken; en in 't neemen van 't meeste voordeel daar uit op alle andre wyze.″ De zaken *afmatten*, zegt men, is ze *afdoen*, *afhandelen*, en verwijst naar de aant. van BILDERDIJK op zijn *Muis- en Kikvorschkrijg*, bl. 44. De dichter spreekt daar van de oude gewoonte om de raadzalen of andere deftige vertrekken met losse biezen te bestrooien. In de — zeer dichterlijke, maar zeer verwarde — etymologische uitweiding, die hij er aan toevoegt, beweert hij, dat *mat* — volgens hem van *maaien* afgeleid, en dus eigenlijk het *gesnedene* — oorspronkelijk niet een vlechtwerk van biezen, maar eene losse bies beteekende. „Later,″ gaat hij voort, „begreep men de *matten*, dat is de strooi-biezen, tot een soort van vloer- en daarna ook van tafelkleeden, te vlechten.″ Die gevlochten kleeden behielden den naam van *mat*, en vandaar had men de uitdrukking *op 't mat komen*, d. i. „op 't *tafelkleed* komen,″ die, in toepassing op eene zaak, hetzelfde beteekent „wat wy thands op zijn Fransch noemen *op het tapijt* komen, dat is, tot een punt van beraadslaging gemaakt worden.″ Met die zegswijze *op 't mat komen* brengt men nu het *afmatten* van HOOFT in verband. *Op 't mat komen*, van zaken gezegd, is op het tapijt, ter tafel komen; de zaken *afmatten* derhalve zooveel als: maken dat zij van de *mat* verwijderd, van de tafel weggenomen kunnen worden, m. a. w. ze *afgedaan maken*.

Met de hier vermelde uitlegging, die door Mr. KOENEN en Dr. DE JAGER gegeven werd in *Archief v. Ned. Taalk.* 1, 149, stemt — althans in de hoofdzaak — de heer OUDEMANS in, die in zijn *Taalk. Woordenb. op* HOOFT, bl. 14, *afmatten* door *af-*

handelen verklaart, en er bijvoegt: „HOOFT ontleende dit werkwoord aan „mat" (vloerbedekking); *afmatten* beteekent dus op de plaats, waar men zich bevindt, of op 't mat, de zaken afdoen, ten einde brengen."

In het Ned. Woordenboek zal men *afmatten* in deze beteekenis niet vinden, om de eenvoudige reden dat zij niet bestaan heeft. De aanmerkingen van BILDERDIJK hebben aanleiding gegeven tot misverstand en tot miskenning der bedoeling van onzen geschiedschrijver.

Ik wil niet treden in eene wederlegging van BILDERDIJK's vernuftige invallen met betrekking tot de etymologie en oudste beteekenis van *mat*, later door hem herhaald in zijne *Geslachtlijst* (2, 220). De bloote opmerking, dat het woord aan het Latijn ontleend is, waar het *matta* luidde en reeds een *vlechtwerk* van stroo of biezen beteekende, is voldoende om die spelingen van het gebied der wetenschap naar dat der poëzie te verdrijven. Ook wil ik thans niet onderzoeken, of de uitdrukking *op 't mat komen*, wel te verstaan in dien zin, waarin de dichter ze vermeldt, doch waarin zij mij nooit is voorgekomen, werkelijk ooit bekend is geweest. Ik wil alleen doen zien, dat in ieder geval de toepassing op *afmatten* geen steek houdt, dat HOOFT met dat woord geheel iets anders bedoeld heeft.

De beste uitlegging van vertaalde woorden is natuurlijk bij den oorspronkelijken schrijver te zoeken. Waar HOOFT een getuigenis van BENTIVOGLIO vertolkt, en bij die overzetting het ww. *afmatten* op ongewone wijze bezigt, daar mag men niet verzuimen de eigen woorden van den Kardinaal te vergelijken. Zij luiden aldus (aan 't slot van P. II, L. II):

„Nelle ragunanze publiche, ed in ogni altra sorte ancora di pratiche, niuno spetialmente più di lui seppe, ò dispor gli animi, ò raggirar le opinioni, ò colorire i pretesti, ò accelerare il negotio, ò *stancar*lo; nè meglio prenderne insomma, nè più artifitiosamente, in ogni altro modo i vantaggi."

Het blijkt nu, dat HOOFT in zijne vertaling den tekst van BENTIVOGLIO eenigszins verkort heeft. De woorden *„ò colorire i pretesti"* laat hij weg, en *"ò accelerare il negotio, ò stancarlo"* vertaalt hij eenvoudig door „in 't *afmatten* der zaken." Ik zou

bijna geneigd zijn aan te nemen, dat hier iets is uitgevallen, aan *accelerare* beantwoordende, dat voor de tegenstelling niet gemist kon worden; maar zooveel is zeker, dat *afmatten* de vertaling is van *stancare*, dat werkelijk *vermoeien*, *afmatten* (in den gewonen zin des woords) beteekent. Met *stancare il negotio*, in tegenstelling van *accelerare*, bedoelt BENTIVOGLIO — in zijn redenaarsstijl — blijkbaar het *ophouden* of *vertragen* eener zaak, het in den weg leggen van hinderpalen, waardoor de zaak als 't ware moede wordt en langzaam voortgaat. De Prins, zegt hij, „was een meester in de kunst van de zaken òf te bespoedigen òf te vertragen, maar in elk geval er zelf het meeste profijt van te trekken.” HOOFT, die *stancare* door *afmatten* vertaalde, heeft dan ook aan dit laatste geene andere beteekenis kunnen hechten dan die de Kardinaal met *stancare* bedoelde.

AFMERGELEN, UITMERGELEN.

Nog altijd is men het oneens, of deze beide woorden van *merg* of van *mergel* zijn afgeleid; of zij eigenlijk zien op het wegnemen van het merg uit het gebeente, dan wel van de mergel uit bouwland; of zij dus oorspronkelijk van menschen en dieren, dan wel van landerijen gezegd werden. Reeds PLANTIJN en KILIAAN, die *uitmergelen* door *emedullare* vertaalden, namen het eerste aan. FRISCH, ADELUNG en WEILAND waren van hetzelfde gevoelen; in onzen tijd ook DE JAGER (*Werkw. v. herh. en dur.*, bl. 48), GRIMM (*D. Wtb.* 1, 78 en 917), en nu onlangs PH. DIETZ in zijn Woordenboek op LUTHER, bl. 23. De afleiding van *mergel* vond minder talrijke voorstanders. Ik herinner mij alleen ze te hebben aangetroffen bij SCHMITTHENNER (op *Mergel*) en — twijfelend — bij den heer OUDEMANS in zijn Woordenboek op BREDERO, bl. 405. In zijne omwerking van SCHMITTHENNER's Woordenboek hield WEIGAND zich eerst aan die verklaring (op *Abmergeln* en *Ausmergeln*); later evenwel (op *Mergeln*) komt hij er op terug, om ze nu te herroepen en de uitlegging van GRIMM

aan te nemen. „Das Wort," zegt hij, „ist von *das Marg* abgeleitet, wofür man im Neuhochdeutschen *das Mark* schreibt. Diese richtige Ableitung hat zuerst STEINBACH (1734), II, 28, zuletzt *völlig beweisend* JACOB GRIMM."

Tusschen deze beide gevoelens staat dat van LUBLINK in, die de middenpartij koos, en meende dat men verzwakte, vermagerde menschen en dieren *uitgemergd*, maar een uitgeputten akker *uitgemergeld* behoorde te noemen; in het ééne geval, dacht hij, kwam het van *merg*, in het andere van *mergel* (*Archief v. Ned. Taalk.* 3, 133 vlg).

Dat STEINBACH, gelijk WEIGAND beweert, het eerst op de afleiding van *merg* zou hebben gewezen, is, wij zagen het, onjuist. Zij was reeds door PLANTIJN en KILIAAN aangenomen. Of GRIMM die verklaring „*völlig beweisend*" heeft voorgesteld, mogen anderen beslissen. Ik voor mij vind bij hem de bloote verzekering, dat aan „*mergil*, argilla" niet te denken valt, maar geen zweem van bewijs, dan alleen de vermelding van het gewestelijke *sich abmarachen*, dat inderdaad met ohd. *marag*, *marg* goed schijnt samen te treffen, maar — als ons later blijken zal — in waarheid niets beslist.

Ondanks het gezag van GRIMM en WEIGAND kan ik met hunne uitlegging niet instemmen, maar meen die van SCHMITTHENNER als de ware te moeten erkennen.

Afmergelen en *uitmergelen*, zegt men, zijn frequentatieve vormen, van *afmergen* en *uitmergen* afgeleid. Reeds dit is aan bedenking onderhevig. Het geheele hoofdstuk der frequentatieven, waarvoor Dr. DE JAGER zulke rijke bouwstoffen verzameld heeft, wacht nog op eene grondige behandeling der wetten, die het beheerschen. Maar zooveel is zeker, dat men wel wat al te veel gewoon is, in werkwoorden op *-elen* terstond een frequentatief te zien. Hier althans, waar wij niet met eene samenstelling uit *af* of *uit* en een ww. *mergen*, maar met eene samenstellende afleiding van *af* of *uit* en het znw. *merg* te doen zouden hebben, laat zich een frequentatieve vorm niet zoo licht aannemen; want hoe gewoon de frequentatieven ook zijn, van grondwerkwoorden afgeleid, ongewoon zijn zij in werkwoorden, van zelfst. nw. gevormd. Waar zij schijnbaar voorkomen (*handelen*, *hoepelen*,

ijzelen, *kruimelen* enz.), daar is aan het ww. op *-elen* doorgaans een znw. op *-el* voorafgegaan (*handel*, *hoepel*, *ijzel*, *kruimel* enz.), zoodat zij meer als denominatieve dan als frequentatieve ww. te beschouwen zijn. Nevens *merg* is in dezelfde beteekenis geen *mergel* bekend. Een frequentatief *mergelen* moet dus al aanstonds bevreemding wekken. En meer nog *afmergelen* en *uitmergelen*, want van zulke vormen in eene samenstellende afleiding met een bijwoord, zal men niet licht een voorbeeld aantreffen.

Maar mijn grootste bezwaar is in de beteekenis der beide woorden gelegen. GRIMM schijnt dat bezwaar gevoeld te hebben. *Abmergeln* althans verklaart hij door *bis aufs mark entkräften*, *vom mark kommen lassen:* gelukkig uitgedrukt zeker, doch niet in overeenstemming met de kracht van *ab*. *Afmergelen* zou moeten beteekenen *van het merg berooven*, *iemand het merg uit het gebeente wegnemen*, gelijk *ausmergeln* dan ook bij GRIMM heet: *das mark aussaugen*, en *uitmergelen* bij PLANTIJN *tirer la moelle hors*. Maar *vom mark kommen lassen*, maken dat iemand allengs het merg verliest, is iets anders dan hem het merg uit de beenderen halen. *Afbasten* is het feitelijk wegnemen van den bast eener noot, niet het veroorzaken dat zij allengs den bast laat vallen. Dat denkbeeld, dat GRIMM aanduidde door *vom* (*mark*) *kommen lassen*, wordt niet door *ab*, maar door *ent-* uitgedrukt, en werkelijk is dan ook in dien zin *entmarken* bekend (GRIMM, *D. Wtb.* 3, 573), en bij ons *ontmergen* [1]). Doch *afmergelen* en *uitmergelen* zouden niets anders kunnen beteekenen dan het werkelijk uithalen of uitzuigen van het merg. Men zal zeggen, dat dit overdrachtelijk, bij wijze van spreken, moet worden opgevat. Te recht; maar die overdracht moet toch berusten op de oorspronkelijke voorstelling van het feit zelf, die de eerste en oudste opvatting moet geweest zijn. Zegt men figuurlijk *iemand het merg uit het gebeente halen*, dan hebben die woorden toch allereerst hunne eigenlijke beteekenis, en moet het althans mogelijk of

[1]) »De zorge... *ont-merght* de beenen," DE BRUNE, *Bank.* 1,26. »Daer de grezelaer zijn zelven verkniest, en zijn beenen *ont-margt* heeft," 1, 67. »Geen wocker quam 't *ontmergt* gebeente knaagen," ROTGANS, *Poëzy*, 1, 6. »Ontzenuwd en *ontmergd*," BEETS, *Ged.* 99. *Ontmergelen* in dien zin, naar 't voorbeeld van *af-* en *uitmergelen* gesmeed, vindt men bij SIX V. CHAND. 120 en BILD. 7, 100.

denkbaar zijn, dat men een levend wezen het merg uit de beenderen zou halen of zuigen. Is dit nu inderdaad al te forsch, dan mag men ook met recht besluiten, dat *af-* en *uitmergelen* niet oorspronkelijk die beteekenis kunnen gehad hebben.

Maar, zegt men, het grondwoord *uitmergen* heeft wel degelijk bestaan, en het Hoogd. kent nog *ausmarken*: daarin is die beteekenis toch niet twijfelachtig. Ik antwoord, wat *ausmarken* betreft, dat dit alleen gezegd wordt van het uitpersen of uitknijpen van citroenen; daar wordt dus in werkelijkheid het merg, het sap, weggenomen. Maar van levende wezens wordt het woord niet gebezigd. Wel leest men in eene aanhaling bij GRIMM: „mit solchen... *ausgemarkten*, verdächtigen vögeln"; doch het verl. deelw. *ausgemarkt* geeft nog geen recht tot een ww. *ausmarken* in dien zin te besluiten, en GRIMM had dit *ausgemarkt* niet onder *ausmarken*, maar als een afzonderlijk woord moeten behandelen; want het woord is hier niet als verl. deelw., maar als bnw. op te vatten. Die „*vögel*" waren niet door dezen of genen van hun merg beroofd (verl. deelw.), maar zij hadden door inwendige oorzaken hun merg verloren, en *ausgemarkt* drukt den *toestand* uit, waarin zij zich nu bevonden (bnw.). Evenzoo hebben wij b. v. de bnw. *afgespierd* en *afgevleesd* (zie *Ned. Wdb.*), op de wijze van deelwoorden gevormd; maar een ww. *afspieren* of *afvleezen*, in deze opvatting, is evenmin gebruikelijk geweest, als nevens de bnw. *gebeft*, *gedast*, *gelaarsd* en *gespoord*, de ww. *beffen*, *dassen*, *laarzen* en *sporen*, of nevens *hooggetopt*, *kromgebekt* enz., ww. als *hoogtoppen* of *krombekken* bestaan. Ook bij onze vroegere schrijvers was *uitgemergd* een niet onbekend woord. BREDERO (*Angen.* 28) spreekt van „een *wtgemercht* man", en VONDEL (1, 623) van „de *uytghemarchde* kracht." Maar daaruit volgt nog volstrekt niet het bestaan van een ww. *uitmergen* in dezen zin, dat men niet licht zal kunnen aanwijzen, en dat toch had moeten voorafgaan, indien *uitmergelen* als frequentatief daaruit ontsproten ware.

Ik heb dit een en ander wat breeder uiteengezet, omdat het mij voorkomt, dat men bij de woordverklaring deze en dergelijke opmerkingen niet genoeg in het oog houdt. Voor een lexicograaf zijn zij van het uiterste belang ter bepaling van den waren vorm

en de echte beteekenis der woorden, en als richtsnoer bij de afleiding. Hadden de gebroeders GRIMM zich van dit alles helderder rekenschap gegeven, hun Woordenboek zou er veel bij gewonnen hebben in logische en grammatische juistheid.

Wij hebben gezien: 1° dat *uitmergelen* een ongewoon, bevreemdend frequentatief zou zijn van een grondwoord *uitmergen*, van *merg* afgeleid; 2° dat de oorspronkelijke beteekenis, waarop de figuurlijke opvatting zou moeten berusten, nauwelijks denkbaar is, en 3° dat men niet het recht heeft, het bestaan van *uitmergen* aan te nemen. De gevolgtrekking, geloof ik, ligt voor de hand, dat de afleiding van *merg* niet de ware kan zijn.

Die van *mergel* daarentegen levert niet het minste bezwaar op. *Mergel* is het mengsel van klei en kalk, dat aan den bodem zijne vruchtbaarheid schenkt. Een land *mergelen* zegt men, d. i. met *mergel* bemesten. Nevens dit afgeleide *mergelen*, van mergel voorzien, staan twee andere afleidingen, met samenstelling gepaard: *afmergelen* en *uitmergelen*, het land van mergel ontblooten, het van de voedende bestanddeelen berooven, het uitputten door aanhoudende bebouwing. Dat die woorden, oorspronkelijk van den akker gezegd, figuurlijk op mensch of dier werden overgedragen, was niet meer dan natuurlijk: ook *uitgeput*, dat eigenlijk van een leeggepompten waterput geldt, wordt op levende wezens toegepast; *opkweeken*, *besnoeien*, *uitroeien* enz. zijn evenzeer van den landbouw op den mensch en menschelijke aandoeningen overgebracht. Dat *uitmergelen* inderdaad allereerst van bouwland gold, is meer dan waarschijnlijk. Die beteekenis vindt men, nevens de overdrachtelijke, in de oudste woordenboeken vermeld. KILIAAN, ofschoon het woord — naar zijne etymologische opvatting — door *emedullare* vertalende, laat er toch op volgen: „Wt-merghelen het land, *defatigare agrum, succum omnem soli exhaurire assidua cultura et rara stercoratione.*" Het grondwoord *mergel* was dan ook van den oudsten tijd af bekend: mhd. *mergel* (BENECKE 2[1], 158), mlat. *margila* (DU CANGE 4, 293), een afgeleide vorm van lat. *marga*, dat (volgens PLINIUS 17, 6) aan de Keltische taal der Gallen ontleend was.

Ik meen derhalve de verklaring uit *mergel* voor de ware te moeten houden. Daarmede wil ik echter niet ontkennen, dat

ook *merg* in de geschiedenis der beide woorden eene belangrijke rol gespeeld heeft. Niets is natuurlijker dan dat bij *afmergelen* en *uitmergelen*, toen zij eens de algemeene beteekenis van *uitputten*, *krachteloos maken* hadden aangenomen, al spoedig de bijgedachte aan *merg* opkwam, aan het merg in het gebeente, dat als zinnebeeld van kracht gold. Vooral bij stedelingen, die weinig met *mergel* bekend waren, lag die opvatting voor de hand, en het behoeft ons niet te verwonderen, dat zij bij dichters en redenaars ingang vond, zoozeer zelfs dat allengs het bijdenkbeeld het oorspronkelijke begrip overheerschte. Maar hoeveel toespelingen op *merg* en *gebeente* men ook bij onze schrijvers, naar aanleiding van *uitmergelen*, aantreft, dat alles bewijst alleen, dat zij het woord als eene afleiding van *merg* beschouwden, niet dat het daarvan werkelijk afgeleid is. Leest men in *Sara Burgerhart* (675) van iemand, die „*tot op 't gebeente uitgemergelt*" was, of bij BILDERDIJK (6, 390) van een „*uitgemergeld rif*," enz. enz., dat alles is speling, volksetymologie, verdichting, belangrijk zeker voor de geschiedenis van het woord, om te verklaren hoe het allengs zijne beteekenis wijzigde en uitbreidde, maar zonder de minste waarde voor de nuchtere beantwoording der vraag: Is *uitmergelen* eene afleiding van *merg* of van *mergel*?

Deze opmerking stelt ons tevens in staat, de waarde van het gewestelijke *sich abmarachen* te bepalen, dat in Holstein, Hanover en Saksen in den zin van *zich zwaar vermoeien*, *afmatten* in gebruik is, en door GRIMM als bewijs voor zijne verklaring wordt aangehaald. Is dat woord werkelijk een bijvorm van *abmergeln*, en niet eene geheel verschillende uitdrukking [1]), dan is daarbij zeker aan *merg*, ohd. *marag*, *marg*, gedacht. Maar dit bewijst niet dat die etymologie van *abmergeln*, door het volk uitgedacht, de ware was; het bewijst alleen, dat men *abmergeln* zoo opvatte en daarnaar nu den vorm des woords verwrong, er *abmergen*, *abmargen*, *abmarachen* van maakte. Zal men uit het Friesche en Geldersche *iiselik* besluiten, dat *ijselijk* van *ijs* komt, en niet van *eis* (goth. *agis*, vrees)? Zal *zondvloed* ons nopen om het woord

[1]) In het *Brem. Wtb.* 3, 129, waar het *marakken* luidt, wordt er een geheel andere oorsprong aan toegekend.

uit *zonde* te verklaren? Zal de vouwstoel, die *veldstoel* genoemd wordt, en „waarvan men zich in het oorlogs*veld* bedient" (zie WEILAND), werkelijk dien naam naar het *veld* dragen, omdat men *veldstoel* zegt, en niet meer *valdstoel*, hd. *faltstul*, mlat. *faldestolium*, zooals ons *vouwstoel* voorheen luidde? Zullen wij uit *Fransche titel* voorbarig opmaken, dat die halve titels uit Frankrijk afkomstig zijn? Zal — maar genoeg reeds; ik zou tal van voorbeelden kunnen opstapelen van dergelijke volksetymologieën en daarnaar ingerichte woordverdraaiingen. De etymoloog moet vóór alles behoedzaam wezen, en zich wachten voor schijn. De groote JACOB GRIMM, die zooveel zin had voor volkspoëzie, was wel wat al te geneigd om aan de spelingen van het volksvernuft ook op het gebied der wetenschap eene waarde toe te kennen, die zij daar niet kunnen doen gelden. Ongetwijfeld moet de taalkenner een open oor hebben voor het dartele leven der volksspraak, maar strenge grammatische methode en logische ontleding der begrippen mag hij nimmer verloochenen.

Opmerkelijk is het dan ook, dat nevens het gewestelijke *abmarachen*, dat slechts hier en daar voorkomt, de algemeene Hoogduitsche taal altijd *abmergeln* en *ausmergeln* bewaard heeft, die toch terstond aan *mergel*, niet aan *mark* doen denken. Geen *abmarken* noch *ausmarken* (in dezen zin althans) is daar ontstaan, geen *abmärkeln* of *ausmärkeln* zelfs. De meerderheid van het Duitsche volk heeft dus wel degelijk aan *mergel* gedacht.

Mijne slotsom is, dat *afmergelen* en *uitmergelen* inderdaad van *mergel* zijn afgeleid, maar dat zij allengs, door de natuurlijke en onwillekeurige bijgedachte aan *merg*, eene gewijzigde en ruimere opvatting hebben verkregen.

ER OM KOUD ZIJN. OOM KOOL.

Ieder kent de uitdrukking *er om koud zijn*. Wanneer men iemand reddeloos verloren acht, zijn leven opgeeft, niet meer twijfelt dat hij in het dreigende gevaar den dood zal vinden, dan pleegt men in de gemeenzame spreektaal te zeggen: *die is*

er om koud. „Alle dagen," zegt kapitein PULVER in zijn bekend verhaal bij VAN LENNEP, *Rom. W.* 3, 304, „alle dagen kwam men een van de met ons gevangen Senhores halen, en die kwam dan niet weêrom. „*Die is er om koud,*" zei SANDER dan." Elders, bij denzelfden schrijver (20, 164) leest men: „Gooi alles los!" riep de schipper: „gooi los, of *wij zijn er om koud!*" En als de geestige dichter C. VAN MARLE in zijne *Napoleonade* den draak steekt met de vlucht van het keizerlijke leger na den slag bij Leipzig, zegt hij aan 't slot (*Rijmel.* 69):

Kortom, de boel was fout;
En, wie met jicht gekweld was,
Of al te zeer ontsteld was,
Die was er fluks om koud.

Reeds TUINMAN (*Spreekw.* 2, 237) vestigde op deze zegswijze de aandacht. „Dit komt my voor," zegt hij, „als eene zeldzaame uitdrukking; op hoedaanige... de nauwkeurige liefhebbers onzer taal, myns oordeels, behoorden acht te geven."

Het is mij niet gebleken, dat aan TUINMAN's wensch door iemand voldaan is. Althans ik herinner mij niet, dat ooit van *om koud* eene verklaring is gegeven. De ware uitlegging is zeker nog onbekend.

Toen wij in het Ned. Woordenboek het art. *Om* bewerkten, moest de uitdrukking natuurlijk ter spraak komen. Om wel te weten, dat wij geene opvatting van het voorzetsel hadden voorbijgezien, moesten alle zegswijzen, waarin het voorkomt, onderzocht en getoetst worden. Bij alle andere kwamen wij tot voldoende zekerheid; alleen in *er om koud zijn* was *om* met geene mogelijkheid zuiver te verklaren. Dit gaf mij aanleiding tot een opzettelijk onderzoek, dat met een goed einde bekroond werd, en waarvan ik hier de uitkomst wil mededeelen.

Misschien heeft men onze uitdrukking nooit bepaald onderzocht, omdat zij bij 't eerste hooren nog al duidelijk schijnt. De koude is het zinnebeeld van den dood, gelijk de warmte van het leven. Is de mensch dood, dan verstijft zijn lichaam en wordt ijskoud. Dat schijnt dus nogal begrijpelijk, dat men het *koud zijn* op den voorgrond zet, om te kennen te geven, dat iemand weldra een lijk zal zijn.

Bij nader inzien echter blijkt het spoedig, dat ook hier de schijn bedriegt. Men zegt niet *die is koud*, maar *die is er om koud*. Wat beteekent dat *er om*? Waarop ziet hier het voorzetsel? Doelt het op de oorzaak van den dood dien men verwacht, op het gevaar dat den persoon bedreigt? Als men b. v. van een zieke, wiens toestand hopeloos is, zegt: *hij is er om koud*, meent men dan: hij zal weldra een lijk zijn *om* de ziekte, waaraan hij lijdt? Maar dat gaat niet op; in dat geval zou niet *om*, maar *aan*, *door* of *met* (*mede*) vereischt worden. *Om* geeft niet de *oorzaak* te kennen, maar de *beweegreden*. „*Om u te sterven*," zegt BILDERDIJK aan zijne ODILDE (10, 31), is „zoet voor 't harte." Zeker bedoelde hij niet: DOOR *u te sterven*, door uw toedoen het leven te verliezen!

Laat *er om* geene voldoende uitlegging toe, ook de woordschikking is naar de gewone opvatting niet te verklaren. Men zou dan moeten zeggen: *hij is er koud om*, evenals men zegt: *hij is er blij om*, *zij was er bedroefd om*, enz. Eene uitdrukking als *hij is er om blij* is in de volkstaal volstrekt ondenkbaar. Geleerden kunnen zulke fouten begaan, maar het volk niet.

De opvatting, die zoo natuurlijk schijnt, is dus in een dubbel opzicht niet te rechtvaardigen. Hoe men het ook draait en wringt, naar ons Hollandsch taaleigen laat zich in de zegswijze geen gezonde zin ontdekken.

Dit wekt al aanstonds het vermoeden, dat wij hier te doen hebben met eene verbastering, waarbij de invloed van een vreemd taaleigen in 't spel is. En dat vermoeden wordt bevestigd, wanneer wij den blik verder slaan, buiten de grenzen van ons taalgebied. Inderdaad, *er om koud zijn* is eene uitdrukking, die door onze voorouders uit de Noordsche talen, met name uit het Deensch, werd overgenomen, maar in verbasterden vorm en daardoor onverstaanbaar geworden.

Het woord, waarvan *om koud* de navolging was, is het gewone Deensche bijwoord *omkuld*, dat gebezigd wordt bij werkwoorden, die het begrip van nedervallen of nederwerpen te kennen geven, en zooveel beteekent als *op den grond*, *op zijn kop*, *omver*. Zoo zegt men *at falde omkuld*, omvervallen, *at styrte omkuld*, omstorten, *at tumle omkuld*, omtuimelen, *at kaste omkuld*,

omsmijten, enz. Opmerking verdient vooral, dat het — naar 't getuigenis van MOLBECH — bepaaldelijk van personen, liefst niet van levenlooze dingen gezegd wordt.

In het Zweedsch luidt het woord *omkull*. Het wordt daar op dezelfde wijze gebruikt als in het Deensch. Onder de uitdrukkingen, waarin het voorkomt, zijn sommige min of meer overdrachtelijk: *luta omkull*, ten val neigen, *dricka någon omkull*, iemand omver (onder tafel) drinken, *segla omkull*, omverzeilen, een schip in den grond zeilen, enz.

In het Oud-Noordsch bestond de uitdrukking nog niet. Maar in het nieuwere IJslandsch is zij mede bekend. *Detta um koll*, zegt men daar, d. i. omvallen, omvertuimelen.

Ook in het Noordfriesch heet het *am kôl*, waarnevens als bijvorm *auwer kôl* in gebruik is (OUTZEN 166), en dat de zegswijze zich nog verder zuidwaarts heeft uitgestrekt, daarvan vindt men in 't Hoogd. *umkollern* (omtuimelen) een sprekend getuige.

De oorsprong van het Noordsche woord is aan geen twijfel onderhevig. Het bestaat uit twee deelen: het voorz. *om*, in den zin van ons *over*, en het znw. dat in 't Oud-Noordsch *kollr* luidde, in 't Deensch *kuld*, in 't Zweedsch *kull* heet, en *hoofd*, *kop*, *top* beteekent; verg. Angels. *colla*, helm. *Omkuld* is dus zooveel als *over kop*, de natuurlijke uitdrukking der beweging van een persoon, die hals over kop ternederstort.

Om koud, aan het Deensche *omkuld* beantwoordende, beteekent dus eigenlijk *omver*, *op den grond*, *ter aarde geveld*. Waar b. v. in een zeegevecht een matroos, door een kogel getroffen, ter aarde stortte, daar riep men: *den er omkuld!* die is omkoud! die ligt op zijn kop! die is er geweest! Men gevoelt, hoe onze spreekwijze, in hare eigenaardige opvatting, zich hieruit even volkomen als verrassend laat verklaren.

Maar nu rijst de vraag: Is ons *om koud* werkelijk uit het Deensch overgenomen, of heeft de uitdrukking ook vanouds in onze taal bestaan, zoodat hier alleen aan verwantschap, niet aan ontleening te denken valt? Het antwoord kan niet twijfelachtig zijn. Zeer zeker is ons Nederlandsche woord aan het Deensche ontleend. Dit blijkt uit twee redenen.

Vooreerst, indien het echt Nederlandsch ware, dan zou het

tweede lid niet *koud*, maar *kol* moeten luiden. Die achtervoeging der *d* is een eigenaardig Deensch verschijnsel, dat bij ons — op deze wijze althans — niet voorkomt. Die *d* wijst dus onmiskenbaar op een Deenschen oorsprong. 't Is waar, in de beschaafde taal wordt die *d* bij de Denen niet uitgesproken: men schrijft *kuld*, maar zegt *kull*. Doch men bedenke, dat ons woord niet werd overgenomen uit de fatsoenlijke kringen van Kopenhagen, maar opgevangen uit den mond van het volk, van de Noordsche matrozen, en die laten de *d* wel degelijk hooren.

Ten andere, het voorz. *om* laat in onze taal geene verklaring toe, maar wel in het Deensch. Daar wordt *om* in talrijke spreekwijzen gebruikt, waar wij *over* bezigen (*at tale om noget*, over iets spreken, enz.). *Omkuld* is dus, naar het Noordsche taaleigen, wat wij *overkop* zeggen, wat elders — in Limburg en Vlaanderen b. v. — *overhoofd* heet, of wat de Duitschers, met eene bevallige inversie, *kopfüber* noemen.

Het is dus genoegzaam zeker, dat onze uitdrukking niet van vaderlandsche afkomst, maar van Noordschen, bepaaldelijk van Deenschen oorsprong is. Vermoedelijk werd zij door ons zeevolk van de Deensche matrozen overgenomen. In welken tijd dit plaats had, durf ik niet bepalen. Onze Janmaat heeft al vroeg om de Noord gevaren en daar den bezem in top van den mast gevoerd; maar van onze spreekwijze is mij geen ouder voorbeeld bekend dan de vermelding bij TUINMAN.

In elk geval is het nu duidelijk, dat wij hier met ons *koud* niets te maken hebben; maar ook, dat wij voortaan *omkoud*, in één woord, behooren te schrijven; want ook het Deensche *umkuld* is eene eenheid, en als zoodanig is het woord in onze taal binnengekomen.

Doch ik voorzie eene opmerking, die niet onbeantwoord mag blijven. Hoe dat *er* te verklaren, dat bij ons voor *omkoud* gehoord wordt: *hij is er omkoud*? Ik meen daartoe te mogen wijzen op onze uitdrukkingen: *één is er gevallen*, *twee zijn er gedood*, *wie is er gestorven*? enz. Evenals men b. v. zeggen zou: *twee liggen er omver*, kon men ook zeggen: *een is er omkoud*, en zoo kon dat *er* binnensluipen, ook waar het niet te pas kwam, achter *hij*, *die* enz. Ieder weet trouwens, hoe vaak *er* bij ons in de

volkstaal, vooral in liedjes, wordt ingeschoven, met geen ander doel dan — *pour arrondir la phrase* [1]). Dat inderdaad in dit *er* geenerlei bezwaar tegen onze verklaring is gelegen, blijkt overtuigend hieruit, dat men in sommige streken, met name in Drente, *hij is omkoud* zegt, zonder *er*. Die gewestelijke vorm is buiten twijfel de oudste en echte. *Er* kon wel insluipen, maar niet uitvallen, wanneer het werkelijk tot de spreekwijze behoorde. Het Drentsche *omkoud* maakt dus de gewone opvatting, waarbij men aan *koud* denkt, volstrekt onhoudbaar, en bevestigt daarentegen onze uitlegging op afdoende wijze.

Ook in Gelderland kent men dat *er* niet,. dat bij ons is ingeslopen. Daar luidt het, in eenigszins verschillenden vorm, *hij is om kool*, waarin men aanstonds het evenbeeld van het Noordfriesche *am kôl* erkent. Het blijkt dus, dat die oorspronkelijke uitspraak, zonder *d*, zich ver buiten Sleeswijk over het Nedersaksisch taalgebied heeft uitgestrekt.

Hoe toch woorden en zegswijzen in den mond des volks verbasteren kunnen! Als een Gelderschman hoort zeggen dat iemand *om kool* is, dan stelt hij zich zeker als grondtype van die uitdrukking een persoon voor, die uitgegaan is om *kool* te halen en niet terugkeert, evenals men *om zeep* gaat en niet weer thuis komt. Zoo is, door de verharding van *kol* tot *kool*, het begrip van *hoofd* in dat van eene groente veranderd, het overkop vallen in een bezoek aan de markt, om kool te koopen!

Nu ik eenmaal op dat onderwerp gekomen ben, de vervorming van woorden in de luimige volksspraak, wil ik nog eene andere uitdrukking aanhalen, die, naar 't mij voorkomt, zeer nauw met *omkoud* samenhangt. Zou het Geldersche *om kool* niet de naaste aanleiding geweest zijn tot het gewone zeggen *Oom Kool* in de gemeenzame spreektaal? Wanneer iemand op straat onverhoeds struikelt en valt, dan hoort men wel eens spottend aanmerken: *daar*

---

[1]) Ik sla het 2de stuk van HOFFMANN's *Hor. Belg.* op, en vind aanstonds tal van voorbeelden.. „*Te Gent daar staat er een kloosterkijn klein*” (bl. 76); „*Vrienden, ik weet er een vrouwtje fijn*” (ald.); „*Gij bent er de liefste dochter van mijn, Gij bent er zoo schoon jonkvrouwe*” (bl. 125); „*Al die er in zijn liefs armen leit, Die mag hem wel verblijden*” (bl. 177); „*Hij ging er voor zijn liefs venstertje staan*” (ald.), enz. enz.

ligt Oom Kool! De term is niet van heden of gisteren. Reeds TUINMAN (*Spreekw.* 1, 153) bracht ze te pas. Hij vertelt ons, hoe TONDALUS in 't Vagevuur met eene dolle koe eene lange en uiterst smalle brug moest overgaan, die over een helschen poel lag. „Maar och lacy!" zegt hij, „de koe wilde niet voort. Als TONDALUS stond of ging, dan viel de koe, en als de koe stond, *dan lag 'er Oom Kool toe"*, m. a. w. dan tuimelde hij zelf.

Nevens deze oorspronkelijke opvatting wordt *Oom Kool* ook overdrachtelijk toegepast. Wie valt en op den grond te recht komt, zoodat hij niet kan opstaan of voortgaan, maakt een mal figuur, zit in deerlijke verlegenheid. Vandaar, dat *Oom Kool* ook als zinnebeeld geldt van iemand die verlegen of beteuterd is, die niet weet wat hij doen of zeggen zal. „Wel," schrijft ABRAHAM BLANKAART in den roman van dien naam (1, 160), „dat zou eene kostelyke liefde zyn, zou het niet? als wy dus gelegenheid gaven, om een deugenniet van kwaad tot erger te doen overgaan; in plaats van hem *Holla hei! jy daar!* toe te roepen, en zo hy den dooven uithing, zo ouwerwets by zyne lurven te pakken, dat *Oomkool* wel begreep, hoe weinig het zyn zaak bleef, dus den beest te speelen." De bedoeling is natuurlijk: „dat *hij in zijne verlegenheid* wel begreep." Evenzoo bij BILDERDIJK (12, 138), waar hij verhaalt, hoe zijn vader hem indertijd aanried een ambt te zoeken, en hoe die raad hem in verlegenheid bracht.

„De hemel sta my by!
Een ampt, mijn vader, hoe! en waar een ampt voor my?" —
— „Het mijne, ik ga reeds af". — *Daar zat oom Kool te kijken.*
„Een ampt! en zulk een ampt! dat zou my slecht gelijken!"

Hoe bekend *Oom Kool* ook in Nederland is, zijne afkomst is altijd een geheim gebleven. BILDERDIJK zegt (Aant. op HOOFT, bl. 198): „Zoo zei men ook: *Hy zit daar als Oom Kool. Oom Kool* is *paai kool.* Oude lieden noemde men *Oom* (thands zeggen wy zoo *Vader*), en een uitstallenden koopman naar zijn waar. Dus was 't *Vrouw Pot, Mie Pot, Oom Kaas.* Zoo is *Oom Kool* die met kool op de markt zit." Geestig gevonden zeker, maar kwalijk toepasselijk op iemand die *valt* of in verlegenheid raakt; en dat is toch ongetwijfeld de zin onzer uitdrukking. Eenvoudiger zou het dan nog zijn, *Kool* op te vatten als synoniem met *Klaas*,

beide verkortingen van *Nicolaas.* Die vorm *Kool* of *Cool* (*Nicole*) is bekend. *Nicolaas van Deurne* wordt bij HEELU (vs. 8586) *Cole van Doerne* genoemd, en de familienaam *Cool* getuigt nog heden, hoe die vorm nevens *Klaas* eenmaal in zwang was. *Oom Kool* zou dan eenvoudig *Oom Klaas* zijn, een naam in 't algemeen, zooals dat in spottende gezegden gewoon is, misschien met zinspeling op een *stijven* of *houten Klaas.*

Maar dit alles komt mij gezocht voor, en geeft geen rekenschap van de oorspronkelijke kracht der zegswijze, als men iemand, die plomp neervalt, begroet met de woorden: *daar ligt Oom Kool!* Het Geldersche *om kool* geeft beter licht. Viel iemand op den grond, men riep: *daar ligje om kool!* daar ligje overkop! Geen wonder, dat dit straks, toen men *óm kool* niet recht meer begreep, spottend verhaspeld werd in *daar ligje, Oom Kool!* waaruit dan vervolgens weder, in den 3den persoon, *daar ligt oom Kool* ontstond.

De heer HARREBOMÉE (*Spreekw.* 1, 64) vermeldt de volgende spreekwijze: „Dat is Tante Bloemkool, een nichtje van grootje uit den pottenkelder." Door *Tante Bloemkool* verstaat men eene vrouw, die zich smakeloos en buiten de mode opschikt, die breed opgedirkt als een bloemkool te pronk zit. Of die *Tante Bloemkool* familie is van *Oom Kool*, durf ik niet beslissen. Misschien is zij nog wel in de verte een achternichtje, en half en half een petekindje. De gedachte aan *Oom Kool* was licht niet zonder invloed, toen haar die naam gegeven werd. Maar zooveel althans is zeker, en dit wil ik doen uitkomen, dat dergelijke grappige volksnamen (*Heintje Pik*, *Klaas Vaak*, *Lange Jan*, *Schraalhans* enz.) van groot belang zijn voor de taalkennis, en ons menige kluchtige verbastering kunnen verklaren. Dr. BISSCHOP heeft er eens in den *Taalgids* (8, 40—44) een proefje van gegeven, dat naar meer smaakte. Het onderwerp is schatrijk. Laat ons niet verzuimen er uit te leeren wat er uit te leeren valt.

WATERVAR, WATERMAEL.

Onder de diernamen, die in den *Reinaert* genoemd worden, en die nog niet alle zijn opgehelderd, komen ook *dat watervar* en *dat watermael* voor (1, 1863 en 2, 5219). De beteekenis van die namen is nog niet aangewezen. GRIMM (*Reinhart Fuchs*, bl. 277) vroeg bij *watervar:* „was für thier?.... ein auf dem wasser fahrendes, schwimmendes?" WILLEMS teekende er bij aan: „waarschijnlijk te lezen *waterrat,*" en zette bij *watermael* een vraagteeken, terwijl hij aanmerkte, dat de proza-bewerking het woord door *waterhoen* vervangt: waaruit echter volstrekt niet volgt, dat een *watermael* werkelijk een *waterhoen* was. Ook in 't gloss. van Dr. JONCKBLOET vindt men *watervar* met een vraagteeken vermeld.

De weg tot de ware verklaring der beide namen werd gebaand door den heer VAN DEN HELM, in zijne hoogstbelangrijke *Proeven van woordgronding*, 1, 29 en 108. Hij doet opmerken, dat *varre*, *var* eertijds een *stier* beteekende, en verwijst daarbij naar KILIAAN, naar *Hor. Belg.* 9, 31, naar het Woordenboek op BREDERO van den heer OUDEMANS, bl. 411, alsmede naar de verwante talen, die het woord evenzeer kennen. Men mag er bijvoegen, dat *verre*, *var* in dien zin bij onze schrijvers meermalen voorkomt. Zoo b. v. bij MAERLANT, *Nat. Bl.* 2, 3552:

Taurus dats in Dietsche een stier,
Ende es voren een starc dier:
Een *verrinc* heetment ende een *verre* (var. *varre*).

Bij OGIER, *Seven hooft-sonden*, bl. 36:

Wat, meynde dat wy sotten sijn? ghy Buffel, ghy *Veir!*

Ja zelfs nog in onzen tijd, als bij VAN 'S GRAVENWEERT, *Odyss.* D. I., bl. 74:

Een' *var*, die nooit zijn' hals voor 't ploegjuk heeft gebogen.

Opmerkelijk is het nu, dat ook *mael* de benaming van een *rund* is, wel niet van een *stier*, maar van eene jonge *koe*, bepaaldelijk eene koe, die nog niet gekalfd heeft. Reeds in de glossen op de *Lex Salica* komt *mala* in dien zin voor, en die beteekenis is door den heer VAN DEN HELM voldingend bewezen,

o. a. door verwijzing naar het Geldersche *maal*, *måle*, aangeteekend in Dr. DE JAGER's *Taalk. Mag.* 2, 426. Het woord is trouwens nog heden ten dage niet alleen in Gelderland bekend: ook in Holland is *maal* bij de boeren nog in dagelijksch gebruik. Men zie verder wat Dr. KERN omtrent *mala* heeft aangemerkt in zijn uitstekend werk over de *Glossen in der Lex Salica*, bl. 50.

Te recht mocht de heer VAN DEN HELM gissen, dat wij dit Salische *mala*, ons *maal*, wedervinden „in 't raadselachtige mnl. *watermael*," en dat dit gelijkbeteekenend was „met mnl. *watervar*, waarmede GRIMM, WILLEMS noch JONCKBLOET weg geweten hebben." De beide namen beteekenen *waterstier* en *waterkoe*. Het komt er maar op aan te bepalen, welk dier met dien naam bedoeld werd.

Daaromtrent nu behoeft niet langer twijfel te bestaan, nu de oorspronkelijke zin der beide woorden eenmaal is aangewezen. Met *watervar* en *watermael*, twee verschillende volksbenamingen van gelijke beteekenis, kan geen ander dier bedoeld zijn dan de vogel, dien wij *roerdomp* noemen. De roerdomp, zegt CHOMEL (bl. 2963 *b*), maakt een geluid, „'t welk zeer grof is en eenigermaate zweemt naar 't loeijen van een stier." Evenzoo getuigt Dr. SCHLEGEL, *Handl. tot de dierkunde*, 1, 421: „De *gewone roerdomp* (*Ardea stellaris*)... laat, vooral des nachts en gedurende den zomer, een zwaar loeijend geluid hooren, en nestelt op onze wateren." Voor een vogel, die op het water nestelt en het geluid maakt van een loeiend rund, was zeker geen eigenaardiger volksnaam te bedenken dan *waterstier* of *waterkoe*. Onze voorouders waren niet de eenigen, die deze vergelijking maakten en den vogel daarnaar noemden. In Duitschland is de gewone volksnaam van den roerdomp *wasserochs*; in sommige streken wordt hij *erdbull*, *moosochs*, *mooskuh* en *meerrind* genoemd [1]). De Fransche naam *butor*, bij ons ook wel *butoor* en *putoor*, is aan hetzelfde verschijnsel ontleend, want *butor* is uit lat. *bos taurus* verbasterd. Men ziet, nu eens is het een *stier*, *os* of *bul*, dan eens eene *koe*, dan weder in 't algemeen een *rund*. In 't Mnl.

---

[1]) Zie KALTSCHMIDT, *Gesammt-Wtb. d. deutschen Sprache*, op *Rohrdommel*; GRIMM, *D. Wtb.* 3, 749, op *Erdbulle*, en het citaat op *Erdbüchse*. Van *Mooskuh* maakte CHOMEL t. a. pl. *Moss-Kou*.

kon de vogel dus evengoed *watermael* heeten, d. i. waterkoe, als *watervar*, d. i. waterstier. Het „verschil tusschen stier en koe," dat den heer VAN DEN HELM nog deed aarzelen de beide woorden gelijk te stellen, is op die wijze volkomen opgelost.

De eenige bedenking, die nog zou kunnen overblijven, zou gelegen zijn in het onzijdig geslacht. De heer VAN DEN HELM wees reeds te recht op andere namen, die in den *Reinaert* voorkomen: *dat musont* (muishond, wezel), *dat maerter*, *dat butseel*, *dat eencoren*, en „de nog heden gangbare jagersuitdrukking *het haas*". Nu wij eenmaal weten, dat met *watervar* en *watermael*, met den waterstier en de waterkoe, de *roerdomp* bedoeld is — geen rund derhalve, maar een vogel —, nu is het licht in te zien, dat de veranderde beteekenis, de overdrachtelijke opvatting, de aanleiding geweest is tot de verandering van het geslacht. Dat ligt geheel in den aard onzer taal.

TEKSTCRITIEK,

DOOR

M. DE VRIES.

Nevens de woordverklaringen, waarmede ik in dit eerste nommer van den *Taal- en Letterbode* een aanvang heb gemaakt, wensch ik van tijd tot tijd eenige proeven van tekstcritiek mede te deelen. De uitgaven onzer middeleeuwsche schrijvers wemelen nog altijd zoozeer van de ongerijmdste fouten, dat men niet genoeg op zijne hoede zijn kan om zich niet te laten misleiden. De stof is meer dan overvloedig. Hier echter wil ik mij bepalen tot zoodanige verbeteringen van bedorven lezingen, die eenige nadere opheldering behoeven, of die gelegenheid geven om tevens

iets bij te dragen tot de kennis onzer oude taal, waarin nog zooveel is aan te vullen en te verklaren, — maar vooral te zuiveren.

I.

MAERLANT, *Alex.* V, 943. — Als MAERLANT den intocht van ALEXANDER in Babylon verhaalt, en hoog opgeeft van de feestelijkheden, die daarbij plaats hadden, zegt hij o. a. dat de straten met kostelijke tapijten bespreid waren, en laat daarop volgen:

In diere manieren van Babilone
Hinc menige guldene crone.

„*Op de wijze*" van Babylon, vat Dr. SNELLAERT het op. Maar vreemd is die vermelding, dat te Babylon gouden lichtkronen hingen „op de wijze van Babylon." Niets was natuurlijker, dan dat men te Babel de zeden van Babel volgde: dat behoefde niet gezegd te worden, en te minder, omdat het ophangen van lichtkronen niet zoo'n eigenaardig Babylonisch gebruik was, dat men elders niet kende. Maar er is nog eene zwarigheid. Waar hingen die kronen? Dat wordt ons niet gezegd. „Op de wijze van Babylon hing menige kroon": dit is gebrekkig uitgedrukt. Er behoorde ten minste *daer* of *er* bij te staan, gesteld althans dat de kronen op de straten hingen, waarvan pas gesproken is en waaraan men dus noodwendig denken moet. Maar juist daar het niet te vermoeden is, dat de kronen op straat waren opgehangen, mag men aannemen, dat MAERLANT niet verzuimd heeft ons mede te deelen, *waar* die verlichting was aangebracht. Wij besluiten derhalve, dat de woorden *in diere manieren*, als ongepast, door iets anders vervangen moeten worden, waarin de plaats wordt aangewezen, waar de kronen hingen. Welnu, men leze dan:

In diere *mamerien* van Babilone
Hinc menige guldene crone.

In den *tempel* van Babylon, ja, daar waren de lichtkronen op hare plaats. Dat *mamerie* of *mammerie*, *mamorie*, *maumerie*, ook wel *mamettrie*, oud-fransch *mahommerie*, mlat. *mahumeria*, eene afleiding van *Mahomet*, *Mamet*, eertijds als benaming van een *afgodstempel*, een *heidenschen tempel* gold, en ook gebe-

zigd werd in toepassing op tijden toen nog aan geen MAHOMED gedacht werd, is bekend. Ik kan volstaan met te verwijzen naar HUYDEC. op STOKE, I, bl. 163, en de varianten op MAERLANT's *Rijmb.* 19211, en wil hier slechts een paar plaatsen uit den *Sp. Hist.* aanhalen, waar MAERLANT het woord op dezelfde wijze — *mamerie* — schrijft:

Alsonder desen veldi mede,
Die bisscop, in meneger stede,
Temple ende *mamerien*,
Teeren Gode ende sente Marien.
III², 10, 95.

Ende bat Gode, dat hi met allen
Die *mamerie* dade vallen.
Doe quam een vier van boven neder,
Dat al verbrande hoge ende neder,
Tempel, afgoden also wel.
III², 37, 27.

Ende hi gheboot oec na den vader
Die *mamerien* allegader
Entie afgoden te brekene mede
In elc lant, in elke stede.
III³, 3, 91.

Manieren en *mamerien* waren licht te verwisselen: *ni* en *m* zijn in de handschriften niet te onderkennen. Er is dus alleen eene *i* uitgevallen. Trouwens de verwisseling heeft meer plaats gehad. Ook bij STOKE I, vs. 146, waar het tekst-hs. *mammerien* heeft, leest men in eene der varianten *manieren*.

Dat onze critiek iets meer dan eene gissing, dat zij eene stellige verbetering is, blijkt afdoende uit de *Alexandreis* van GUALTHERUS, die onze MAERLANT volgde. Daar leest men (V, 454):

Per fora, per vicos, per compita, serica ridet
Vestis, et aurivomis ignescunt *fana* coronis.

II.

Belg. Mus. X, 96, vs. 239. — In het verhaal van PYRAMUS en THISBE, door WILLEMS naar het Hulthemsche handschrift uitgegeven, leest men hoe de beangste maagd op hare schreden terugkeerde, om te zien of haar minnaar gekomen was. Zij nadert de plaats, waar hij zich in wanhoop doorstoken heeft. Die vreeselijke ontdekking verhaalt ons de dichter aldus:

Ende als si hem naecte bi,
Sach si tsweert allen bloet,
Dat hem ter herten dorewoet.
Doen bleef si staende in groten vare,
Ende hadde wonder wat dat ware.
Doch ginc si vort daer hi lach;
Ende als sine alsoe ligghen sach
Dorsteken metten sweerde,
Viel si neder op die erde.

Zij komt, en ziet het zwaard, dat hem het hart doorboord heeft, geheel met bloed bevlekt. Zij verwondert zich wat dat is, treedt vooruit en vindt hem met het zwaard doorstoken. Eerst vindt zij derhalve het zwaard alleen, vervolgens — een paar schreden verder — hem zelven met het zwaard in de borst. Ieder ziet, dat dit niet zuiver afloopt. De ongelukkige minnaar had zich voorover in zijn zwaard nedergestort; het lemmer stak hem in 't hart, en was er door niemand uitgetrokken. Onmogelijk kon zij dus het zwaard alleen vinden, veelmin daarna nog eens dat zelfde zwaard, maar nu in zijne borst stekende. Wat zij eerst zien moest, was de bloedplas, die den grond bedekte; daarover ontsteld, doet zij — in 't schemerende maanlicht — eene schrede vooruit, en vindt hem zelven met het zwaard door 't hart. Blijkbaar kan het woord *tsweert* in vs. 239 niet in orde zijn: er moet iets staan, dat den *grond* of *bodem* beteekent. Ongetwijfeld had de dichter geschreven:

Sach si *die sweerde* allen bloet.

Die sweerde, dat is de echte oude uitdrukking voor den bodem, de oppervlakte der aarde. Maar de afschrijver, die het min gewone woord niet begreep, zag het voor een schrijffout aan, en stelde er *tsweert* voor in de plaats, niet merkende welken onzin hij zóó te lezen gaf.

Sweerde in de hier vermelde beteekenis is eene merkwaardige uitdrukking, waarop het eerst de aandacht gevestigd werd door den heer VAN DEN HELM (*Taalgids*, 2, 253), naar aanleiding der plaats van *Brandaen* (Comb. hs.), vs. 1293:

Daer scorde alle die eerde
Ende alle die groene *sweerde*
Van dien erderyke,

waar de variant *al dese groen sweerde* heeft. Het is hetzelfde woord als oud-noordsch *svördh-r* (JONSSON 572), mhd. *swarte*

(BENECKE 2[1], 763 *b*), nhd. *schwarte*, ags. *sveard* (ETTM. 750), oud-friesch *swarde* (RICHTH. 1057), noordfriesch *sûrd* (BENDSEN 46), deensch *svär*, eng. *sward*, nederd. *swaarde* (*Brem. Wtb.* 4, 1112), mnl. *swaerde*, *swarde*, ons *zwoord:* alle *huid* beteekenende, en inzonderheid van eene dikke, met haar begroeide huid gezegd. In *Reinaert*, 1, 1507, leest men *swaerde* voor de huid van een wolf; later, 2, 7501, voor die van een hond; elders *swarde* voor de menschelijke huid (*Bed. d. Missen*, 226, *Rinclus* 1127). De eenheid van ons *zwoord* met het oude *swaerde*, *sweerde*, ondanks het verschil van den klinker, is door den heer VAN DEN HELM t. a. pl. volkomen in 't licht gesteld. De overgang van het vrouwelijk tot het onzijdig geslacht door den invloed van den medeklinker, waarmede het woord aanvangt en die de *d* van het lidwoord tot *t* verscherpte, is een gewoon verschijnsel (*feest*, *figuur*, *schilderij*, *school*, *strand*, *venster* enz.).

Overdrachtelijk werd *swaerde*, *sweerde*, voor de korst of oppervlakte der aarde gebezigd. Gelijk men van de *kruin* of den *kop*, van den *rug* en den *voet* van een berg spreekt, of van een *arm* der zee, zoo sprak men ook van de *swaerde* of *sweerde* — de *huid* — van het aardrijk. Inzonderheid verstond men daardoor den met gras bewassen aardbodem, het grasveld: vandaar dat het woord vaak met *groen* verbonden voorkomt. In de meeste der bovengenoemde talen is ook die overdrachtelijke beteekenis bekend: nog heden heet het *gazon* in 't Engelsch *greensward*, in 't Deensch *grönsvär*, in 't Hoogd. *die schwarte.*

Dat ook in onze taal die figuurlijke opvatting in gebruik was, is reeds uit de *groene sweerde* van den *Brandaen* gebleken. Maar het woord was niet zoo zeldzaam als men meent. Ik laat hier nog eenige voorbeelden volgen, die de juistheid van onze tekstverbetering nader zullen staven.

Dr. NOORDEWIER in zijne *Nederd. Regtsoudh.*, bl. 346, haalt uit eene Ommelander wet — niet nader door hem aangewezen — het volgende aan: „Was iemand niet vermogend genoeg om den dijk te maken, hoog genoeg boven 't *groene sweerd.*"

In de *Handvesten van Assendelft* leest men, bl. 144: „de kade zal breed wezen seven voeten op 't onderste spit ofte *swoordt* van 't landt" (a. 1588).

Evenzoo bij HOOFT, *Tac.* 221: „In zoo wreed een' winter, dat de aarde, met ys oovertrokken, geen' plaats aan de tenten gaf, 't en waar men 't *zwoordt* eerst opgroef (*effossa humus*)." En in zijne *Brieven* (uitg. van Dr. VAN VLOTEN) 1, 171: „'t planten van den helm, sonder 't welcke 't *swoord* van den velde, overloopen met sandt, verdrooght, verdort en verstoven soude zijn geweest."

Men ziet, dat het woord nog lang in gebruik is gebleven en al vroeg het onzijdig geslacht had aangenomen. In 't Mnl. echter durf ik dat geslacht nog niet voor wettig houden: onze dichter zal wel *die sweerde* geschreven hebben.

Ik moet nog even opmerken, dat onze verandering van *tsweert* in *die sweerde* ook in den volgenden regel eene kleine verbetering noodzakelijk maakt. Voor *dorewoet* moet nu natuurlijk *utewoet* gelezen worden. Het woord slaat op 't vorafgaande *bloet:* daarbij is *utewaden* de gepaste uitdrukking. De afschrijver, die aan *tsweert* (het zwaard) dacht, liet het daarop slaan, en veranderde het dus opzettelijk in *dorewoet*.

In de andere bewerking van hetzelfde verhaal, door Dr. MARTIN uitgegeven in HAUPT's *Zeitschrift*, XIII, 349 vlgg., zijn de bewoordingen verschillend. Van *sweert* of *sweerde* is er geen spraak, maar *utewaden* is ook daar gebezigd. Men leest er (bl. 356):

Ende als si quam al daer bi,
Versach si dat roede bloet,
Dat hem ter wonden *uutwoet*.

III.

Limborch, VII, 814. — Ik eindig voor ditmaal met nog een proefje van taalzuivering. In het gloss. op den *Limborch* vindt men het ww. *meshaken*, waaraan ik niet voornemens ben een plaatsje te gunnen in het Middelnederlandsch Woordenboek — indien mij ooit het geluk te beurt mag vallen dat werk te her vatten. Men leest het in de beschrijving van een strijd voor de muren van Constantinopel, dat door den sultan KARADOS belegerd werd. De dappere HEINRIC van Limburg, de held des gedichts, rent op den koning van Egypte toe, en klooft hem den schedel. Het heidensche leger heft een luid geschreeuw aan, en slaat op

de vlucht. Dat verhaalt ons de dichter, met onverholen welgevallen, in deze woorden:

Die ghesien hadde doe
Tghecriit dat die heyden maecten
Die soudens sere *meshaken*
Ende sere te vliene begonden
Met meneghen diepen wonden,
Hi souds hebben gehadt feeste.

De uitgever zoekt de moeilijkheid in *soudens*, en zegt: „Men zal misschien moeten lezen: „die *stridens* sere meshaken begonden," die een afkeer van den strijd kregen." Het ongehoorde *meshaken* wordt dus als wettig erkend en opgevat als *een afkeer van iets hebben.* Maar wat geeft ons het recht, dat woord in dien zin aan te nemen? Het moge eenigen schijn hebben, als tegenstelling van (*naar iets*) *haken*, maar dit laatste beteekende eertijds niet zoozeer *verlangen* als wel *verwachten* [1]), en eene samenstelling *mishaken*, voor *niet verlangen*, zou evenmin zuiver gedacht zijn als b. v. *miswenschen* of iets dergelijks. Ook de woordvoeging, die Mr. VAN DEN BERGH genoodzaakt is aan te nemen: „*die stridens sere meshaken ende sere te vliene begonden*," kan kwalijk door den beugel: er zou dan niet *te vliene*, maar enkel *vlien* moeten staan. Dat *meshaken* inderdaad niet in orde is, blijkt al aanstonds uit het rijm: *maecten.* Dit laatste kan niet misschreven zijn. Ook het volgende *begonden* bewijst, dat hier een verl. tijd vereischt wordt. Wij hebben dan niet met *meshaken* te doen, maar met een woord, dat ongeveer *meshaecten* moet geluid hebben. En nu wijst zich de ware lezing van zelf aan, mits men *soudens* wel versta. Men denke daarbij niet aan *zouden des*, dat geen zin zou geven. Blijkbaar is *soudens* hier een samengetrokken genitief, voor *'s soudens*, *'s soudaens*, d. i. *des soudaens*, des sultans, evenals het straks in vs. 841 heet:

Demophon, *soudaens* broeder.

Wij moeten dus een ww. hebben, dat den 2den nv. regeerde, en waarvan de beteekenis niet twijfelachtig zijn kan; want de

---

[1]) Verg. *Wap. Mart.* III, 167, *Leven v. J.* c. 81 en 232, *Maskaroen* (nu onlangs door Dr. SNELLAERT uitgegeven), vs. 727, enz.

bedoeling kan wel geene andere wezen, dan dat de heidenen, door hunne overhaaste vlucht, den sultan *in den steek lieten.* Men leze derhalve:

Die soudens sere *messaecten.*

Messaken, met den 2den nv., voor *verzaken, verloochenen,* is bekend (zie *Lekensp.* gloss., *Reinaert,* 2, 7625, enz.). De dichter vermeit zich in het geschreeuw der heidenen, „die den sultan zeer *verloochenden*, hem *ontrouw werden,* en het hazenpad kozen." Hij drukt dat uit met het gewone woord: *messaecten.* Van *meshaken* mogen wij voorgoed afscheid nemen.

FÉRGUUT, vs. 2370.

DOOR

EELCO VERWIJS.

Als Ferguut den ridder, wiens „naen" hij doodde, uit het zadel gelicht heeft, begint hij met den zandruiter te spotten:

Ridder, so helpe mi God,
Ghi beroemet u alse een sod;
Ghi seit eer, het soude mi rouwen,
Dat ic den naen hadde teblouwen,
Haddi u wapine genomen.
Mi dunke, het es u wers comen
Dant hier te voren was:
Ghi ligt ende spartelt in dat gras.
Het es waer, dat ict hebbe horen saghen:
Sulc man waent wel bejaghen
Prijs ende lof ende groet ere,
Die bejaghet grote onnere:
Dus eist met u, dinke mi.
Die u claghet, geonneert si hi.
Wart op, heer ridder, uten sande!

Hadde u *paert* gehat tande,
Het hadde u lelicheit gedaen.
Ic wane u leerde Barlebaen
Eens jaars te ridene te sinen spele.
Diet u so leerde, God gheve hem quele!

Wat beteekent de vermaning aan den ridder om schielijk op te staan, en daarbij de spotternij: Zoo uw *paard* tanden had gehad, gij zoudt er niet zonder ongelukken, zonder bezeering afgekomen zijn?

Had de ridder dan zulk een woest paard, dat het dadelijk zijn afgeworpen meester zou hebben aangevallen en gebeten? Maar volgens onzen tekst was het paard een oude tandelooze knol, die alleen, in het geval dat hij tanden had bezeten, zijn meester „lelicheit" zou hebben kunnen doen.

De vergelijking met den Franschen tekst toont ons duidelijk welk eene dwaasheid de afschrijver heeft begaan. In *Le Roman des Aventures de Fregus*, naar de uitgave van FRANCISQUE MICHEL, p. 107, vs. 2967 vlgg. leest men:

Levés tost sus, trop estes lens.
Se vos *derieres* éust dens,
Je cuit que vous fuissiés mal mis.

D. i.: Staat gauw op, gij zijt al te langzaam. Als uw *achterste* tanden had gehad, denk ik dat gij niet gemakkelijk zoudt hebben gezeten.

De afschrijver meende in zijn voorbeeld te vinden:

Hadde u *ors* gehat tande,

doch er stond niet *ors* (ors), maar *ers* (ers). In plaats van het vermeende *ors* schreef hij *paert*, dat toch wel op 't zelfde neerkwam, en maakte onzin van den tekst.

Zonder vergelijking met het oorspronkelijke zoude zeker de nu als van zelf in 't oog springende verbetering zeer moeilijk te vinden zijn geweest.

VEEMGERICHT,

DOOR

H. KERN.

Het is waarschijnlijk aan de aantrekkingskracht van het geheimzinnige toe te schrijven, dat de namen *veem*, *veemgericht* eenige vermaardheid hebben gekregen ook buiten den kring der beoefenaren van het middeleeuwsch recht. We meenen dus op belangstelling te mogen rekenen als we de afkomst van *veem* zullen trachten op te sporen, hoezeer we overtuigd zijn, en gaarne andere die overtuiging zouden zien deelen, dat de kennis van de afleiding der woorden slechts zelden licht verspreidt over het wezen der zaak door een woord aangeduid. Alle woorden „beteekenen" iets, zooals de schilderachtige uitdrukking in onze taal luidt, maar ze „bepalen" niet, ze geven geen definitie. Bij voorbeeld in geen taal ter wereld geeft het woord *vierkant*, *quadraat* uit zich zelf en op zich zelf te kennen dat al de vier kanten van gelijke afmeting moeten wezen; op zich zelf drukt „een vierkant" een voorwerp uit dat vier kanten heeft; maar het gebruik heeft het zóó bepaald, dat wij met een vierkant eenen gelijkzijdigen rechthoekigen vierhoek „bedoelen."

Grimm, in zijn Deutsches Wörterbuch (zie o. *fem*), houdt ons woord „waarschijnlijk" voor „identisch" met *fem* „eikelvoeder om de varkens te mesten," eene verklaring die we kunnen laten rusten. Daarentegen is het niet overbodig op te merken dat Grimm's meening, als zoude de *e* in *feme* uit *i* ontstaan zijn

met andere woorden eene Nederlandsche zacht-lange *e* wezen, in strijd is: 1) met onze uitspraak van *veem*, waarin wij zeer bepaaldelijk de scherplange *ee* laten hooren; 2) met de geenszins zeldzame, en ook aan Grimm niet onbekende spelling *veim*. Wel is waar haalt hij ten bewijze zijner stelling een Middelhoogduitsch gedicht aan, waarin *veme* op *scheme* rijmt. Gesteld al eens dat het rijm altoos zoo zuiver was, dan zou uit het vers volgen dat in *veme* de *e* de klankwijziging van *a* was, want in *scheme* „schame" is het zulk eene *e*. Nooit en op geene enkele wijze mag uit het rijmpaar opgemaakt worden dat de *e* in *feme* uit *i* ontstaan is.

Zoo zeker *veem* de scherplange *ee* heeft, zoo vast staat het ook, blijkens de vormen *vehim*, *vēhma* (zie Grimm's Wdb.), dat er eene *h* is uitgevallen en *veem* voor *veehm*, en dit voor *veehima* staat. In eene oorkonde van 1251 (aangehaald door Grimm) leest men: „illud occultum judicium, quod vulgariter (d. i. in het Nederduitsch) *vehma* seu *vridinch* appellari consuevit." Uit de spelling van *vri* „vrij" blijkt ons dat in de oorkonde de lengte der klinkers niet bijzonder wordt aangeduid.

De wijze waarop *vehmā*, nauwkeuriger gespeld *veehma*, is afgeleid, is op den eersten blik duidelijk genoeg. Het achtervoegsel is *ma*, dat o. a. ook in ons *bloem*, Ouds. *blṓ-ma* voorkomt, en dezelfde kracht heeft als *m*, dat mannelijke woorden vormt, zooals *gal-m*, *hel-m*. Het werkwoord waaruit *veehma* is afgeleid, is *veehian*, in het Oudsaksisch: *fēhian*. De werkwoordelijke stam, zooals die in samenstelling en afleiding gebezigd wordt, is *fēhi*, en in lateren vorm: *feh*. De oudere vorm des woords is dus *feehima* (*vehim*), de latere *feehma*, voorts· *veehm*, eindelijk *veem*. In den Hēliand komt het samengestelde werkwoord *afēhian*, „veroordeelen, verdoemen" voor in de volgende verzen (bl. 43, uitg. Schmeller):

than is he sân afēhit endi is thes ferahes scolo,
alsulikes urdēlies so the thar was,
the thurh is handmegin hōvde bilōsde erl odharna.

„Dan is hij aanstonds veroordeeld en is des doods [1]) schuldig,

[1]) De uitdrukking van het oorspronkelijke is: „des levens schuldig", d. i. „het met zijn leven moetende betalen."

(dan verdient hij) hetzelfde oordeel als diegene die met gewelddadige hand eenen anderen man het leven [1]) benam." Deze woorden behelzen eene omschrijving van de woorden in de Bergrede, Matthaeus V, 22.

In onze taal behooren tot denzelfden stam *veeg* en *veete* (voor *veehte*). Ons *veeg*, Oudsaksisch *fēgi* beteekent „ten doode gedoemd, ten doode opgeschreven"; het Angelsaksische *faege* heeft geheel en al denzelfden zin, en daarenboven nog dien van „verdoemd", eene beteekenis die zich ontwikkeld heeft uit die van doemenswaardig, te veroordeelen, want volgens de afleiding is *faege*, *veeg* een Part. Fut. Pass. Het Oudnoordsche *feig* (in den 1sten naamv. mannel. *feigr*) komt enkel in den zin van ons „veeg" voor. De *g* staat hier, gelijk zoo dikwijls, voor eene *h*, evenals bijv. in *wij zagen* voor *zahen;* in *ziet* voor *zihet* is de *h* weggevallen, evenals in *veete* en *veem*.

Ons *veete* bestaat in onderscheidene Duitsche talen, o. a. in het Angelsaksisch, waar het *faehdho*, *faehdhe*, *faehdh* luidt. Het heeft denzelfden zin als ons *veete*, d. i. „doodelijke vijandschap." Er is in het Angelsaksisch nog eene andere afleiding uit denzelfden stam, namelijk *fâh*, het Engelsche *foe*, hetwelk eigenlijk „met wraak vervolgend" beteekent. Meer dan eens wordt dit *fâh* verward met *faege*, *fâg*, of beter gezegd: uit eenen ouden vorm *fâgi* (*faigia*) heeft zich een vorm met klankwijziging: *faege*, en een andere zonder klankwijziging: *fâg* ontwikkeld [2]).

De aangehaalde voorbeelden, die men met andere zou kunnen aanvullen, geven ons voldoende middelen aan de hand om het grondwoord te herkennen. De eenvoudigste vorm waartoe wij de verschillende woorden kunnen terugbrengen, de zoogenaamde wortel, luidt naar Indische uitspraak: *piç* „snijden, grieven." Daarvan komt *piçitam*, gewoonlijk in 't meervoud *piçitâni*, „stukjes vleesch"; voorts *piçuna*, hetwelk, als bijvoegelijk naamw. van woorden gezegd, beteekent „grievend, scherp, bits." Van

---

[1]) In het oorspronkelijke is de zegswijze: «van hoofd beroofde»; vgl. de Latijnsche uitdrukking «capite damnari.»

[2]) In het Angels. Glossar van Grein is daarenboven de beteekenis, «sons, reus» niet van toepassing op de door dien geleerde onder 1) aangehaalde plaatsen. Daar beteekent het overal of «bevlekt» of «arglistig»; over deze beteekenis zoo straks.

personen gezegd, heet het doorgaans, „verraderlijk, lasterlijk", en als zelfstandig naamw. „verrader, aanbrenger, kwaadstoker." In het Grieksch is eene afleiding πικρός „bitter, snerpend", enz. Ook ons *bitter* komt van *bijten*, in de oorspronkelijke beteekenis echter van „stuk snijden", of „klieven", Skr. *bhid*, Lat. *findo*; zeer duidelijk komt deze oudere beteekenis van ons „bijten" nog uit in: *een bijt*, in het ijs.

Uit het begrip van „snijden" moet zich dat van „met het zwaard straffen" ontwikkeld hebben. Het Skr. *piç* zou in de Duitsche talen *fîhan* luiden; het causatief daarvan is *feehian*, d. i. eigenlijk: „met het zwaard *doen* straffen," anders gezegd: "ten zwaarde, ten doode doemen." Als zoodanig, hebben we gezien, komt het in den Hēliand voor; want tusschen *feehian*, *afeehian* is geen ander onderscheid dan tusschen ons „doemen" en „verdoemen," welk laatste in het Oudsaksisch dan ook, met hetzelfde voorvoegsel *a*, luidt: *adômian*. Het van *feehian* afgeleide zelfst. naamw. *feehima*, *veehma*, *veem* is derhalve „ter dood veroordeeling", anderszins „strafgericht." De scherprechter, de voltrekker van de veem, heette de *vēmer*.

Hoe het gekomen is dat *veem* de beteekenis van een „geheim" gericht aangenomen heeft, is ons onbekend. Mogelijk dat men met *feehian* hier en daar de bijbeteekenis van „in het geheim" verbond, doch het is volstrekt niet noodig zulks aan te nemen. Want in het met *veem* volkomen synonyme *vrîding*, „vrijgeding," is geen spoor van geheimzinnigheid te ontdekken, en toch hechtte men hieraan het begrip van een geheim gericht. Hoogstwaarschijnlijk heeft het woord *veem* die bijbeteekenis eerst gekregen, toen de zaak die er door aangeduid werd het karakter van iets heimelijks had aangenomen. Desniettemin verdient het opmerking dat er verscheidene woorden uit dezelfde bron als *veem* gevloeid zijn, waarin de zin van iets listigs, arglistigs gelegen is, en deze omstandigheid kan tot het gebruik of misbruik van *veem*, als geheim strafgericht, aanleiding hebben gegeven.

Op het eerste gezicht lijken de bedoelde woorden al zeer weinig met *veem* te maken te hebben, en toch zullen we zien, hoe geheel uiteenloopende begrippen uit één grondbegrip kunnen voortspruiten. In het Sanskrit heet *piç*, gelijk boven gezegd,

„snijden." Men zegt het, onder anderen, ook van houten voorwerpen, zooals nappen, schalen, bekers; zeer gewoon is de beteekenis „snijwerk maken, fatsoeneeren, figuren maken." Daarom duidt het Skr. *peças* „beeldwerk, beeld, kunstige figuur" aan; *peçasvant* is „met beeldwerk versierd." Denzelfden begripsovergang vertoont het Grieksche ποικίλος, dat van denzelfden oorsprong is. Eene andere afleiding van gelijke beteekenis vindt men terug in het Gothische *filufáihus*, hetwelk het Grieksche πολυποίκιλος vertaalt en letterlijk hetzelfde is, met uitzondering dat het suffix in het Grieksch ιλο, in het Gothisch *u* is. Ook in het Oudsaksisch komt *fēh* „veelkleurig" voor, en zeer dikwijls in het Angelsaksisch *fâh* of *fâg*; in laatstgenoemde taal heeft het woord verder den zin aangenomen van „bevlekt," bijv. met bloed, met zonden. Nagenoeg op dezelfde wijze gevormd als het Grieksche ποικίλος is het Skr. *peçala;* het beteekent „kunstig, sierlijk, lief, mooi, knap," en niet alleen „knap" in den zin van „netjes," maar ook in dien van „bekwaam.[1]" De zin van „listig, slim," die het Grieksche ποικίλος zoo dikwijls heeft, en die eenerzijds zoo dicht bij dien van ons „knap" staat, grenst van den anderen kant aan dien van het Oudsaksische *fēgn*, *fēcn* „list, bedriegelijkheid." Ook in het Angels. is *fâcen* (in stede van *fâcn*) „list, arglist;" het bijvoeg. naamw. *faecne* is „arglistig;" bijv. de satan heet *se faecna.* Het Oud-noordsche *feikn* „gruweldaad, wreedaardigheid," vertoont wederom de andere opvatting van het grondbegrip. Ten slotte willen we de aandacht er op vestigen dat de *k* in *feikn*, *fâcn* niet in eene *h* is overgegaan, omdat de *k* onmiddellijk voor eene *l*, *n* of *r*, den regel der zoogenoemde klankverschuiving niet altoos volgt; men vindt zoowel *kram* als *hram*, *klemmen* en *hlemmen*, *knijpen* en *hnijpen.* Volkomen overeenkomstig met *feikn* in stede van *feihn* is *teikn*, *teeken* (*teekn*) uit *tijhen* „aantoonen."

[1] Met *peçala*, en ons *knap* kan men, wat den overgang der begrippen betreft, gevoegelijk het Engelsche *smart* vergelijken.

BIJZONDERHEDEN AANGAANDE HET WOORD LIGCHAAM,

DOOR

A. DE JAGER.

Het is eene bekende zaak, dat het woord *ligchaam*, ofschoon, wat uitspraak en spelling betreft, doorgaans op ééne lijn geplaatst met *lagchen*, *rigchel* enz., daarvan in vorm verschilt. In de laatste woorden heeft men afleidingen op *en* en *el;* terwijl het eerste eene samenstelling is van *lik* of *lijk*, d. i. vleesch, en *haam*, bekleedsel; zie ond. and. Grimms Grammatik, III. 397. Desniettemin vindt men reeds in de middelnederlandsche geschriften, nevens de vormen *lachgen*, *schachgen*, *achgelen* (d. i. hagelen), *ontsachgelike*, *Mechgelne*, *lochgenen*, *sechgenen* (d. i. zegenen) enz. niet zelden *lichgame* en *ligchame*. Dus Lancelot, B. II. vs. 32501: *sijns oudervader lichgame;* vs. 34298: *si bernden die lichgamen;* vs. 34301: *si namen die lichgamen;* vs. 36019: *die lichgame was ter erden gedaen;* vs. 36124: *omtrint den lichgame*, vs. 36464: *ons heren lichgame*; B. III. vs. 21658: *sinen lichgame.* Van Velthem, fol. 73: *Gods lichgaem*; fol. 304: *t'uwen licgaem.* Die Cirurgie van meester Jan IJpermans, bl. 218, 260 en 282: *ligchame.*

Uit deze gelijkheid van schrijfwijze mag men opmaken, dat reeds in de middeleeuwen de uitspraak van *ligchaam* met die van *lagchen*, wat den keelklank betreft, vrij wel overeenkwam. Latere schrijvers intusschen hebben getracht, de verschillende vormen der beide woorden door de spelling aan te duiden. Zoo schreven de nauwkeurige Overzetters van den Statenbijbel steeds met verdubbeling van den consonant: *lacchen*, *pocchen*, *ecchel* enz.; doch zonder die verdubbeling: *lichaem.* En deze spelling was in zeker opzicht regelmatig. Immers *lichaem* voor *lichhaem*

stond gelijk met *valscheid* voor *valschheid* en dergelijke schrijfwijzen uit dat tijdvak.

Dezelfde onderscheiding vindt men in acht genomen in andere geschriften, en met name in het beroemde werk van den ook als penvoerder voortreffelijken Balthasar Bekker: *De Betoverde Weereld.* Men ontmoet daarin steeds (druk van 1739) *lacchen, hacchelijk, bucchel, wicchelen* enz.; doch tevens overal *lichaam.*

In zooverre dus komt het werk van Bekker met den Statenbijbel overeen; doch in een ander opzicht verschilt het van dezen, namelijk in de verdeeling van het woord *lichaam* in lettergrepen, en het is hierop, dat ik voorhad, de aandacht der lezers van dit Tijdschrift te vestigen.

Waar de Statenoverzetting, aan het einde der regels, het genoemde woord moet afbreken, doet zij het zoo na mogelijk in overeenstemming met deszelfs oorsprong, te weten, door *lic-haem.* Men zie 1 Samuel 31, vs. 10; Daniël 4, vs. 33, en 7, vs. 15; Matth. 26, vs. 12 en 26; Marcus 15, vs. 43; Romeinen 7, vs. 4, en elders, in den eersten druk van het werk (bij Ravesteyn in 1636 gedrukt, doch in 1637 verschenen).

Bekkers werk volgt dit voorbeeld niet. Bestendig spelt dit, zooals ik reeds zeide, het woord, dat er tallooze malen in voorkomt: *lichaam.* Wordt het echter afgebroken, dan vindt men *lig-chaam.* Dus bijvoorb. D. II. bl. 6, 10, 21, 25, 26, 27, 28, 33, 34, 48, 104, 159, 196, 241, 258, 277; D. III. bl. 11, 12; D. IV bl. 8, 10, 12, 95, 215, 217, 302. (De éénmaal, D. II. bl. 96, voorkomende splitsing *lic-haam* mag als eene vergissing of drukfeil aangemerkt worden.)

Dit, in de geschiedenis van het woord niet onbelangrijke, feit toont vooreerst, dat men de afbreking *lic-haam*, hoezeer anders uit een etymologisch oogpunt voor de hand liggende, in strijd achtte met de uitspraak; ten andere, dat men terugdeinsde voor *lich-aam*, zoowel als voor *li-chaam*, als zondigende het eerste tegen onze gewone wet van afbreking, en het laatste tegen de uitspraak der korte of gesloten *i*; en ten derde, dat het verdubbelen der *ch* met haren zwakken consonant *g*, toen evenmin ongepast geoordeeld als in de middeleeuwen, niet als eene door Siegenbeek uitgevonden nieuwigheid had mogen worden voorgesteld.

Hoewel onze historieschrijver Wagenaar nog *lagchen* en *ligchaam* onderscheidt, doet men, mijns inziens, thans wel, dit onderscheid niet in acht te nemen. Niemand ziet meer in het laatste woord eene samenstelling; het is voor ons eene afleiding geworden. Doch dat zij, die *lachen* en *lichaam* spellen, in verlegenheid raken, als die woorden moeten worden gesplitst, kan niet ontkend worden. Het aan de hand gedane huismiddel, om de woorden niet af te breken, is, naar het schijnt, niet altijd toe te passen. Bij Van Lennep vond ik *lach-en* (Klaasje Zevenster D. I. bl. 324, en D. IV. bl. 121), en bij Prof. R. Fruin *la-chen* (De Gids van April 1869, bl. 150). *Lac-hen* kwam mij tot hiertoe nog niet voor. Men zou in bedenking mogen geven, of naar het voorbeeld van Bekkers werk, althans bij het afbreken, *lagchen* niet de voorkeur zou verdienen. Dr. Van Vloten deed onlangs iets dergelijks, toen hij in zijnen *Levensbode*, bij de afbreking van het bij hem gewone *vleyen*, liet zetten: *vlei-jen.*

UITZUIGEN OF UITZIJGEN?

In één der jongste geschriften van Mr. GROEN VAN PRINSTERER, getiteld: *Mr. Keuchenius en zijne Wederpartijders*, leest men bl. 11: *de kemel dien men verzwelgt en de mug die men* uitzuigt.

Met het oog op de bijbelplaats, Matth. 23, vs. 24, die van *uitzijgen*, d. i. uitziften, spreekt, mag men vragen, of bij den in taal- en bijbelkennis evenzeer uitnemenden Schrijver dit *uitzijgen* met opzet, dan wel bij vergissing gesteld zij.

In het eerste geval biedt zich de opmerking aan, dat, ofschoon in de gemelde spreekwijs van sommigen wel eens het woord *uitzuigen* gehoord wordt, noch het oorspronkelijke van Mattheus' Evangelie, noch eenige ons bekende vertaling die uitdrukking begunstigt.

In het tweede geval schijnt, uithoofde van het gezag, door velen te recht aan den achtbaren Schrijver toegekend, de aanwijzing der misstelling voor sommigen niet overbodig.

OVER DEN MEERVOUDSUITGANG -IËN,

DOOR

P. J. COSIJN.

De woorden *kleinood* en *sieraad* hebben, als bekend is, een dubbelen meervoudsvorm, t. w. *kleinooden, sieraden*, en *kleinoodiën, sieradiën.* Over den eersten vorm zal zich wel geen sterveling verwonderen; het is de regelmatige uitgang der zwakke verbuiging, tot welke in 't Nieuwnederlandsch de sterke zelfstandige naamwoorden in 't meervoud zijn overgegaan; de tweede vorm heeft terecht de aandacht der grammatici tot zich getrokken. In Brill's Nederlandsche spraakleer lezen wij dienaangaande: „*achter* de uitgangen *aai, oei, ooi, ui* en *ei* wordt voor den meervoudsvorm een *j* ingelascht: *baaijen, boeijen, kooijen, buijen, leijen* [dit ter opheldering der Siegenbeeksche schrijfwijze]. In *vlooijen, koeijen* van *vloo* en *koe* is de *i*, in *redenen* en *lendenen* de *n* verbindingsklank tusschen grondvorm en meervoudsuitgang. Ook *sieraad* en *kleinood* vertoonen den verbindingsklank *i* (*j*) in hun meervoud *sieradiën*, *kleinoodiën* nevens *sieraden* en *kleinooden.*" 'T is echter de vraag of hier aan een aldus ingelaschte *i* mag worden gedacht. Immers in *sieraden* en *kleinooden* is de *i* of *j* volstrekt overbodig, omdat de hiatus, die bij *koe-en* en *vloo-en* ontstaat, hier ten eenemale ontbreekt: *sieraaien* en *kleinooien* zou gelijk staan met *laaien* voor *laden* en *booien* voor *boden;* maar

zoolang *ladiën*, *bodiën* en dergelijke niet gevonden worden, kunnen de meervouden *sieradiën* en *kleinoodiën* niet met *vlooien* en *koeien* worden gelijkgesteld. Bovendien de uitstooting der *d* en inlassching der *i* of *j* is een verschijnsel, dat in 't Hoogduitsch niet wordt aangetroffen. Juist 't omgekeerde, de uitstooting der in 't oudere Hoogduitsch tusschen vocalen voorkomende *j* is regel; vergelijk b. v. de Middelhoogduitsche *blüejen*, *glüejen*, *müeje*, *saejen* met de Nieuwhoogduitsche *blühen*, *glühen*, *Mühe*, *säen*. En toch komt, evenals bij ons, de meervoudsvorm *kleinodien* (naast 't regelmatige *kleinode*) voor.

De vraag doet zich derhalve voor, of er ooit naast den vorm *kleinood* een enkelvoud *kleinoodie* bestaan heeft. Immers dan ware alle onregelmatigheid opgeheven. Zoo niet, dan zou 't meervoud *kleinoodiën* gelijk staan met *kinder*(*en*), *kalver*(*en*), welke een vermoedelijken enkelvoudsvorm *kinder*, *kalver* (*er* = Indogerm. *as* volgens Schleicher § 245) schijnen verloren te hebben. Maar inderdaad komt bij KILIAEN de verlengde vorm in 't enkelvoud voor: *kleynnood*, *kleynodie*, *kleynheid* zijn als gelijk van beteekenis naast elkaar gesteld en verklaard als *cimelium*, *brauium*, *monile*, *bulla*, *segmenta*, *ornamenta pretiosa*, *vulgo clinodia*, q. d. *kleynnoode*, i. *parum necessaria*, *alio nomine iuweel*. — En niet alleen Kiliaen, maar ook de Deensche woordenboeken geven *klenodie* als singularis op, een overeenkomst, die des te treffender is, omdat beide vormen onafhankelijk van elkaar zijn ontstaan. Aan ontleening uit 't Hoogduitsch valt noch bij Kiliaen noch in 't Deensch te denken, aangezien de enkelvoudsvorm op *-ie* tot heden toe in 't Hoogduitsch niet is aangetroffen.

'T geheele vraagstuk zou men voor opgelost kunnen houden, ware het niet, dat juist 't ontbreken van laatstgemelden vorm voldingend bewijst, dat een meervoud *kleinoodiën* ook zonder een enkelvond op *-ie* bestaanbaar is. Laat ons zien of de afleiding des woords hierover eenig licht kan verspreiden.

Dat *kleinood* van *klein* komt, kan reeds worden opgemaakt uit Kiliaens gelijkstelling van *kleinood* met *kleinheid*. Ook 't Hoogduitsch kent zoowel *kleinod* als *kleinheit* en wel in de oorspronkelijke beteekenis van *kleinigheid*. 'T Middelnederlandsch *cleyne* of *clene* beteekent *niet groot* en *gering*: zoo is *ene clene*

sake een kleinigheid, een beuzeling; *clene minne, clene trouwe, clene crachte,* geringe (weinig) liefde, trouw, kracht, en nog heden is *kleinachten* (*clene achten*) gering achten, minachten. Een Gotisch *klains* ontbreekt; Ulfilas bezigt daarvoor ons *luttel* en vertaalt b. v. Lucas 19, vs. 3 μικρὸς (pusillus) met *leitils* (de *s* is 't teeken van den nominatief). Eveneens geven de Oudnederlandsche Psalmen geen *clêni,* maar wel een Opperduitsch *luzzel* naast een Nederduitsch *luttic* (parvulus). Maar in de overige Germaansche talen komt ons *klein* voor en wel deels in de beteekenis *niet groot,* deels in die van *fijn, net, sierlijk,* een begripsovergang, waaruit duidelijk wordt, hoe *kleinood* nu eens *kleinigheid,* dan eens *fijn, net, sierlijk ding* kan beteekenen. De toepassing op gouden of zilveren kunstwerken en edelgesteenten lag voor de hand; zoo vertolkt van der Schueren zijn *cleynoit* deels met *yeweele* deels met *tzyeryng des arms* (armilla); vergelijk voorts den Minnenloep II. 3978. 'T tweede woorddeel hield Te Winkel, maar ik weet niet op welke gronden, voor identisch met 't *ood* van *ooievaar* (*oodebaar*) en 't Oudnoorsche *audhr* (*r* is 't teeken van den nominatief), 'twelk in de taal der Edda *rijkdom, vermogen* beteekent; *kleinood* zou dus zijn *keurige bezitting.* Hoe scherpzinnig deze verklaring ook zij, de Middelhoogduitsche vormen *kleinôt, kleinoede, kleinoete, kleinat, kleinet* gelijken te sterk op andere afleidsels op *ôd, ôt,* bij welke deels de dubbelvorm op *-ôt, -ôti,* als in 't Oudhoogduitsche *heimôt, heimôti,* deels de klankovergang tot *ât,* als nog in *Heimât, Monât,* voorkomt, dan dat wij aan een samenstelling zouden mogen denken, waarbij men van de verscheidenheid der opgegeven vormen geen voldoende verklaring zou kunnen geven. Denzelfden uitgang *ood* heeft ook eens ons Nederlandsch gekend; uit de vergelijking van ons *wet* met 't Oudnederlandsche *uuitat* en 't Gotische *vitôth,* van ons *maand* met 't Gotische *mênoths* blijkt dit ten duidelijkste. Ja zelfs een *einode* (*solitudo,* eenzaamheid) met den vollen vorm wordt in de Psalmen aangetroffen en een Middelnederlandsch *jeghenode* = de omstreken (Middelh. *gegenote, genenode,* vergl. Fr. la contrée) is b. v. uit Stoke X. 885, Ferguut 1547 en 3475, Elegast 591 bekend. Maar, gelijk men ziet, de uitgang heeft in 't Nieuwnederlandsch niet stand gehouden. Eerst werd *witood*

tot *wited* en *manood* tot *maned* verzwakt en daarop de toonlooze klinker uitgestooten. Dat dit niet in *kleinood* noch in 't gelijkelijk gevormde *armoede* geschiedde, lag zonder twijfel aan een valsche volksetymologie, waardoor men bij *kleinood* aan *nood*, bij *armoede* aan *moed* dacht, en dus, wat afleidingen waren, voor samenstellingen hield en als zoodanig behandelde. Vergelijk tot staving dezer verklaring Kiliaen's *kleynnood* en zijn vernuftige vertolking *parum necesaria*, d. i. weinig noodzakelijke dingen; wij zouden zeggen *articles de luxe*.

Is door 't gezegde de vorm *kleinood* voldoende opgehelderd, 't meervoud op *iën* ziet er nog even geheimzinnig uit. En inderdaad, zoo ons 't Middeleeuwsch Latijn niet te stade kwam, we zouden er deerlijk mee inzitten. Edoch. Du Cange opslaande treffen we werkelijk een *clenodium* aan, een gelatiniseerden vorm, die in de deftige kanselarijstijl niet bevreemden kan. Aan dit *clenodium*, dat zelfs in 't Poolsch, Boheemsch en Nieuwgrieksch bastaardvormen heeft nagelaten, is de Hoogduitsche pluralis *kleinódien* (beter ware *kleínòdien*, zie Hildebrand *in voce*) en ons fraaie *kleinoodie*, mv. *kleinoodiën* zijn aanzijn verschuldigd. Dat 't enkelvoud geen stand hield naast den zuiveren vorm *kleinood* is begrijpelijk; maar de pluralis was door zijn langstaartigen uitgang bij uitstek geschikt, om als collectief dienst te doen, en komt dus ook als zoodanig nog in onze hedendaagsche taal voor.

Hebben we alzoo gevonden, dat *kleinoodièn* niet aan *kleinood*, maar aan een uitheemsch woord *clenodium* als meervoud moet toegekend worden, niet anders zal de vorm *sieradiën* tot *sieraad* blijken te staan. Intusschen is de vorm *sieraad* zelf nog niet volkomen etymologisch opgehelderd. Een Oudhoogduitsch *ziorôd* van *ziori* kan gegist, maar niet aangewezen worden (Grimm Gramm. II, 255). Den Middelhoogduitschen vorm *zierôt* vind ik bij Benecke. III. 876 opgeteekend. Grimm stelt den uitgang van *Zierat* gelijk met dien van *Monat:* inderdaad komen zoowel 't mannelijk geslacht als 't meervoud zonder Umlaut strikt overeen. Den meervoudigen bijvorm *Zieraten*. wijt Heyse aan 't Opperduitsche vrouwelijk *die Zierat*, van welken vorm *die Heimat* een tegenhanger schijnt te zijn. Eindelijk kan 't behoud van den vollen uitgang *ât* o. a. daaraan toegeschreven worden, dat men aan een samenstelling met

rât dacht, gelijk *Hausrât*,[1] *Vorrat*, *Heirat;* en werkelijk spellen b. v. Kaltschmidt, Weigand en anderen *Zierrat* of *Zierrath.* 'T een en ander samengenomen brengt ons tot 't aannemen van Grimm's verklaring.

Ik waag het niet te beslissen, of ons woord *sieraad,* waarvoor ik Brab. Yeest. II. 3609, Limborch II. 382, Reinaert 2594, Walewein 1016, Lorreinen 757, Beatrijs 179 en voorts bij Ruysbroeck (v. Vloten, Proza, 34) en in den Lekenspieghel constant *chierheit* (*sierhede*) en elders *cieringhe* (v. Vloten, Proza, 87, 363) aantref, tot die woorden behoort, welke eerst in 't Beiersche tijdvak of later zijn binnengesmokkeld. Maar de uitgang *aad* voor *ood* en 't ontbreken van 't woord in de mij bekende Middelnederlandsche plaatsen komt mij verdacht voor. Wat hiervan zij, dit is zeker, dat men van vóór Kiliaen tot op onzen tijd de vorming van 't woord niet begrepen heeft. Men dacht aan en verwisselde het dus met 't Fransche *chère*, Grieksch κάρα, (ons *goede sier*), en spelde dus *cier*, *chier.* Aan Te Winkel komt de eer toe, de ongerijmdheid der spelling *cier* 't eerst grondig te hebben aangetoond. Hij wees op den zuiveren Nederlandschen vorm *tier*, waaruit volgt dat *sier* Opperduitsch is voor *tsier* of *zier.* Des belust leze men zijn belangrijk artikel in een der laatste afleveringen van den Taalgids.

Intusschen is met dit alles de pluralis *sieradiën* nog onverklaard. Een Middeleeuwsch-Latijnsch *siradium* of *ciradium* bestaat niet. Maar nu 't Latijn ons in den steek laat, helpt 't Fransch. Immers toen men eens aan den vorm *chère* begon te denken, lag de vorming van of liever de vervorming tot een *cierage* voor de hand. Vooral in den pluralis kon dit om de collectieve beteekenis uitnemend dienen. Wel vindt men *sieraaden* bij Hooft (b. v. fol. 106), *cieraden* bij de Decker (Geldzucht), ja zelfs een *cieraten* bij Huyghens (Voorhout 318) en Stalpaert van der Wiele (v. Vloten, Bloeml. pg. 31); maar reeds de gezaghebbende Statenbijbel kende naast een mannelijk enkelvoud *cieraet* een collectief meervoud *sieragien.* (de uitgang *-age* luidde oorspronkelijk *-agium* voor-*aticum* uit-ατικόν). Ten be-

[1] Ook Bilderdijk dacht aan *siergeraad*, zie zijn Verkl. Geslachtsl.

wijze hiervan dienen Jesaia 3. 18: *Tenselven dage sal de Heere wechnemen den cieraet der koussebanden.* Psalm 110. 3: *U volck sal seer gewilligh sijn op den dagh uwer heyrkracht in heylige cieragien.* Ezech. 27. 24: *Die waren uwe kooplieden met volkomene cieragien.* Van dit meervoud nu is *cieragie* of, als in den Kilianus auctus van 1642 staat, *cierasie* d. i. *sier* + *age* 't enkelvoud. De spelling *sieraadje* bleef natuurlijk niet achterwege, toen men ook *bosschaadje*, *plantaadje* en wat dies meer zij, spelde, of liever goedvond te spellen. Dat ook Bilderdijk zich hieraan aansloot, is bekend. En niet onaardig is de vergelijking met 't *kleinoodjen* van Hooft, folio 105, en van Vondel in zijn Geboorteklok:

De bloemgodin ging prat op haer kleinoodjen treden.

Houden onze beweringen steek, dan kunnen alleen in oneigenlijken zin *kleinoodiën* en *sieradiën* als meervouden van *kleinood* en *sieraad* worden opgegeven, maar moeten inderdaad aan een uitheemsch *clenodium* en een bastaardvorm *cierage* worden toegekend. Wederom twee bewijzen voor de stelling, dat de zoogenaamde onregelmatige vormen in een taal niet tot de willekeurig ontstane *monstra horrenda* behooren, waarover het genoeg is de schouders op te halen, maar wel degelijk bij voortgezette taalstudie opheldering en verklaring vinden. [1])

---

[1]) In 't Glossarium op den Lekenspieghel wordt mijns inziens ten onrechte de pluralis *quadien* op één lijn gesteld met *sieradiën* en *kleinoodiën*. Blijkens 't metrum en rijmwoorden als *Marien* (Limborch II, 251), *partien* (ibid. V, 75) enz. enz. viel de hoofdtoon op de *i*. Zulk een *quadien* zou thans *kwadijen* luiden. Of dit als pluralis van een abstractum *kwadij(e)*, dan wel anders (b. v. uit samenstelling met een Oudfr. *die*? ? ?) te verklaren is? Grimm's etymologie van 't specifiek Nederduitsche *kwaad* (bij Richth. *quad*, bij Kaltschm. *quad, quadsch*, bij Chaucer *quad*, bij Stürenb. *quaad*), als van *qithan*, heldert in dezen niets op. Ook onze uitnemende kenner van 't Middelnederlandsch heeft zich niet nader hieromtrent uitgelaten.

EEN TAALKUNDIGE MISSTAP,

DOOR

J. VAN VLOTEN.

Ieder heeft, in de jongste aflevering van het Woordenboek, de *o* op hare uitgestrekte wandeling met de *m* kunnen begeleiden en al de slingerpaden doorloopen, waarop dat onvermoeide paar ten slotte den weg schijnt bijster geraakt. Nadat wij het toch, tot afmattens toe, overal hebben zien rondslenteren, en geen plekjen noch hoekjen onbespied laten, waar het maar iets meê uitstaande meende te hebben, zien wij het eindelijk, in plaats van rustig weêr thuis te komen en zich binnen zijn eigen terrein te bepalen, nog een laatsten kuyer daar buiten wagen, om een maar al te gewaagden stap op dat van een ander te doen, en het zich als met geweld te *annexeeren*. Niet tevreden met het *par droit de naissance* verkregen erfdeel, eigent het zich *par droit de conquête* nog een tweede toe, waarop het geenerlei recht heeft, en waaruit wij niet mogen nalaten het hoe eer hoe beter weder te verdrijven. Het wil daar „in den zin van *zonder*" optreden, en meent ons daarmede aan de verklaring der zegswijzen „*om hals*" en „*om het leven* (brengen, helpen, komen, en raken)" en der samengestelde werkw. „*ombrengen* en *omkomen*" te helpen. Dat voornemen echter, hoe welwillend, is niet uitvoerbaar. Die gewelddadige stap van toeeigening en inlijving is hier, meer dan ergens op staatkundig gebied, een — *misstap*. Het „volksbewustzijn" en „de opvatting der taalkundigen" door de Redactie van 't Woordenboek hier zoo kortaf terzijgeschoven, zijn tegenover haar volkomen in hun recht, en alle „misverstand en verwarring" in dezen alleen aan *hare* zijde. De „slotsom", waartoe zij, met

meer geleerdheid dan doorzicht, meent te moeten komen, „dat *om*, in den zin van *zonder*, in gemelde zegswijzen, etymologisch is voortgevloeid uit het oude *ane*, hgd. *ohne*, maar, door blijkbaren invloed van *om* en verwarring daarmede, den vorm van dit laatste heeft aangenomen"; — die slotsom is èn geheel onjuist, èn waarlijk dan ook gemakkelijk genoeg te weêrleggen. Had de Redactie, vóór zij hare gewaagde stelling in druk bracht, de wankele gronden waarop zij rust, met wat kalmer overleg en doordachter beraad in oogenschouw genomen, zij zou zich (dunkt mij) onmiddelijk zelve van hare onjuistheid overtuigd hebben. Naar 't schijnt echter, was zij met hare vermeende ontdekking al aanstonds te zeer ingenomen, dan dat zij voor kalm beraad nog vatbaar geweest ware, en heeft het daardoor aan anderen overgelaten, haar minberaden handelwijs, ten beste der Nederlandsche taal, door eenvoudige toelichting, voor elk te verduidelijken en zoo alle kwade gevolgen te voorkomen.

Dat het Grieksche ἀνεῦ oorspronkelijk één is met het h. d. *âne* en *ohne*, en het nederl. *ane* en *oon*; dat men *des ane sijn* voor *iets kwijt zijn*, *ane komen*, *voor verliezen*, *ohne werden* en zelfs *anwerden* voor *kwijtraken* bezigde, is alles ontegenzeggelijk waar, maar doet in dezen nog niets af. Evenmin beteekent het daarvoor iets, dat het nederl. *oon*, niet alleen in Friesland, maar ook elders *on* luidde. Het eenige, en ook de redactie voelt dat, wat hier kracht van bewijs zou hebben, is: 1. Dat dit *on* tot *om* kon worden, en 2. dat daardoor een aannemelijker verklaring der aangevoerde zegswijzen, dan wanneer men ze uit *om* verklaren wil, gevonden werd. Het een noch het ander is het geval.

Voor het eerste beroept zich de Redactie op woorden als *ontrent* voor *omtrent*, *omberaden*, *ombescheiden*, en derg. voor *onberaden*, *onbescheiden* enz., en wil daaruit afleiden, dat beide vormen van *on* en *om* „allengs moesten dooreenloopen". Zij had integendeel, bij het minste nadenken, moeten bevroeden, dat de aangehaalde voorbeelden en alle verdere soortgelijke, in plaats van voor, juist rechtstreeks tegen deze bewering streden. Uit *omberaden* en derg. toch zien wij wèl, hoe uit *on-brengen* ook *ombrengen* (door invloed der lipletter) had kunnen worden; maar uit *on-trent* blijkt het ons des te duidelijker, hoe *on-komen* nimmer tot *omkomen* zou

hebben kunnen ontaarden. Die *n* toch trad in dat eerste woord, alleen door de werking der tandletter, als *n* op, en ware er evenmin voor de *k* een reden te vinden, omgekeerd uit de *n* een *m* te maken, als wij daarentegen, hier en vóór de *b*, de *n* en *m* onderling noodwendig van rol zien verwisselen, omdat zij zich naar de volgende letters richten. In plaats van hare vormen zoo slordig *dooreen* te doen *loopen*, als ons de kwaadsprekende Redactie dat zou willen diets maken, zien wij juist de taal daarbij de striktste regelmaat in acht nemen, en alleen dan een *on* tot *om*, of een *om* tot *on* maken, wanneer de tongslag zelf dat vordert. Er is echter nog meer dan dat. Liet zich zulk een onderlinge verwisseling, zulk een slordige verwarring van beide letters ook bij de latere verkorte vormen van *on* en *om* nog denken; niet deze alleen, maar ook de nog onverkorte vroegere vormen komen hier ter sprake, en men zou dus moeten aantoonen, dat die vermenging ook toen reeds plaats kon grijpen, ten zij men ons in den waan woû laten, dat de behandelde spreekwijzen toen nog niet in zwang waren. Wanneer wij echter de moeite nemen, ook maar een enkelen blik op vroeger spraakterrein te werpen, dan zal ons — en dit is voldoende — althans voor ééne van haar, ons *omkomen*, het tegendeel reeds blijken, en daarmeê tevens de eenvoudige verklaring van den zegtrant volkomen duidelijk worden, zonder dat wij tot de altoos gekunstelde der redactie onze toevlucht behoeven te nemen. Wij blijven daarbij op vaderlandschen bodem; en hebben niets anders te doen, dan in Richthofens uitgave de verzameling Friesche wetten op te slaan. Daar vinden wij, in de Emsinger voorschriften voor 't Sentgericht § 24, bijv. „Als *umbkemen* is diu tijd fon dat breed des libelli," enz. en in 't Westfriesche Schoutenrecht § 15, in gelijke beteekenis: „eer dat ieer *om-kont*"; § 31 „dat dyo ieertale *om commen se*", enz. Men zal nu toch waarschijnlijk wel niet ontkennen, dat het eerste *umbkemen* in onverkorten vorm, niet anders dan beide volgende, waar de *b* reeds is weggevallen, zijn kan; en zeker veel minder nog beweren, dat die *b* in dat eerste is ingelascht, en de *n* in alle drie eigenlijk uit de *n* van *on* geboren. En wat de beteekenis betreft, ook over deze valt niet te twisten. *Omkomen* staat hier nog geheel gelijk met *omloopen*, in den zin van

afloopen, *voorbijgaan*, gelijk daarvan in het Woordenboek dan ook op *om* „als bijwoord" bl. 149 en 150 sprake is: *om zijn*, in de beteekenis van *verstreken zijn*, *ten einde zijn*, zoo heet het daar, is „eigenlijk *omgeloopen* of *omgekomen* zijn", welk laatste wij hier dan in de Friesche wetten zelf nog vinden. Wat nu echter eenvoudiger, dan 2. deze zelfde beteekenis ook ter verklaring der aangehaalde zegswijzen te bezigen? Gelijk een jaar dat is „omgekomen", een jaar is, dat voorbij is gegaan en verdwenen, dat, 't zij dus in goeden of kwaden zin, is *omgebracht* of *omgeholpen*, dat op de eene of andere wijze is *omgebracht*, evenzoo een of ander mensch, die is *omgekomen* of *omgebracht*. En wat het daarbij gevoegde *om het leven* of *om hals* aangaat, dit is niets anders dan hetzelfde *om* (dat in 't eerste geval voor een *tijdkring* gebezigd is, voor welken een bepaald punt overschreden en dus voorbij en voor goed verdwenen en verloren is) op het gansche leven of wel op het lichaamsdeel toegepast, met welks ontwrichting dat gansche leven voor goed *ten einde* is. Iemand *om 't leven brengen* is hem aan zijn levensend helpen, zijn leven doen verliezen, gelijk *iemand om hals brengen* niets anders dan hem zijn hals doen verliezen, gelijk *om hals of 't leven komen* of *raken* niets anders dan dat leven of dien hals verliezen.

VÉLOCIPÈDE.

Daar in den laatsten tijd herhaaldelijk is voorgesteld 't vreemde *vélocipède* door een echt Nederlandsch woord te vervangen, meenen wij onzen lezers geen ondienst te doen met het overnemen der twee artikeltjes, door Prof. DE VRIES in 't Leidsche Dagblad dienaangaande geschreven. Wij geven ze hier een meer blijvende plaats en stellen onze lezers daardoor in de gelegenheid de voor *wieler* aangevoerde gronden nader te toetsen.

DE REDACTIE.

I.

Mijnheer de Redacteur,

In uw geacht Dagblad van heden lees ik een uittreksel uit het blad *De Stad Gent*, in antwoord op de vraag: „welk woord

zal men in het Nederlandsch aannemen voor het Fransche *vélocipède?"* De vraag schijnt veel belangstelling te wekken; er is reeds meer in de dagbladen over gehandeld, en zelfs bij het aanstaande Leuvensche Congres is zij plechtig aan de orde gesteld. Nu het gebruik van dit snelle vervoermiddel zoo toeneemt, is het ook wel raadzaam dat wij er een Nederlandsch woord voor bezitten. *Vélocipède* is op den duur niet bruikbaar, en voor iedere samenstelling ongeschikt. In den mond des volks zou het binnenkort onvermijdelijk tot *vloospeet* verbasteren, en daarmede zou de taal zeker weinig gediend zijn! Ik neem derhalve de vrijheid u opmerkzaam te maken, dat onder de talrijke namen, door het Gentsche dagblad uitgedacht — en waarvan sommige al heel curieus zijn — er één voorkomt, die, naar mijne bescheidene meening, uiterst gelukkig gekozen is en alle aanbeveling verdient. Ik bedoel den naam *wieler*. De taal ontleent hare woorden liefst aan datgene, dat in de zaak, die zij benoemen moet, het meest in 't oog valt: *slang* van *slingen* (slingeren), *vlieg* van *vliegen* enz. Nu valt bij een *vélocipède* wel niets meer in 't oog dan de wielen; de geheele toestel is een kunstmatig samenstel van wielen. Zich op die wijze voort te bewegen, zulk een samenstel van wielen te berijden, kan dus niet eigenaardiger heeten dan *wielen*, en de toestel zelf niet beter dan *wieler*. Dat woord drukt het denkbeeld volkomen zuiver uit, en mag te eerder aangenomen worden, omdat het tot dusverre geheel nieuw is, en dus volstrekt geene andere beteekenis medebrengt, tot geenerlei verwarring aanleiding geven kan. Het zal te lichter ingang vinden, daar *wielen* voor *draaien* van oudsher in onze taal bekend is geweest, gelijk b. v. VONDEL (1, 167) reeds sprak van een molen, die eene poos stilstaat *„sonder wielen"*, en in onze dagen de heer HASEBROEK (*Poëzij*, bl. 3) schreef: „schoon 't rad steeds voort-*wielt.*" Een *wieler*, een draaier, is dus reeds op zich zelf een zeer gepaste naam; en dubbel gepast, omdat hier het draaien juist met *wielen* geschiedt. Draaiende *wielen* — *wielende wielen* — ziedaar wat de *vélocipède* ons te aanschouwen geeft. Kan hij beter naam dragen dan *wieler?*

Die naam levert ook nog andere voordeelen op, die zeer voor hem pleiten:

1°. Hij is kort en gemakkelijk in 't gebruik.

2°. Hij biedt ons tevens het werkwoord *wielen* aan, voor *met den wieler rijden*, als b. v. *Hij heeft een uur lang gewield; hij is naar den Haag gewield*, enz. Zulk een werkwoord kan men toch op den duur niet missen, en *velocipedeeren* zal men liefst niet gebruiken.

3°. Hij geeft aanleiding om de *vélocipèdes* met twee of drie wielen kortweg aan te duiden door *tweewieler* en *driewieler*, terwijl dan *wieler* de algemeene naam blijft, die niets omtrent de bijzondere inrichting beslist. Een *tweewieler* is zeker verre te verkiezen boven een *tweewielige vélocipède.*

4°. Hij laat de gelegenheid vrij, om later, wanneer nieuwe uitvindingen het noodig maken, die door nieuwe samenstellingen zeer eenvoudig uit te drukken. Thans wordt de *wieler* bewogen door met den voet te trappen. Wie weet of dit later niet geschieden zal door werktuigen, die men met stooten, trekken, draaien, schroeven of anderszins in beweging brengt? Welnu, dan zullen, nevens de hedendaagsche *trapwielers*, later *stootwielers*, *trekwielers*, *draaiwielers*, *schroefwielers* enz. verrijzen. Geen nieuwe uitvinding, of zij zal aanstonds het juiste woord in gereedheid hebben.

Ik geloof dus dezen naam, door het Gentsche dagblad voorgesteld, in ieder opzicht te mogen aanbevelen. 't Is waar, hij is nieuw en klinkt nog vreemd; maar dat zal met iederen naam, dien men kiest, het geval zijn; en is de naam goed, dan went men er spoedig aan. Ook *gas*, *spoorweg*, *stoomboot*, *telegram* en zoovele andere woorden zijn eenmaal nieuw en vreemd geweest; thans zijn zij oude bekenden. En is ook niet de *achterlader* al gaandeweg een burger geworden op ons taalgebied? Waarom zou de *wieler* het niet evenzeer kunnen worden? Het Leuvensche Çongres zal wèl doen, hem het burgerrecht te verleenen. Zeer zeker zou de taal er een echt Nederlandschen burger door aanwinnen.

Acht gij de zaak der moeite waard om aan deze regels een plaatsje in uw geacht dagblad te gunnen, dan zult gij mij daarmede verplichten.

2.

Mijnheer de Redacteur,

Met genoegen zie ik, dat de door mij aanbevolen naam *wieler* bij velen goedkeuring vindt. Doch ik moet er even op terugkomen, om eene kleinigheid aan te vullen en te verbeteren. De Redactie van het *Handelsblad*, die den naam met welwillendheid ontving en heden reeds een paar malen gebruikte, merkt aan, dat ik verzuimd heb eene benaming voor den *velocipedist* op te geven. Ik moet bekennen dat ik daar niet aan gedacht heb. Ook voor personen, die andere voertuigen berijden, sjeezen, tent-

wagentjes, spoorwagens enz., is mij geen naam bekend. Het *Handelsblad* stelt *wielenaar* voor. Ik heb daar niet het minste bezwaar tegen: de naam is volkomen goed gevormd. Doch in verband daarmede moet ik opmerken, dat bij mij zelven eene bedenking is opgekomen tegen het werkwoord *wielen*, dat ik voor het rijden met den *wieler* aan de hand deed. Daar *wielen* voor *draaien* nog heden in dichterlijken stijl in gebruik is, zou het opvatten van dat woord in eene andere beteekenis menige dichterlijke passage kunnen bederven. De schim van TOLLENS zou het mij niet vergeven, zoo ik den lezer aanleiding gaf om bij zijne woorden „zoo *wielde* 't in zijn hoofd dooreen" (10, 101) aan het rijden met *vélocipèdes* te denken! En evenmin zou ik het voor den heer BEETS kunnen verantwoorden, wanneer ik den indruk van zijn „eeuwig wervlen, *wielen*, walen" (*Nav. v.* BYRON, 18) door die dwaze bijgedachte verstoorde. Deze bedenking noopt mij, voor *wielen*, liever den afgeleiden of frequentatieven vorm *wieleren* voor te slaan. Dat woord is geheel nieuw en kan geenerlei verwarring veroorzaken, terwijl juist een frequentatieve vorm hier recht eigenaardig is. De analogie der woorden is dan ook nog beter in orde: *kleppen*, *klepper*, *klepperen*; *knikken*, *knikker*, *knikkeren*; *stuiten*, *stuiter*, *stuiteren*; *zwabben*, *zwabber*, *zwabberen*, enz.: evenzoo *wielen* (draaien), *wieler*, *wieleren*. De persoon, die den *wieler* berijdt, heet dan vanzelf *wielenaar*. Te recht gaf het *Handelsblad* aan dien naam dezen vorm, met *n*. Van *wieleren* moet niet *wieleraar* worden afgeleid, maar *wielenaar*, evenals van *tooveren* thans niet meer *tooveraar*, maar *toovenaar* gezegd wordt. De taal vermijdt gaarne de herhaling van *r* en *l*. Bij *wieleren*, dat ook nog een *l* heeft, bestaat er dubbele reden om *wieleraar*, dat bijna niet uit te spreken is, door *wielenaar* te vervangen.

Ik zou dus voorstellen: *wieler*, het voertuig; *wieleren*, het berijden; *wielenaar*, de berijder.

Ik behoef geene verschooning te vragen, dat ik het woord voor de tweede maal bespreek. De zaak is van weinig belang, maar zij heeft toch voor de taal hare betrekkelijke waarde, en niets wat de taal raakt mag ons onverschillig zijn. De beoefenaar der moedertaal moet niet alleen haar verleden ophelderen en haar heden verklaren, maar ook voor de toekomst hare verrijking en ontwikkeling helpen lideen naar de wetten, die zij zelve hem geleerd heeft.

JACOB VAN OOSTVOORNE

(BIJDRAGE TOT TOELICHTING VAN VERSCHILLENDE MAERLANTS-VRAGEN)

DOOR

J. VAN VLOTEN.

Wie de bladzijden heeft ingezien, in mijne *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letteren*, aan de beschouwing van Maerlants leven en dichten gewijd [1]), heeft daar enkele vingerwijzingen kunnen opmerken tot eene juistere verklaring van eenige punten uit beiden, dan tot dusver algemeen gangbaar is. In de jaar of vier, die sedert die uitgave verliepen, ben ik in die gewijzigde opvatting niet alleen versterkt geworden, maar meen ook meerdere gronden nog voor mijne overtuiging erlangd te hebben, en wensch die hier wat uitvoeriger bloot te leggen, dan mij, in dat boekjen zelf, bij den ter perse liggenden tweeden druk, mogelijk is. Zooveel te beter zal ik daar dan met een enkele verwijzing kunnen volstaan.

Ik ben geen liefhebber van allerlei ijdele en nevelachtige gissingen, en ik heb mij daarom ook nooit kunnen vinden in de verbijsterende omdolingen, waarin zich Noord- en Zuid-neder-

[1]) Jonckbloet heeft het verzuimd; hij had er anders, zoo daar als op andere plaatsen zijner *Geschiedenis*, wellicht partij van kunnen trekken.

landsche geleerden jaren aaneen hebben afgemat, om heinde en ver een geboorte- en woonplaats voor den welbekenden dichter te zoeken, dien wij, vóór weinige jaren, zoo te recht in de eerste een standbeeld hebben helpen oprichten. Beiden; woon- en geboorteplaats, schenen mij steeds zoo voor de hand te leggen, dat ik er nooit geen den minsten twijfel omtrent koesterde, en thans dan ook den eerst zoo doolzieken Jonckbloet zelf, in zijn *Geschiedenis*, bij 't Brielsche Maerlant, voor de eerste, zijn hoofd zie nederleggen. Dat de laatste Damme geweest is, althans tot het Vrije van Brugge behoorde, wordt (geloof ik) nu alleen nog maar door den heer Buddingh betwijfeld [1]), wien zelfs Snellaerts *facsimile* in den ALEXANDER niet van zijn averechtsche meening heeft kunnen bekeeren. Wanneer hij echter de moeite wil nemen, de *x* van *Brux-ambacht*, in dat *facsimile*, met de overige daar voorkomende te vergelijken, zal het hem kenbaar worden, hoe zij het fijne streepjen niet derft, waardoor zich die *x* overal van de *r* onderscheidt; en dient hij daarenboven te bedenken, dat èn een *Brur* voor *Bruer* of *Breur* moeilijk denkbaar is, èn zelfs een *broêrambacht* hem niet anders, dan met den meest ongerijmden bokkesprong, naar 't Land van Voorne zou kunnen overbrengen. Houden wij dus beide punten voor aangenomen, en stellen wij gerustelijk vast, dat onze dichter in den Dam geboren is, en een groot gedeelte van zijn leven in Maerland gesleten heeft.

In welke betrekking? ook dit meen ik voor beslist te mogen houden, gelijk ik 't in mijne Geschiedenis reeds aangaf: — die van *Koster*; en dat wel op tweederlei, daar mede ter loops reeds aangeduiden grond. Vooreerst die van het meer vermelde dan bekende handschrift te Steinfort, waar mijn vriend Snellaert, tot mijn leedwezen, dezer dagen zoo te vergeefs naar vernomen heeft, en dat het mij zelf spijt, persoonlijk niet nader in oogenschouw te zijn gaan nemen. Ik had het, in November 1854, op mijn doorreis, bij een mondgesprek met het thans overleden vorstjen van Bentheim-Steinfort zelf, even kunnen inzien, en mij toen van de juistheid der mededeelingen van Dr. Tross overtuigen. Ten gebruike meênemen mocht ik het niet, maar achtte Deventer nabij

[1]) Zie *De Dietscher Jacob van Maerlant en zijn zoogenoemde Vlamingschap*, Arnhem, 1869, bl. 57.

genoeg, om er, t'avond of morgen, eens weêr heen te gaan, en het dan — gelijk mij voorloopig reeds welwillend werd toegestaan — ter plaatse af te schrijven. Intusschen is daar niet van gekomen, en moet ik dat te meer bejammeren, als thans — naar Dr. Snellaerts meêdeeling — het gansche handschrift zoek schijnt [1]). Wat ik er echter in 't voorbijgaan van gezien heb, of liever wat Dr. Tross en Prof. Visscher er ons reeds vóór jaren van hebben meêgedeeld, is voor mijn tegenwoordig oogmerk voldoende, het kostersambt namelijk vast te stellen, door Maerlant in deze plaats bekleed. Men zou toch zeer verkeerd doen, den geleerden neus voor de ons daaromtrent gegeven inlichting op te trekken, of het gegeven licht te mistrouwen. „Jacob, de Coster van Maerlant", staat er met zooveel woorden geschreven, heeft dat boek gedicht, en wel ter eere van „Heer Alabrecht van Voorne." Wat is daar onwaarschijnlijks in? Luidt dat eerste zoo vreemd, of die laatste naam zoo fabelachtig? Geen van beiden is het geval. Integendeel; dat Maerlant, een groot deel van zijn leven, een kerkelijke betrekking bekleedde, kan ons bij alles wat wij van hem weten, niet verwonderen: het is in de volmaaktste overeenstemming niet alleen met inhoud en strekking van verschillende zijner gedichten; maar het verklaart ook daarenboven het gereedelijkst zijn nauwe betrekking tot Utrecht. Of woû men de bron mistrouwen — gelijk men daar maar al te geneigd toe schijnt — uit welke ons het bericht toekomt? Ook daar bestaat inderdaad niet de minste grond voor. We hebben een platduitsch-getint afschrift van een door Maerlant gedicht werk voor ons; welnu, wat is daar vreemds in? Dat wij van Westfaalsche hand en op Westfaalschen bodem een boek vinden, in 't hartjen van Holland — gelijk wij thans zouden zeggen — door een Zeeuwschen Vlaming gerijmd? — Maar bedenkt men dan niet, dat ook het handschrift van den ALEXANDER even Westfaalsch van tint en herkomst is, en vindt men daarin eenigen

[1]) Zie het meêgedeelde in Snellaerts onlangs verschenen *Nederlandsche Gedichten uit de veertiende eeuw*, Brussel, M Hayez, bladz. LXXVI. Wellicht echter dat men het op de verkeerde plaats gezocht heeft, in de openbare boekerij namelijk. Het was toch in de persoonlijke bewaring van den Vorst zelf, en is dus uit zijne nalatenschap aan zijn zoon gekomen. Door zich tot dezen persoonlijk te richten, komt men mogelijk tot het gewenschte doel.

grond om het voor onecht te verklaren of te mistrouwen? De taal is er alleen wat door verduitscht; ziedaar echter ook alles. Wat meer is, dat ALEXANDER-afschrift dagteekent — naar men aanneemt — van de eerste helft der 14e eeuw; en van het Steinforter handschrift verzekert ons de afschrijver zelf, dat hij zijn afschrift op Witten Donderdag van 1326 voltooide:

> In 't jaer ons Heeren, wens wondert,
> Doe men screef druttien hondert
> Unde xxvj, op den witten Donredach,
> Do was dit boek geint,
> Dar men schone jeesten in vint,

en dat, naar ons de beide voorgaande versregels van den dichter zelf meêdeelen, „myt (syre) pine" gedicht werd („desen boek van Merlyne, Dat ik dichte mit mire pine"), juist dezelfde uitdrukking (gelijk wij in 't voorbijgaan kunnen opmerken) die Maerlant ook elders bezigt, wanneer hij bijv. ons in zijn ALEXANDER vertelt, hoe Hieronymus de geschiedenis van Darius

> Bescreef *mit groter pine*
> Uten Griecxe in Latine;

en als hij ons, in zijn *Rijmbijbel*, den ALEXANDER zelf, als „ghedicht mit mire pine" vermeldt."

Er is verder ook niets verwonderlijks in, dat die handschriften naar Westfalen, en bepaaldelijk naar 't Hof van Bentheim-Steinfort kwamen; en dit brengt ons tevens tot dien „Albrecht van Voorne", tot wiens eer de Merlijn gedicht werd, en die ik, tot mijn verbazing, zie, dat voor Snellaert mede een oorzaak van twijfel en wantrouwen is.

't Is vreemd, maar in die gansche Maerlants-geschiedenis is men altoos ver af gaan zoeken, wat men zeer nabij kon vinden. Wie was Alabrecht of liever Albrecht van Voorne? Een op 't gebied der Nederlandsche geschiedenis geheel onbekende grootheid? een man van gelijke mythische herkomst als de held van 't boek, dat hem werd opgedragen? — In 't minste niet; men heeft Van Alkemade en Van der Schellings overbekende Beschrijving van de stad Briele en den lande van Voorne maar op te slaan, om hem onmiddelijk in eenige „privilegiën" vertegenwoordigd te vinden. Hij was Heer van Voorne en Burggraaf van

Zeeland, van omstreeks 1260 tot 1283 [1]), en dus juist in Maerlants tijd; hij was buitendien — blijkens dezelve „privilegiën" — ten zeerste bevriend met Graaf Floris van Holland, en Heer Nicolaas van Cats, aan wien Maerlant een zijner boeken opdroeg, behoort tot zijn naaste bekenden. We vinden ons dus met hem en zijn omgeving onmiddelijk onder al die personen verplaatst, voor welker betrekking tot Maerlant Jonckbloet laatstelijk nog weêr allerlei protonotarieele en Roomsch-koninklijke combinatiën heeft meenen te moeten verzinnen [2]), om ons een zoo voor de handliggend en eenvoudig feit te verklaren. Terwijl, wat Bentheim betreft, de honderdjaar vroeger levende bet-overgrootvader van Albrecht, Heer Pilgrim van Voorne — de eerste dier Heeren, van wien de geschiedenis met name spreekt — de eigen broeder van Graaf Otto van Bentheim was, en beide familien dus van ouds vermaagschapt waren. Nemen wij dus al weder gerustelijk de mededeeling van het ten onrechte mistrouwde handschrift aan, en verblijden wij ons liever over het licht, dat het daardoor al aanstonds over Maerlants verhouding tot den Heer van Voorne en over zijn maatschappelijken werkkring op diens gebied verspreidt. Wat den laatsten aangaat, was hij koster te Maerland; wat de eerste betreft, kunnen wij thans nog wat verder gaan in onze gevolgtrekkingen; doch moet ik eerst nog van mijn tweeden bewijsgrond voor dat Kostersambt spreken, die hem ons tevens als dichter van een hem nog niet toegekend vers zal ontsluyeren.

Ook daarop trouwens, gelijk op dat gedicht, wees ik reeds in mijn *Beknopte Geschiedenis*. Dr. de Vries heeft namelijk, vóór 25 jaar, in de werken der *Maatschappij van Nederl. Letterkunde*, een samenspraak tusschen een klerk en een schalk van ongenoemde hand uitgegeven, die mij voorkomt geen ander dan

---

[1]) In de beschrijving zelf wordt verkeerdelijk 1280 als aanvangsjaar aangegeven; de verschillende privilegiën wijzen de juiste jaarteekening uit.

[2]) *Geschiedenis der Nederl. Letterkunde* I. bl. 265 en v. »het is niet onmogelijk, dat M. als klerk van den protonotaris Arnold werkzaam was, en dus als schrijver of griffier, eerst aan koning Willem en later aan Floris de Voogd verbonden; — hij bezocht Utrecht en Egmond dan denkelijk in 't gevolg van den Roomsch Koning, en zoo verklaart zich ook zijne betrekking tot den Heer van Cats en tot Graaf Floris.«

Maerlant tot maker te hebben, en die dan ook de kennelijkste zinspeling op zijn later verbeurde Kostersambt bevat. Niet alleen toch, dat wij in die samenspraak een gelijke geest en strekking vinden, als met name ook uit zijn Wapen-Martijns spreekt, maar ook geheel dezelfde taal en wijze van uitdrukking is daarin onmiskenbaar, gelijk ieder die ze doorloopen wil, blijken moet. In die samenspraak nu hooren wij den baatzieken en gewetenloozen Schalk den trouwhartigen en weldenkenden Klerk o. a. de volgende woorden toevoegen:

Clerc, hebt harde, wel verstaen,
Wat woorde wt minen monde gaen,
  Daerop moetti ramen:
Suldi van heeren bate ontfaen,
Ende uwe *costerie* sal bliven staen,
  Ghi moet te tide seggen Amen.

Kan men het duidelijker verlangen? Jacob, de Maerlandsche koster, heeft — geheel naar het karakter, dat wij in hem kennen — niet *ja* en *amen* willen zeggen op al wat zijn, 't zij wereldlijke of geestelijke, „heeren" van hem verlangden, en zoo is hij zijne kosterij kwijt en van Maerland naar Damme geraakt. Dat hij daar juist griffier zou geworden zijn, komt mij hoe langer hoe minder zeker voor; 't is een overlevering, die op niets anders schijnt te steunen, dan het bekende figuurtjen op den balk in 't Raadhuis; en hoe weinig dat met hem te maken heeft, is algemeen bekend. Wij weten dus omtrent zijn laatste levensjaren alleen, dat hij een geruimen tijd (tijdens de vervaardiging althans van zijn tweede Wapen-Martijn reeds) in zijn geboortestad woonde, en daar vervolgens — in 1291 — ook zijn graf vond.

Wenden wij ons thans echter van daar weder naar 't land van Voorne, om er onze eerste bespiegelingen te hervatten en voort te zetten. Gelijk wij het juiste tijdstip niet kennen, waarop Maerlant zijne kosterij moest prijs-geven, kennen wij veel minder dat zijner aanvaarding dier betrekking nog. Hij dankte haar waarschijnlijk aan den invloed van 't landsheerlijk geslacht, tot hetwelk hij, op hun slot van Oostvoorne, in een of andere betrekking stond, en met hetwelk hij wellicht als spreker van minne en boert het eerst in aanraking was gekomen. Den naam Maerlant

kon hij toen als toenaam nog niet voeren. Ook later trouwens noemde hij zich (gelijk men weet) veelal kortweg Jacob, en voerde zich op verschillende plaatsen zijner rijmwerken, 't zij dichtende of sprekende, aldus in. Alleen de adel droeg in die dagen geslachtsnamen; de burgers onderscheidden zich van hun naamgenooten door toevoeging van den naam huns vaders of dien hunner woonplaats. En zoo noemde men dus ook Maerlant, vóór hij zijn kosterij erlangd had, om hem van ieder anderen Jacob te onderscheiden, naar zijn toenmalige verblijfplaats, niet van Maerland, maar — van Oostvoorne.

Onder dien naam nu vinden wij juist van een boertend zanger of spreker gewag gemaakt, in wien wij gewisselijk geen ander dan onzen eigen Maerlant, maar nog in de dagen zijner later verworpen en verzaakte dichten, herkennen moeten. Men heeft wel gemeend, die dichten in zijn Trojaanschen oorlog en zijn Alexander voor zich te hebben. Dit is echter blijkbaar niet het geval. Wel verre toch van deze voor „loghenlike" te houden, verwees hij er ieder op, die zich omtrent de daar verhandelde zaken en feiten onderrichten wilde.

Die weten wille, hoe 't hem verginc.

zegt hij nog in zijn rijmbijbel van Alexander,

Die historie uten Latine
Vindt hy gedicht mit mire pine;

en van zijn Trojaansche rijmen verzekert hij, dat hij uit allerlei boeken „die waerhede" wilde nemen, „ende in dietscer tale ombinden." Al doorzag hij nu ook later, dat onder die vermeende „waarheden" velerlei fabelen waren, blijkens hetgeen hij in den *Spieghel historiael* schreef:

Die dat langhe willen lesen,
Hoe die favelen van desen
Dat Walsch spreect entie poëten,
Gha, daer wi hem sullen heten,
Ten Dietsce, dat wide es becant,
Ende wi maecten te Maerlant;

en al kwam hij er daar rond voor uit, dat

...al dit langhe ghescal
(Was) met favelen doorsayet al;

dan was dat toch heel iets anders, dan hetgeen hij met zijn verworpen rijmen bedoelde, en die hij voor „loghentlike saken, die hem *die lichtheit* dede maken *van der herten ende van den sinne, Ende van der loghenliker minne"*, uitmaakte. Bij de eerste was de bron en bedoeling zuiver, al faalde hij — tegen zijn wil — in de uitkomsten; de laatste daarentegen verwierp hij, als de vruchten zijner lichtvaardigheid van hart en geest, en den ernst zijner latere dagen onwaardig. Wij hebben die verworpen verzen dus zeker elders te zoeken, zoo ze nog bewaard mochten zijn gebleven. En gewis schuilen er hier en daar dan ook nog wel in handschrift van. Voor 't oogenblik kan ik — wat dit betreft — nog alleen maar op een werk dier jaren wijzen, dat ons uit de tweede hand overgeleverd wordt. In het bekende Haagsche handschrift toch, dat vroeger ter Egmontsche boekerij berustte, en uit Van Wijns boedel op de koninklijke boekerij gekomen is, wordt aan 't slot van een der vermakelijkste stukjens (bl. 129), van de „handvesten en keuren" gesproken, die „JACOB VAN OOSTVOORNE" voor „het gilde van de blauwe schuit" dichtte. Ziedaar de soort van verzen in zijne jeugd door Jacob van Maerlant gemaakt, later als licht en logenlijk verworpen. Wie toch waren het, die tot die gilde gerekend werden en in die schuit meêvoeren? „alle gezellen van wilde manieren", gelijk ons de dichter meêdeelt; doch zie hier zijn geheele vermakelijke beschrijving zelve:

Ende alle ghesellen van wilde manieren
Ontbieden wi gruet ende saluut,
Te comen in die blauwe scuut
Ende in der blauwer scuten ghilde;
Sijn si onedel of van den scilde [1])
Hem [2]) allen gaern men ontfaet
Opdat si leven als hier na staet,
Ende werken met al haer vermoghen.
Nu hoert, ic sal haer leven toghen
Die onser scuten toebehoert;
Ende eerst van den heren voert,
Ridders of knechts, die liên of lant
Versetten om ghelt in anders hant,
Of die ter lomberde gaen
Ende laten daer haer pande verstaen
Doer groten commer, suldi weten,
Ende die hoer coren groen eten,
Ende die hoer renten niet en moghen verbeyden,
Ende garen groten staet leyden,
Ende die alle jaers wat lants vercopen,
Ende haer scult laten hopen,
Ende die fyolen laten sorghen,
Ende die copen al dat men wil borghen
Ende haren staet niet en minderen —
Dat syn onse verloren kinderen;
Ende die gheringhe [3]) syn ter hant
Te slaen voor hooft of mont of tant,
Ende die dobbelen of drincken,
Singhen springhen ende clincken,
Ende die wildelic ghebaren,
Ende die haer renten dubbelt vertaren,
Ende altoes liever vertrecken willen
Dan si thuus bleven stille;
Ende die gaerne belleren [4]) mit sconen vrouwen,

---

[1]) *schildboortig, adelijk.* 2) Thans *hen.* [3]) *Vaardig, haastig.* [4]) *baleeren?*

Die sullen dat ghilde ophouwen.
Voert van den gheestliken heren,
Die willen wi in onse ghilde eeren,
Apten ende grote prelaten
Die haer clooster t'achter saten,
Ende versetten ende vercopen
Des cloosters renten bi groten hopen,
Ende die na hoer ghenuchte leven,
Ende niet veel daerom en gheven,
Om den kommer ende lachter,
Dat haer clooster soo gaet tachter,
Ende des nachts brassen ende hoveren
Ende onnutlic haer goet verteren,
Ende die voecken mit sconen wiven,
Die sullen in onse ghilde bliven.
Hoert gi papen ende gi clercken,
Die gaerne mit der lenden wercken
Ende gaerne haer ghenuchte driven
Mit maechden of mit mannen-wiven,
Of die gaerne drincken wyn
Ende meer in 't gheselscap syn
Dan haer renten moghen draghen,
Ende bi nachten ende bi daghen
Boeven [1]) spelen dobbelen ende drincken
Ende niet veel daerop en dincken
Of haer guet mit groten hopen [2])…….
Ende dan te Rome lopen
Om ander goet ende dan verteren
Al haer goet ende cleyder mede
Ende comen dan weder naect thuus
Sonder proven seer confuus;
Op [3]) die papen ende provenden-heren,
Die haer proven permitteren
Om ander proven die arger [4]) syn
Ende nemen daer of dat gheldekyn
Ende brenghent over mitten ghesellen,
Dese mach men in der scuten tellen.
Hoert, moniken ende begheven lude
Die en willen wi met [5]) vertruden,
Die sielmissen, ghelt ende steecpenninghen
Mitten ghesellen overbrenghen
Ende al haer baet van haer termyn
Verminnen of verdrincken in wyn,
Of die 't mit gueden ghesellen verteren
Ende lichtelic absolveren
Van al dat een heeft misdaen
Opdat [6]) si daerof ghelt ontfaen,
Ende die crancke rekeninghen
Haren clooster daerop bringhen
Wat si winnen in haer termyn,
Dese sullen in 't ghilde syn.
Voert die poorters in die stede
Ende gueder luden kinder mede,
Die niet en sorghen noch en sparen
Ende grof en grotelic vertaren
Dat hem van haer ouders is bleven,
Ende niet veel daerom en gheven
Hoe onnuttelic sy 't overbringhen
Ende dobbelen, spelen, ende singhen
Sonder sorghen, wilder dan wilt,
Hi en dochte [7]) niet, dat hi en mite hilt:
God onse Heer is ryc ghenoech,
Laet ons nemen onse ghevoech
Van den onsen sonder sorghen,
Ende laetsi sorghen die ons borghen!
Ende die niet en sorghen nacht noch dach [8])
Voer al haer goet is wechghebracht
Mit vrouwekyns of mit lichten wyven
Of mit buveriën te driven,
Ende die slapen toter noen
Voert dan niet en moghen doen,
Ende die nachts waken ende braken
Want si in 't gheselscap raken,
Ende die niet en moghen doen of werken,
Ende die harde nauwe merken,
Wat die beste ghesellen syn
Is 't in bier of in wyn,
Ende die renten noch lant en copen
Noch ghelt in hare kisten hopen,
Ende die meer verteren in 1 jaer
Dan drie jaer renten belopen voorwaer;
Ende die dus gaen desen ganc,
Al souden si daer na, drie jaer lanc,
Buten lande dienen ende varen,
Nochtan en souden si niet sparen,
Dus gherecht syn si ende fyn;
Dese moghen wael in 't gilde syn,
Want si meest meesten [9]) ende groyen,
Als si die blauwe scuut sien royen.
Voert van den gueden vroukyns fyn
Die gaerne bi die guede ghesellen syn,
Ende die Venus dwingen, die goddinne,
Ende garen draghen verholen minne,
Ist abdisse of(te) nonne
Die d'een bet dan d'ander gunne,
Ende mit sinte Jorys' vissop syn begoten;
Dese moghen den scuten ghenoten,
Want si guede ghesellen beraden,
Als si mit commer syn beladen.
Voert van den minliken beghinen,
Die so heilich syn van scinen
Ende so minlic oechkyns draghen,
Dat een dat herte duncke waghen
Ende vergaren mit haren aensien
Ende gaerne goeder minne plien,
Ende in rechter caritaet [10]);

---

[1]) Wat hij naderhand noemt *boeverij drijven*. [2]) Hier ontbreekt blijkbaar iets aan den zin: *te loor ga* of iets derg. [3]) Lees. *oft*. [4]) *minder*. [5]) *mede*. [6]) *indien*, *zoo*. [7]) *rochte?* — (*het deerde hem niet*). [8]) *dach noch nacht?* [9]) *mesten*, *dik worden*. [10]) Een gansch andere voorzeker, dan Maerlant later in zijn Wapen-Martijn aanprees.

Hier mede is 't dat men die scuut laed;
Ooc maechden die men te langhe hout,
Ende groot worden ende oud
xxv jaer of meer;
Deze maechden torentet [1]) al te seer,
Dat si alleyn (sitten) bliven.
Voert van den mannenwiven
Die gaerne goet gheselscap (naem)
Waert dat hem te voren quaem,
Die [2]) hebben oude mannen,
Die hem gheen solaes en gannen,
Noch en doen noch en driven;
Dese vrouwen ende dese wiven
Gaerne na guede ghesellen vraghen,
Die hen haer leet helpen draghen.
Ende mit vroechden willen leven
Mer dese moeten dicke gheven;
Hierom sullen si in die scuut
Die vracht wesen wt ende wt.
Voert van al den goeden ghesellen,
Die willen wi in onse ghilde tellen
Ende [3]) eeren ende minnen
Ende gaerne haer broet winnen
Mit ambocht of mit comenscop,
Ende dat weder mit gheselscop
Bibrenghen mit groten hopen,
Ende gheen lant daermede copen;
Ende die dienres ende knapen
Willen wi in onse ghilde rapen,
Die al haer winninghe ende baten
Des sonnendachs in die taverne laten,
Ende verteren drie weken t'achter
Of een maent, dat en is geen lachter
Of die op een dach verspelen
Haer somerhuer of so vele
Als si winnen binnen den jaer,
Ende hem dat weder suer ende swaer
Laten worden vro und [4]) spaed,
Dese nemen wi in ghenaed;
Ende die joncwive in die steden
Ende opten landen oec mede
Die haren sin legghen of stellen
An een of an tween goeden ghesellen
Ende liever gaen dansen ende spelen,
Dan si te huus deden vele,
Ende des nachts mitten ghesellen waken
Al souden si sterven van vake,
Die nochtans niet en souden laten
Si en souden haren buel [5]) inlaten;
Dese syn in der scuten ghilde.
Nu mocht een vraghen, of hi wilde,
Die in dit ghilde comen woude,
Of hi al dese punten soude
Moeten doen, die syn voerscreven?
Hierop willen wi antwoert gheven:
Een mensche sal in hemselven gaen,
Ende sien syn regiment aen
Van sinen leven ende wandelinghen,
Van seden ende van allen dinghen,
Die hi daghelix plecht te hantieren;
Vint hi meer punten van manieren
Dan hem meer ter wysheit trecken [6])
Dan wysheit die ter dwaesheit trecken [6])
So en is hi in onse ghilde niet.
Mer die in hem selven siet
Meer punten dan hier staen voerscreven,
Dan wyselike mede te leven,
Die sinen staet meest regeren,
Ende sinen goede meest deeren,
Dese sullen in onse scute gaen
Ende onse ghilde nemen aen.
Oec soe willen wi een except maken,
Dat onse ghilde en sal niement ghenaken
Noch in onse ghilde wesen,
Die een punt heeft van desen [7]),
Als: moerdbranders, dief of moerdenaer
Zerovers of verraders swaer
Boerssniders, ende alle lodders meede
Die quade fauten hebben onder haer leden;
Dese syn al wtghenomen [8])
Ende die en moghen in onse ghilde niet comen.
Mer het walt [9]) veel [10]) overal
Dat een, mit groten ongheval,
Dootsclach doet in toorne heet,
Dat hem na is harde leet,
Of die syn lyf moet verweren,
Dese nemen wi op mit eeren;
Of die ruters opter straten
. . . . [11])
Ende niet en roven op ghene vaert
Si en syn daer jeghens bewaert,
Of viant des lantsheren [12])
Daer si roef of rovers gheren,
Syn si scout of van den scilde
Soe nemen wise in onse ghilde.
Voert maec ic u een bediet,
Dat wi en willen die wiven niet,
Die syn van sulken leven,
Dat si daer niet om en gheven
Mit wien si syn of mit hoeveel
. . . . [11])
Of die 't al in laten gaen
Maghen, swagheren, suldi verstaen,
Of die quaet syn van wanderinghe
En willen wi om ghene dinghe.
Mer een wyf, die moet [13]) wel minnen

---

[1]) *verdriet, kwelt het.* [2]) Lees: *Vrouwen, die.* [3]) Lees: *Ende die.* [4]) Verraadt een Duitsche hand in den afschrijver. [5]) *boel.* [6]) In de beide regels is de zin bij 't afschrijven kennelijk verhaspeld; versta: *die hem meer ter wijsheid dan ter dwaasheid noopen.* [7]) Versta: *deze volgende.* [8]) *uitgezonderd.* [9]) *geschiedt.* [10]) *wel?* [11]) Hier is blijkbaar [illegible] gevallen. [12]) *mag.* [13]) Ook deze regels zijn zeker verminkt.

Eenen, ende oec den anderen sinnen,
Ende toghen hem haer ontfarmhedc,
Mer al mit besceydenhede
Dat's te segghen, soe ic meen,
Dat si niet en gaet ghemeen
Boven 1 of(te) twe;
Anders en doechsi min noch mee
Dan dat men rekent voer 1 hoer
Die om cleyn ghelt dat dinc doen. —

Dese privilegiën ende dese punten voorscreven
Hebben wi onse ghilde ghegeven
Ende onse ghildebroeders mede,
Ende sal dueren in ewichede
Tot dat si hem anders saten
Dat si onse ghilde moghen laten
In wysheit of in huwelic,
Ofdat si werden te ryc:
Mer die leven bi onsen raed,
Houden wi vast ende ghestaed
Alle privilegiën ende virtuut
Die toebehoren die blawe scuut.
Also langhe als si t'onswaert keeren
Ende iet hebben te verteren,
Ende onse ghilde willen hantieren.
Ende omdat wi willen, in allen manieren,
Onse priviligiën houden in staden,
So hebben wi bi onsen raden,
Ende mit raden onser kinder mede,
Die wi heten van den quaden beleden,
Binnen onsen leven dit bezeghelt.
Dat sulver is vercoft ende ghelt,
Daer die seghel of was gewracht,
Ende dat ghelt is overgebracht,
Also den menighen wel is bekent,
Die kennen onse quade regiment.

Ghegeven in ons Heren jaer
m cccc ende xiij voerwaer,
Opten rechtén Vastelavont,
Als die van Brabant wel is cont,
Doe si in Oestpolre staken
Ende die speren in die eer van vrouwen braken
Jeghens die van Oedekiins kerke.
Hierbi so mach men merken,
Doe die ghilde in Brabant quam
Ende men dit ghilt an nam;
Mer dit ghilt was langhe te voren
T'Antwerpen verheven ende vercoren,
Eer't die van Brabant ophieven;
Mer t'Antwerpen en syn gheen brieven
Noch gheen hantvesten, hoe si souden leven,
Si en worden hem hierna ghegeven
Wten hantvesten ende wten coren,
Die *Jacop* dichte *van Oestvoren.*

Zouden wij nu echter, welbeschouwd, niet nog wat meer hier hebben dan een bloote vermelding, dat Jacob van Oostvoren dergelijke keuren en handvesten rijmde? Zouden het eigenlijk niet die handvesten en keuren zelve zijn, die deze afschrijver slechts in 1413 voor die van Brabant naar de zijne overschreef? En bedoelde hij dat eigenlijk niet met zijne slotregels? Maar ook al ware dit niet het geval, men ziet hieruit met welk soort van volkjen — minder bedorven dan loszinnig — zich de „wilder dan wilde" Maerlant in zijn Oostvoornsche jeugd inliet, en welke soort van rijmen hij met zijn „logenlike" en uit „lichtheid" van hart, zin, en min voortvloeyende „zaken" bedoelde. Terwijl het dan voorts nog de vraag wordt, of niet onder de andere in dezen bundel vervatte stukjens wellicht een en ander van onzen Jacob van Oostvoorne schuilt. Tot dusver werden er geen andere dan 't vorenstaande van uitgegeven; wij zullen dit echter, bij tijd en wijle, van de overige doen volgen, van welke wij, sedert nu drie of vier jaar, achtereenvolgens reeds afschrift namen.

Bloemendaal, 6 Sept. '69.

HOE RIDDER CONSTANTIJN HUYGHENS HEER VAN ZEELHEM WERD,

DOOR

JAN TEN BRINK.

Een grondig kenner onzer Lettergeschiedenis, stichter van „een grootsch, ongemeen harmonisch samenhangend literarisch kunstpaleis" [1]) in talrijke werken van wetenschap en kunst — de heer JOS. ALB. ALBERDINGK THIJM heeft in zijne laatste aflevering der *Dietsche Warande* (VIII Deel. 6 afl. bl. 563) Ridder Constantijn Huyghens een „hoogst ordinair charakter" toegekend, en op weldra te vermelden gronden hem, den „nieuwbakken Ridder," van „laagheden" beschuldigd.

Ik acht het mij een eervollen plicht Huyghens' karakter en handelingen zoo volkomen mogelijk van deze blaam te zuiveren.

Mijn hooggewaardeerden vriend ALBERDINGK THIJM behoef ik het *Amicus Socrates*, *Amicus Plato* enz. niet te herinneren — als de waarheid voor Huyghens getuigt, zal hij zijn oordeel wijzigen.

Ziehier, wat er van de zaak is.

Op den 14 Mei 1647 twee maanden na het overlijden van Frederik Hendrik schonk Prins Willem II „uyt genereuse goedertierentht." de heerlijkheid Zeelhem in Limburg aan zijn Geheimschrijver, Raad en Rekenmeester Ridder Constantijn Huyghens. Zeelhem, op de grens van Brabant gelegen, was eene heerlijkheid, oorspronkelijk leenroerig aan het Graafschap Loon, later aan de Bisschoppen van Luik. De heerlijkheid bestond uit het dorp Zeelhem en de gehuchten Hees, Hettenrooi, Vinnenbroek, Bakel en Colenberg, welke nu alle deel uitmaken van het kanton Herck, arrondissement Hasselt der *belgische* provincie Limburg. Zeelhem was eene bezitting van het geslacht Oranje-Nassau in Huyghens' leeftijd, en het eerst aan de Nassaus gekomen door

---

1) Gelijk hij onlangs geprezen werd — en alleszins te recht door Prof. W. EVERTS *Geschiedenis der Nederlandsche Letteren* (Amst. 1869) bl. 189.

het huwelijk op den 30 November 1450 gesloten tusschen Graaf Jan van Nassau-Saarbrück en Gravinne Johanna van Loon, eenige dochter van Jan IV, Graaf van Loon, welke laatste zijner erfgename onder aanzienlijke goederen ook de Heerlijkheid Zeelhem heeft nagelaten. [1])

Toen Willem de Zwijger in 1544, na het sneuvelen van zijn neef Réné, Prins van Oranje, al diens bezittingen erfde, ging de heerlijkheid Zeelhem aan Willems nakomelingschap over. Eerste Heer van Zeelhem was na hem Filips Willem, zijn ongelukkige oudste zoon. Deze deed van de zeelhemsche bezitting afstand ten voordeele eens dienaars en trouwen vriends: Robert de Moens. In het schenkingsdiploom van 12 April 1597 schrijft Filips Willem: „qu'en considération des bons fidèles et aggréables services que nous a faict n̄re cher et féal Robert de *Moens* durant l' espace de trente huict ans de long, tant en Espagne comme devant et après en ces pays de par deça, tant en qualité de n̄re chambellan, comme présentement de n̄re scrétaire et M[re] d' hostel et que durant n̄re détention en Espaigne il a tousjours sollicité noz affaires avec très grand soing et diligence extrême, nous ayant aussi apporté de la main de sa Ma[té] les désirées nouvelles de n̄re entière liberté au chastean de la ville d'Arevalo, le dernier jour du mois d'Aougt l'an XVe nonante et cincq, le tout à n̄re grande satisfaction, et le voyant encores continuer en n̄re service avecq la mesme affection, soing et diligence, nous at esmeu de l'honnorer et favorablement tracter et lui donner de n̄re propre motif, selon que donnons par ces présentes en remunération et récompense de ses services, pour luy ses hoirs et successeurs n̄re terre et seigneurie de *Zeelhem*". [2])

Filips Willem had echter eene voorwaarde gesteld. Zijne erfgenamen hadden het recht Zeelhem van de erven zijns dienaars Robert de Moens terug te koopen voor *f* 6400.

De Schenkingsbrief zegt:

„Bien entendu toutefois que nous et nos héritiers et successeurs pouront toutes et quantes fois que bon leur semblera redimer et retraire a eux la dite Seigneurie, appartenances et dépendances, parmy payant au dit de *Moens*, ses hoirs, succeseurs, ou ayant

---

[1]) Vergelijk Jos. HABETS PR.: *de Heeren van Zeelhem bij Diest — Dietsche Warande;* VIII. 6. bl. 552. volg. Ik grijp de gelegenheid aan eene kleine vergissing van den Eerwaarden Heer HABETS te herstellen. Op p. 559: spreekt hij van 14 Mei 1647 als van „den sterfdag" des Princen Frederik Henderik. De datum van 's Princen dood is 14 Maart 1647. Ik teeken dit aan in het belang van Huyghens, als blijken zal.

[2]) JOS. HABETS PR. t. a. pl. bl. 556. 557.

cause, la somme de six mille quattre cents florins, à quarante groz, monnoie de Flandre, une fois". [1])

De heerlijkheid werd alzoo in pandschap bezeten door Robert de Moens en kon door 's Princen erven opgevorderd worden voor genoemde som. Huyghens oppert het vermoeden in zijne aanteekeningen over den *„Staat en administratie van* (zijne) *goederen"* [2]) dat de Moens de bepaalde *f* 6400 aan „synen meester moet geleent gehadt hebben." Intusschen bleef Robert de Moens Heer van Zeelhem tot op zijn dood, die in 1609 voorviel, daar zijne weduwe Vrouwe Catharina de Baudequin in dat jaar met de heerlijkheid werd beleend. Ook deze bleef Vrouwe van Zeelhem tot op haar verscheiden, in 1649. De pandpenningen waren middelerwijl van *f* 6400 tot op *f* 4400 gereduceerd, als Huyghens opteekent, die het weten kon uit zijn ambt van Rekenmeester des Princen. 't Blijft echter in het duister, waarom de Heer en Vrouwe van Zeelhem die reduktie hebben verzocht — tenzij geldgebrek de banden, die hun geslacht aan Zeelhem verbonden, langzaam losmaakte.

Sinds 1645 hadden reeds verschillende sollicitanten zich voorgedaan, die het overlijden der vijfentachtigjarige Weduwe van Heer Robert de Moens voorzagen en die hun oog op Prins Frederik Hendrik vestigden, „om te moghen succederen in de Pandschap der Heerlicht. Zeelhem". In de eerste plaats kwam Jonkheer Stephan de Geloes, Heer van Loobosch, in de tweede „seker Officier (der) Gravinne van Nassau uyt Brussel", en ten derde Ridder Constantijn Huyghens. 't Komt mij waarschijnlijk voor, dat de reduktie der pandpenningen in verband heeft gestaan met den overgang van de pandschap uit handen der weduwe Katharina de Baudequin. Van daar de spekulatiën op het „succedeeren". Dat Huyghens mede spekuleerde, verklaart zich natuurlijk uit zijne administratie van 's Princen goederen. Weleer had Filips Willem de Heerlijkheid aan een trouw dienaar verpand, de Gravinne van Nassau uit Brussel vroeg voor een harer dienaars om de sukcessie, evenzoo de limburgsche edelman, de Heer van Loobosch — waarschijnlijk een kleinzoon van zekeren Steven Geloes „burgseet tot Buringen", die onder de „loensche mannen" voorkomt als getuige bij de beleening van René, Prins van Oranje, Graaf van Nassau, met de heerlijkheid Zeelhem, den 12 December 1539. [3]) — De Limburger vroeg er om, daar hij nabij de plaats wonende, die „gants à sa bien seance" besturen kon.

---

[1]) Aldaar bl. 557.

[2]) Uitgegeven door A. D. SCHINKEL. *Bijdrage tot de kennis van het karakter van Constantijn Huygens.* (1842) bl. 18.

[3]) HABETS: t. a. pl. bl. 555.

De uitslag dezer verschillende sollicitatiën zullen wij Huyghens zelf laten beschrijven:

„In Aprili des jaers 1645. heeft zich aen my geadress. Jor. Stephan de Geloes, Hr. van Loobosch, ten einde ick hem wilde behulpsaem wesen in het versoeck dat hy voorgenomen hadde aen S. Hoocht. myn' Heere den Prince van Oranje te doen, om te moghen succederen in de Pandschap der Heerlicht. Zeelhem, doenmaals beseten by Vrouw Catharina de Boudequin als Wede. van den Hr. Robert de Moens, in syn leeven, eertijds Camerling, naderhant Secretaris ende Hofmr. van den Heere Prince Philips-Wilhem, den welcken hy in Spangnen gedient hebbende, ende hem de eerste tydinge van syne verlossinge uyt der gevangenisse gebracht binnen de stad van Arevalo den lesten Aug. 1595., ten dien insichte mitsgaders van syne getrouwe diensten van 38. jaren het benefitie van de selve Pandschap van Hoochgem. Prince hadde bekomen, onder conditie van lossinge voor de somme van 6400 gl. (die het schynt hy synen meester moet geleent gehadt hebben), alles blyckende by de Acte van donatie in dato 12 Apr. 1597. tot Brussel gedep. by Authentyque Copie onder my zynde. Ende alsoo gem. wede. nu gekomen zynde tot den ouderdom van 85. jaeren ende alreets eene swaere sieckte uytgestaen hebbende, apparent was niet lang te sullen leven, hadde gem. Heer van Loobosch dese sollicitatie niet willen uytstellen; *gelyck oock andere daerop uyt waeren*, hebbende selfs de Gravinne van Nassau uyt Brussel aan S. Hoocht. geschreven ten einde seker haer officier gem. Pandschap mochte bekomen........ Ick van gelycken op dese premie voor myn selve speculeerende, adresseerde my aan S. Hoocht. biddende hem niet vreemt te vinden, ingevallen syne intentie waere dit Pandschap te prorogeren *dat ick my onder anderen mede verstoutte* soodanighen gunste van hem te versoecken. Ende bethoonde my S. Hoocht. seer goedertierlick liever te sullen sien *dat sulx by een van de synen als by een' vreemden wierde genoten*....... Geliefde Syne Hoocht. daarin t' mynen behoeve seer genadelick te consenteren, op eenen sondagh 's morgens, eer hy uyt de bedde op stond, ende dede mij daeraf depescheren de Acte van Pandschap onder synen hand ende groot zegel in dato vanden 17. April 1645. onder my berustende. *De Hr. van Loobosch dit vernemende bekende niet te konnen vreemt vinden, dat yeder voor sich selven waekten;* maer insisteerden seer, dat ick, verre van de Heerlickht. gelegen, hem de Pandschap op eerlicke conditiën wilde overlaten, als zynde gans à sa bien scance, maer ick sloegh alles af, om goede redenen."

Zie hier het bewijsstuk, 't welk den degelijken en vernuftigen

Bestuurder der ***Dietsche Warande*** stof schonk tot zoo hevigen aanval op Huyghens. Ik moet zijne woorden naar aanleiding van het opstel des Eerw. Heeren JOS. HABETS hier herhalen. Het blijkt, naar zijne meening, uit SCHINKELS ***Bijdrage tot de kennis van het karakter van Constantijn Huygens*** en wel uit het Hoofdstuk over Zeelhem, dat dit „hoogst ordinair charakter" weinig lofs inlegt met de zeelhemsche zaak. Hierop volgt dit résumé van Huyghens' aanteekeningen door den Warande-meester:

„Huygens vertelt zeer naïef, dat Jonker Steven de Geloes Heer van Loobosch, zijne bemiddeling bij den Prins van Oranje had verzocht om „inde Pandschap der Heerlicht. Zeelhem te moghen succederen"; maar Huygens „op dese premie voor (sijn) selve speculeerende", wel verre van den Heer van Loobosch te zeggen, dat hij hem hier niet in dienen kon, geliet zich als of hij hem helpen zoû, zoo dat de Jonker eerst later toevallig vernam wat Huygens' intenties waren; onze „Rekenmeester" — de veel te hoog geprezen Constantin — bereikte dan ook zijn doel. Zulke laagheden heeft men van dergelijke nieuwbakken Ridders te verwachten. Later deed de onnoozele Heer van Loobosch nog eene poging om de Pandschap op „eerlicke conditien" (voor goed geld?) over te nemen: maar de wijze Constantin „sloegh alles af, om goede redenen."

Op mijne beurt vraag ik thands: waaruit het blijkt, *dat Huyghens den sollicitant in den waan liet*, *of hij hem helpen zou?* Want hierin zou de bewuste „laagheid zich uitspreken. Ik kan het niet uit de vermelde woorden van onzen „Rekenmeester" lezen. Ik lees er uit, dat hij eene sollicitatie ontving van een limburgsch edelman over de Pandschap van Zeelhem. Maar ik lees er tevens in, dat *„oock andere daerop uyt waren"*. Als „Geheimschrijver" van Frederik Hendrik, en vooral als „Rekenmeester" moest hij dagelijks zulke requesten ontvangen. Hij deelde ze des morgens aan den Stadhouder meê — zoo als hij het in zijn ***Daghwerk*** uitvoerig verhaalt. Of hij den Heer van Loobosch terugschreef, weten wij niet — misschien zond hij hem als „Geheimschrijver" een officieel *„accusé de reception"*, misschien ook niet — 't welk in ieder geval aan ondergeschikte beambten moest overgelaten worden, daar Huyghens niet alleen alles kon bezorgen. Dat hij den Limburger deed gelooven aan zijne medewerking, is met geen mogelijkheid uit Huyghens' woorden op te delven. Integendeel, de Heer van Loobosch den uitslag der verschillende sollicitatiën vernemende *„bekende niet te konnen vreemt vinden, dat ieder voor sich selven waekten."* Huyghens had den Prins de verschillende aanzoeken bekend gemaakt en daarbij verklaard: *dat* (*hij zich*)

ONDER ANDEREN *mede verstoutte soodanighen gunste van hem te versoecken.* En Frederik Hendrik andwoordde, dat hij liever de heerlijkheid Zeelhem aan „een van de synen als (aan) een vreemde" verpandde. Waar is iets deloyaals in al deze handelingen? Was het vragen om de pandschap van Zeelhem alleen aan limburgsche edellieden geoorloofd — was het ongepast van Huyghens, dat hij er mede op spekuleerde? Volgens de veronderstelling van den Warande-meester zou de „Rekenmeester" den Heer van Loobosch hebben doen gelooven, dat hij hem bij den Prins zou ondersteunen — en reeds bleek het, dat geen enkel woord van Huyghens recht tot deze gissing geeft. En in ieder geval — zou de veronderstelling waarschijnlijk zijn? Wie was dan toch die Jonkheer Stephan de Geloes, Heer van Loobosch, dat Huyghens vreesde voor zijne mededinging naar Zeelhem? Het verleenen van zoodanig Pandschap als van de Heerlijkheid Zeelhem — wij zagen het reeds — was door Prins Filips Willem als belooning van trouwe diensten en veelzijdige verplichting beschouwd. En wie had het geslacht Oranje-Nassau meer verplicht, de onbekende Limburger of de Heer van Zuylichem?

Is het noodig al de titels op te sommen, die Huyghens reeds in 1645 kon doen gelden? Het handvest van 14 Mei 1647, waarbij Willem II hem eigenaar van Zeelhem verklaarde — en hetwelk niet op den sterfdag van Frederik Hendrik met onbetamelijke overijling, maar twee maanden later is onderteekend [1]), zegt in zijne officieele taal zeer terecht:

„Alsoo syne hoocht. den prince van Orangie onssen heere ende vader H. L. memorie het recht hem competeerende tot die lossinge van den pandschap der Heerl. Zeelhem by zyne brieven in dato van den 17 April XVI vijff-en-veertich vergund ende gecedeert heeft gehad aan heer Constantyn *Huygens*, ridder, heere van Zuylichem, ende in 't Moniclandt etc. synen ordinaris raedt ende secretaris *in herkentenisse van de goede ende aengename diensten, die hooggedachte onsen heere ende vader H. L. M. doenmaels van den voors. Heere van Zuylichem twintich continueele jaren hadde genoten ende alnoch genietende was* soo ist dat wy ter herten nemende, dat voors. heere van Zuylichem en deselve getrouwe diensten bij hoochgedachte onsen heere vader ten eynde toe van deszelfs leven heeft volhert ende alnoch by ons is volherdende....... hem..... de voors. heerlijkheyt in vryen ende volkomen eygendom hebben vergundt". [2])

---

[1]) Zie mijne aanteekening, bl. 2.
[2]) HABETS t. a. pl. bl. 560.

Waar dus de „laagheden" van den „nieuwbakken Ridder" schuilen, ontdek ik niet. Wat Huyghens' Ridderschap en het nieuwbakkene er van aangaat, in 1645 droeg Huyghens den adellijken titel van Koning Jakobus I bijna een kwart van eene eeuw. [1]) Het was de vrucht van zijne beminnelijke eigenschappen, van zijne talenten en van zijn beleid in twee gezantschappen naar Londen. Zijn de ridderkruisen van onze eeuw, die soms van alle zijden op het hoofd eens door-en-door onbelangrijken, maar geschikten ambtenaar aan één onzer ministeriën neerdalen, wanneer deze bij toeval of ambtshalven zijn naam onder een internationaal staatsstuk plaatst, zoo veel beter verdiend en zooveel verkwikkelijker voor ons gevoel van billijkheid en recht? Ernstiger blijft mij de blaam van „laagheid". Ware Huyghens een onbeduidend egoïst als Cats, een vroolijke gast als Breêroô, een *bohémien* als Starter, een minzieke weduwnaar als Van Baerle geweest, men zou met deugdelijke bewijzen in de hand van „laagheid" kunnen spreken. Zijn karakter echter is genoeg bekend. Man van beschaving, goede zeden, orde, en nauwkeurigheid in maatschappelijk en huiselijk leven, liet hij door zijn vernuft en zeldzame heerschappij over onze taal een eervollen naam achter als echtgenoot, vader, staatsman en Letterkundige. [2]) Zijne admininistratie over Zeelhem voor zijne kinderen zoo nauwkeurig bijgehouden, had geene aanleiding behooren te geven tot een verwijt als boven vermeld.

De Bestuurder der *Dietsche Warande*, aan wien talrijke liefelijke herinneringen mij verbinden met hartelijke vriendschap, zal het mij niet euvel kunnen duiden, dat ik voor Constanter dit kort pleidooi heb gehouden. Er waren termen in overvloed voor appel van zijn vonnis. Het zou mij eene streelende voldoening zijn, zoo de jury onzer lettergeschiedschrijvers en lettervrienden Huyghens' ouden goeden en eerlijken naam in dezen als volkomen ongeschonden bleef beschouwen.

---

[1]) Sints 1622.

[2]) Voor breeder bewijs beroep ik mij op mijne *Schets eener Geschiedenis der Nederl. Letterkunde* — 3de. afl bl. 365—382.

ERRATA.

Op blz.	7,	reg. 1	v. o.,	staat	nauwlettende;	lees:	nauwlettenden.
„ „	44,	„ 6	„ „	„	nog al;	„	nogal.
„ „	49,	„ 16	v. b.,	„	deugenniet;	„	deugeniet.

IETS OVER DE FREQUENTATIEVEN

herinneren en uitmergelen,

DOOR

DR. A. DE JAGER.

I.

Herhaaldelijk, en laatstelijk in De Tijdspiegel van 1869, n°. 1, bl. 51 en volgg. heb ik de meening voorgestaan en tegen anderer opvatting verdedigd, dat ons werkwoord *herinneren* niet beschouwd moet worden als het frequentatief van het insgelijks nederlandsche werkwoord *innen*, dat wij bezigen in de uitdrukking *geld innen*; maar dat de oorsprong er van moet gezocht worden in een werkwoord *innen*, dat regelmatig af te leiden, en in het Oudhoogduitsch en Middelhoogduitsch afgeleid is van het als bijwoord gebezigde voorzetsel *in*, met de beteekenis van *indachtig*. *Innen*, beweerde ik, is alzoo indachtig maken; *inneren*, *erinneren*, in lateren vorm *herinneren*, herhaaldelijk indachtig maken.

Deze meening werd op nieuw ter toetse gebracht in de vorige Aflevering van De Taal- en Letterbode. Met even groote bescheidenheid als scherpzinnigheid neemt Mr. A. Bogaers, ald. bl. 8—24, het geschilpunt in behandeling, en de slotsom van zijn uitvoerig onderzoek is, dat de afleiding van *herinneren* door mij onjuist is voorgesteld.

Kon de bekwame Schrijver in waarheid getuigen, naar zijn beste weten al het bijgebrachte onpartijdig te hebben gewikt en gewogen: men zal ook van mij de verzekering willen aannemen,

dat zijne bedenkingen en beschouwingen door mij zijn nagegaan met al de nauwgezetheid, die zij verdienen.

De uitkomst van dat onderzoek is dat, ondanks de vele opmerkingen in het opstel van Mr. Bogaers, waarmede ik mij gereedelijk kan vereenigen, zijn betoog mij in de hoofdzaak niet heeft overtuigd.

Verplicht en ook bereid, om van die overtuiging rekenschap te geven, acht ik het onnoodig, alles op te halen en met bewijzen te staven, wat het punt in geschil raakt. 'k Zou dan in eene herhaling moeten treden van hetgeen elders, en gedeeltelijk reeds meer dan eens, door mij is ontvouwd. Den belangstellenden lezer, die te dezer zake een volledig oordeel zou willen vellen, verwijzende naar mijne Verscheidenheden, bl. 263 en volgg., Latere Verscheidenh. bl. 480 en 481, en De Tijdspiegel, t. a. p. zal ik thans kunnen volstaan met uit het op nieuw tegen mij ingebrachte datgene te toetsen, wat mij als het meest afdoende voorkomt.

Mr. Bogaers schaart zich aan de zijde van hen, die in *herinneren* een frequentatief zien van het aan elk Nederlander bekende *innen*. Het is zoo, de geachte Schrijver verklaart dit *innen* niet, zooals prof. Lulofs en andere taalkundigen deden, door „inbrengen", maar door „in of binnen doen zijn of worden." Het kan aan mij liggen, maar ik zie niet, dat die opvattingen veel verschillen. Het komt mij alleen voor, dat de tweede minder gewoon en bevattelijk is uitgedrukt, dan de eerste; doch dat overigens beide tamelijk op hetzelfde nederkomen. Hij die geld „inbrengt" zou ook gezegd kunnen worden het geld te „doen inzijn", met andere woorden, te „maken, dat het geld binnen gerake", zooals men van hem, die — om een werkwoord aan te halen, dat door Mr. Bogaers van gelijke vorming met *innen* is genoemd — gedachten „uit", kan verklaren, dat hij die gedachten „doet uit zijn of worden". Bij mij werd *innen* ond. and. omschreven door „inkrijgen, ontvangen"; en die verklaring acht ik ook nu nog zoo kwaad niet. Het woord *inkrijgen* bezigde ik, om te doen gevoelen, dat ik het tegendeel van *inbrengen* bedoelde; en wat *ontvangen* aangaat, die opvatting was vroeger en later zeer gewoon, gelijk blijkt uit de aanhalingen uit verschillende

Woordenboeken, in De Tijdspiegel, bl. 56. En als Mr. Bogaers nu, om de onjuistheid dier verklaring te doen in het oog vallen, het taalgebruik tegen mij keert en zegt: „een geschenk *ontvangt* men, maar *int* men niet", dan antwoord ik daarop, dat die opmerking op zich zelve juist is, doch in het gegeven geval niets bewijst. Men zegt niet: „een geschenk *innen*", omdat dit werkwoord alleen of vooral wordt toegepast op geldzaken, schulden en dergelijke, en niet op geschenken. Al laat zich *innen* verklaren door *ontvangen*, dan geeft dit nog geen recht tot den eisch, dat *ontvangen* nu altijd en overal door *innen* vervangen worde. Een *stoel* is een voorwerp om op te *zitten*; maar alle voorwerpen, waarop men *zitten* kan, zijn daarom nog geen *stoelen*. Dat intusschen, ook volgens het gewone taalgebruik, *innen* en *ontvangen* niet wijd verschillen, is niet moeijelijk te bewijzen. Van ouds en nog heden ten dage spreken wij van het innen van belastingen, en noemen tevens den persoon, van ambtswege met dat werk belast, ontvanger.

Evenwel, er moge verschil bestaan omtrent de meest juiste bepaling van het woord *innen*: ter aanwijzing van de betrekking, waarin dit woord tot *herinneren* staat, is die zaak mij vrij onverschillig. *Geld innen* blijft altijd de verrichting van dengene, die ontvangt, beurt of invordert; *eene zaak herinneren* daarentegen de werkzaamheid van hem die inbrengt. Zoolang nu *invorderen* en *inbrengen* tegen over elkander staan, zal *herinneren* bezwaarlijk als een frequentatief van *innen* in meergenoemden zin te beschouwen zijn. En door dit aanmerkelijk verschil in beteekenis kan dan ook verklaard worden hoe het komt, dat wij wel zeggen: gelden, schulden enz. *innen*, doch niet *inneren*, *erinneren* of *herinneren*, hoe herhaaldelijk de door het werkwoord uitgedrukte daad ook moge plaats hebben. Het nederlandsche taalbesef van alle tijden heeft in het gebruik de beide vormen zoo scherp van elkander onderscheiden, dat ze onmogelijk tot elkander kunnen staan als simplex tot frequentatief. Het tweede voorbeeld althans van zooveel overeenkomst in den vorm, gepaard met de meest uiteenloopende beteekenis bij twee werkwoorden, zou mij onbekend zijn. Een frequentatief immers moet naar zijnen aard de herhaling of versterking uitdrukken van de daad, door

het simplex uitgedrukt. Zou het niet ongerijmd zijn aan te nemen, dat het eerste eene herhaalde werking te kennen geeft van geheel anderen, ja, tegenovergestelden aard, dan die het laatste aanduidt?

Uit het gezegde blijkt, dat de beteekenis van (geld) *innen*, en (eene zaak) *herinneren* het mij ondoenlijk maakt, het laatste werkwoord uit het eerste af te leiden. Al kon ik echter over dit bezwaar heenstappen: er bestaat nog een ander en van niet minder gewicht, en dat ligt in den respectieven ouderdom der woorden.

Het frequentatief ontmoeten we met den vorm *inneron* reeds in de oudst bekende duitsche taal, t. w. in den Windberger Codex van de zoogenoemde *Interlinearversion* der Psalmen van de twaalfde eeuw; zie Graffs Sprachschatz, I. 298. In het Hoogduitsch der middeleeuwen leefde het woord voort in *innern* en *sich innern*; zie Beneckes Wörterbuch, I. 751. En het latere Hoogduitsch zegt tot op dit oogenblik *erinnern* en *sich erinnern*, in dezelfde beteekenis als vóór eeuwen tijds. De oorsprong van het woord is nooit bij iemand twijfelachtig geweest. In oudduitsche gedenkstukken van de negende tot de twaalfde eeuw komt herhaalde malen het simplex *innon* en in het Middelhoogduitsch *innen* en *erinnen* voor; men zie de aangehaalde Woordenboeken; en dat het laatste ook in de nederlandsche gewesten niet geheel onbekend bleef, bewijst de Teuthonista van 1477. Mij dunkt, *innon*, *innen*, *erinnen* wijst zich als van zelf aan als de bron, waaruit *inneron*, *innern*, *erinnern* is gesproten. De beteekenis der afgeleide vormen komt met die der grondwoorden overeen, en is dezelfde gebleven gedurende een tijdsverloop van een tiental eeuwen. Ik vraag: laat het zich denken, dat ons werkwoord op zich zelf staat en zonder verwantschap met de genoemde woorden; dat het alzoo moet afgezonderd worden van gelijkluidende en gelijkbeteekenende vormen uit het Hoogduitsch, de zustertaal van het Nederlandsch, ja afgezonderd van het Oudduitsch, de gemeenschappelijke moeder van beiden? Laat het zich denken, dat voor een frequentatief der twaalfde eeuw het primitief moet worden opgespoord uit de taal van eeuwen later?

Nogtans, Mr. Bogaers is inderdaad van die meening. „*Herinneren* is niet uit den vreemde overgebracht, maar op Neêrlandschen bodem ontsproten.”

Wat daarvoor pleiten zou, is vooreerst het verschil in de beheersching des werkwoords. Het Hoogduisch zegt: „iemand aan of van eene zaak herinneren;" het Nederlandsch „eene zaak aan iemand herinneren."

Al neemt men aan, dat dit onderscheid in beheersching nauwkeurig is in acht genomen, dan beweer ik, dat dit nog geenszins zou beletten, de beide woorden voor één en hetzelfde te houden. Dat werkwoorden met den tijd van beheersching veranderen, ja dat hetzelfde werkwoord gelijktijdig meer dan éène beheersching kan hebben, is toch eene bekende zaak. Vooral doet zich juist dit verschijnsel voor bij de zoodanigen, die eene werking des geestes aanduiden, als die van het herinneren. Bl. 267 der Verscheidenh. merkte ik reeds op, dat men vroeger bij ons zeide *van iets gedenken*, thans *aan iets gedenken* en *iets gedenken*. Voorheen zeiden wij *gedachtig zijn van iets*, thans *aan iets*; voorheen *van iets vergeten*, thans *iets vergeten*. Een *herdenken van iets* en *aan iets* wordt beide onder ons gehoord. In het Hoogduitsch is het eveneens gesteld. *Inne werden*, *eingedenk sein*, *vergessen* beheerschen zoowel den accusatief als den genitief; *gedenken* den accusatief, den genitief en den datief tevens. Het zou zeer vreemd zijn, zoo het werkwoord *erinneren* in die veranderlijkheid van beheersching niet deelde. Dan, er is nog meer. Het verschil in beheersching, dat tusschen het hoogduitsche en het nederlandsche werkwoord is aangewezen, behoeft volstrekt geene bevreemding te baren; het Hoogduitsch zelf biedt dezelfde verscheidenheid aan. In Grimms Wörterbuch kan men zien, dat *erinnern* en *sich erinnern* niet alleen beheerschen den genitief van de zaak, voorts den genitief, vervangen door vroeger *von* en thans *an*, maar ook den accusatief van de zaak, en, na opgave der voorbeelden, voegt Grimm er bij: „doch eene menigte *genitieven* worden *accusatieven*.

Mr. Bogaers intusschen heeft nog een ander bezwaar, en dit is van etymologischen aard. De scherpzinnige Taalkenner geeft bl. 17 eene juiste verklaring van het hoogduitsche *erinnern* en zijne beheersching, en brengt het te recht in verband met de boven reeds vermelde uitdrukking *inne werden* en met het adverb. *inne*, d. i. gedachtig.

Nu is door mij beweerd en door eene rij van voorbeelden gestaafd, dat het Middelnederlandsch insgelijks ***inne worden*** kende, in dezelfde beteekenis en met dezelfde beheersching als het Hoogduitsch; zie Verscheidenh. bl. 263 en 265; De Tijdspiegel, bl. 56 en 57.

Natuurlijk moest nu de vraag zijn, of wij Nederlanders niet met evenveel recht ons ***erinneren*** afleiden van het middelnederlandsche ***inne worden***, als de Hoogduitschers het hunne van ***inne werden***, en ik aarzelde geen oogenblik, die vraag bevestigend te beantwoorden.

Mr. Bogaers stemt hiermede geenszins in. „Dat ***inne*** konde ons niet te stade komen. ***Inne werden***, gelijk reeds Huydecoper aanmerkte, was en is Hoogduitsch; in het oud-Nederlandsch schreef men ***in inne worden.***

„Beschouwt men nu dit ***in inne*** als één woord, dan zou het werkwoord moeten luiden ***ininnen***, en het frequentatief ***ininneren***; en ***erinneren*** zou er niet van gevormd kunnen wezen.

„Houdt men daarentegen ***in inne*** voor twee woorden; het eerste een voorzetsel, en het andere een zelfstandig naamwoord, zooals Halbertsma aannam, dan kan daarvan bij mogelijkheid geen werkwoord ***erinneren*** gemaakt zijn, dat de accusatief van den persoon met den genitief van de zaak bij zich vorderde.” Bl. 18 en 19.

Vooraf iets over het vermeende substantief ***inne***. Inderdaad, in het lijvig boekdeel Aanteekeningen op Maerlant zag Halbertsma bij de uitdrukking ***in inne worden*** het woord ***inne*** voor een zelfstandig naamwoord aan, met den zin van „recordatio”. De geleerde en geniale man heeft op het gebied der taal verscheidene uitspraken gedaan, die den toets niet kunnen doorstaan; maar die aangaande ***inne*** is eene van de ergste. Toen ik hem eens op de onjuiste uitlegging van een middelnederlandsch woord wees, had hij de rondheid mij te schrijven: „toen ik dat schreef, heb ik vast geslapen.” Iets dergelijks moet hem overkomen zijn bij zijne uitlegging van ***inne***. Ik wil hem evenwel daarover niet hard vallen. Onder den arbeid der genoemde Aanteekeningen ging hij gebukt, en over het aanvaarden er van verklaarde hij mij, zooveel spijt te gevoelen, als hij haren op het hoofd had. Geen wonder, dat hij zich niet bij elke bijzonderheid den tijd of de

moeite gunde ter overdenking en navorsching. Maar dat de nauwkeurige, anders zoo grondig wikkende en wegende Mr. Bogaers de ongerijmde uitlegging met zijn gezag is komen staven, dit spijt mij.

Van waar *in inne* afkomstig is, wees ik reeds aan in mijne Verscheidenh. bl. 265. Het is van het oudduitsche *innena, innana* (angels. *oninnan*), vormen die Grimm rangschikt onder de samengestelde voorzetsels. Hij zegt er van, dat ze ontstaan door opeenhooping van twee praepositionspartikeln, en dat zij door aphaeresis en contractie het voorkomen krijgen van eenvoudige partikels. Ten aanzien van het oudduitsche *anana* waarschuwt hij (als hadde hij de misvatting van *in inne* voorzien), dat men de beide deelen dezes woords niet verwarre of voor hetzelfde houde. Het laatste gedeelte beantwoordt aan het nederlandsche *in*; het eerste is een voorvoegsel, dat in de duitsche talen luidt *an, in* of *en*, in het Angelsaksisch *on*. In de Grammatik, III. 262 en 264, kan men meer zulke dubbelpartikels aantreffen, b. v. *enbinnen, inbinnen, envor*, en zich overtuigen dat zij voorkomen met afwisseling en in de beteekenis der enkele. Het middelnederlandsche *in inne worden*, ook wel *aen inne worden*, is derhalve in afkomst en beteekenis niet verschillend van *inne worden.*

Maar gesteld, dat de uitdrukking *in inne worden* door Halbertsma juist ware opgevat, dan zou daaruit volstrekt nog niet mogen worden afgeleid, dat het werkwoord *erinneren* met zijne bekende oorspronkelijke beheersching niet van nederlandschen oorsprong kan zijn; ten zij men aanneme — en dit zou het toppunt van ongerijmdheid zijn! — dat het hoogduitsche *erinnern* geen hoogduitschen oorsprong heeft. Het bijwoord *in inne* toch is evenzeer middelhoogduitsch als middelnederduitsch. Beneckes Wörterb. I. 750 levert verscheidene voorbeelden van *ininne* en *ininnen* voor het enkele *inne*, ook verbonden met *werden*, en Grimm, t. a. p. verklaart van het Middelhoogduitsch uitdrukkelijk, dat dáár *ininnen werden* gevonden wordt, waar anders bloot *innen werden* staat.

Dat *inne worden* of *in inne worden* geen Nederlandsch, maar Hoogduitsch zijn zoude, is dus alzoo niet alleen onbewezen, maar het tegendeel er van springt in het oog. Beide vormen waren

reeds voorhanden in het Oudduitsch; zij zijn daaruit overgegaan in het Hoogduitsch zoowel als in het Nederlandsch der middeleeuwen. Het onderscheid is alleen, dat het gebruik van *inne werden* bij onze naburen is behouden gebleven, terwijl het bij ons is verloren gegaan. Ik zou zelfs durven beweren, dat het bijwoord *inne* voor indachtig in onze moedertaal ruim zoo goed thuis hoort als in 't Hoogduitsch. Niet alleen omdat, blijkens de plaatsen, door mij van *inne worden* aangevoerd, en de andere die, ook volgens Mr. Bogaers, nog zouden kunnen aangevoerd worden, vergeleken met die welke Benecke geeft, het gebruik dier uitdrukking bij ons veelvuldiger was dan bij onze naburen; maar bovendien omdat wij van het bijwoord een gebruik maakten, hetwelk zij, voor zooverre ik heb kunnen nagaan, niet kenden. Het Nederlandsch had, namelijk, ook *inne, inninne* of *aeninne* maken. Deze uitdrukking is door Mr. Bogaers geheel voorbijgezien, ofschoon Huydecoper, ter door hem aangehaalde plaats, er een voorbeeld van gaf, aan 't welk door mij (Verscheidenh. bl. 266, en De Tijdspiegel, bl. 57) verscheidene andere zijn toegevoegd. Uit het gedicht *Jans Teesteye*, onlangs door Dr. Snellaert aan het licht gebracht (in zijne *Nederl. Gedichten uit de Veertiende Eeuw*, Brussel, 1869) teeken ik hier thans nog een tweetal voorbeelden op; bl. 146:

Soudic u des maken in inne
Vander werelt beghinne.

en bl. 152:

Jan, nu hebdi mi ghemaect inne
Vander werelt yrst beghinne.

Deze plaatsen zijn merkwaardig, omdat *inne* en *in inne* in dezelfde beteekenis met elkander afwisselen en alzoo nog nader bevestigen, wat boven hierover is gezegd. Overigens verdient het werkwoord *inne maken* dubbele aandacht, omdat het beteekent „indachtig maken", en alzoo letterlijk overeenkomt met *erinneren.*

Hiermede meen ik de voornaamste bedenkingen te hebben opgelost, tegen mijne afleiding van *herinneren* ingebracht. De slotsom van mijn betoog behoef ik voor niemand op te maken. Alleen wil ik nog verklaren, dat de voor vijf en twintig jaren door mij geuite meening sedert, en bepaaldelijk door de jongste tegenspraak, in vastheid heeft gewonnen.

II.

De Hoogleeraar De Vries beweert in de vorige Aflevering van dit Tijdschrift (bl. 37 en volgg.) dat het werkwoord *mergelen*, in *afmergelen* en *uitmergelen*, niet tot de frequentatieven behoort, naardien het niet van het zelfst. naamw. *merg*, maar van *mergel* zou afkomstig zijn. 'k Neem de vrijheid, op die bewering eenige bescheidene bedenkingen in te brengen.

1°. De algemeene opmerking „dat men wel wat al te veel gewoon is, in werkwoorden op *-elen* terstond een frequentatief te zien", geef ik gereedelijk toe. Maar ik meen ook, dat men van de lijst dier woordklasse geen vormen mag weren, die er toe behooren. Het vereischte van een frequentatief werkwoord is, mijns bedunkens, dat er een primitief werkwoord, gewoonlijk *simplex* genoemd, moet aan te wijzen of aan te nemen zijn, waarvan het op regelmatige wijze is gevormd, en dat de beteekenis van het eerste met die van het laatste moet overeenkomen of daaruit zijn te verklaren. De werkwoorden *handelen*, *hoepelen*, *ijzelen* en *kruimelen* zijn dan wezenlijke frequentatieven, indien daarnevens ook bestaan de werkwoorden *handen*, *hoepen*, *ijzen kruimen*, en indien in de eersten de beteekenis der laatsten bewaard blijft. Het is daarbij onverschillig, of van de primitieve werkwoorden tevens de afgeleide substantieven *handel*, *hoepel*, *ijzel*, *kruimel* bestaan. Eerst dan houdt het werkwoord op, een frequentatief te zijn, wanneer het blijkt, dat niet het primitieve werkwoord, maar het afgeleide substantief ten grondslag der beteekenis ligt. Zeg ik (bij voorbeeld): *hij handelt in steenkolen*, dan beteekent dit: *hij drijft handel in die waar*; het begrip, aan het woord *handel* eigen, blijft in *handelen* bewaard, en in dien zin is derhalve het werkwoord niet frequentatief. Doch gewaag ik van *geld handelen*, *eene zaak afhandelen* of *behandelen*, *iemand mishandelen*, dan is deze vorm die van frequentatieven, omdat er een werkwoord *handen* moet aangenomen worden, en in dit geval ook werkelijk bestaat, dat afkomstig is van het zelfst. naamw. *hand*, en omdat de beteekenis van dit *handen* ook in *handelen* doorstraalt. Het subst. *handel* blijft hier buiten alle aanmerking.

2°. Frequentatieven, van zelfstandige naamwoorden afgeleid, ook met voorzetsels of bijwoorden samengesteld, zijn niet zoo zeldzaam, als de Hoogleeraar meent. Zoo even noemde ik *afhandelen* en *mishandelen*; men kan nog daarbij voegen: *bekorstelen*, *toeöogelen*, *liefoogelen*, *afstruikelen*, *nederstruikelen*, *afkruimelen*, *nakruimelen* enz. Deze allen hebben een substantief (*korst*, *oog*, *struik*, *kruim*) tot grondwoord, en tevens de werkwoorden, *korsten*, *oogen*, *struiken*, *kruimen*, allen in de nederlandsche taal voorhanden, tot primitieven.

3°. In de beteekenis van *mergelen* kan geen bezwaar liggen voor den frequentatieven vorm. Wat *afmergelen* aangaat, daarmede zal ik mij niet ophouden. Het Woordenboek der Ned. Taal zegt er van dat het „weinig gebruikelijk" is; de Redactie wist er dan ook niet één voorbeeld van aan te voeren. Ik moet insgelijks bekennen, dat, ondanks mijne veeljarige jacht op die soort van woorden, het mij nergens voorkwam. Weiland, ja, heeft het opgenomen, doch zijn artikel is uit Adelung nageschreven. Men oordeele:

Adelung: „*Abmärgln*, verb. reg. act..... in einem hohen Grade entkräften, besonders durch schweren Arbeit von Kräften bringen. *Ein Vieh abmärgeln. Ein abgemärgeltes Pferd. Sich abmärgeln. Die Krankheit hat ihn sehr abgemärgelt.*"

Weiland: „*Afmergelen*, bedr. w..... Geheel kragtloos maken, inzonderheid, door zwaren arbeid en vermoeijing: *een afgemergeld paard. Zich afmergelen. Die ziekte heeft hem afgemergeld.*"

Het Nederlandsch zegt niet *afmergelèn*, maar met een veel eigenaardiger voorzetsel *uitmergelen*. Voor *een afgemergeld paard* heeft reeds Kiliaan: *een uitgemergeld paard*, en zoo vindt men bij onze schrijvers: *uitgemergeld volk*, *uitgemergelde huisgezinnen*, *uitmergelen tot op het been* en dergelijke. De vraag is nu: komt dit werkwoord van het zelfst. naamw. *mergel*, gelijk de Hoogl. meent; of van een werkwoord *mergen*, gevormd van het zelfst. naamw. *merg*?

Mergel is, volgens Weiland, eene vette aarde, die tot bemesting van het land dient. *Een land mergelen*, beweert de Hoogl. De Vries, wordt gebezigd voor: *met mergel bemesten.* Het kan zijn; voorbeelden evenwel van die uitdrukking zijn niet aange-

voerd. *Uitmergelen* zou dan eigenlijk moeten beteekenen; de mergel uit het land nemen, het land van mergel ontdoen. Eigenaardig zou die uitdrukking niet zijn; de mergel toch wordt, als de mest, eerder *op* dan *in* het land gelegd, en ik geloof dan ook niet, dat iemand zeggen zal: *het land uitmesten.* De genoemde opvatting van *uitmergelen* kan dus niet gezegd worden, met het taaleigen te strooken. Daarenboven is *mergel* een uiterst schaars voorkomend woord, bij weinigen bekend. Het is niet gebleken, dat het, of bij het volk, of bij onze schrijvers, ooit figuurlijk is toegepast of in eenige spreekwijs opgenomen.

Met het zelfst. naamw. *merg* is daarentegen de zaak anders. Dit is zeer bekend, en in de volkstaal, zoowel als bij onze prozaschrijvers en dichters, menigvuldig voorkomende. Tal van spreekwoorden zijn er van ontleend, gelijk men zien kan in Harrebomées Spreekwoordenboek. Zelfs de titels onzer boeken dragen het spoor van het drukke gebruik; men denke aan het *Merg der Spreekwoorden*, het *Merg der Godgeleerdheid*, het *Merg van de Historiën*, het *Merg der Akademische Verhandelingen* en nog menig anderen. Het zou vreemd zijn, indien men van dat *merg* niet een woord gemaakt had, om aan te duiden, dat iemand of iets *van merg is voorzien*, of, wat meer voorkomt, dat iemand of iets *van merg* is *ontdaan of beroofd.* Het woord *uitmergen*, dat we bezitten, is tot dat einde uitnemend geschikt. In den eigenlijken zin zegt het letterlijk: het *merg*, dat in het been zit, er *uit* halen, het been van merg ontdoen, en alzoo ook in denzelfden figuurlijken zin, die doorgaans aan het subst. *merg* wordt toegekend: iemand of iets van kracht of geest berooven. Zoo leest men, bij voorbeeld, in den eigenlijken zin bij Hofferus: *Mijn vleesch is uitgemercht;* overdrachtig bij Van Borsselen: *haar vaderland, nu hol en uitgemercht.* Nu zegt de Hoogl. wel, dat dit deelwoord *uitgemergd* nog geen recht geeft tot het aannemen van een werkwoord *uitmergen*, evenmin als het deelwoord *afgespierd* een werkwoord *afspieren* onderstelt. Maar ik lees toch in het Woordenb. der Ned. Taal op *Afgespierd*, dat dit woord is: „het als bnw. genomen verl. deelw. van een ongebruikelijk ww. *Afspieren.*" Een werkw. *afspieren* alzoo, hetzij dan gebruikt of niet gebruikt, wordt aangenomen, om *afgespierd* te verklaren. Zoo

meen ik ook, dat *uitmergen* mag worden aangenomen, om *uitgemergd* af te leiden. Dan, men behoeft het bestaan van het werkwoord niet te onderstellen: het bestaat werkelijk, en het wordt aangetroffen bij een' onzer keurigste schrijvers uit de eerste helft der zeventiende eeuw, bij Johannes de Brune, Emblemata of Zinne-werck (Amst. 1624) bl. 4: *dat wy ons zelven moeten* uyt-mergen *deur pijnelicke gepeynsen, en swaer-bloedige inbeeldinghen, die ons de gezondheyd verswacken, en ons leven verkorten.*

Dezelfde beteekenis, die *uitmergen* heeft, ontmoet men ook bij het frequentatieve *uitmergelen.* Zoo vindt men, in den eigenlijken zin, de uitdrukkingen: *tot op het been afknagen en uitmergelen, het uitgemergeld rif;* en bij overdracht: *uitmergelen tot enkle geest en schaduw, zich uitmergelen om de spilzucht te voeden.* En dergelijke.

Analogisch met *uitmergen* en *uitmergelen,* zijn *ontmergen* en zijn frequentatief *ontmergelen,* beiden reeds voldoende door den Hoogl. gestaafd.

Zoowel de vorm dezer vier werkwoorden, als hunne beteekenis, pleiten, mijns inziens, voor de afleiding van *merg.* In plaats van „eene speling van het volksvernuft" is die afleiding in overeenstemming met den gewonen regel. Het ontbreekt dan ook tot nog toe aan de bewijzen, dat men bij *uitmergelen* en *ontmergelen* ooit aan de mergel van het land heeft gedacht. En deed men dit een oogenblik, dan zouden *uitmergen* en *ontmergen* spoedig die gedachte doen varen.

Uit mijn HS. van het Woordenboek der Frequentatieven, dat de genoemde woorden breeder behandelt, ontleen ik hier nog de opmerking, dat men ook een werkwoord *mergelen* aantreft, bij voorb. bij De Swaen, Leven en Dood van Jez. Chr. D. I. bl. 143:

> *De moeder selve quaem al weenen over 't lyk,*
> Gemergelt *door den rouw, een stervende gelyk.*

Dit werkwoord is hier genomen voor *ontmergelen,* zooals wij plegen te zeggen: *villen* voor *ontvellen, pellen* voor *ontpellen, bolsteren* voor *ontbolsteren, spenen* voor *ontspenen,* enz.

OCHTEND OF OCHEND?

DOOR

P. J. COSIJN.

Ik hoop van ganscher harte, dat menig lezer zal glimlachen bij 't lezen van bovenstaande vraag. Het zal een bewijs zijn, dat onze Bode zich ook den toegang heeft weten te verschaffen tot die kringen, waar men met taalstudie wel wat opheeft, maar zich toch noode afgeeft met vraagstukken, die over 't rechtmatige van een letter meer of minder loopen. Voor de wetenschap evenwel bestaan er geen kleinigheden. Het mag een versleten formule, een oudbakken gemeenplaats zijn, toch is het zoo; voor haar is alles van belang. Ik acht het noodeloos dit uiteen te zetten. Liever ga ik dadelijk tot de questie zelve over. Zij komt neer op de vraag, of we in ons welbekende *ochend* een zuiverder vorm hebben dan in 't in de spreektaal minder gebruikelijke *ochtend*. Vooraf echter ééne opmerking. Onder zuiverder vorm versta ik er zulk eenen, die meer oorspronkelijke bestanddeelen of klanken behouden heeft. Hoe grooter verlies 't woord door afslijting, uitstooting of afwerping geleden heeft, des te minder vertoont het de zuivere of organische type. Al wat er verder bij is gekomen, komt thans niet in aanmerking; zulke toevoegsels of aangroeisels mogen anorganisch heeten, omdat ze niet tot 't oorspronkelijke wezen des woords

behooren, toch zijn ze in de meeste gevallen geen nuttelooze ballast geweest, maar hebben integendeel door hun steun menigen echten klank voor afslijting bewaard.

Wat nu de woorden in questie aangaat, geen van beide vertoonen ze den echten vorm. Waarschijnlijk viel na de afscheiding van 't Gotisch, maar vóór de splitsing der overige Germaansche talen, een *w* na de *t* weg; ten minste 't Angelsaksisch heeft *uhte*, 't Oudhoogduitsch *uohta*, 't Oudnoorsch *ôtta*, maar 't Gotisch *uhtvô* (stam *uhtvôn*). Hoe het ook zij, de *t* is aan alle eigen en om deze is het mij te doen. *Ochtend* nu voor een meer oorspronkelijken, *ochend* voor een verminkten vorm te houden, ligt voor de hand. Nogtans wordt in ons Woordenboek 't tegenovergestelde geleerd. Aldaar lezen wij: „*Ochtend* en *ochend* zijn sinds lang de gebruikelijke vormen in de schrijftaal. In de spreektaal wordt de *t* niet gehoord; men zegt altijd *ochend*. Die vorm is inderdaad ouder en echter. Uit Got. *uhtvô* ontstond de oorspronkelijke Nederl. vorm *ochte*, *uchte*, of *ocht*, *uht* (verg. Osaks. *uhta*, Nnd. *ucht*). *Ocht* en *ucht* verliepen in de volkstaal tot *ochend* en *uchend*, door de inschuiving der *n*, evenals *naakt* tot *nakend*, *tachtig* tot *tachentig* overging, en *boekweiten* eerst *boekete*, vervolgens *boekende(gort)* werd. Maar nevens de volksuitspraak *ochend* en *uchend* bleef *ochte*, *uchte* bestaan, ook wel *ochten*, *uchten* geschreven. Geen wonder, dat allengs de beide vormen dooreenliepen, en men de *t* van *ochten*, *uchten* ook in *ochend* en *uchend* overbracht, waarin zij eigenlijk niet behoorde, omdat zij reeds in de *d* was uitgedrukt. Zoo ontstond de schrijfwijze *ochtend* en *uchtend*, die later nog te meer geijkt werd door de gewaande etymologische verklaring, volgens welke men in *ochtend* het tegenw. deelw. meende te zien van een verzonnen ww. *ochten*, dat een intensief zou geweest zijn van mnl. *oeken*, vermeerderen, zoodat *ochtend* eigenlijk den tijd van den *vermeerderenden* of *toenemenden dag* zou aanduiden."

Gelijk men ziet, ik schrijf de plaats geheel over, om niet door weglating van 't een of ander de redeneering der Redactie te kort te doen. Trots 't gezag, dat mannen als DE VRIES en VERWIJS hebben, waag ik het mijne bedenkingen er tegen in te brengen. Niets zal mij aangenamer zijn dan, wanneer ik dwaal, of door hen of door anderen daarvan overtuigd te worden.

In de eerste plaats geloof ik niet, dat *naakt* tot *nakend* en *tachtig* tot *tachentig* overging. Ware dit 't geval, dan zou er, ik beken het, geen bezwaar tegen zijn om aan te nemen, dat ook uit *ocht* een *ochend* ontstaan kon. Zoolang echter geen tweede voorbeeld van zulk een scheiding en inlassching geleverd wordt, blijft dit bedenkelijk. Voor *nakend* en *tachentig* durf ik dit bepaald ontkennen. Immers zoowel *naakt* als *nakend* zijn uit een ouderen vorm *naked* ontstaan, die in 't eene geval saamgetrokken, in 't andere met een ingelaschte *n* verrijkt werd. De Gotische vorm *naqatha* (ik citeer opzettelijk den stamvorm, omdat de Nominatief voor de *th* niets bewijst), 't Oudhoogduitsche *nachat*, 't Angelsaksische *nacod*, 't Engelsche *naked* en — *last not least* — 't Middelnederlandsche *naket* bewijzen dit voldingend. Dat in *naakt* de *d*, die zich met voortgezette klankverschuiving uit de *th* ontwikkelde, tot *t* werd, lag aan 't voorafgaan der tenuis *k*. Evenmin vermag *tachentig* iets vóór, wel wat tegen de stelling der Redactie getuigen. Aan een ontstaan uit *tachtig* kan niet gedacht worden. De Middelnederlandsche vormen *tachtentig* en *tachtig*, d. i. *tachttig*, wijzen op een voorafgaand *tachtetig*, dat ook werkelijk voorkomt. In dit *tachtetig*, d. i. *t-achte-tig*, was de *e* even goed als in *naked* op hare plaats, blijkens 't grondwoord, dat niet *acht*, maar *achte* luidde, als ook door 't Gotische *ahtau*, Sanskrit *ashtau* volkomen gestaafd wordt. De inlassching der *n* verklaar ik liefst door analogie naar *zeventig* en *negentig*. En dat deze zelfs de wonderlijkste vormen kan opleveren, moge 't Middelnederlandsche *dusentich* voor *dusent* bewijzen. De eenige zwarigheid, die overblijft, is de uitstooting der *t*. Maar wij zijn, dunkt mij, al vrij wat gevorderd, nu wij gevonden hebben, dat *ochend* voor *ochtend* niet alleen staat, maar een tegenhanger heeft in *tachentig* voor *tachtentig*. Wellicht veroorzaakte de omstandigheid, dat in 't eene woord de lettergreep met een *t* én begon én sloot, en in 't andere drie achtereenvolgende syllaben met een *t* aanvingen, deze syncope. Of wel is zij te vergelijken met onze welbekende deminutieven *zachjes*, *luchjes*, *tochjes*, enz. enz. voor *zachtjes*, *luchtjes*, *tochtjes*, enz. enz. De tegenwerping, dat de *t* hier tusschen twee medeklinkers staat, gaat niet geheel op; want dat de *j* haar naam van halfklinker niet ten onrechte draagt, maar zelfs, als ware zij

een echte vocaal, een lettergreep kan openen, bewijst dezelfde deminutiefuitgang in *gaatje*, *lootje*, *goodje*, enz.

De vorm *ochend* vereischt derhalve een geheel andere verklaring; misschien is de volgende niet onjuist: Kiliaens *ochten*, *uchten* uit *ochte* en *uchte* staat volkomen gelijk met *toren* uit *torre*, *jongen* uit *jonge*, *vasten* uit *vaste* (de *e* kan in dit laatste voorbeeld dezelfde zijn als in *ochte*, t. w. *á*, Got. *ó*). De *n* nu moest in 't Hollandsch dialect óf wegvallen óf door de tongletter worden gesteund. En dit laatste heeft en hier en elders plaats gehad. Ik wijs alleen op *iemand*, *niemand*, *ergent*, *nergent* voor *ieman*, *nieman*, *ergen*, *nergen*. Dat men de laatste vormen niet *ergend* en *nergend* schrijft, ligt natuurlijk aan de onverbuigbaarheid der woordjes. Bovendien ook hier kan analogie in 't spel zijn. Immers tegenover *avond* staat *ochtend;* vaak worden beide woorden verbonden; *van den ochtend tot den avond*, *van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat*, enz. enz. Niets komt mij waarschijnlijker voor, dan dat de vorm van 't eene woord op dien van 't andere heeft invloed gehad.

Ten slotte nog een enkele opmerking. Zij betreft de etymologie des woords. De Redactie is van meening, dat aan de *sh* in den Sanskrit wortel *ush* aan den éénen kant een sisklank, aan den anderen kant een keelklank beantwoordt. Maar waartoe kan ons hier 't Sanskrit baten, dan alleen tot vaststelling van den Indogermaanschen wortel? Is Sanscrit *sh*, blijkens *uro*, *aurora*, enz. uit een *s* ontstaan, dan is de Arische wortel *us* en *kan* onmogelijk is ons *ochtend* (maar wel in ons *Oos-t*) schuilen. Omgekeerd, is in Sanskrit *sh* van wortel *ush* een keelklank te zoeken (maar ik betwijfel dit op gezag van Schleicher en Curtius ten sterkste), dan heeft de Indogermaansche wortel *ug* met *uro* en *aurora* niets gemeen. De voorstelling der Redactie zou ons haast in den waan brengen, alsof 't Sanskrit voor de *moeder* der Arische talen te houden is. Maar met allen eerbied voor 't heilige Indisch zijn wij zoo vrij dit volstrektelijk te ontkennen.

'T EERSTE GEWIN IS KATTEGESPIN; 'T EERSTE GEWIN IS KATTEGESPIL; EERSTE WINST IS KATJESWINST.

DOOR

J. BECKERING VINCKERS.

O diva gratum quae regis Antium,
Praesens vel imo tollere de gradu
Mortale corpus vel superbos
Vertere funeribus triumphos.
Hor. Od. 1. 35.

Nopens de bovenstaande drie vormen van het door den Heer van Dale, Taalgids VIII, 2, p. 108, ter sprake gebragte spreekwoord, geeft Dr. Te Winkel, op p. 118 en 119 van datzelfde nommer, als zijne meening te kennen, dat de eerste voor den alleen juisten, de andere voor verbasteringen zijn te houden.

Volgens onzen Leidschen taalkenner is de bedoeling van 't eerste spreekwoord deze: het eerste gewin beduidt weinig of niets; en eerst aan 't eind kan men zeggen, wie eigenlijk winst behaald heeft. ZWEZG. vindt [1]), dat het woord kattegespin ter aanduiding van zoodanige nietsbeduidende eerste winst door het volk met veel tact gekozen is, omdat het gespin eener kat werkelijk niets oplevert, terwijl dat eener werkelijke spinster wel degelijk iets geeft.

---

[1]) Dit werd geschreven, voordat Dr. T. W. aan Neerlands letterkunde was ontvallen.

De beide andere vormen houdt Dr. T. W. voor verbasterd op grond, dat aan *katjeswinst* evenmin eenig begrip is te hechten als aan *kattegespil*. Dit laatste, oordeelt ZWEZG., kan men kwalijk voor kattege*spel* houden, omdat in de volkstaal *e* en *i* wel wisselen voor *n*, maar hem van dergelijke wisseling voor *l*, b. v. van *schellen* voor *schillen*, geen voorbeeld bekend is.

In den eersten opslag was ik tot dezelfde verklaring van *kattegespin* gekomen als Dr. T. W., doch eene nadere overweging van den zin, waarin deze spreekwoorden worden gebezigd en de opmerking, dat het volk bij 't verbasteren van spreekwoorden veelal uitdrukkingen, die onverstaanbaar zijn geworden, vervangt door meer gebruikelijke en begrijpelijke [1]), deden mij twijfelen, of hier wel aan verbastering viel te denken, en voelde ik mij genoopt te beproeven, of er niet een verklaring was te vinden, die, volkomen in overeenstemming met de verschillende lezingen van ons spreekwoord, geene van allen als verbastering veroordeelde.

In hoe verre 't mij gelukt is dusdanige verklaring te vinden, onderwerp ik bij dezen aan 't bescheiden oordeel van den lezer.

Ten einde uit een zuiver kanaal gewaar te worden, welke van de verschillende vormen hier te Kampen in zwang is, uitte ik op een zekeren morgen, dat ik 't met de jongens van de eerste (d. i. laagste) klasse van 't gymnasium, allen aartsliefhebbers van 't diepzinnig knikkerspel, te doen had, zonder de minste inleiding eenvoudig deze twee woorden: *„eerste gewin"* .... en onmiddelijk vervolgde het gansche gezelschap als één man: *„is kattegespin"*, terwijl één er nog deze merkwaardige uitbreiding bij deed: *„tweede gewin giet 't zekkien in"*. Toen ik vervolgens vroeg, in welke beteekenis zij dat spreekwoord gebruikten, nam een van hen het woord en berichtte, dat ze 't gewoonlijk zeiden, als iemand in 't begin heel gelukkig is en aanhoudend wint, ten einde te kennen te geven, dat zulk een eerste winst niet te vertrouwen is, dat het eerste gewin maar valsche winst is, waarop naderhand gewoonlijk

---

[1]) Hoe het volk bij dergelijke verbasteringen te werk gaat, zien wij onder anderen in het hier en elders gebruikelijke: „ik zal er korte *wetten* mee maken," waarin *wetten* het nu minder algemeen begrepen *metten* vervangt. Eigenaardig is 't, dat men te Genemuiden, Zwartsluis en daaromtrent, waar men veel aan 't matten doet, niet zelden, „ik zal er korte *matten* achter maken" hoort bezigen.

een groot verlies volgt, of, zoo als de spreker het uitdrukte, waarvoor men later moet bloeden....

'Ενθ' ἄλλοι μὲν πάντες ἐπευφήμησαν 'Αχαιοί.

Geheel op dezelfde wijze zeiden wij in mijn jeugd en zegt men nog in 't Oldampt *„eerste winst is katjeswinst"*; en nu geloof ik, dat men alle vormen, ook zelfs *„eerste gewin is kattegegrim*[1])", volkomen begrijpelijk en in den haak zal vinden, indien men ze beschouwt als zooveel verschillende uitdrukkingen van een overoud, algemeen verspreid volksgeloof, volgens 't welk een aanvankelijk buitengewoon groote voorspoed niet is te vertrouwen, daar die gewoonlijk slechts de voorbode is van een veel grooter tegenspoed, ja niet zelden van algeheelen ondergang; een volksgeloof, waarvan we reeds bij Herodotus de duidelijkste sporen aantreffen; ja dat wel een voornaam geloofsartikel van den vader der geschiedenis mag heeten, 't welk zijne geheele historie van 't begin tot 't eind beheerscht. Zeer duidelijk vooral komt dit geloof uit in den welbekenden brief van Amasis, koning van Egypte, aan zijnen op een onrustbarende wijze door 't geluk begunstigden gastvriend Polycrates van Samos. „'t Is mij wel aangenaam, schrijft de Egyptenaar, te vernemen, dat het een beminden gastvriend wel gaat, maar uw bestendige voorspoed wil mij niet bevallen, daar ik weet, hoe afgunstig de godheid is[2])," en wat verder: „want ik weet niet, dat ik ooit van iemand heb hooren verhalen, die, in alles door 't geluk begunstigd, niet in 't eind geheel te gronde ging." Wat hier door Amasis de afgunst der godheid en elders bij Herodotus de nijd der goden[3]) (die er behagen in scheppen al wat buitengemeen uitsteekt te knotten[4]) genoemd wordt, heet later de arglist van Jupiter, die den sterveling door voorspoed verblindt, ten einde hem in 't verderf te storten[5]); of de wuftheid, de wispelturigheid, de verraderlijkheid der Fortuin, die

---

1) Ook deze variatie wordt door den Heer van Dale t. a. p. opgegeven.

2) Τὸ θεῖον ὡς ἔστι φθονερόν. Her. III. 39.

3) Φθόνος τῶν θεῶν.

4) Φιλέει γὰρ ὁ θεὸς τὰ ὑπερέχοντα πάντα κολούειν. Her. VII, 10, 5.

5) Quos Jupiter vult perdere prius dementat.

den armen mensch snel en hoog verheft, om hem met een des te rasscher en zwaarder val neder te ploffen [1]).

Of wel men spreekt van de *valschheid* der luksgodin, die eerst vleit en streelt om vervolgens zooveel te gevoeliger te kwetsen.

Houdt men nu deze laatste voorstelling, d. i. het valsch vleijen en streelen der Fortuin in 't oog en bedenkt men tevens, dat de kat het zinnebeeld der valschheid is, dan zal men, dunkt me, in *kattegespin*, *kattegespil* en *kattegegrim* geen ongepaste uitdrukkingen kunnen zien voor de bedriegelijke gunst, het verraderlijk spel, het valsch toelagchen der geluksgodin.

Immers kan het, zou ik zeggen, aan geen redelijken twijfel onderhevig zijn, of in *kattegespin*, *kattegespil* en *kattegegrim* staat het bepalingswoord *katte*, evenals in *katteliefde*, gelijk met *valsch*, en daar, zooals Dr. T. W. t. a. p. terecht opmerkt, het gespin der kat een teeken is, dat het beest in een goed humeur, dus voor 't oogenblik gunstig gestemd is, zoo komt kattegespin overeen met valsche, niet te vertrouwen gunstige stemming en „'t eerste gewin is kattegespin" beteekent dus, dat een gewin voort in 't begin enkel een valsche, niet te vertrouwen gunst, een verraderlijk gestreel is der Fortuin, die eerst vleit, om vervolgens des te gevoeliger te kwetsen; evenals een kat, die eerst vrindelijk spint en streelt en een oogenblik later de verraderlijke klaauw uitsteekt, om den goedgunstig gestreelde bloedige wonden te slaan. Van *'t eerste gewin is kattegespin* (= e. g. is valsche winst) komt men licht tot *eerst gewonnen is katje gesponnen* (= e. g. is valsch gewonnen.)

Kattegespil beduidt klaarblijkelijk het valsche, bedriegelijke spel der geluksgodin. De zwarigheid toch, die Dr. T. W. verhinderde, in *spil* hetzelfde woord te zien als *spel*, valt weg, aangezien men in verschillende streken van Overijssel en Groningen altijd spreekt van appel*schellen* en „de meid *schelt* aardappels", waaruit blijkt, dat in de volkstaal niet alleen voor *n*, maar ook *l* de *e* wisselt met de *i*. Ook bij Vondel vindt men, onder anderen in den Palamedes, *smilten* en *smilt*, waarbij Dr. Eelco Verwijs aanteekent: „Zoo schrijft V. gewoonlijk. De verwis-

[1]) Tollitur in altum, ut lapsu graviore ruat.

seling van *e* en *i* is zeer gewoon, als in *pen* en *pin*, *schel* en *schil*, *hette* en *hitte* enz. Zie Huydec. Pr. I. 4741." Doch al vond ook zulk een wisselen *nu* volstrekt niet meer plaats, dan zou ik er nog niet het minste bezwaar in zien, *spil* in katteg*espil* voor 't zelfde woord te houden als *spel*. In katte*gespil* is klaarblijkelijk de oude vorm [1]) van *spel* bewaard; en voor dit bewaard blijven bestaat een zeer goede reden. In "'t eerste gewin is kattegespil" hebben we namelijk een voorbeeld van het, vooral in spreekwoorden zeer gebruikelijke [2]), assoneerende, d. i. alleen in de overeenstemming der klinkers bestaande, rijm, en nu is 't juist deze assonantie, die in ons spreekwoord *spil* of *gespil* belet heeft in *spel* over te gaan: "'t eerste ge*win* is kattege*spel*" assoneert niet. Dat de assonantie werkelijk het vermogen bezit, om een oorspronkelijke *i* te verhinderen in *e* over te gaan, dat blijkt onder anderen uit het volgende, mij door iemand uit Ooltgensplaat aan de hand gedane, spreekwoord: "Als de haan kraait op 't *nist*, is 't tegen regen of *mist*." Hierin heeft de *i* van *mist* die van *nist* evenzoo vastgehouden, als de *i* van *gewin* die van *spil* of *gespil*.

Nemen we nu verder in aanmerking, dat in sommige streken van ons land *grimmen* wel in den zin van lagchen gebezigd wordt [3]), dan is ook de beteekenis van *kattegegrim* klaarblijkelijk: valsch, bedriegelijk gelach; en "eerste gewin is kattegegrim" geeft dus te kennen, dat de eerste winst niet te vertrouwen, maar louter als een valsch toelagchen der trouwelooze Fortuin te beschouwen is.

Ook van het Groninger "eerste winst is katjeswinst" ligt nu, dunkt me, de bedoeling voor de hand. Het staat gelijk met "eerste winst is valsche winst". Dat namelijk het deminutief katjes- in katjeswinst dezelfde kracht heeft als katte- in kattegespin, kattegespil, kattegegrim en katteliefde wordt bevestigd door een ander Groningsch compositum, waarin ditzelfde deminutief volkomen op dezelfde wijze ter aanduiding van het valsche

---

[1]) Van dezen ouden, oorspronkelijken vorm levert ons Hêliand vrs. 4687 een voorbeeld, alwaar Petrus tot Christus zegt:

Ik gibhu mîn ferah furi thik in wâpno *spil*,

d. i. Ik geef mijn leven voor u in 't wapenspel.

[2]) B. v. Avond*rood* brengt mooi weer aan *boord*.

[3]) Zoo hoort men te Zwartsluis soms: wat lig je daar te *grimmen*, in plaats van: wat lig je daar te *ginnegappen*, *gigchelen* of *gniffelen*.

wordt aangewend, ik bedoel *katjegold*[1]), den naam waarmee men, onder anderen in 't Oldampt, het doorschijnend, gele, naar goud zwemende boomhars bestempelt, en welk woord dus gelijk staat met *valsch* goud.

Is de bovenstaande verklaring juist, dan blijkt het alweer, dat verschil van gebruik in verschillende hoeken des Lands niet noodzakelijk een bewijs van verbastering of verwarring is, maar dat men ook in dit, als in zoo menig ander opzigt, met waarheid kan zeggen: *varis modis bene fit*, of wel: elk zoent zijn wijf op zijn manier.

Kampen, den 11 Febr. 1867.

NOG IETS OVER *HURRA* of *HORRA*.

Bij 't lezen van Dr. Kern's interressante uiteenzetting over *hurra*, kwam mij te binnen, dat de Oldampster jagers bestendig den imperatief *horre!* (o als in *dom*) bezigen, om de honden aan te sporen. *Horre! horre!* is hun als in den mond bestorven.

17 Mei 1867.

---

[1]) Het bij 't vormen van composita geen vasten regel volgend gebruik wil *katje*gold zonder, en *katjes*winst met *s*, evenals *maan*-eklips naast *maans*verduistering.

GEMELIJK,

DOOR

EELCO VERWIJS.

Het klinkt zeker eenigermate als eene etymologische ketterij te durven beweren dat het woord *gemelijk*, knorrig, ongemakkelijk, is afgeleid van een znw. *geme*, dat juist eene tegenovergestelde beteekenis, die van *vreugde*, *scherts*, *spel*, had. Hoe vreemd het schijnen moge, het is onzes inziens een onomstootelijk feit, waarvan wij zullen trachten het betoog te leveren.

Voor zooverre ons bekend is, werd de afleiding van dit merkwaardige woord nog door geen onzer taalkundigen opzettelijk behandeld. Weiland geeft enkel de beteekenis op: omtrent den oorsprong van het woord zegt hij niets. Tuinman had vroeger verklaard dat het van lat. *gemere*, zuchten, afkomstig zou zijn, en Nicolaas Beets — 't was in den grijzen voortijd, in den jare Ons Heren 1842 — bij het bespreken van „Eene eigenschap der keelklank" [1]), merkt ter loops aan dat „het fr. *gémir* met ons *gemelijk* samenhangt". Wij gelooven niet, dat de destijds los daarheen geworpene aanmerking nog een warme verdediging van Dr. Beets zal uitlokken, en zijn verzekerd dat hij volgaarne de pen zal halen door dit etymologisch spel uit zijn zwarten tijd. Te Winkel opperde eene gissing [2]), die op het eerste gezicht zeer aanneemlijk schijnt

---

[1]) Dr. De Jager, *Taalk. Mag.* 4, 98.
[2]) *N. Ned. Taalmagaz.* 2, 100.

te zijn. „Gemelijk, verdrietig, knorrig, is afgeleid van *gamal*, dat in de noordsche talen oud en in het friesch zwak, ziekelijk beteekent, welke toestanden niet zelden eene neiging tot *gemelijkheid* en *knorrigheid* medebrengen.“

Ware de beteekenis van *gemelijk* enkel de tegenwoordige van *verdrietig*, *knorrig*, men zoude zich zeker bij deze verklaring nederleggen; nu *gemelijk* vroeger eene ruimere beteekenis had, is het noodig ook deze na te gaan, en na die beschouwing de slotsom op te maken, welke der twee afleidingen de voorkeur verdient.

De verschillende beteekenissen, welke onze vroegere lexicographen van *gemelijk* geven, schijnen legio. In den *Teuth.* vindt men een zee van schijnbaar de meest uiteenloopende:

Gemelick, *wonderlick*, *noetlick*, *verworren*. Mirus, mirabilis. Pertinax. Intricativus. Imbractativus. prodigiosus. Monstruosus. Admirabilis. Tediosus. anadiosus. provocativus. implicativus. involutus. perplexus. inflexus.

Gemelick, *lechlick*, *tytcortlich*, *noitlick*. Jocosus. solaciosus. ridiculosus. recreativus.

Kil. geeft slechts twee beteekenissen, waarvan de eene de tegenwoordige is, terwijl de andere niet ten onzent, maar in Duitschland gebruikelijk was.

Ghemelick, *ghemmelick*. Morosus, fastidiosus, irritabilis, difficilis. *Ger.* Lascivus instar equi.

Plantijn heeft de beleefdheid er de etymologie van het woord bij te voegen:

Gemelick, *quasi dicas* Kemelick: *Camelinus*, *nam cameli sunt morosi*. Fascheux, mal à contenter.

We zullen de vrijheid nemen Plantijns kemel niet door te zwelgen, en durven gerust verzekeren dat het lichter is dat een kemel ga door de ooge van een naalde dan zijne etymologie door de enge poorte der kritiek.

Bij eene nadere beschouwing van de schijnbaar groote menigte beteekenissen in den *Teuth.* opgegeven kunnen wij die tot de volgende terugbrengen:

vermakelijk, *belachelijk*, *bespottelijk*,
wonderlijk, *vreemd*, — *zonderling* —, *eigenzinnig*, *knorrig*.

De overgang van beteekenis is zeer natuurlijk. Wat lach en

spot verwekt, is iets dat zich door eene of andere eigenschap bijzonder onderscheidt; het is *zonderling*, *ongèmeen*, *vreemd*, *raar*, — verg. *rarus*, zeldzaam, fr. *rare*, en onze gewone opvatting. — Men behoeft nog slechts eene schrede verder te gaan om het zonderlinge en rare leelijk te vinden. Aan dën anderen kant passe men het belachelijke toe op de zedelijke hoedanigheden van een mensch. Ook daar wordt het eerst wonderlijk, zonderling; een zonderling, een rare kerel nu heeft vaak iets eigenzinnigs, iets stroefs voor zijne medemenschen. Men ga ook hier eene schrede verder, en het hebben van den eigen zin — mede alleen door toepassing in ongunstige beteekenis opgevat — gaat tot *knorrigheid*, *verdrietigheid* over.

De beteekenis, welke *gemelijk* in het Mnl. heeft, en die door Te Winkel over 't hoofd werd gezien, zal deze meening bevestigen, en tevens doen zien dat bezwaarlijk aan eene afleiding van *gammel*, oud, kan gedacht worden.

In den *MLp*. B. II, vs. 265 vlgg. wordt verhaald van een „onghehuyr Sarffan."

Dese hadde een hinde vercoren
Ende den Goden hadde hi ghezworen,
Dat hi met anders ghene wive
En soude leven in sinen live.

Alvorens de dichter het verhaal doet van het treurig uiteinde van dit monster, zegt hij:

Wy sijn al van eenre roede (*stam*),
Mer elck van sonderlinghen bloede.
Al leven wy onder eenre zonnen,
Der luden sinnen sijn van menigher konnen.
So was die onghehuyr Sarffan
Van naturen een *ghemelick* man.

Daarop volgt de geschiedenis van „sinen onreynen aerde."

De beteekenis is hier blijkbaar *vreemd*, *wonderlijk*, in ongunstigen zin opgevat.

Bij Bartholomeus den Engelsman, fol. 751*a*, wordt van den bever gezegd: „Het is een wonderlic dier ende een *gemelic*, wes start vissche is, ende alle dat ander lijf is vander naturen eens viervoetighen dyers." De lat. tekst heeft: „Animal est mirabile et *monstruosum*;" ook daar heeft het dus de beteekenis van *vreemd zeldzaam*.

Het znw. *ghemelicheit* komt voor bij Willem van Hildegaersberch in zijn gedicht: *Een exempel van partyen*, vs. 75:[1])

Tgheschiet soe vele nu ten tyden
Wonders ende *ghemelichede*
Buten slants ende binnen mede,
Dat mijn herte is onthuecht.

Ook hier heeft het woord de beteekenis van *wonderlijkheid, vreemde dingen.*

In het Gloss. op den *MLp.* haalt de Heer Leendertz eene plaats aan van Bodecheer Benning, *Leydsche Oorlofdagen*, 141, waar *gemelijk* in den zin van *raar, wonderlijk*, met het bijdenkbeeld *leelijk*, wordt gevonden.

Dewijl der proncken op het heyligh-hooghe outer
Een *gemelijcke* kat, een hond, een baviaen
Of ander wangediert.

Zouden wij nog twijfelen aan onze opvatting van den oorsprong van *gemelijk*, eene plaats bij den voor onze taal zoo merkwaardigen Hildegaersberch bevestigt die bijna onomstootelijk. In een *Notabel van twee wynden*[2]) wordt ons verhaald, hoe twee windhonden in hevigen strijd waren en de twist tusschen hen werd aangezet door een bunzing, die onophoudelijk het kwaad aanstookte. Een andere hond zag dit, en — aldus leest men vs. 24 vlgg. —

Om te letten desen strijt
Soe quam hi daer ter selver ure,
Ende hi prantet onhure
Mit groten nyde inden lancken,
Ende ghinc hem alder *ghemen* dancken,[3])
Diet hadde gheploghen menichwerf,
Soe datter tquade dier om starff.

Wat is hier de beteekenis van *gheme*, dat, zoover ons bekend is, elders niet voorkomt?

De hond pakte het ongure dier bij de lurven, en ging het danken voor al de *streken*, die het zoo dikwijls had uitgevoerd.

[1]) Bl. 103 van de uitgave vanwege de *Maatsch. der Ned. Letterk.*, welke door Dr. Bisschop en den schrijver van dit stukje wordt bezorgd, en die eerlang in het licht zal verschijnen.

[2]) Bl. 126—127.

[3]) In het Bruss. Hs.: alder *gaven*.

Geme kan wel geen anderen zin hebben dan dien van *streek, zet,* wat wij schertsenderwijze wel eens een *leelijke grap,* en de Engelschen *a practical joke* noemen.

Het zal wel geene gewaagde gissing zijn dit *geme, gemen,* met *gaman,* spel, scherts, in verband te brengen. In het Ohd. beteekende gaman, *vreugde, spel, scherts,* en daarvan is afgeleid het bnw. gaman-lîh, *belachelijk* (Graff 4, 206). In het Ondd. heeft *gaman* dezelfde beteekenis. In den *Hêl.* vs. 2738 vlgg. leest men van het feestmaal bij Herodes, waar de schoone Herodias het hoofd van den Dooper eischte [1]):

	Skenkeon hwurbhun,
	Schenkers liepen heen en weer,
Gêngun mid skalun.	Gaman was thâr inne
Gingen met schalen.	*Vreugde was daar binnen*
hlud an there hallu;	helidhos drunkun.
luid in de hal;	*de helden dronken.*

Te gamne komt er vs. 5296 voor in den zin van *ten spot.* Bij het verhaal van de mishandelingen van Jezus door de Joden leest men:

Sia hietun im thuo te hoske hwît giwâdi
Zij heetten hem toen ten hoon blinkend gewaad
Umbi is lidhî leggian, thiu mêr hie wurdhi thêm liudion thâr
Om zijn leden leggen, (dat) hij te meer werde den jongen lieden daar
Jungon te gamne.
...... *ten spot.*

Ook in het Ofri. komt *game, gome,* in den zin van *vreugde, genoegen,* voor. In het Rustringoer Seendrecht is de aanhef als gewoonlijk het verhaal hoe de Friezen van Karel hunne vrijheden verwierven wegens de hulp hem bij het beleg van Rome betoond [2]). Bij dien strijd nu

tha dede God use hera ena grata gama, thet wi Frisa thene
toen deed God onzen heer een groote vreugde, dat wij Friezen de
si wnnon and slogon alsa felo to dada thera Rumera unriuchta
zege wonnen en sloegen alzoo velen dood der Roomsche onrechtvaardige
lioda, thet ma an sante Peteres dome thet blod al to tha oncleuon
lieden, dat men in sint Pieters dom het bloed al tot de enkels
wod.
doorwaadde.

---

[1]) *Hêliand,* herausgeg. von Moritz Heyne.
[2]) Richthofen, *Altfri. Rechtsq.* 127, verg. 428, 15, 15, en *Wtb.*

In het Ags. luidt mede dit woord *gamen*, en vandaar is afgeleid het bw. *gamanlîce*, jocose, in scherts [1]).

In het Mhd. heeft *gamen* ook de beteekenis van *vreugde*, *lust*, en het daarvan afgeleide *gämeln*, zich vermaken, schertsen, en het bnw. *gämelich*, *gemelich*, *gemellich*, die van *vroolijk*, *lustig*, *grappig* [2]). Doch ook daar — en vooral in het Ndd. — wijzigde zich die beteekenis tot die van *onwijs*, *dolzinnig*, gelijk blijkt uit DIEFENBACH's *Gloss. Lat.-Germ.*, die op Maniacus, de volgende verklaringen geeft: *awisich*, *gemelich*, *gemmelich*, *dore*, *unsinnig*, *doll*, *dul*, enz., hoewel ook nog in de XVe eeuw de beteekenis van *snaaksch*, *ondeugend*, *moedwillig* voorkomt, als in den *Ulenspiegel* [3]), 131, waar verhaald wordt hoe de zieke held bij een apothecar zijn intrek nam „umb arzney willen." „Da was der apoteker ouch etwas geil (*moedwillig*) und *gemlich*, und gab Ulenspiegeln ein scharf purgatz."

De eigenlijke beteekenis van *vroolijk*, *lustig*, is ook daar reeds tot die van *zonderling*, *vreemd*, en bij uitbreiding tot die van *dwaas*, *gek*, overgegaan.

Uit *gaman*, *gamen*, [*gamin*], nadat de *a* in eene toonlooze *i* of *e* was overgegaan, moest bij ons regelmatig *gemen* ontstaan, dat evenals het Ofri. *gama* en het Eng. *game* de *n* aan het einde verloor.

Terwijl ten onzent *geme* een weinig gebruikelijk woord schijnt geweest te zijn, dat weldra geheel uit de taal verdween, doch het daarvan afgeleide bnw. bleef bestaan, had in het Eng. het omgekeerde plaats. *Game* behield de oorspronkelijke beteekenis van *vermaak*, *genot*, *spel*; doch werd ook in bijzondere toepassing gebruikt voor die vermaken, welke bij den Engelschman steeds met eene aan hartstocht grenzende voorliefde zijn beoefend, de mannelijke jachtvermaken. Evenals *spel* in de middeleeuwen, als het meest geliefde vermaak van den ridder, de beteekenis van *wapenspel* en *strijd* aannam, zoo verkreeg *game* bij de Engelschen den zin van *jachtvermaak*, hd. *jagdspiel*, *weidmansspiel*, als het

[1]) ETTMÜLLER, *Lex. Ags.* 409.

[2]) BENECKE, *Mhd. Wtb.* 1, 460 vlg.

[3]) Dr. THOMAS MURNERS *Ulenspiegel*, herausgeg. von LAPPENBERG, 1854. Verg. bl. 115 en 104, waar *gemligkeit* in den zin van *grap* voorkomt.

spel bij uitnemendheid. En niet alleen het vermaak zelf, maar ook het voorwerp van 's jagers streven, het buitgemaakte *wild*, werd met den naam van *game* aangeduid, even als in het Fr. *venaison*, van *venatio*, jacht, de beteekenis van het gevangene wild aannam.

Hoe vreemd het klinken moge, dat game, *jacht*, *wild*, en gemelijk, hoezeer uiteenloopend van beteekenis, tot denzelfden stam behooren, het is geen grooter wonder dan dat *grinen* in het Mnl. de beteekenis van *lachen*, en thans in dialecten die van *weenen* heeft. Is maar het verband bekend, dan is het eene zoo duidelijk als het andere. *Grijnen*, eng. *to grin*, beteekent niets anders dan *den mond vertrekken*: dit nu kan geschieden èn om te *lachen* èn om te *schreien*.

In het Eng. is nog eene andere uitdrukking, die zich mede uit *game*, spel, laat verklaren, namelijk de uitroep: *all gammon, that's all gammon*, gelijkstaande met ons *allemaal gekheid*, *onzin* [1]. Een dergelijke interjectie treffen wij bij Gijsbert Japicx aan, die misschien ook aan *gamen*, spel, is ontleend, namelijk de uitroep *by gammen*, die o. a. in het gedicht *Kipedo reauwebjuester* voorkomt [2]:

Nu iz 't gålljen, nu iz 't kiermen,
Nu iz 't tiermen sonder eyn.
Ja *by gammen!* wijlde wiermen!
Ick bin scheyne, duwbbeld scheyn'!

We kunnen hier evenwel niet veel meer dan gissen, daar de verklaring van dergelijke onsamenhangende uitdrukkingen veelal uiterst moeilijk is.

Wat het woord *gammel* betreft, waarmede Te Winkel het woord *gemelijk* in verband bracht, ook dit is behalve in het Friesch in andere dialecten bewaard, en heeft met *gemelijk* niets gemeen, hoezeer misschien in later tijd beide woorden wel eens dooreen zijn geloopen.

Niet alleen in het Friesch is *gammel* bekend in den zin van

---

[1] HALLIWELL, 1, 391; MUELLER, *Etym. Wtb. d. Eng. Spr.* 1, 429. In verschillende dialecten komt *gammets* nog voor als »whims, fancies«, en *to gamock*, to romp or play practical jokes, WRIGHT, *Dict. of obsolete and prov. English*, 2, 496.

[2] Uitg. van EPKEMA, 31.

zwak, *ziekelijk*, maar ook in Noord-Holland (West-Friesland), Groningen en Drenthe nog gebruikelijk.

In Groningen is gammel, gemmelig, *gemelijk*, *lusteloos*[1]). Gelijk men ziet, wordt de schrijver van het stuk over het Groningsch Taaleigen door de gelijkheid van klank er toe verleid beide woorden naast elkaar te noemen en het eene door het andere te verklaren.

In de *Toelichting van Drentsche Woorden en Spreekwijzen* van Mr PAN[2]) is Gamel, gammel, mede door *gemelijk*, *lusteloos* verklaard. Gammel van iets zijn, beteekent *een walg of afkeer van iets hebben.*

In Oost-Friesland heeft Gamelig, gammelig, gammel, insgelijks de beteekenis van *lusteloos*, *flauw*, „elend von Nüchternheit, unbehaglich, und deshalb zum Gähnen geneigt[3])".

In de streek om Göttingen schijnt het bnw. niet bekend te zijn, maar wel een znw. gammel, in den zin van *slet*, *slons*, *gemeen vrouwspersoon*. „*Dat åle gammel*" is daar juist geen vleinaam, dien men aan eene welopgevoede vrouw geeft[4]). Met de daar gebruikte beteekenis heeft die welke in Noord-Holland gebruikelijk is de meeste overeenkomst. Een *gammel* boeltje is daar een oud, versleten rommelzoodje, en de beteekenis van *oud* is daar gebleven, terwijl ze in de dialecten der andere provinciën meer tot het gebrekkige, zwakke en sukkelende, dat vooral aan den ouderdom eigen is, maar ook in 't algemeen tot *zwak*, *ziekelijk*, *lusteloos*, enz. is overgegaan.

Eene andere wijziging van *oud* wordt nog in het Nederduitsch gevonden, namelijk die van *schimmelig*. In het *Brem. Wtb.* 2, 478, is Gammlig, „was anfängt zu schimmeln, und daher einen übeln Geschmack erhält." Wat daarop evenwel volgt is aan tegenspraak onderhevig.

Frisch — onze Kiliaen — neemt in zijn *Teutsch-Lat. Wtb.* bij Gaum het woord Gämlich op, dat hij verklaart door „besorglich, abscheulich," en vergelijkt met ons Gemelich, *fasti-*

---

1) *Taalk. Mag.* 4. 677.
2) Dr. DE JAGER, *Arch.* 1, 263.
3) STÜRENBURG, *Ostfri. Wtb.* 65.
4) SCHAMBACH, 59.

diosus, irritabilis. Eene spreekwijze: „Mir ist gar gämlich, es ist mir übel", wordt er bij opgenomen, benevens een paar plaatsen uit het *Heldenbuch*: „Du starker Riese gemelich", en „ein Wunder gemelich."

In het *Brem. Wtb.* wordt beweerd dat het door Frisch mededeelde woord „ohne Zweifel dasselbige ist mit Gammlig," en „den Begriff des Eckelhaften und Häszlichen überhaupt in sich zu schliessen." Wij gelooven het tegendeel. Ons *Gemelijk* is het zelfde woord als het bij Frisch opgegevene Gämlich, en afgeleid van Gaman, gelijk wij hebben trachten te betoogen. Het in onze dialecten nog overige Gammel, Nnd. gammlig, is het Ohd. gamal, dat eigenlijk *oud* beteekende.

De proeve van afleiding in het *Brem. Wtb.* kunnen we dan ook gerustelijk achterwege laten. „Der Ursprung des Worts ist dunkel. Vielleicht könnte man es von Gaum herleiten. Oder von dem alten Gammel, *penis*. Dann würde die erste Bedeutung von Gammelig seyn, geil von Geschmack."

Verdere nasporingen te doen naar den oorsprong van Gaman, *spel*, en gamal, *oud*, was ons niet mogelijk. Noch in het Sanskrit, noch in 't Grieksch of Latijn vinden we woorden, die op eenig verband schijnen te wijzen. Wij moeten ons dus vergenoegen met hetgeen de geschiedenis der beide woorden in hun verloop van beteekenis ons geeft. Een hoogepriester in den tempel der wetenschap moge misschien dieper in het heilige der heiligen kunnen doordringen: de eenvoudige priester blijft staan bij de aanmaning, die hem als tegenklinkt: Tot hiertoe en niet verder!

Leiden, November.

KLEINOOD,

DOOR

H. KERN.

Naar aanleiding van 't geen Dr. Cosijn in de eerste aflevering van dit tijdschrift over den schijnbaren meervoudsvorm *iën* op overtuigende wijze gezegd heeft, wenschte ik opzettelijk met den lezer te onderzoeken in hoeverre de door C. beaamde afleiding van bovenstaand woord geacht kan worden houdbaar te zijn. Voor zooverre mij bekend is, was Grimm, de in spijt zijner dwalingen onvergelijkelijke, de eerste die 't woord voor eene afleiding hield, terwijl andere, waaronder onze betreurde Te Winkel, in *kleinood* eene samenstelling zien. Naar 't laatste gevoelen, 't welk door Cosijn verworpen wordt, is *ood* het Noordsche *audr* „bezitting, goed", Oudsaksisch *ōd*, Angelsaksisch *eád* (Gothisch *audags* „zalig"). Ten einde ons te vergewissen welke van beide verklaringen aannemelijk is, behooren wij vooreerst de gronden te wikken, waarop Grimms gevoelen steunt; ze zijn door Cosijn zorgvuldig aangevoerd op bl. 72. Gemakshalve laat ik zijne woorden hier volgen:

„De Middelhoogduitsche vormen *kleinôt*, *kleinoede*, *kleinoete*, *kleinat*, *kleinet* gelijken te sterk op andere afleidsels op *ód*, *ót*, bij welke deels de dubbelvorm op *ót*, *óti*, als in 't Oudhoogduitsche *heimôt*, *heimôti*, deels de klankovergang tot *ât*, als nog in *Heimât*, *Monât*, voorkomt, dat wij aan een samenstelling zouden

mogen denken, waarbij men van de verscheidenheid der opgegeven vormen geen voldoende verklaring zou kunnen geven."

Ofschoon onze aanhaling nog niet ten einde is, kunnen we gevoegelijk hier eene poos stilstaan. Alvorens in bijzonderheden af te dalen, moeten we ter wille van minder ingewijden de opmerking maken dat men, strikt genomen, niet van *het* Oudhoogduitsch mag spreken, want er waren een tal van tongvallen die in klinkers, en zelfs in medeklinkers, aanmerkelijk van elkaar afweken, doch wegens bepaalde punten van overeenkomst met den naam Oudhoogduitsch worden aangeduid. Om vast te stellen welke soort van *o* gemeend is, moet dus het Oudhoogduitsch met groote omzichtigheid gebruikt worden, te meer omdat de spelling onnauwkeurig was. Wanneer iemand in eenig Oudhoogduitsch geschrift *heimoti* ziet, dan kàn daarmêe eene Nieuwnederlandsche *oo*, Engelsche *ea* bedoeld zijn, maar even goed onze zachte *o*, en ook even goed eene Nederl. *oe*, Engelsche *oo*. Niets is hachelijker dan, gelijk Grimm en zijne school plegen te doen, de onzekerheid daardoor weg te cijferen, dat men ten believe eener à prioristische, vaak hersenschimmige, theorie een accent op den onbepaalden klinker zet, hetgeen men nogtans, ter wille der duidelijkheid, wèl doen mag in gevallen die geen twijfel toelaten. Dat de *o* in Ohd. *heimot* lang was, willen we aannemen, doch dan blijft er toch nog onzekerheid over omtrent den aard dezer lange *ó*; is die de Nederl. *oe*, de Gothische *ó*, of de Nederl. *oo*, de Goth. *au*? Zeer bepaaldelijk valsch is de lange *a* in *heimat*. Wel is waar spreken de Noordduitschers thans de *a* hierin uit als *aa*, maar diezelfde Noordduitschers zeggen ook *taag* in plaats van *tag*, schrijven zelfs *zahm* in stede van *zam*, en zoo verder regelmatig verkeerd; de ware uitspraak, wat betreft het verschil van lang en kort, is alleen onder de echte Hoogduitschers, d. i. Zwitsers, Alemannen, Zwaben, Beieren, bewaard gebleven; die zeggen *heimàt*, met korte *a*, zooals het behoort, even als ze ook zeggen *tac*, Nederl. *dag*, Goth. *dags*, enz. — Slechts om den gang der redeneering niet te storen, hebben we hierboven voor een oogenblik verondersteld dat de klinker in 't Ohd. *heimoti*, in zijnen aard, onzeker was; toevalligerwijs weten we echter dat met *o* in dit geval bedoeld is de Gothische *ó*,

onze *oe*, want andere Oudhoogduitsche spellingen zijn *heimuoti*, *heimuodi* (Graff, Spr. IV, 951). Hieruit volgt dat de uitgang *ôt*, *oede* in het Middelh. *kleinôt* (beter aan te duiden door *kleinot*), *kleinoede*[1]), niets hoegenaamd met die soort van *o* te maken heeft, welke wij in 't Ohd. *heimoti* = *heimuoti* aantreffen, want in 't Mhd. luidt de Gothische *ó* onveranderlijk *uo* (*u*), en met klankwijziging *üe* (*ü*). Daarentegen komt het Mhd. *ôt*, *oede* overeen met Nederl. *ood*, terwijl Ohd. *ó*, waar dit = *uo* is, beantwoordt aan onze *oe*. Reeds het enkele feit dat het Nederlandsch *kleinood* heeft en niet *kleinoed*, zou voldoende wezen om Grimms afleiding naar het rijk der verbeelding te verbannen. — Laten we nu verder hooren wat Cosijn aanvoert:

„Denzelfden uitgang *ood* heeft ook eens ons Nederlandsch gekend; uit de vergelijking van ons *wet* met 't Oudnederlandsche *witat* en 't Gotische *vitôth*, van ons *maand* met 't Gotische *menôths* blijkt dit ten duidelijkste."

Ook hier moeten we een oogenblik ophouden, om op te merken dat noch ons Nederlandsch, noch een andere Duitsche taal ooit eenen uitgang *ood* gekend heeft. Het Gothische *ó* beantwoordt aan den klank die naar onze hedendaagsche uitspraak en spelling *oe* is, maar is niet gelijk aan onze *oo*. Dat is nu eenmaal eene wet van Meden en Perzen. Wat het Gothische *vitôth* bewijst, is dit, dat eenmaal onze voorouders ook *ó* in 't woord hadden, en verder bevestigt de vergelijking van 't Got. woord met het onze de waarheid van den algemeen bekenden regel, dat afleidingsuitgangen, hoe langer zoo meer hun zelfstandigheid verliezende, verkort worden, dermate dat *mênôths*, of beter gezegd een ouder *mânôths*, geslonken is tot *maand*. Zoo is ook *vitôth* van lieverlede al meer en meer ingekort; in 't Oudnederlandsch was het reeds *witat*; daarop moet gevolgd zijn *witĕt*, eindelijk ons *wett* (*wet*). — Met nog eene korte aanhaling zullen we kunnen volstaan:

„Ja zelfs een *einode* (solitudo, eenzaamheid) met den vollen vorm wordt in de Psalmen aangetroffen en een Middelnederlandsch *jeghenode* = de omstreken is — bekend."

[1]) De vorm *kleinât* komt volgens Benecke's Mhd. Wdb. éénmaal voor, die op *ôd*, *oede* herhaalde malen; *kleinet* kan natuurlijk evenzeer verkorting zijn van *kleinôt* als van *kleinât*.

Dit is volmaakt waar, maar neemt niet weg dat *einodi*, het Nhd. *einöde*, eene samenstelling is uit *öde*, wel bekend nog in de taal onzer oostelijke stambroeders. Het Goth. *authida* „ἐρημία," IJsl. *aleydha*, spreekt duidelijk. Grimm, die in het tweede Deel zijner Grammatik (bl. 257), uitgekomen in den jare 1826, zegt: „Unbedenklich (nl. als afleiding) sind das ahd. *ein-ôti* (solitudo)," enz., zegt in zijn Woordenboek, onder *einöde*, in eene aflevering gedrukt in den jare 1859, dat *einöde* samengesteld is uit *ein* en *öde*, en haalt behoorlijk het Gothische *authida* aan. — Wat het Mnl. *jeghenode* betreft, daaruit, op zich zelf, is niet met gewisheid op te maken welke der drie *o's* bedoeld is; er is evenwel niet de minste reden om te veronderstellen dat het onze *oo* zoude wezen. Als het waarschijnlijkste komt mij voor dat het de verkorte vorm van Goth. *ó* is, nagenoeg op dezelfde wijze ontstaan als de *o* in onzen (tegenwoordigen) afleidingsuitgang *dom* (voor *dôm*, naar hedendaagsche uitspraak *doem*) en in een paar als plat beschouwde woorden, bijv. *blom*. Het woord *jeghenode* is dus slechts een graadje ouder dan het Nhd. *gegend*. — Vóórdat ik overga om aan te toonen dat het geheele aanhechtsel *ood* nooit bestaan heeft en niet bestaan kon, moet ik er op wijzen dat het Goth. *vitôth*, Onl. *witat* ook o. a. in 't Oudhoogduitsch voorkomt, zoowel in den vorm *wizzod* als *wizzud* (Graff, Spr. I, 1113). Het feit dat deze vormen naast elkaar bestaan is voldoende om te bewijzen dat Grimm onrecht had met in zijn D. G. II, 254 *wizzôd* te schrijven; de *o* was in 't Oudhoogduitsche tijdperk kort, dewijl ze anders niet met *u* kon afwisselen. Ware ze lang geweest, dan was ze òf = Goth. *ó*, òf = Goth. *au*. In het eerste geval kan ze slechts afwisselen met *ua*, *uo*; in 't laatste met *ao*; nooit ofte nimmer met *u*. Evenzeer is het een misgreep, als Grimm in zijne D. G. II, 257 beweert, dat het *witat* der Karelingsche Psalmen eene schrijffout is voor *witath*. Immers, het is in onze taal sinds op zijn minst tien eeuwen een regel: dat op 't einde eens woords eene *th*, *d* overgaat in *t*. Wij zeggen *ziet*, en niet *zied* (*sihit*); *heeft*, en niet *heefd*. Het is waar, Grimm zag de Psalmen voor Saksisch aan, maar ook in 't Oudsaksisch van den Heliand, is het *sihit*, *slahit*, enz.; evenzoo *ant*, zeer vaak *met* naast *mid*. Kortom, het Oudsaksisch volgt ten

opzichte van eene oorspronkelijke *d, th* aan het slot, vrij wel den regel onzer hedendaagsche spelling, volgens welke men *leed, daad, gekend* schrijft, maar *met, ont, heeft*. Derhalve, *witat*, zóóals het er staat, is goed, en Grimms *witath* een anachronisme.

Thans zullen we trachten de bewering, dat er nooit een aanhechtsel *ood* bestaan heeft en nooit bestaan kan hebben, kortelijk te staven. Volgens Grimm (D. G. II, 252) is er een suffix *ooth*, maar met deze bekentenis: „der ahd. vocal schwankt zwischen *ô* und *uo*.” Zulks, hoe laconiek ook uitgedrukt, komt, wel bezien, hierop neêr: „ging men alleen af op het verschil van schrijfwijze of uitspraak in de onderscheidene Ohd. bronnen, dan zou men kunnen weifelen of men met eene Goth. *ô* dan of men met eene Goth. *áu* te doen had, maar aangezien ’t Gothisch zeer duidelijk spreekt en zeer bepaald *mênôths*, enz. zegt, kan er van *ooth* geen sprake zijn.” Desniettemin blijft dat *ooth*, men weet niet waarom, staan! Eene bladzijde van te voren (251) vinden we in de Grammatik een suffix *aith*, hetwelk, als klank, inderdaad wèl bestaat, doch dit onder eene afzonderlijke categorie te brengen staat daarmeê gelijk, alsof men in ’t Latijn sprak van de afzonderlijke suffixen *atio, itio, utio, tio*. Het spreekt toch tamelijk van zelf dat de Latijnsche woorden *actio, habitatio, petitio, constitutio* niet vier verschillende suffixen vertoonen, maar één enkel, namelijk *tio*. De klinker die voorafgaat behoort bij het (betrekkelijke) stamwoord, bij *habita, constitu, peti*, terwijl *actio* van den stam *ag* gevormd is. Als men de methode door Grimm overbrengt op de Latijnsche woordvorming, dan moet men tot deze slotsom komen: *actus* en *actio* zijn met één en hetzelfde suffix gevormd, doch *actio* en *habitatio* zijn met verschillende suffixen gevormd. In stede van de suffixen te rangschikken naar hun verschil, worden verschillende suffixen als één beschouwd; *mênôths* en *gabaurjôthus* worden door Grimm beschouwd als hebbende hetzelfde suffix, wat baarblijkelijk niet zoo is. Omgekeerd worden van één suffix een half dozijn gemaakt, als de stamwoorden, waarachter één en hetzelfde suffix gevoegd is, verschillen. Zoo heet b. v. op bl. 233 het Goth. *dauthus*, de *dood*, gevormd te wezen met een ander suffix dan op bl. 252 *gabaurjôthus*, ofschoon uit de verbuiging reeds blijkt dat het suffix hetzelfde is. Het is waar,

en we bekennen het gaarne, dat het onmogelijk is uit de Duitsche talen alléén den vorm der verschillende aanhechtsels vast te stellen, dewijl het bij naverwante achtervoegsels op den klinker aankomt, en die klinker in de Duitsche talen in veel gevallen onherkenbaar geworden is. Was er meer van 't Gothisch over, dan zou het een ander geval wezen. Alleen uit het Gothisch zou men kunnen opmaken, of een met *th* beginnend aanhechtsel beantwoordt aan een Latijnsch *tus* of *ts* of *tas* of *ta* of *tio*. Zoo beantwoordt *gabaurjôthus* aan een woord in de 4de declinatie van 't Latijn. Het Latijnsche suffix *t* (uit ouder *ti*) om vrouwelijke woorden te vormen, bijv. in *mens*, *dos*, komt overeen met Goth. *th* (in den 1sten naamval *ths*), bijv. *dêds* (*dêths*), *daad*. In de gegeven omstandigheden moeten we ons meestal vergenoegen met de achtervoegsels die overeenkomen met de Lat. *tas*, *tus*, *ta* samentevatten en te noemen *th*. De hoofdbeteekenis dier achtervoegsels is trouwens dezelfde, zoodat in 't Latijn *juventas*, *juventus* en *juventa* nauwelijks onderscheiden zijn. Het stamwoord dat het suffix voorafgaat staat, oorspronkelijk, in zijnen betrekkelijken stamvorm. Dus komt het Ohd. *chepisôd* (pellicatus) van *chepisôn*. Is het stamwoord een werkwoordelijke stam, dan heeft men voor 't Gothisch vier duidelijk onderscheiden uitgangen, even als in 't Latijn, nl. *ô* = Lat. *ā*; *ai* = Lat. *ē*; *i* = Lat. *i*; geen klinker = geen klinker. Ons woord *arbeid*, Ohd. *arabeit* (Goth. *arbaidjan*) heeft tot stam een verloren *arban*, Verl. Tijd: *arbaida* (vgl. Littausch *rabatà* „arbeid”, en het volmaakt, ook in vervoeging, identische Slavische *rabêti* „arbeiden”). Ons *armoede*, Oudnoordsch *armoedha*, 't welk dus Gothisch *armôthjô*, gen. *armôthjôns* moet geluid hebben, is van eenen werkwoordelijken stam op Goth. *ôn*. — Het is niet altoos duidelijk of het stamwoord werkwoordelijk of naamwoordelijk geweest is. Het Goth. *mênôths*, dat, indien het niet verkort geworden was, bij ons *manoed* luiden zoude, schijnt rechtstreeks van *mêna* (in ouderen vorm *mânâ*) afgeleid. Nu gaat een oorspronkelijke *â* in 't Goth. zeer dikwijls in *ô* over, bijv. in *brôthar*, Lat. *frāter*, Skr. *bhrâtar;* zoo ook in *mênôths*, oudste vorm *mânâts* of *mânâtis*. Opmerkelijk is het dat er in het Fransch een *lunaison* (zou Lat. *lunatio* wezen) bestaat, gevormd met het naverwante aanhechtsel *atio* en met de

beteekenis van »synodische maand«, d. i. de eigenlijke beteekenis van *mênôths*, *maand*. Te recht heeft Cosijn reeds gewezen op het Fransche *contrée*, hetwelk tot een ouder *contrata* terug te brengen is en ook onmiddellijk uit *contra* gevormd schijnt, gelijk *jeghenode* uit *jeghen*. Evenwel, *jeghenode* kàn ook ontstaan zijn uit een vermoedelijk *jaghinôn*, »bejegenen, ontmoeten«. — Als wij naast *ô-th* vaak *a-th* aantreffen, dan is zulks te verklaren uit de zucht om die bestanddeelen eens woords, welke noch den stam bevatten, noch den hoofdklemtoon tot zich trekken, te verkorten. De verhouding van *mênôths* tot *mânad* is dezelfde als die van den ouderen stam *mânâ* tot *mêna*, reeds in 't Gothisch zelf. Dewijl de Gothische werkw. uitgang *ô* in 't Noordsch verkort is tot *a*, zoodat bijv. Goth. *(ga)leikôda* in 't Oudn. *lîkadha* luidt, is het natuurlijk dat het Oudnoordsch gemeenlijk den korten uitgang *a-dh* voor *ô-dh* heeft. Aldus, om één uit veel voorbeelden te kiezen, *mânadhr* = Goth. *mênôths*. Vermits nu bewuste Goth. *ô* bij ons geheel verdwenen is, zoodat *spillôda* bij ons *spelde* geworden is, kan het ons niet verbazen dat *mênôths* tot *maand* geslonken is. Ook in 't Angels. komt dikwerf *adh* in stede van een ouder *ôdh* (beter gezegd: *âth*) voor, bijv. in *fiscadh* »piscatio«, waar 't Goth. nog *ô* zou hebben. Grimm (D. G. II, 255) voorziet dat Ags. *adh* met een accent, en schrijft dus *fiscâdh*, maar de Ags. *â* beantwoordt onveranderlijk aan onze *ee* (soms *aai*), en het werkwoord *fiskôn* volgt noch in de Germaansche talen noch in 't Latijn de ē-conjugatie. Eenmaal, in een tijd toen er nog geen Angelsaksisch als zoodanig bestond, zeide men inderdaad *fiskâth*, en daaruit heeft zich eensdeels *fiskôth*, anderdeels *fiskadh* ontwikkeld; doch dat de Gothische *ô* onmiddellijk uit eene *â* ontstaan is, erkende Grimm niet. In 't Ags., d. i. in de taal der Angelen van 700—1100 na Chr., *fiscâdh* te schrijven, is wederom een anachronisme. — Een andere verkorte vorm, en wel rechtstreeks uit *ô-th*, is *od*, *u-d*. Zulk een vorm is Ohd. *wizzod*, *wizzud*, terwijl 't Oudnederl. *witat* had. Voorbeelden van de sterkste verkorting zijn ons *maand*, Nhd. *mond*, *gegend*. Op overeenkomstige wijze is de Goth. *ai*, d. i. onze *ee*, met klankwijziging *ei*, verkort in 't Noordsch in *erfidhi*, waar wij nog den vollen vorm *arbeid* over hebben.

Het zal, hopen we, gebleken zijn dat er geen suffix of schijnbaar suffix *ood* bestaan heeft, en wel omdat er geen stammen op *oo* zijn. Maar, zou men kunnen zeggen, is *kleinooden* wellicht niet eene verkeerde spelling voor *kleinoden?* Men konde dit des te eerder vragen, omdat het woord inderdaad, zoo als ik het althans steeds heb hooren uitspreken, eene zachte *o* heeft. Doch, in een geval als dit kan de uitspraak niet als richtsnoer strekken. Gelijk de uitgang *heeden* zonder uitzondering als *heden* wordt uitgesproken en zelfs geschreven, omdat het oude woord *heed* zijne zelfstandigheid heeft verloren, zoo is het, in de uitspraak, ook met *kleinooden* gegaan. Ware de goede spelling werkelijk *kleinoden*, dan zou men voorzeker de *o* als de verkorting eener oudere *oe* mogen beschouwen, doch men zoude er niets meê gewonnen hebben, want de beteekenis van het suffix *th* is van dien aard, dat het in *kleinoden* geen goeden zin zou opleveren. Wilde men eens veronderstellen dat *klein* het overschot is van eenen werkwoordelijken stam *kleinen*, die — om alle speelruimte te laten — beteekenen kon „klein en sierlijk zijn", of „klein en sierlijk worden" [1]), dan moet eene afleiding daaruit aanduiden: „het klein en sierlijk zijn," of „den toestand van klein en sierlijk te wezen." Denkelijk zal niemand den naam zeer gelukkig gekozen vinden. Van het naamwoord *klein* kan niets anders komen dan *kleinide*, of in overouden vorm *kleeniāde*, wat niets met *kleinode* of *kleinoode* gemeen heeft.

De verklaring van Te Winkel, alsook van Gabelenz en Loebe in hun Goth. Gloss., heeft niet de verdienste, naar mijne meening, die Cosijn er aan toekent, namelijk die van „scherpzinnig" te wezen, want ze ligt voor de hand, daar het woord *ood* algemeen Germaansch is en *lippis et tonsoribus notum*. Maar ze heeft eene veel grootere verdienste — die van eenvoudig en niet in strijd met de spraakkunst te wezen. Ze behoeft echter eene geringe wijziging. In 't Noordsch is *audr* mannelijk; in 't Oudsaksisch *ōd* insgelijks; alleen in 't Angels. is *eád* onzijdig. Oppervlakkig lijkt dus ons *kleinood* eene samenstelling met dit

[1]) Aan „klein en sierlijk maken" is niet te denken; dat zou enkel *kleinide*, niet *kleinode* kunnen geven.

onzijdige *eád*, bij ons *ood*. Doch zulks is aan bedenking onderhevig, vooreerst omdat het Ohd. *kleinoede* althans niet aan een Angels. *eád*, Goth. *auda* (in stámvorm), maar aan een Angels. *éd*, Goth. *audja* (in stamvorm) beantwoordt. Voorts omdat het verlatijnschte woord *clenodium* is. Wegens de *ē* in het Latijnsche woord, kan het niet uit het Hoogduitsch ontleend zijn, want daar heeft nooit een *kleen* bestaan. Het moet òf van onze voorouders, alias: de Franken, ontleend zijn, òf van de Saksische bewoners van Noordduitschland. De eerste veronderstelling is wegens de aanraking tusschen de Franken en Walen de waarschijnlijkste. Ons woord *kleinood* moet dus, om en bij het jaar 600, geluid hebben *kleenoodi*, wat ook in 't Goth. in den 1sten naamval op — *audi* zou uitgaan; in den 3den naamv. enk. en 1sten naamv. meerv. — *audja;* in onze oudere taal in diezelfde twee naamvallen ook eenmaal *kleenoodia*, ofschoon men niet het tijdstip kan bepalen tot hoelang deze vormen zoo werden uitgesproken. Alleen dit kan men vaststellen dat onze voorouders nog zoo spraken toen de Walen het woord verwaalschten.

Ten slotte kan ik niet nalaten de opmerking te maken, — ofschoon het slechts van verre met de afleiding van 't woord in verband staat — dat zoowel de Hoogduitschers als wij te recht uitspreken *kleinódien*, en niet *kléinodien*. Dr. Cosijn heeft juist te recht betoogd dat, hoezeer *kléinood* echt Nederlandsch is, de vorm *kleinoodien* een basterdvorm is. Bij den basterdvorm hoort het basterdaccent. De Romaansche klemtoon in *kleinódiën*, de Germaansche in *kléinooden*, is een bewijs te meer voor de waarheid van hetgeen Dr. Cosijn in zijn opstel in de eerste en voornaamste plaats bewijzen wilde en bewezen heeft.

NOG IETS OVER KLEINOOD

DOOR

P. J. COSIJN.

Nu ik de vrijheid neem om 't woord *kleinood* „met den aankleve van dien" nogmaals ter sprake te brengen, geschiedt dit niet om eenigermate een fraaien glimp te geven aan 'tgeen ik minder juist voorstelde. Ik zal de eerste zijn om mijn hulde te brengen aan Kern's [1]) uitstekend betoog, waardoor 't droombeeld van Jacob Grimm en zijne in menig opzicht eenzijdige school wordt veroordeeld. Gaarne beken ik, dat ik de door mij behandelde uitgangen behoorlijk had moeten uiteenhouden, al ging ik daarbij niet zoo ver als Grimm, die ze als werkelijke suffixen behandelt. Geen wonder trouwens, dat men zich dan door dat *ood* wat in 't ootje laat nemen! Intusschen, hoe schuldig ook in dit opzicht, meen ik toch op te moeten komen tegen enkele beweringen, die men mij na 't lezen van Kern's stuk zou kunnen toeschrijven, maar die in geenen deele met mijn woorden strooken. Daarna wensch ik een paar opmerkingen te maken naar aanleiding van 'tgeen de Hoogleeraar verder betoogt, alhoewel dit niet rechtstreeks op mij betrekking heeft.

Ik begin met de wet van Perzen en Meden, dat Gotisch *ó* aan een Nederlandsche *oe* beantwoordt. Ook hier had Kern kunnen

[1]) De Hoogleeraar vergunne mij de vrijheid om in dit stukje, waar zijn naam natuurlijk telkens voorkomt, de titulatuur achterwege te laten.

aanteekenen, dat iets dergelijks *lippis et tonsoribus*, zegge aan leepoogigen en baardschrapers (Jan Alleman) bekend is. Een groot geluk dus voor mij, dat ik er ook van afwist. Intusschen heeft het in 't verdere betoog allen schijn, alsof ik een Gotische *ó* met een Nederlandsche scherpe *oo* of een Gotische *aú* gelijk stel. Hoe vleiend deze voorstelling ook voor mijne verbeeldingskracht zij, meen ik niettemin voor die eer te moeten bedanken. Nooit ofte nimmer heb ik aan *kleinood* een oorspronkelijk scherpe *oo* toegeschreven. Dat ik in plurali *kleinooden* schrijf, ligt aan Te Winkels spelling, die ik zonder voorbehoud volg en volgens welke achtervoegsels met den hoofdtoon scherpe *ee*'s en *oo*'s hebben. Wanneer ik nu beweer, dat de Gotische *ó* in een onbetoonden uitgang een Nederlandsche *o* (dus in gesloten lettergrepen *oo*) kan opleveren, geloof ik zelfs in Kern's eigen woorden genoegzamen steun te hebben. Deze toch schrijft wel degelijk *jaghinón* om *jeghenode* te verklaren. Was een *kleinoed* een onmisbaar vereischte om een Gotisch suffix *ód* of *óth* aan te nemen, dan zou de uitgang van den infinitief (en wat al niet meer) als *oen* en niet als *ón* d. i. *oon* moeten worden geschreven. Hieruit blijkt, dat Kern's gevolgtrekking, dat er geen suffix of schijnbaar suffix *ood* bestaan heeft en wel omdat er geen stammen op *oo* zijn, alleen dan waar is, wanneer men in *oo* een *aú* ziet. Maar dit laatste is niet door mij beweerd. Nooit heb ik mij verbeeld of ergens gezegd, dat een infinitief op *ájan* of *ajan* in *aún* in plaats van in *ón* (als *karón* van *kará-*, *fiskón* van *fiska-*) kon worden saamgetrokken. Bijgevolg geloof ik geen doodzonde begaan te hebben door bij *witood* en *manood* van een uitgang *ood* te hebben gesproken, al is het dat hierin de slotklinker van 't grondwoord schuilt en 't suffix (om eens van een suffix te spreken) dientengevolge slechts schijnbaar is. De beste grammatici ten onzent scheiden nog *kon-ing*, *hand-ig*, *moed-ig*, voor *koni-ng*, *handi-g*, *moedi-g* enz. Zoo zag Te Winkel in dit *ig* den stam van [*eigan*], *aih*, niettegenstaande uit *moda-ga*, *handu-ga*, enz. duidelijk blijkt, wat tot 't woord-thema, wat tot 't suffix behoort, en dat dus ook *listeiga* voor *listja-ga* en dit voor *listi-ga* staat.

Wat nu *kleinode* als van een vermoedelijk *kleinón* voor *klainjón* aangaat, ik beken gaarne er zóó geen weg mee te weten. Een vergelijking tusschen b. v. de Angelsaksche *wyrman* en

wearmj-an, *hyrdan* en *heardjan* aan de eene, de Oudhoogduitsche *warmjan* en *warmôn*, *stilljan* en *stillôn* aan de andere zijde bewijst ten volle, dat zulke denominatieven op *ôn* intransitief zijn (althans in den regel; vergelijk ook de Oudh. *barôn*, *scônôn* en de Oudsaksische *fullôn* en *lôsôn*). Ook beletten de Middelhoogduitsche vormen op *e* met Umlaut aan part. pf. pass. te denken en geeft een substantief op *-thi*, *-di* voor Arisch *ti* geen gezonden zin. Maar is nu Te Winkels *aud* in de hoofdzaak waar? Kern neemt, om den Middelhoogduitschen vorm te verklaren, een vermoedelijk *audja* aan. Maar zelfs 't Gotisch wijst in *audaga*- en *audahafta*- op een *a*-stam. Van een *ja*-stam geen spoor. Bij Kern's veronderstelling is een van beide zeker: óf een Oudhoogduisch *cleinôti* óf een Middelhoogduitsch *öde*, *öte* (dus Oudh. *ôti*) heeft zich zeer discreet schuil gehouden. Ik voor mij geloof niet, dat hierdoor Kern's vermoeden in waarschijnlijkheid wint.

Wat *einöde* betreft, zoo is ten deele slechts waar 'tgeen Kern over Grimm's afleiding van den jare 1859 zegt. Immers de groote man dacht nog wel degelijk aan een suffix, alhoewel hij dit alleen voor de vormen op *ôt* aannam. Voor die op *-e* stelde hij een samensteling met *öde* of met *ôd*. Men ziet dus, hij was vrij onbepaald. Bovendien wilde hij na 't beroep op *öde* en *authidâ*- den Angelsaksischen vorm *ânad* in *âneáde* (!) verbeteren. Voorzoover ik weet, heeft niemand hem daarin gevolgd. Niet zonder reden hield ik mij daarom aan 'tgeen zijne spraakkunst leerde. Dat ik mij thans geheel aan Kern's zijde schaar, spreekt van zelf.

Kern's afleiding van *mênôth*- is nieuw voor mij, wat b. v. met die van *arbaidi*- 't geval niet was, dewijl Leo Meyer mij te dezen reeds had ingelicht. Evenwel hoe aanlokkend — ik heb geleerd voorzichtig te zijn met mijn qualificatie ‚scherpzinnig' — ze ook is, één zwarigheid belet Kern's *mânâtis* aan te nemen. *Mênôth*- is namelijk een consonantische stam. Van een suffix *th* uit *ti* zal dan wel evenmin als van een grondwoord *mânâ* (μήνη) sprake kunnen zijn. Of Meyer's ‚altes suffixales *ant*' niet veeleer dient aangenomen, wil ik niet op hoogwijzen toon beslissen. Ik wensch enkel maar op een gelijke uitstooting der nasaal en dito klankovergang in *veitvôd*-, welks tweede silbe door Meyer voor den Arischen uitgang *vant* van een part. perf. act. gehouden wordt; Kern was eerst van een andere mee-

ning (Sal. pg. 27), maar is later, naar ik zie, tot dezelfde verklaring gekomen.

Mijn aanmerking op 't accent van 't Hoogduitsche *kleinodien* neem ik gaarne terug, ten volle beamende, dat bij den bastaardvorm 't bastaardaccent behoort. Alleen geef ik in bedenking, of *clenodium* wel zoo evident op een ontleening aan 't Frankisch wijst. Immers wat dan aan te vangen met den bijvorm *clinodium*, *κλεινώδιον*? Wijst die niet op een Germ. *klîni*, dan is ook de conclusie van *clenodium* uit *klêni* niet urgent. Aan corruptie van den vorm met *i* uit dien met *é* te denken, is wel losweg aan te nemen, maar ook bewijsbaar?

Ik eindig met de betuiging, dat, wat ik schreef, voortvloeide uit zuivere waarheidsliefde. Oppositie *quand même* tegenover een man als Kern zou hoogst belachelijk zijn. Mocht ik gefaald hebben, dan kan de terechtwijzing mij niet dan welkom wezen van hem, aan wiens *Salica* ik voor mijn eigen wetenschap oneindig veel verplichting heb.

TEXTKRITIEK,

DOOR

J. VAN VLOTEN.

In 't vertrouwen, dat der „geachte" Redactie enkele middennederlandsche textverbeteringen, ook van andere hand dan die van Prof. De Vries, niet onwelkom zullen zijn, deel ik er hierbij eenige mede, die mij even dringend noodzakelijk als ontegenzeggelijk juist dunken, en daarom de nadere aandacht te verdienen.

I.

— in dien tijde
Dat men screef ons Heren iaer
xiij^c, dat is waer,
xx min, ende *xl* geënt
Als men den daet gescreven vent
Van der geborten ons Heren
xiij^c jaer ende xvij, enz.

Zoo geeft ons de berijmer van den Roman der Kinderen van Limburg den tijd aan, waarin hij zijn boek vervaardigde. Hoffmann reeds zag, dat die *xl* in den vierden versregel onzinnig waren, en stelde er dus *was* voor in de plaats. Jonckbloet nam dat nog onlangs weder in 't eerste deel zijner *Geschiedenis* over, en ook Snellaert hechtte er nog later zijn goedkeuring aan, en roemde Hoffmanns gissing daarbij zelfs als „vernuftig". Wat er voor vernuft steekt in eene verbetering, waarbij men eenvoudig 't eene woord uitschrapt om er een ander, dat een goeden zin geeft, voor in de plaats te zetten, vat ik niet recht. Men dient zich ook te kunnen verklaren, *waarom* het eene woord juist door dit en geen ander verdrongen moest worden; en dan is het verschil tusschen *was* en *xl* te groot, dan dat men zoo maar willekeurig het een voor 't ander in de plaats stellen mag. Men leze daarom ook niet, met Hoffmann, *was*, maar, met mij, *al* d. i. geheel („ende *al* gheënt"), 't welk een volkomen goeden zin oplevert, en zich zeer gemakkelijk uit het andere verklaren laat. Ik heb reeds vóór vier of vijf jaar deze verbeterde lezing in mijn *Beknopte Geschiedenis*, enz. bl. 120 voorgeslagen, maar schijnt zij der aandacht van beide Heeren ontsnapt te zijn.

II.

In de „goede boerde" van den „monick" (*Dit sijn X goede boerden*, uitgegeven en toegelicht door Dr. E. Verwijs, Den Haag, 1860, bl. 25) lezen wij vers 55 en volgg.

> **Si sprac haer biechte mit begheren,**
> **Entie broeder plachse te absolveren.**
> **Alsoe langhe ghincse ende keerde**
> **Dat *stonde* stelen leerde, enz.**

in welken laatsten versregel wel niemand eenigen zin zal vinden. Hij valt echter bij eenig nadenken licht te verbeteren, door namelijk 't onzinnige *stonde*, waaruit alleen alle onduidelijkheid voortspruit, in tweën te splitsen en er *si tande* voor te lezen. Daardoor erlangt men, vooreerst, het hier onmisbare persoonlijke voornaamwoord terug, maar tevens een zegswijs, die velen thans, op 't eerste gezicht, nog wel min verstaanbaar luiden zal, doch die zich in de voorafgaande boerde „van den tanden" volkomen opgehelderd vindt, zoodat het ons bevreemden moet er den geleerden uitgever niet op te hebben zien wijzen. Een monnik en bagijn zijn daar in 't minnespel bezig, en worden daarbij door een ruiter betrapt; de monnik echter roept hem toe, dat hij zich daarom niet behoeft op te houden: „Rijd" zegt hij,

> **rijt wech te hant;**
> **Ic trecke haer ute maer enen *tant*.**

't Is kennelijk een zinspeling op 't zelfde bedrijf, die ook in dat *tande stelen* der volgende boerde gevonden wordt, en waaromtrent alle verdere verklaring overbodig zou zijn.

III.

In de derde boerde (blz. 17 ald) lezen wij:

> **Elc scoet andren in sijn haer,**
> **Mallic ginc andren gheven daer**
> **Metten vuusten wel *ghedicke*;**

welk laatste woord dan in 't *glossarium* door *dicht op elkander* verklaard wordt, en daarbij op dat van den *Lekenspieghel* verwezen. Alles wel, wat den zin betreft; maar het woord zelf moet in *ghedichte* veranderd worden, gelijk door 't rijmwoord in den volgenden regel (*ansichte*) duidelijk genoeg aangegeven wordt.

In de daarop volgende versregels is eene kleine verwarring ontstaan, en dienen er v. 189 en v. 192 van plaats te verwisselen, zoodat men 't geheel in deze volgorde leest:

Van bloede sepen haer parueren
Hem tweën in soe corter uren;
Men sach noit soe wel tornieren
Sonder wapene ende sonder corieren,
Want si waren beide al naect.

Gelijk ze thans gelezen worden, is aan v. 189 en 190 geen redelijke zin te hechten; en helpt het rijm dan ten overvloede ook de juiste volgorde aanwijzen.

IV.

In het welbekende verhaal van „Barlaäm en Josafat", door De Vries en Verwijs als fragment der tweede Partie van den *Spieghel Historiael* uitgegeven, zegt de jonge prins tot zijn Mentor (v. 52 en vv.):

Du heves mi den wech, die geet
Ten leven, gewijst ende uitgheleet
Te voeghen van deemsterheden groet
Ende van der schade van der doet.

Te recht zag De Vries in, dat beide cursief gedrukte woorden geen zin konden geven, en meende hij er daarom *Die voete* voor in de plaats te moeten stellen. Hij beriep zich daarbij op een *pedes meos extraxisti*, dat wel niet in den grondtext van Vincentius voorkomt, maar „in de vertaling van Bill" gevonden wordt, en dus, naar zijne meening, ook wel „in sommige handschriften van Vincentius" gelezen zal worden. Daargelaten echter deze willekeurige veronderstelling, blijft die verandering van *voete* in *voeghen* altijd minder verklaarbaar, dan wanneer wij dit laatste eenvoudig in *weghen* verbeteren en de verzen aldus lezen:

Du heves mi den wech, die geet
Ten leven, gewijst, ende uitgheleet
Die weghen van deemsterheden groet, enz.

Het eerste *weg* verklaart daarbij voldoende ook die volgende *wegen*, al worden ze bij Vincentius niet uitdrukkelijk vermeld; terwijl de verwisseling van *vo*, of liever *vu*, met *w* maar al te gemakkelijk kon plaats grijpen, en dan ook meermalen voorkomt.

V.

In de fragmenten van den *Reinout*, door Hoffmann in zijn *Horae Belgicae* V. uitgegeven, wordt (bladz. 94 en vv.) herhaaldelijk van *mesters* gewag gemaakt, en dit dan in de aanteekeningen met *meesters*, *meister* verklaard. Van waar echter dan die gesloten *e*? Daar er buitendien van kerkbouw sprake is, kan er wel geen twijfel aan zijn, of men zal er overal *metser* moeten lezen, gelijk dit nog te duidelijker uit het saamgestelde *metserman* in v. 1700 blijkt:

Renout gherede sine vaert
Ende maecten te Colne waert;
Ende alsi bi der stat quam,
Vraghedi om den *metserman* [1])
Die die kerke maken dede.

De *metserman* of *metser* (thans *metselaar*) is namelijk de bouwmeester, onder wien zijn *cnapen*, *gesellen*, en mindere arbeiders (of *piners*) staan. Alleen mindere bekendheid met den naam bij den afschrijver deed er dezen, met verplaatsing der *t* en *s*, het door den zin schijnbaar gewettigde, maar door de taal gewraakte *mester*, voor *meester*, boven verkiezen. [2])

---

[1]) Bij Hoffmann *mesterman*, 't welk hij dan in de aant. door ons *meesterknecht* verklaart!!

[2]) In de aanteekening op v. 1668 derzelfde fragmenten geeft Hoffmann van de verbeterde lezing *schier cleder* (voor *schuere leder*) de verklaring *scheur kleder*; had hij zich de middennederlandsche beteekenis van *schier* herinnerd, dan zou hij zich waarschijnlijk liever aan Mones *juiste* vertaling met *grijze* gehouden hebben.

EEN BEZWAAR OP SINTE-THOMASDAG.

DOOR

EELCO VERWIJS.

Juist bezig zijnde met het bewerken van het Glossarium op de Gedichten van Willem van Hildegaersberch, en daarmede tot de laatste woorden der *S.* gevorderd, werd ik aangenaam verrast door de Textkritiek van Dr. Van Vloten. Eene der tekstverbeteringen (II), in de Boerde van den Monick aangebracht, gold het werk van 's Graven spreker, en was mij dus dubbel welkom, daar èn in het Glossarium, èn in de Nalezingen en Verbeteringen van de „even dringend noodzakelijke" als „ontegenzeggelijk juiste" verbetering een dankbaar gebruik kon worden gemaakt. De tekst van onzen dichter is toch op vele plaatsen niet zóó zuiver en verstaanbaar, dat hij geen behoefte gevoelt aan de behandeling van een ervaren medicijnmeester.

Of bij de behandeling van den kranke door Zijn Hooggeleerde hier wel „ontegenzeggelijk juiste" middelen zijn aangewend, zijn wij zoo vrij te betwijfelen. Eene aandachtige beschouwing der bewuste plaats is daartoe noodig.

Een onervaren maagdeken, die gaarne den weg ten hemel wilde weten, bezocht dikwijls een monnik [1]).

---

[1]) *Ged. v. Willem van Hildegaerdsb.* 179, vs. 52 vlgg.

Dus plach si menichwerf te gaen
Totten broeder mit ghenende,
Wanneer si hoer selven schuldich kende;
Si sprac hoer biechte mit begheren,
Entie broeder plachse te absolveren.
Also langhe ghincse ende keerde,
Dat *stonde* stelen leerde, [1])
Entie broeder diende hoir mit half sesse,
Ende si verstont van sijnre lesse
Tpater noster entie crede.

Volgens het oordeel van Zijn Hooggeleerde zal „niemand eenigen zin vinden" in vs. 7, en wil hij „'t onzinnige *stonde*, waaruit alleen alle onduidelijkheid voortspruit," verbeteren in *si tande*. Wij lezen dan:

Dat *si tande* stelen leerde.

„Op 't eerste gezicht" moge die zegswijs „nog wel velen min verstaanbaar luiden," doch de Hoogleeraar vindt hare verklaring volkomen in eene andere boerde "*Van den tanden.*" Een monnik dresseert daar een begijntje „ten soeten spele", hij maakt gebruik van

Ene alte grote medicine,
Daer men af sprect in menech lant;
Want hi *toech* haer *ute enen tant.*

Een ruiter betrapt ze; de monnik verzoekt hem zijns weegs te gaan:

Rijt wech te hant;
Ic trecke haer ute maer enen tant.

De Hoogleeraar vindt hierin „een zinspeling op 't zelfde bedrijf, die ook in dat *tande stelen* gevonden wordt", en acht „alle verdere verklaring overbodig."

't Ligt zeker aan mij, dat mijn „struikelende voet", die zich niet boven den beganen grond durft te verheffen, de adelaarsvlucht van Zijn Hooggeleerde niet volgen kan; maar voor mij althans ware eene nadere verklaring niet geheel overbodig geweest.

Het beeld van den tandentrekkenden monnik, die, om in tandmeesters termen voort te gaan, bij de schoone den „sleutel" aanlegt, is mij duidelijk. Het begijntje, de patient, is dus zij, welke een tand *wordt* uitgetrokken.

[1]) In het Bruss. Hs.: *Soe* dat stonde stelen leerde.

Is het des Hoogleeraars bedoeling, dat de uitdrukking *tande stelen* het passief is van *tande trecken*, dat iemand, wiens tanden getrokken worden, tanden *steelt*, en het geëmendeerde vers

Dat *si tande stelen* leerde,

moet verklaard worden door: dat zij leerde *tanden getrokken te worden*[1]), d. i. de operatie te ondergaan van het tandentrekken?

Op het gezag van Zijn Hooggeleerde zou ik gaarne deze verklaring aannemen; doch — 't hooge woord moet er uit — die uitdrukking komt mij wel ietwat vreemd voor. Hoezeer de Hoogleeraar alle verklaring overbodig voorkomt, erken ik gaarne dat ik met mijne geringe zelfstandigheid een gids noodig heb, en hoop en vertrouw dat Zijn Hooggeleerde de voor mij ten minste zoo noodige verklaring niet achterhouden zal. Misschien zijn er ook nog andere zwakke broeders in den lande, welke eene opheldering even welkom zijn zal.

't Is wellicht vermetel, zoo ik mij waag aan de verklaring van een versregel, waarin „wel niemand eenigen zin zal vinden", en tegen het gezag van Zijn Hooggeleerde durf beweren, dat de verandering evenmin „dringend noodzakelijk als ontegenzeggelijk juist" is. Zie hier, hoe ik mij de plaats telkens verklaard heb. De uitdrukking *ene mit half sesse dienen* is eene dier zoo menigvuldige uitdrukkingen, waaraan ons erotisch woordenboek zoo rijk is. Wat den oorsprong betreft is zij mij niet recht duidelijk, maar de zin behoeft zeker geene verklaring. *Met half zes dienen* staat wat den zin aangaat gelijk met *een tand uittrekken*. Eéne uitdrukking is daarvoor voldoende: deze had zoowel de dichter van de Boerde *Van den tanden* als meester Willem breeder kunnen uitwerken; doch het bezigen van twee geheel verschillende figuurlijke zegswijzen voor dezelfde zaak ware, mijns inziens althans, geene verbetering geweest: gepaste soberheid is boven het dooreenwarren van verschillende beelden te kiezen.

Wat is nu *der langen Rede kurzer Sinn?* Eene eenvoudige vertaling maakt de bedoeling des dichters duidelijk: ten minste in mijne oogen:

---

[1]) De lezer vergeve mij ter wille der vernuftige „textverbetering" het barbaarsche taaltje.

„Zoolang bezocht zij den broeder, dat de *gelegenheid* stelen leerde, en de broeder haar in de geheimen van der minnen spel inwijdde.“

Gaarne wil ik die misschien al te eenvoudige verklaring voor hooger licht inruilen, doch voor 't oogenblik komt zij mij voor wel „eenigen zin“ te hebben, en zit mij „'t onzinnige *stonde*“ niet in den weg.

Ik heb zelfs getracht mij van dien versregel nader uitsluitsel te geven. De variant van 't Bruss. Hs. heeft voor het vers de misschien betere lezing:

Soe dat stonde stelen leerde.

Moet men hier niet het lidwoord *die* invoegen? was mijne eerste gedachte, en aldus lezen:

Dat*tie* stonde stelen leerde?

Neen, was het antwoord, de dichter *citeert* hier, en wel een zeer bekend spreekwoord. Dit luidt aldus: *Stede ende stonde doet den dief stelen*[1]). Daarnaast denk ik mij nog een eigenaardiger en korter vorm van hetzelfde spreekwoord, waarvan ik echter het bestaan niet kan bewijzen, namelijk: *Stede ende stonde leert stelen*, d. i. *Plaats en tijd leeren stelen*, of, zooals wij thans zeggen: *Gelegenheid maakt den dief.* Dit spreekwoord haalt de dichter, althans gedeeltelijk, aan, en van daar dat hij het lidwoord, dat men er anders vóór zou verwachten, weglaat.

De dichter zou thans gezegd hebben: „Zoolang verkeerde zij bij den broeder, dat „Gelegenheid den dief maakte“, en hij haar 't minnespel leerde.“

Ter wille van het gezag van Zijn Hooggeleerde mogen wij de hoop koesteren, dat onze verklaring als geheel ongerijmd zal worden beschouwd; doch, zoo 't niet te onbescheiden is, eindigen wij toch met het bezwaar van een ongeloovigen Thomas, dat het misschien beter ware geweest, zoo Zijn Hooggeleerde indachtig ware geweest aan de les van het Evangelie: „Die gesond zijn en hebben den Medicijnmeester niet van noode, maer die sieck zijn.“

[1]) *Hor. Belg.* 9, 38, n°. 614. Verg. Dr. SURINGAR, *Prov. Comm.* 36, 40, 89, 94. De driedubbele alliteratie verdient opmerking.

Leiden.
Sinte-Thomasdag.

TEKSTCRITIEK,

DOOR

M. DE VRIES.

IV.

Lorreinen, II, 1918. — De koningin HELENA, in het kasteel te Berine streng bewaakt, noodigt hare jonkvrouw uit, dien avond bij haar te komen eten met de schildknapen, aan wier hoede zij was toevertrouwd.

> Woudi entie cnapen mede,
> Die mi hoeden in dese stede,
> Met mi tavont eten comen,
> So worde mi doch ene *hoede* benomen.

Al kwamen de schildknapen bij haar eten, van hunne *hoede* werd zij toch niet ontslagen. Stond er dus *die hoede*, dan ware de zin nog niet in orde. Maar *ene hoede* is volstrekt niets. Blijkbaar is het woord eene verschrijving, door ontijdige herinnering aan het ww. *hoeden*, dat vlak voorafgaat. De bedoeling moet zijn: „dat zou mij den tijd wat korten, dat zou mij een uurtje afnemen van den dag, die mij zoo lang valt." Men leze derhalve:

> Sò worde mi doch ene *stonde* benomen,

waarmede volmaakt strookt wat er volgt:

> Want mi die tijt dunct lanc,
> Dat ic hier ligge ane minen danc.

Ik voeg hier nog eene verbetering bij, die op de volgende bladzijde in vs. 1972 vereischt wordt. HELENA besluit eene poging te wagen om uit het kasteel te ontsnappen.

> Hemelike essi opgestaen,
> Ende es in *ene scone* camere gegaen,
> Daer si vant een scone swaert,
> Dat Otte hadde harde waert,
> Want sijns vader hadde gewesen.

Gelijk den afschrijver zoo even *hoede* uit de pen viel, omdat dit woord pas vooraf was gegaan, zoo schreef hij hier bij vergissing *scone*, omdat dit woord, dat straks volgen moest, hem nu reeds voor den geest speelde. Of de kamer, waarin zij zich begaf, een *schoon* vertrek was of niet, doet hier niets ter zake. Maar in die kamer vond zij 's konings eigen zwaard, het erfstuk van zijn vader. Het moet dus het bijzonder vertrek van den vorst geweest zijn, waarin hij zijne kostbaarheden bewaarde. Reden genoeg om in *scone* eene schrijffout te erkennen, waartoe de gewone verkorting *scō* aanleiding gaf. De echte lezing was:

> Ende es in *sconinx* camere gegaen.

V.

Ferguut, vs. 1183. — De dichter schildert ons het portret der schoone GALIENE. Allereerst beschrijft hij hare oogen en wenkbrauwen. Zij heeft, zoo leest men in het hs.:

> Si heeft grauwe oghen ende clare,
> Brune wintbrauwen, *gheoghet* reine,
> Niet te groet, te maten cleine.

De woorden *gheoghet reine* kunnen niets anders beteekenen dan *zuivere oogen hebbende*. Zij moeten dus op GALIENE slaan. Maar dit laat de constructie niet toe; *si was* zou dan niet mogen ontbreken. Ook is in den eersten regel reeds gezegd, dat de maagd heldere oogen had; *gheoghet reine* zou dus niets zijn dan eene hinderlijke tautologie. Blijkbaar wordt er iets vereischt, dat bij de *wintbrauwen* behoort en die nader omschrijft. De Fransche tekst — dien wij nu eindelijk machtig zijn geworden en voortaan bij alle zwarigheden kunnen vergelijken — geeft hier geen licht. Daar staat alleen (p. 56, vs. 1536):

> Vis ot bien fait, cler et riant,
> Et les sorchius un poi brunès.

Doch het is duidelijk wat de dichter bedoeld heeft. Zullen

wenkbrauwen volmaakt schoon wezen, dan moeten zij onberispelijk zijn in drie opzichten: de kleur, de grootte en den vorm. De kleur en de grootte worden ons beschreven: zij waren bruin van tint, en niet te groot noch te klein. Maar de vorm nu? Moet er niet vermeld worden, dat zij schoon gewelfd waren, een zuiveren *boog* vormden? En dat staat er werkelijk, wanneer men eenvoudig verbetert:

Brune wintbrauwen, *gheboghet* reine.

De afschrijver las denkelijk *ghehoghet*, in plaats van *gheboghet*, en meende het op zijn manier te verbeteren, door die *h* weg te laten en *gheoghet* te schrijven, dat hier, naar hem dacht, best te pas kwam, omdat er juist van oogen gesproken werd. Dat hij zoodoende met de eischen van woordschikking en gezonden zin een loopje nam, dat merkte hij niet. Op andere plaatsen heeft hij het nog wel erger gemaakt.

VI.

Ferguut, vs. 1743. — De zwarte ridder komt, dwars door het woud, op FERGUUT aanstormen met een vervaarlijk gedruisch. Al ware al het wild van het bosch in opschudding, het zou zulk een geruisch niet maken. Dit laatste vinden wij aldus uitgedrukt:

Al ware alt wilt jonc ende oud
Van den foreeste in .ı. *zele*,
En mochte gherusschen niet so vele.

Wat bedoelt de dichter met *in .ı. zele*, d. i. *in ere zele*? Hetzij men *zele*, *zale* opvat in de oude beteekenis van *kasteel*, *hof*, of in de jongere — maar toen reeds bekende — van *zaal*, het ruime *hoofdvertrek* van een kasteel, in geen van beide gevallen krijgt men een draaglijken zin. In een ridderlijk hof wordt het gedierte des wouds niet toegelaten. Of mocht men eene open ruimte in een bosch, waar het wild bijeenschoolt, eene *zele* noemen? Zeker niet; evenmin als wij die thans eene *zaal* mogen heeten.

Slaan wij den Franschen tekst op. Daar lezen wij (p. 82, vs. 2262):

Comme se tout li cerf em ruit
De la forest i·asamblaissent,
Jà grinour noise ne menaissent.

Dit geeft licht. De Fransche dichter spreekt niet alleen van al de herten, op ééne plek vergaderd, maar zeer eigenaardig voegt hij er bij *em ruit*, d. i. in den bronsttijd, in den tijd waarin zij het meeste rumoer maken, waarin zij zich luidruchtig vermeien in *„die verwoetheit der ghenoechten"*, als BARTHOLOMEUS het noemt (*Van den eygenscappen der dingen*, bl. 753 *a*).

Het is dus duidelijk, dat achter de woorden *in .ı. zele* eene uitdrukking moet schuilen, die de vertaling van *em ruit* behelsde. Welnu, men verbetere dan *in rivele*, en alles is in orde.

Riveel voor *luidruchtige vroolijkheid*, *feestvreugde*, is bekend, en evenzeer de zegswijze *in rivele sijn*, uitgelaten vroolijk zijn, pret hebben, die men b. v. aantreft in de *Vl. Rijmkr.* vs. 5813 (*blide ende in riveele*) en in den *Dietschen Lucidarius*, vs. 4363, waar gezegd wordt hoe blij de duivelen zijn, als er een mensch naar de hel wordt gezonden:

> Dan *sijn* die duvelen *in groten rivele*,
> Dat hem die ziele es worden te dele.

In het bijzonder werd *riveel* gebezigd — en daaruit blijkt de juistheid van onze verbetering — in toepassing op het *„soete spel der minne"*, vooral waar sprake is van gelieven, die *„met minne vergaderen"*, gelijk het in den *Walewein* heet (vs. 10294 vlg.). Ziehier eenige voorbeelden:

> Van tavernen te tavernen lopen,
> Dansen, reyen *in rivelen*,
> Ende alle ydele spele spelen.
> BOENDALE, *Teesteye*, 3211.

> Si hadden hare hemelijchede
> Ende hare grote *riveel* mede,
> Daer toe spel ende soete jolijt.
> *Walewein*, 7987.

> (die coninc) hevet te hant
> Versien den rudder achemant,
> Waleweine, sittende *met rivele*
> Bi siere dochter der damosele. 8039.

hetgeen elders *„dat amors ende die feeste"* heet (vs. 7981), of *„cussen ende helsen na der minne spele"* (vs. 7999), of *„cussen ende helsen hondert waerf"* (vs. 8055) enz. Maar karakteristiek voor onze plaats uit den *Ferguut* zijn vooral de woorden, waar-

mede LIPPIJN's wijf, in de klucht van dien naam, op het tooneel treedt (vs. 2):

> Ic wil gaen driven mijn *riveel*
> Met minen soeten lieve int gras.

In den bronsttijd, als de herten *em ruit* zijn, dan „*driven si haer riveel*", dan zijn zij „*in rivele*".

Ik neem deze gelegenheid waar, om terug te komen op den oorsprong van *riveel*, ofr. *revel*, eng. *revel*, *revelry*, die mij nog onbekend was toen ik het woord in 't gloss. op den *Lekensp.* behandelde. Sedert dien tijd is de zaak door Duitsche en Fransche etymologen veel besproken, en thans, naar 't mij voorkomt, tot klaarheid gebracht. DIEZ (2, 400) en BURGUY (3, 323) zien in *revel* eene afleiding van 't ww. *reveler*, lat. *rebellare*, muiten, oproer maken, vechten: de eigenlijke beteekenis zou dan zijn *oproer*, *opschudding*, *rumoer*, vanwaar bij uitbreiding *uitgelatenheid*, *luidruchtige vroolijkheid*, eindelijk *vreugde* in 't algemeen. Ongetwijfeld was het ww. *reveler* voor *rebellare* bekend; ook het prov. kende *revellar* (RAYNOUARD 2, 208), het mlat. *revellare* (DU CANGE 5, 753); bij MAERLANT, *Sp.* IV², 10, 59, vindt men *reveleren*, en *riveleren* bij VELTHEM V, 26, 33; 37, 51 en 75. Doch de overgang der beteekenis van *muiterij* tot *vreugde* is tamelijk forsch, en de verklaring is te meer aan twijfel onderhevig, daar in het ofr. *revel* die opvatting van *joie*, *plaisir*, reeds zeer oud schijnt te zijn. Aannemelijker acht ik daarom de uitlegging van SCHELER, *Dict. d'étym. franç.* 291, die *reveler* (*rebellare*) en *reveler* (*riveel driven*) als twee verschillende woorden, en het laatste, met het subst. *revel*, als eene afleiding van fr. *rêve* beschouwt. Men bedenke, dat *rêver* oorspronkelijk beteekende *courir çà et là*, *faire le vagabond*, vanwaar het oude *rêveur de nuit*, dat met *coureur de nuit* gelijkstond. Eerst later werd *rêver* op de omdolingen van een verbijsterden geest toegepast, vanwaar eng. *rave*, ons *revelen*; ten laatste werd het van *droomen* gezegd. *Rêve* nu is ontsproten uit lat. *rabia* (DU CANGE 5, 572), een bijvorm van *rabies*, die regelmatig tot *raiva*, *rêve* werd. Het is eene dialectische verscheidenheid van *rage*, dat insgelijks uit *rabia* ontstond, evenals *cavea* in 't oud Fransch zoowel *caive* als *cage* opleverde. *Rêve* beteekent dus in

den grond het woest en dartel heen en weder loopen, inzonderheid van feestvierende nachtbrakers, ongeveer hetzelfde wat wij *dolle pret* noemen. *Revel, reveler*, als afgeleide vormen, brengen dan vanzelf de beteekenis mede, die wij in ons *riveel*, *riveel driven* aantreffen. Verg. ook DIEZ op *Rêve* (2, 400), en MÜLLER, *Etym. Wtb. d. Eng. Spr.* 2, 257. Het bezwaar, door BRACHET geopperd (*Dict. des doublets de la langue franç.*, p. 36), en ontleend aan de *s* in het oude *resve* voor *rêve*, was reeds door SCHELER opgelost.

VII.

Limborch, IV, 1140. — Verkeerde lezingen sleepen veelal verkeerde interpunctie na zich, waardoor de zin dubbel in de war raakt. Een voorbeeld daarvan levert ons deze plaats, die in de uitgave thans onverstaanbaar luidt, maar waaraan het niet moeilijk zal vallen door eene kleine kunstbewerking hare oorspronkelijke kracht te hergeven.

ECHITES heeft den reus MORANT verslagen. Maar straks daarop komt, als een „duvel uter hellen", een ridder op hem aangereden, die hem toeroept:

Vilein! bi Gode onsen here,
Het moet hier an u leven gaen!
Wat hebdi minen broeder gedaen,
Die here es van desen woude?
Segt of ic u wederhoude
Ridic u dore therte dit spere.

„*Zeg of ik u wederhoud*": het zou een scherpzinnig uitlegger zijn, die wist te ontcijferen wat zoo iets, in dit verband, zou moeten beteekenen. Maar niet veel scherpzinnigheid is er toe noodig om te zien, dat men *ic* in *iet* moet veranderen, en met de onmisbare leesteekens aldus de hand van den dichter herstellen:

Segt! of *iet* u wederhoude,
Ridic u dore therte dit spere.

„Wat hebt gij mijnen broeder gedaan? Zeg! Indien iets u weerhoudt (*het mij te zeggen*), dan doorsteek ik u met deze speer." Ziedaar gezonde taal in den mond van een ridder, die op het noodgeschreeuw van zijnen broeder komt aansnellen.

De roman van *Limborch* is vol van bedorven plaatsen en allerlei zwarigheden. Zoo straks zullen wij er nog een paar fouten in verbeteren (bl. 162, aant., en 163), en later hoop ik er meermalen op terug te komen. Daar valt mij nu b. v. in 't oog, in de buurt der zoo even behandelde plaats, vs. 1036, dat allen zin mist, en dat ik nog even te recht wil brengen. De reus, door ECHITES met een slag op 't hoofd begroet, bijt hem verachtelijk toe:

> Wicht! wat waenstu?
> Wiltu di noch weren nu?
> Ja ghi, dunct mi, sem mine ere!
> Ghi *beteret* mi soe sere;
> Conen vliegen soe sere biten?

Hetzij men *bέteret* uitspreekt of *betéret*, het blijft al even duister. Maar de reus bedoelde:

> Ghi *beseret* mi soe sere.

„Gij *bezeert* mij, gij doet mij pijn. Hoe? kan een vlieg zoo bijten?" Maar ECHITES blijft hem het antwoord niet schuldig. Hij hakt den reus een oor af, en voert hem te gemoet (vs. 1072):

> dede u iet wee,
> Her ridder, segt, dier vliegenbete?

Men ziet, dat *dede wee* op *beseret* terugslaat en dus die lezing bevestigt. Twijfelt men wellicht of ons *bezeeren* toen reeds bekend was, men kan er voorbeelden van vinden in SERRURE's *Vad. Mus.* I, 59, vs. 71; IV, 74, vs. 392; 77, vs. 490; 78, vs. 525; HILDEGAERTSBERCH, fol. 124 *c*, enz.

VIII.

HEELU, vs. 5485. — De dichter roemt den „hoghen moet" en den „coenen aert" van die van Limburg. Nooit hadden hunne voorzaten de vlucht genomen; daar waren zij zoo fier op, dat ook zij van geen wijken wisten:

> Want om enghene pine
> En sach mense nie *toge tien*,
> Ghelijc oft si wonden vlien.

De aanteekening van WILLEMS op deze onverstaanbare woorden is een bedroevend staaltje van de manier der oude — thans ge-

lukkig verouderde — school. „*Toge tien, het oog te dien,* het gezicht *zoo* houden gelyk of zy, enz. Want ik denk niet dat men er *het oog trekken* door te verstaen hebbe. Misschien ook is *toge tien* niet anders dan *toogen*, aantoonen".

Eene enkele onnoozele *l*, die in de pen bleef, lokte al die gissingen uit. Herstel ze op hare plaats, en het geheele drietal verklaringen is opgeruimd, onze oude taal van dergelijke gedrochtelijke zegswijzen gezuiverd. Een ruiter, die vluchten wil, begint met den *teugel* aan te trekken, om zijn paard te doen omwenden. Maar niet zoo die van Limburg. In geen gevaar ter wereld

En sach mense nie *togel tien*,
Ghelijc oft si wouden vlien.

IX.

HILDEGAERTSBERCH, *Van den ouden ende van den jonghen*, vs. 206 (bij BLOMMAERT, *Theoph.*, 2de uitg., bl. 81). — In eene lofspraak op den ouderdom zegt de dichter: „Niemand wil zijn leven verliezen, zoolang hij nog jong is", en laat er op volgen

Waer sal hi dan yet lange *ontkueren*?
Wil hem God sijn leven sparen,
Hi crijcht een groet getal van jaren.

Het Haagsche hs. heeft *ontcuren*, dat op hetzelfde uitkomt. Doch ondanks de overeenstemming der beide hss. meen ik de lezing voor bedorven te moeten houden. *Ontkueren* wordt door den heer BLOMMAERT in het gloss. door *ontkomen* verklaard. Het is niet in te zien, hoe *ontkueren* dit zou kunnen beteekenen, en welken zin *ontkomen* hier opleveren zou, dat zich in elk geval niet met het adv. *lange* laat vereenigen. Gerust durf ik *ontkueren* of *ontcuren*, dat nergens elders voorkomt en in zijne samenstellende deelen geen verstaanbaar begrip vertoont, naar de Taalzuivering verwijzen. Eene vraag met *waer*, als bijwoord van plaats genomen, komt hier niet te pas. Blijkbaar moet *waer* hier een vragend voornaamwoord vervangen, en dus gevolgd worden door een voorzetsel, als bijwoord gebezigd. In *ont* kan geen ander voorzetsel schuilen dan *om*. En ziet, wanneer wij dat herstellen, is alles in orde:

Waer sal hi dan yet lange *om curen*?

De zin is: „waar zal hij dan lang om *bezorgd zijn*? waar zal hij *zich* lang mede *kwellen*? Spaart hem God het leven, dan klimmen zijne jaren en bereikt hij den ouderdom: dat is zoo 's menschen bestemming".

Curen in deze beteekenis van *bezorgd zijn, zich kwellen* (*met iets*), was eene gangbare uitdrukking. Ziehier terstond een voorbeeld, dat voor onze plaats dubbel te stade komt, omdat wij er *curen* weder in 't gezelschap van (*on*)*lange* aantreffen. MEDEA — zoo lezen wij in een fragment uit den *Troyaenschen oorlog* — door hevigen hartstocht geslingerd, begeeft zich te bed. Maar, zegt de dichter:

> Maer dies leggic minen wedde,
> Dat soe daer onlange sal *curen*.
> Soene mochte nemmee geduren;
> Van den bedde spranc soe saen.
> *Oud-Vlaemsche Ged.*, II, 78, 308.

„Zij wierp zich op haar bed. Maar ik wil er wel om wedden, dat zij daar niet lang *zich* zal liggen te *kwellen*. Zij kon het niet uithouden, en sprong weder van hare legerstede op."

Ik heb reeds vroeger, in het gloss. op den *Lekensp.*, over *coeren* gehandeld, dat niets anders dan eene verschillende spelling van *curen* is, en daaraan de beteekenis van *bezorgd zijn*, *zich kwellen*, toegekend. Met opzet breng ik thans de plaats van HILDEGAERTSBERCH ter sprake, om bij deze gelegenheid het een en ander in dat artikel te verbeteren. Ik heb daar eene aanhaling uit den *Limborch* gegeven, die de hand der critiek behoeft, en ten onrechte *coeren* etymologisch gelijkgesteld met *coren* in den zin van *beproeven, verzoeken*. Ook in andere glossaria vindt men die beide woorden, en wat er mede samenhangt, niet behoorlijk uiteengehouden. Het kan dus niet ondienstig zijn, de zaak hier in het ware licht te stellen.

De oude taal bezat twee werkwoorden, in oorsprong en beteekenis wel te onderscheiden, maar die beide verschillende spellingen toelieten en daardoor in uiterlijken vorm aan elkander gelijk werden: *coren* en *curen*, beide op vier wijzen geschreven: *coren*, *coeren*, *curen* en *cueren*.

Coren, ohd. *chorôn*, mhd. *korn*, ons *keuren*, is eene afleiding

van het subst. *core*, *cuere*, *cure*, thans *keur*, dat op zijne beurt van *kiezen*, goth. *kiusan*, gevormd is. De oorspronkelijke zin van *kiezen* was *proeven*, *onderzoeken*, waaraan zich het begrip van *uitkiezen* natuurlijk aansluit. Het afgeleide *coren* beteekende 1° *proeven*, *onderzoeken*, *keuren* (*Wap. Mart.* 1, 248, enz.); 2° *kiezen*, *verkiezen* (*Hor. Belg.* VI, 1, vs. 20 en 21); 3° *proeven*, *smaken*, *ondervinden*, als b. v. *pinen coren* of *cueren* (*Rinclus*, 420, *St. Amand*, I, 3904), *die doot coren* (*Wal.* 293, MAERLANT, *Sp.* I[8], 28, 12; verg. goth. *kausjan dauthau*); 4° *beproeven*, *verzoeken*, *in verzoeking brengen*, de meest gewone opvatting; 5° eene *keur* of *verordening maken*, *vaststellen*, *bepalen*, vooral in de rechtstaal gewoon. In de 3de en 4de beteekenis gold ook het afgeleide *becoren*; de hedendaagsche opvatting van *bekoren* is de overdrachtelijke toepassing van n°. 4.

Curen daarentegen, dat ons meer bepaald hier bezighoudt, was een woord van vreemden oorsprong, het lat. *curare*. Onze ouden gingen bij 't overnemen van Latijnsche woorden met zuiverder taalgevoel te werk dan wij. Spreken wij van *publiceeren*, *vindiceeren* enz., alsof het afleidingen uit het Fransch waren, oudtijds maakte men het Latijnsche woord terstond tot een echt Nederlandsch, zonder vreemden uitgang. Uit *causari*, *constare*, *copulare*, *formare*, *lavare*, *praedicare*, ontstonden *koozen*, *kosten*, *koppelen*, *vormen*, *laven*, *prediken*; aan *firmare*, *planare*, (*re*)-*cuperare*, beantwoordden mnl. *vermen*, *planen*, (*ver*)*coeveren*. Evenzoo aan *curare*, niet — gelijk thans — *cureeren*, maar *curen*, *cueren*. Daar echter de lange *u* oudtijds als *oe* klonk, kwam nevens *curen* de bijvorm *coeren* te staan, die weder met *coren* afwisselde.

Ook het subst. *cura* werd in onze taal overgenomen, zoowel in de beteekenis van *zorg*, *verzorging*, als in die van *genezing*. In de eerste opvatting vindt men mnl. *cure* bij MAERLANT, *Sp.* IV[2], 75, vs. 48, 59 en 73; IV[3], 28, 66; *Rijmb.* 28223; *St. Franc.* 3205; RUUSBROEC II, 184, enz. In de tweede, waarin *kuur* nog heden in gebruik is, in *Lekensp.* I, 32, 18, *Mannen ende Vrouwen Heimel.* 2322, enz.[1])

---

[1]) In 't voorbijgaan merk ik hier op, dat men in *Limborch*, XI, 205, *cure* aantreft in een verband, waar het zich noch uit lat. *cura*, noch als *core* (keur), laat verklaren. Er wordt (in figuurlijke toepassing) gesproken van den *slag* van een

Het werkwoord *curen* gold evenzeer in de beide toepassingen. In den zin van *genezen* leest men het in *Lekensp.* III, 7, 21; *Sacr. v. Amst.* 360; *Mannen ende Vrouwen Heimel.* 2326. De beteekenis van *zorgen* wijzigde zich tot die van *bezorgd zijn, zich met iets kwellen, over iets tobben,* die wij zoo even in den *Troyaenschen oorlog* aantroffen, en waarvan wij door onze verbetering in de woorden van HILDEGAERTSBERCH een tweede voorbeeld herstelden.

Duidelijk vooral blijkt die beteekenis uit de variant op *Lekensp.* III, 26, 52, waar hs. I heeft:

> Maer *coeren*, arbeit ende leet
> Heeft daer tvolc, spade ende vroe,

terwijl men in het tekst-hs. leest: „*arbeit, z o r g h e ende leet.*" Het ww. *coeren*, als znw. genomen, wordt dus met *zorghe* gelijkgesteld.

En nu de twee plaatsen uit den *Limborch*, die ik in 't gloss. op den *Lekensp.* aanhaalde. De eerste heeft eenige correctie noodig. VENUS beklaagt zich over de drie Schikgodinnen, wier bedrijf voor haar zoo noodlottig is. Ach! zucht zij (III, 1273):

> O wi! wat maken die!
> Si pinen ende *corens* alle drie.

De eerste regel zegt niet veel, en de *s* achter *coren* laat geene verklaring toe, want er is niets genoemd waarover de Schikgodinnen bezorgd konden zijn. Ook werden niet deze met zorg gekweld, maar VENUS zelve, die zooveel van hare nichten te lijden had. Straks, van ATROPOS sprekende, klaagt zij (vs. 1307):

> Dese doet *mi* de meeste pine.

Dus had zij vroeger natuurlijk gezegd:

> O wi! wat maken die
> *Mi* pinen ende corens alle drie!

„Wat maken die drie mij een moeite en *zorg!*" *Pinen* en *corens* zijn beide genitieven, afhangende van *wat*. Op 't eerste

---

zwaard, die in het hart *ene cure* gemaakt had, in tegenstelling van een *steek* van het wapen, die door en door drong. De uitgever vermoedt, dat het eene *lichte wond* zal beteekenen: eene verklaring, die van elders door niets gestaafd kan worden. Het zal wel raadzaam zijn, *cure* hier in *scure* te verbeteren; want blijkbaar wordt er eene *scheur* bedoeld. De variant *eyne schüre* wijst dit duidelijk aan. Verg., onder meer, *Wal.* 759 en MAERLANT, *Sp.* IV[2], 33, 24.

gezicht zou men bijna geneigd zijn, voor het laatste *torens* te lezen; want *verdriet* zou hier uitnemend passen. Doch nu wij *curen*, *coeren*, als subst. gebezigd, voor *zorg* of *kwelling* kennen, onthouden wij ons van eene verandering, die geene verbetering zijn zou.

De tweede plaats uit den *Limborch* luidt aldus (IV, 1275):

(Ic) seggu van Echites voert,
Dien de minne sere *cort*.

Een oogenblik zou men hier aan *coren*, in den zin van *in verzoeking brengen*, kunnen denken. Maar bij nader inzien gaat dit niet op. De min bracht ECHITES niet meer in verzoeking, zij had hem reeds geheel in hare macht, zij *kwelde* hem voortdurend. Ongetwijfeld hebben wij dus hier met hetzelfde *coren* te doen, dat wij in het 3de Boek lazen; alleen met dit onderscheid, dat het hier als bedrijvend ww. wordt opgevat, in den zin van *bezorgd maken*, *kwellen*.

Zoowel de beteekenis van *curen* staat dus vast, als de verscheidenheid van spelling, die het woord toeliet (*curen*, *cueren*, *coëren*, *coren*). Het verband van een en ander zal wel voldoende zijn, om onze tekstcritiek op de woorden van HILDEGAERTSBERCH te staven.

AREND.

Aan de op pag. 116 vermelde vormen op *n* met epithetische *d* kan worden toegevoegd *arend* (reeds bij Kil.), Mnl. *aren* (Wal. 3560, 10320; L S. Gloss.) of *aern* (Wal. 7808, MLp. II, 836), dat. *aerne* (Wal. 3584), As. *earn*, gen. *earnes* (Ettm. 31), On. *örn*, gen. *arnar* (als van een grondvorm op *-u*, gelijk *mögr*, gen. *magar*, Got. *magu-*), Mhd. *arn*, gen. *arnes* (Ben. I, 49, 7).

P. J. C.

IS OOM KOOL EEN GELDERSCHE BASTAARD?

DOOR

W. BISSCHOP.

Op bl. 48 vlg. van dit Tijdschrift tracht prof. De Vries aan te toonen dat *Oom Kool* eene verbastering is van *om koud*, gelijk deze uitdrukking het op hare beurt is van het Deensche *omkuld*.

Het zij mij geoorloofd eene kleine bedenking tegen het eerste gedeelte van die uitspraak in het midden te brengen. Ik onderwerp haar met volle gerustheid aan het oordeel van mijnen hooggeachten vriend zelven.

Prof. de Vries zegt t. a. p. „Wanneer iemand op straat onverhoeds struikelt en valt, dan hoort men wel eens spottend „aanmerken: *daar ligt Oom Kool.*" en een weinig verder „Nevens „deze oorspronkelijke opvatting wordt *Oom Kool* ook overdrach„telijk toegepast. Wie valt en op den grond te recht komt, zoo„dat hij niet kan opstaan of voortgaan, maakt een mal figuur, „zit in deerlijke verlegenheid. Vandaar, dat *Oom Kool* ook als „zinnebeeld geldt van iemand die verlegen of beteuterd is, die „niet weet wat hij doen of zeggen zal."

Mijns inziens is de eerste toepassing d. i. op iemand die valt, van veel later dagteekening dan de tweede.

De oudste Schrijver bij wien ik *Oom Kool* ontmoet heb, is Brederode. In de *Griane* vindt men (bl. 60 v.) een gesprek tusschen *Bouwen langhlijf* en *Sinnelijke Nel.* Eerstgenoemde

klaagt op de volgende wijze over de lastige zindelijkheid zijner vrouw:

Men wijf het sucke vervaerlijcke hempjes, jy soutse deur een ringetje trecken,
Mit ien kleurde paerse spriet, die wy ast pase-pronck is, decken.
Ja wy hebben so reynen huysraetje, trots ymet in de buurt.
In as me wijf heur vaten, en heur tinne-werck schuurt,
Je gruwt dat gyt siet, so besuckt tentigh en klaer isse,
Dat de pispot niet gheloocht en was, sy en souw niet kunnen pissen.
Miestendeel leyt sy en schuyrt, en wrijft, en wast, en plast, en boent,
O 't macher schier niet beuren, dat sy men een reys soent.

waarop Nel antwoordt:

Maer daerom raeckt mijn oom-kool oock altemets op rollen,
En treckt altemets op met lichte koyen, of mit snollen,
Tot dat sy hum kumt halen, en dat sy de witten uytwrijft,
Wat vraeght hyer na, of sy wat onbenierlijck kijft.

Hier is, men ziet het, geene sprake van vallen of struikelen in den eigenlijken zin. Evenmin bij den bekenden v. d. Venne. In de *Belacchende Werelt* laat hij Tamme Lubbert tot Fijtje Goris zeggen:

Laet ons gaen, mijn goelyck diertje,
Om een lecker Dellifs-biertje
Mom dat prijstme boven al.

Fijtje houdt zich alsof ze er niets van weten wil en antwoordt:

Swygh noom kool, hoe, benje mal?

Ook in de kluchten van later tijd dient *Oom Kool* voornamemelijk ter aanduiding van spot of schimp. Een paar voorbeelden mogen dit bewijzen. In *de malle wedding of gierige Geeraard.* Amst. 1727 voeren Eduard en zijn broer Geeraard het volgende gesprek (bl. 17).

Hoe heet die Haarlemmer, daar gy haar mee wilt trouwen? —
Joachim Jolius..... Ho, ho, ist Jochem Jool,
Die ouwe saggelaar, ik ken hem, die oom kool.

In *de bedroge geldgierige koppelaars* zegt Hille tot Pieter, die zin in Lijsje heeft en door haar vader de deur is uitgezet:

Wat zal ik zeggen, Piet, je bent een droge schol,
't Is veel geschreeuw met jouw, maar egter luttel wol.
Daar staje nou, noom kool! stak ik eens in die kleren,
Je vat het niet, ik zou jouw nog het vreyen leren.

Diezelfde rol speelt Oom Kool ook in de straatdeuntjes. In de

verzameling, getiteld ***het vrolijk zingende melk-meisje*** staat ***een vermakelijke klugt van een die zijn eigen kwalijk behandelt heeft.*** Na het ondergaan eener zware pijniging

> **Hoe stond Oom Kool en keek**
> **Als hij door 't bloeden schier bezweek.**

Eindelijk, in een dergelijken zin is *Oom Kool* ook naar het Noorden van ons vaderland overgewaaid. In de ***Bijdragen tot den Bildtschen Tongval*** door B. L. VAN ALBADA in het ***Archief*** van Dr. DE JAGER medegedeeld (IV 62—67) lees ik: Awaer Oudsje! Daer is nou de heele voddeboel. Krelis struunt alles of, om 't papier weer te krijjen; maer omkool begriipt niet, dat dit jodekum nou oefte voor Gels is enz.

Al deze plaatsen bewijzen, meen ik, voldoende dat de opvatting „een mal figuur maken door vallen", niet de oudste, niet de oorspronkelijke van *Oom Kool* is en dat derhalve de afleiding door prof. De Vries gegeven, door hem in nadere overweging moet worden genomen. Mag ik ten slotte eene gissing wagen, hoe die beteekenis, welke tegenwoordig zeer zeker de algemeen gebruikte is, ontstaan zij, dan zoek ik ze bij J. VAN BREEN ***klucht van de bedroge Jalousy.*** Ik lees daar (bl. 8).

> **Een vrouw die ging haar zin op vreemde vrijers stellen,**
> **De man kreegt in de neus, hij om dees groote schand**
> **Te bannen uit zijn huis, verstak hem in een mand**
> **Die op de bedstee stond. De pol die kwam daar weder.**
> **Oom Kool keek uit de korf, maar viel van boven neder,**
> **Mits hij te topzwaar was, van al 't getaakte goed,**
> **Daar lag hij als Piet snot met neus en beck aan bloed,**
> **Zijn jager die ging deur enz.**

Hoogstwaarschijnlijk ligt aan dit verhaal, waarvan ook in verscheidene straatdeuntjes melding gemaakt wordt, een of ander bekend voorval ten grondslag. In elk geval heeft het stuk van VAN BREEN veel opgang gemaakt en is de uitdrukking ***„Daar ligt Oom Kool"*** voor zoover mij bekend is, eerst na dien tijd in gebruik gekomen.

EEN KORT WOORD OVER DE BEOEFENING DER NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE IN DUITSCHLAND.

Toen de Heer Ferd. von Hellwald dezen zomer ons vaderland en ook de goede stad van Leiden bezocht, deelde hij mijnen waarden medeuitgever van Maerlants *Spieghel* en mij nadere bijzonderheden mede omtrent het te Weenen aan 't licht gekomen Hs. Ik spoorde hem aan de resultaten van zijn onderzoek ook aan ons publiek bekend te maken, en hij beloofde mij aan dat verzoek te zullen voldoen. Kort nadat hij het Duitsche publiek van den belangrijken vondst in de *Augsburgsche Allgemeine Zeitung* van 30 Sept., n°. 273, mededeeling had gedaan, ontving ik het hier opgenomen stuk van zijne hand.

'tZal zeker menigeen verbazen, dat een Zuid-Duitscher, die slechts een paar weken in ons Vaderland vertoefde, als de vrucht zijner veeljarige studie der Nederlandsche taal- en letterkunde ons verrast met een opstel in onze eigene taal geschreven, eene taal die hij bijna uitsluitend uit hare letterkundige voortbrengselen heeft leeren kennen en gebruiken. Slechts enkele uitdrukkingen toch, die te veel den Duitscher verrieden, zijn veranderd, gelijk de schrijver zulks verzocht had.

Met ingenomenheid vestigen wij de aandacht op het verblijdend verschijnsel, dat men bij onze naburen meer en meer onze taal- en letterkunde begint te beoefenen, en daardoor ook het veelal scheeve en onbillijke oordeel van den Duitscher over onze vaderlandsche letteren — wij noemen slechts Scherr's Allgemeine Literaturgeschichte — voorzeker aanmerkelijk zal gewijzigd worden. Wij behoeven maar te wijzen op de vertalingen in de laatste jaren van enkele van Vondels treurspelen — van den Lucifer alleen drie! — verschenen; op die welke van de geschriften van eenige tijdgenooten, vooral van werken over Indië, door eene

talentvolle vrouw worden bezorgd. Terwijl Dr. Jonckbloets Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde eerlang in eene Hoogduitsche vertaling het licht zal zien, houdt zich de begaafde schrijfster, zoo even genoemd en wellicht meer onder haar pseudoniem van Dr. Wilhelm Berg bekend, met eene nederlandsche literatuurgeschiedenis bezig, die door zeer gelukkig geslaagde metrische vertalingen wordt opgeluisterd, terwijl ook de Oostenrijksche geleerde sints jaren zijne krachten wijdt aan de bewerking eener dergelijke Geschiedenis.

Het is mij een groot genoegen met dit korte woord den vreemdeling aan mijne landgenooten voor te stellen, en de hoop uit te drukken dat wij nog vaak nader met hem kennis mogen maken in onzen Bode. [1])

E. V.

EEN NIEUW MAERLANT-HANDSCHRIFT.

DOOR

FERD. VON HELLWALD.

Het is niet voor den eersten keer dat er in Duitschland eene vondst werd gedaan, die voor de geschiedenis der nederl. letterkunde en bepaald voor de kennis der werken van Jacob van Maerlant van belang is. Het zal voldoen aan de fragmenten van den „Spiegel historiael" te herinneren, die door de heeren Schmidt, Mone, Hoffmann von Fallersleben, Diemer, e. a. bekend zijn gemaakt, en waaronder enkele te Keulen, Breslau, Frankfurt, enz., en een zelfs te Graz in Oostenrijk werd ontdekt. Onder al deze stukken is er echter geen, dat ten opzichte van *omvang* en

---

[1]) De lezer verschoone een der „Geboden," aan wien meer bepaaldelijk het stuk van den Heer v. H. werd gericht, dat hij de *epitheta ornantia* aan de uitgevers van den Sp. Hist. toegedeeld, heeft laten staan. Hij vervulde slechts den post van corrector.

inhoud datgene zoude kunnen evenaren, hetwelk ik zoo gelukkig was, eenige maanden geleden, in een handschrift der Keizerl. Bibliotheek te Weenen te ontdekken, waarvan ik straks breedvoeriger zal handelen.

Toen voor omtrent zes jaren de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden hare overschoone uitgave van Maerlant's „Spiegel historiael" door de heeren De Vries en Verwijs deed bezorgen, konden deze twee uitmuntende taalkundigen er zich met reden op beroemen, volstrekt niets te hebben verwaarloosd, wat tot de volledigheid van hunnen arbeid zoude hebben kunnen bijdragen. Met de bewonderenswaardigste nauwgezetheid werd van alle tot op dien tijd bekende fragmenten partij getrokken, om de uitgave tot een zoo verre mogelijk *volledig geheel* te maken. Niettegenstaande bleven er nog maar al te vele en somtijds niet onbeduidende leemten den samenhang verstoren.

Het is algemeen bekend, dat volgens Jacob van Maerlant's aanleg de Spiegel Historiael in vier „Partien" werd afgedeeld, waar Lodewijc van Velthem later nog eene vijfde bij dichtte; elke van deze „Partien" bestond weer uit acht boeken; alleen de tweede had er slechts zeven, t. w. de boeken 9—15 van 't geheele werk. Dat, volgens de nieuwste ophelderingen, Jacob van Maerlant in de bewerking dezer zeven boeken geenszins een zoo groot aandeel had, als men vroeger misschien geloofde, — maar dat wij hier eigenlijk met een aanvuller uit het begin der XIVe eeuw — *Philip Utenbroeke* genoemd — te doen hebben, dit doet niets ter zake; diens dichtwerk moet niettemin als een integreerend deel van Maerlant's Spiegel Historiael worden beschouwd, in wiens geest en zin, naar wiens aanleg en voorbeeld het werd vervaardigd.

Juist die Tweede Partie was het echter, die tot nog toe slechts uit weinige korte fragmenten (1734 verzen) bekend, in haar *geheel* niet zonder redenen als *verloren* werd beschouwd. Dr. De Vries, in zijne inleiding tot de bovengenoemde uitgave, zegt hieromtrent: „van de Tweede Partie.... is er geen spoor te vinden." Welnu, ik ben zoo gelukkig deze wijd gapende leemte voor *niet meer bestaande* te kunnen verklaren. Het Hs., waar ik boven van gewaagde, bevat namelijk, behalve eenige korte ten deele reeds

bekende fragmenten uit het vierde en vijfde, *alle zeven boeken der Tweede Partie.*

Omdat ik in 't begin uitte, dat ik dit manuscript in de Keizerl. Bibliotheek te Weenen berustende gevonden had, mag echter hieruit niet worden opgemaakt, dat het sedert onheuglijken tijd het eigendom der genoemde bibliotheek geweest is; het kwam integendeel eerst vóór weinige maanden — 11 Maart j. l. — met een vrij groot getal andere nederl. handschriften in 't bezit dezer laatste. Tot dien tijd had het in 't Geheim Staats-Archief (te Weenen) gescholen, maar zelfs daar geen zeventig jaren berust. Zoo als mij is medegedeeld door een zeer bevoegden beoordeelaar, den Keizerl. Regeeringsraad Dr. E. Birk, die zich bepaald met de geschiedenis van het Oostenrijksche gezag in België bezig houdt, behoorde die Codex eertijds tot de Bibliotheek der „*Chambre héraldique*" te Brussel, — eene bewering, die eenigszins daardoor gestaafd wordt, dat op den binnenkant van 't bovendeksel zich nog thans een vignet met de wapenschilden van Oostenrijk, Lotharingen en Bourgondië opgeplakt vertoont, waarboven in fransche taal de woorden te lezen zijn: „*Appartient à la Bibliothèque*"; 't andere deel des volzins („de la chambre héraldique"?) stond waarschijnlijk aan den onderkant van 't vignet; maar het blijkt duidelijk dat dit later werd weggesneden. Reeds uit de wapenschilden echter kan men opmaken, dat het Hs. aan eene oostenr. bibliotheek, immers in België, moet hebben toebehoord. Toen in 't jaar 1795 Oostenrijk de nederl. gewesten verloor, werd het met eene groote menigte van kunst- en andere schatten, die ten deele nog heden der oostenr. hoofdstad tot luister strekken, door een zekeren *Bergdaels de Zittaert*, die zich „*conseiller et premier roi d'armes*" noemt, naar Weenen in veiligheid gebracht. Eene commissie, bepaald aangesteld om over deze schatten te beslissen, en van welke baron Limpens de voorzitter was, bleef tot in 't jaar 1801 hare werkzaamheid uitstrekken. Omstreeks dien tijd waarschijnlijk raakte onze Codex in een hoek van het Keizerl. Staats-Archief verscholen, waar hij, naar 't schijnt, later het nummer 676 kreeg. Ziedaar wat ik aangaande de lotgevallen van dit belangrijk manuscript tot nog toe konde opsporen. — Aan wien het echter mag hebben toebehoord, alvorens het eigendom der „chambre

héraldique" te zijn geworden, is moeilijk te bepalen; ik gis dat het weleer in de abdij te Ruremonde berustte.

Wat den *inhoud* der thans ontdekte zeven boeken betreft, was het reeds sedert lang bekend, en in 't bijzonder door Dr. Jonckbloet [1]) vastgesteld, dat zij het tijdperk van keizer Nero tot op Gratiaan moesten behelzen. Meer er over te berichten, dan dat deze bewering door het feit wordt bekrachtigd, verbiedt mij voorshands het te oppervlakkige onderzoek van 't Hs. Zooveel echter is zeker, dat het laatste (7e) boek volstrekt geene historische feiten, maar enkel legenden van heiligen bevat. Of er omtrent den persoon of het leven des dichters al dan niet nieuwe inlichtingen zullen kunnen worden voor den dag gebracht, aarzel ik tot nu toe insgelijks te beslissen.

Wel is waar, het belangrijke Hs. behelst in bijkans 40,000 verzen alle zeven boeken der Tweede Partie; nogtans moet ik er bijvoegen, dat van eene *stipte volledigheid* geen spraak kan zijn. Daargelaten dat er op een enkele plaats de kenmerken van gewelddadig uitgescheurde bladen duidelijk zichtbaar zijn, heeft de kopiïst zich dikwijls vergenoegd met enkel de vier of zes eerste verzen van een hoofdstuk op te schrijven, wijzende voor 't vervolg nu op den „Breviaris", dan weder op 't „Passionael", enz.; somtijds zijn ook één of verschillende kapittels opzettelijk in hun geheel overgeslagen. Enkel het 6e boek vertoont, ondanks zijne aanzienlijke lengte (82 hoofdst.), geene de minste leemte; van 't 7e daarentegen zijn er wel de eerste 49 hoofdstukken volledig voorhanden, maar ontbreken er alle volgende tot aan het eind (hoofdst. 50—66). Na deze twee zoude ik het 2e, 3e en 4e boek als de volledigsten willen aanwijzen, — zeer onvolledig echter is het 1e en het 5e.

Alhoewel het voorloopig onderzoek van 't manuscript, tot nu toe door mij ingesteld, volstrekt niet nauwkeurig mag worden genoemd, voldeed het toch volkomen om er de zekerheid uit te putten, dat bijkans alle fragmenten, door de HH. De Vries en Verwijs aangewezen als tot de Tweede Partie van den „Spiegel Hist." behoorende, inderdaad in de thans ontdekte kopie van dit

---

[1]) *Gesch. d. Mnl. Dichtk.* III. 89—90.

deel — wel is waar in eenigszins verschillende lezing — worden teruggevonden, en dus het betoog der beide uitgevers op de schitterendste wijze wordt gestaafd. Voor den geleerde van beroep zal het in 't bijzonder belangrijk zijn te vernemen, dat zelfs de plaatsbepaling der „historie van Barlaam en Josaphat" (in 't 7e boek), hoewel op zwakke steunpunten gegrondvest, als heel juist en met de waarheid overeenkomstig zich voordeed. Toen ik boven zeide, dat *bijkans* alle door de HH. De Vries en Verwijs uitgegeven fragmenten der Tweede Partie in de tegenwoordige nieuwe Maerlant-kopie teruggevonden worden, zoo meende ik volstrekt niet, dat er toch bij enkele eene dwaling heeft plaats gegrepen, maar dat zelfs de weinige bladzijden, die in de meermalen aangehaalde uitgave de Tweede Partie vormen, eenige stukken bevatten, die in het Weener Maerlant-Hs. *geheel ontbreken*. Ja, er zijn stukjes, die op de merkwaardigste wijze enkele leemten van dit laatste aanvullen, zoodat de gissing mij niet ongerechtvaardigd toeschijnt, of wellicht het een of ander dezer reeds vroeger bekende fragmenten eenmaal deel hebbe uitgemaakt van het onlangs alhier ontdekte manuscript.

Wij raken alsnu tot de beschrijving van 't Hs. zelf, dat thans als N° 2644 van 't „Supplement" in de Keizerl. Bibliotheek bewaard wordt, en in de ware beteekenis van 't woord een „Codex miscellaneus" moet worden genoemd; want alhoewel de Rijmkroniek van Maerlant het grootste gedeelte er van uitmaakt, bevat het nog verschillende insgelijks niet onbelangrijke stukken en fragmenten, waaruit ik mij bepalen moet eene „*Coronike van den pausen*" van *Jan Boendale* (naar alle waarschijnlijkheid uit diens „Lekenspiegel") — een heel onbekend stukje van den Utrechtschen prediker „*Geert de Grote*" (Geeraert Groot) — twee prozafragmenten van „*Claes van Liere*" (Nicolaas van Lyra) — het derde boek van *Maerlant's* „Wapene Martijn", en de verhandeling „*Van den geloeve*" van *Jan Ruusbroek* [1]) aan te halen. Bovenal echter acht ik het voegelijk ons met den ouderdom van onzen Codex bezig te houden: reeds het karakter van het bijna doorloopend van éene

[1]) Deze kopie is omtrent 73 jaren ouder dan die, door den Hoogleeraar DAVID voor zijne uitgave van Ruusbroek's werken (in de *Geschriften der Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen te Gent*) gebruikt.

en dezelfde hand afkomstige schrift wijst op het einde der XIVe eeuw; maar door talrijke aanteekeningen in 't Ms. zelf wordt eene bepaling te dezen opzichte nog veel gemakkelijker. Zoo vinden wij aan 't slot der „vijf punten" van meester Geert Groote de aanmerking: „*Gheindt in dit boec* 1393, *op* 19*den dach van hoymaende*" (bl. 28a), en aan 't einde der verhandeling van Jan Ruusbroek: „*Volscreven in desen boec doemen screef M. ccc. xciij, op den viijtenden dach van aprille, op den goensdach vore palm sondach*" (bl. 224c). Slechts de tekst van den „Spiegel historiael" is eenige jaren *jonger*, gelijk wij uit eene aanteekening, aan 't einde des zevenden boeks (bl. 205d) geplaatst, kunnen opmaken, die aldus luidt: „*Volscreven in dit boec doemen screef M. cccc. ende ij opten seventiensten dach van junius.*"

De Codex is een schoon perkamenten boekdeel in groot 4° formaat, en bevat tweehonderd achtenveertig geheele bladen of vierhonderd zesennegentig bladzijden, elke bladzijde met twee kolommen van ongeveer 48 verzen beschreven. Van blad 249 is er slechts een klein stukje bewaard gebleven, waarop van de ééne kolom 8, en van de andere 7 verzen staan; de vier volgende bladen (250—253) ontbreken geheel en al, en slechts uit enkele smalle maar onbeschreven strooken perkament kan men opmaken, dat zij er eens in hebben gezeten. Welke de inhoud dezer bladen geweest is, valt vrij moeilijk te bepalen; van bl. 250 echter kan men als tamelijk zeker aannemen dat het, behalve de verzen 17—48 van 't XLVIe hoofdstuk, de geheele hoofdstukken XLVII en XLVIII moet hebben bevat; want van bl. 41c, waar juist die kapittels ontbreken, wordt op dit blad (250) gewezen. — Het schrift draagt het rechtstandige karakter zijns tijds, en is in 't algemeen niet zeer moeilijk te lezen; de groote letters aan 't begin van elk stuk en ook hier en daar elders zijn met rooden inkt geschreven; verder is er een rood streepje door de eerste letter van elk vers; de verkortingen, welke in den tekst voorkomen, zijn die welke men gewoonlijk in de schriften van dat tijdvak ontmoet. — Aangaande het uiterlijk voorkomen van 't Ms. valt er slechts op te merken, dat, volgens eene aanteekening op 't schutblad, de band in 't jaar 1867 vernieuwd werd, en thans maar een lederen rug bezit, waarop nog het nummer 676, met inkt geschreven, prijkt.

Vóór elk boek is, benevens eene korte berijmde inhoudsopgave, eene lijst der daarin vervatte hoofdstukken geplaatst. Zie hier een nader verslag van den inhoud van het Ms., voor zooverre dit den „Spiegel historiael" behelst, waarbij ik mij op de nummers in potlood beroep, welke, naar alle waarschijnlijkheid, eerst in de laatste jaren aan de bladen gegeven zijn:

Bl. 7a—b. Hoofdstuk 1 van 't 6e *boek der IVe Partie.*

fragment van 44 verzen.

Verg. MAERLANT'S »*Spiegel Historiael*« (uitgeg. door M. DE VRIES en E. VERWIJS, Leiden. 1863. 4°. 3 deelen[1]), deel III. bl. 404—405.

Bl. 28a—29b. Hoofdstuk 40—42 van 't 2e *boek der IVe Partie.*

Verg. »Sp. Hist.« III. 296—299.

Bl. 29c—d. Hoofdstuk 76 van 't 7e *boek der IVe Partie.*

Opschrift: »Van den vierden paus Innocente ende somege ander dinge.«

geheel *onbekend.*

Bl. 29d—30b. Hoofdstuk 73—74 van 't 6e *boek der IVe Partie.*

Opschriften: 73 »Hoe die Buggeren worden gestoert.« — 74. »Van meester Amelrijcs heresien.«

geheel *onbekend.*

Bl. 30b—31b. Hoofdstuk 50—52 van 't 5e *boek der Ve Partie.*

Opschriften: 50 »Hoe de keyser Heinryc asselgierde enen steen ende hoe die van Florensen uutquamen.« — 51 »Hoe die keyser te Pysen wert cranc.« — 52 »Des keysers feeste die hi hielt, daerna hier int selve capitel sine doot.«

Verg. VELTHEM'S *Sp. Hist.* 360—363.[2])

Bl. 32a—b. Hoofdstuk 11 van 't 1e *boek der IIe Partie.*

Opschrift: »Van xij persecutien der kerken.«

vult de leemte in den navolgenden tekst op bl. 37b aan, waar van dit hoofdstuk slechts de 4 eerste verzen staan.

Bl. 33a—49d. Het 1e *boek der IIe Partie,* bevattende 89 hoofdstukken, waarvan slechts 41 volledig, — beginnende aldus:

In der ierster partien
Mogedi van Claudiusse vinden,

---

[1]) In de navolgende bladzijden wordt steeds deze uitgave bedoeld.

[2]) De drie laatste hoofdstukken van het 5de boek. De titels luiden aldaar: »Hoe die keyser daer asselgierde enen steen, entie van Florense uutquamen«; »Hoe die keyser te Pise wert trac«; en »Des keysers feeste die hi helt daerna met sine doet.«

en eindigende:

Helpe ane God vort te bestane
Dystorie diere volghet ane.

Voor hoofdst. XI wordt op bl. 32[a—b], voor XXII op bl. 122[c], en voor de hoofdst. XXXVII—XLIV, XLVI—XLVIII op bl. 246[c]—250 gewezen, waarvan echter, als boven gezegd is, een gedeelte ontbreekt. Van dit boek zijn in Maerlant's »Spieg. Hist.« afgedrukt: hoofdst. XLII vs. 64—76; XLIII—LII; LIII, vs. 1—17, (ten deele in ons Hs. ontbrekende, t. w. het einde van hoofdst. XLII en de geheele hoofdstukken XLIII- XLIV en XLVI—XLVIII) [deel II. bl. 1—8]; hoofdst. LXIII—LXVI (?, in ons Hs. ontbrekende) [d. II. bl. 9—10]; hoofdst. LXVII, »Van Sinte Symoene enz.« (in ons Hs. ontbrekende [d. II. bl. 11]; hoofdst. LXXXVII. [d. II. bl. 11—15].

Bl. 50. Een wit vel.

Bl. 51[a]—70[c]. Het 2[e] *boek der II[e] Partie*, bevattende 60 hoofdstukken, waarvan 50 volledig, — beginnende aldus:

Recht dunct mi wesen dat die quade
Emmer vallen in die scade,

en eindigende:

Der moeder Gods ic hulpe soeke
Te vane ane den derden boeke.
Den anderen boec es hier uut.

In zijn geheelen omvang tot nu toe *onbekend.*

Bl. 71[a]—88[c]. Het 3[e] *boek der II[e] Partie*, bevattende 45 hoofdstukken, waarvan 39 volledig, — beginnende aldus:

Omme dat Severus hadde gewroken
Partinaxe ende dorste stoken,

en eindigende:

Nu willic mi daer toe bekeren,
Dat ic den vierden wille ane vaen:
Nu moet mi God in staden staen.

In zijn geheelen omvang tot nu toe *onbekend.*

Bl. 89[a]—117[b]. Het 4[e] *boek der II[e] Partie*, bevattende 65 hoofdstukken, waarvan 53 volledig, — beginnende aldus:

Een tempeest sonder gelike groet,
Daer Kerstenheit af hadde grote noet,
Rees in de werelt, *enz.*

en eindigende:

Nu biddic de maget Marien,
Dat si helpe mi verlichten
Te volenddene wel den vichten.

In zijn geheelen omvang tot nu toe *onbekend.*

Bl. 118ª—121ᵇ en 122ᵇ—144ᶜ. Het 5ᵉ *boek der IIᵉ Partie*, bevattende 53 hoofdstukken, waarvan 40 volledig, — beginnende aldus:

Ten keyserike wert verheven
Constantijn, also men bescreven

en eindigende:

Biddic dat ic moet ten besten
Volinden bi hem den sesten.

Bl. 121ᶜ—ᵈ bleef onbeschreven. — Bl. 122ª—ᵇ bevat een prozafragment van »meester Claes van Liere«, en bl. 122ᶜ het XXIIe hoofdst. van 't 1e boek der IIe Partie (»Van der hoecheit der roemscher kerken«), waar op bl. 41ª gewezen wordt. — Op bl. 122ᵈ begint weder de tekst van 't 5e boek. — Aan 't slot staat de niet onbelangrijke aanteekening: »Hier es de vijfste boec van der andere partien ute, die liij capitele heeft, *maer si en staen hier alle niet.*«

Van dit boek zijn in den »*Spieg. Hist.*« afgedrukt hoofdst. XIV, »Van Sinte Magrieten« (in ons Hs. ontbrekende) [deel II. bl. 16—19], en hoofdst. XXIII, vs. 530—633, »Van paus Silvester« [deel II. bl. 19—20].

Bl. 145ª—171ᶜ. Het 6ᵉ *boek der IIᵉ Partie*, bevattende 82 hoofdstukken (alle volledig), beginnende aldus:

Rome gewan nu keysere drie,
Constantijns kinderen waren sie.

en eindigende:

In dietsche dichtict na mijn connen:
God moet mi sijnre hulpen onnen.

In zijn geheelen omvang tot nu toe *onbekend.*

Bl. 179ª—205ᵈ. Het 7ᵉ *boek der IIᵉ Partie*, bevattende 66 hoofdstukken, waarvan slechts 49 volledig, — beginnende aldus:

Also ment mach bescreven vinden
So was wilen in dlant van Ynden,

en eindigende:

Liet hi dit arme broessche leven
Ende heeft Gode de siele gegeven.

Van dit boek zijn in den *Spieg. Hist.* afgedrukt: hoofdst. IX vs. 4—175; X vs. 1—24 [deel II. bl. 21—24]; hoofdst. XIII vs. 80—134; XIV—XV, en XVI vs. 1—2 [deel II. bl. 24—27], en hoofdst. XXVII vs. 16—190; XXVIII vs. 1—20 [deel II. bl. 27—30].

Bl. 244ᶜ—246ᵈ. De „*Ordinandse*" der tweede, derde en vierde

Partie, met het opschrift: „Dit es dordenanchie van der anderre partien van den Spiegele Hystoriale, ende het staet in den achtenden boec van der ierster partien".

Deze vindt men inderdaad in den Amsterdamschen codex achter het laatste (8e) boek der Ie Partie.
Verg. „*Spieg. Hist.*" deel II. bl. 457—461.

Bl. 246c—248d. Hoofdstuk 37—42 van 't 1e *boek der IIe Partie*,

Opschriften: 87 „Van sente Marcialen. — 88 „Van sinen miraculen." — 89 „Van sente Saviniane, Potenciane, ende Altine." — 40 „Van sente Clemente Flaviusse." — 41 „Van sente Fronten van Peregort." — 42 „Hoe dattene God versach in de wildernesse." aanvullende de leemte op bl. 41b; waar die hoofdstukken ontbreken.

Tot nog toe *ongedrukt.*

Bl. 249 a. b. c. d. Fragmenten van 30 verzen in het geheel, uit het 1e *boek der IIe Partie*,

T. w. hoofdst. XLIII vs. 20—27; XLIV vs. 36—42; XLV vs. 31—37; XLVI vs. 9—16.
Verg. „*Spieg. Hist.*" deel II. bl. 2—3.

Ik heb het overbodig geacht maar een enkel woord te zeggen omtrent het belang van den tegenwoordigen vondst, want ik ben er overtuigd van, dat ieder Nederlander, die in de letterkunde zijns vaderlands belang stelt, dien behoorlijk zal weten op prijs te stellen. Laat mij u, geëerde Bestuurder, alleen mijne oprechte vreugde daarover uitdrukken, dat het aan mij was vergund de bemiddelaar eener tijding te worden, zoo zeer belangrijk voor uwe schoone Nederlandsche letterkunde.

Weenen, October 1869.

GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE;

DOOR

J. VAN VLOTEN.

Dr. J. TEN BRINK. *Schets eener Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (1—3). Leeuwarden Suringar 1867—1869.

Geschiedenis der Nederlandsche Letteren; een handboek voor Gymnasiën en burgerscholen, door W. EVERTS, *directeur van de scholen te Rolduc* [1]). Amsterdam C. L. van Langenhuyzen 1868 en v.

Het toeval speelt ons deze beide handleidingen voor de geschiedenis van Neêrlands Letterkunde te gelijker tijd op de schrijftafel. Bij eenheid van bedoeling, geen grooter tegenstelling anders denkbaar. Bij den Haagschen schoolleeraar alles even zwierig en sierlijk, zoo niet opzichtig, als bij den Limburgschen eenvoudig en onopgesmukt, tot kaalwordens toe. De laatste even laag bij den weg, als de eerste hoogvliegend of fladderend boven den vlakken grond. Kon men van de hooge vlucht des hofstedelings iets aan den bescheiden tred des buitenmans, en van dezes nederigen eenvoud iets aan genes min of meer praalzieken ophef meêdeelen, men zou zeker geen kwaad werk doen; en een vergelijkende korte beschouwing zal er wellicht toe strekken kunnen, bij hunne verschillende lezers, die gewenschte middenmaat van letterkundige bespiegeling in 't leven te roepen, die, noch fladderend noch kruipend, met kalmen tred, Nederlands dicht- en proza-beemd van de oudste dagen tot op heden doorschrijdt.

Tot dat heden — om dit in 't voorbijgaan op te merken — brengen ons trouwens deze drie eerste stukjens van Dr. Jan ten Brink nog niet. Zij blijven bij Huygens steken. Everts daarentegen is reeds tot den laatsten tijd gevorderd, en besluit met

---

[1]) Waarom de schrijver dezen onverstaanbaren Franschen bastaardvorm voor den sprekenden Nederlandschen naam eener Nederlandsche plaats (*'s Hertogen-rade*) bezigt, is mij niet duidelijk.

de naamlijst al onzer hedendaagsche schrijvers, grootendeels uit de korte levensberichten van het *Dicht en Ondicht der* 19e *eeuw* getrokken, en eindigend met den daar nog niet vermeldbaren „jeugdigen dichter Schaepman", die, met een aan Van Lenneps laatste levensmaanden ontleende uitdrukking, als een „verrezen Vondel", en met den „penvoerder der Amsterdamsche Courant" als met „Da Costa's gloed maar grooter meesterschap over den vorm bedeeld", reeds bij voorbaat verheerlijkt wordt. Wij hopen van harte, dat de talentvolle katholieke zanger beide Amsterdamsche profeeten in hun voorzegging bewaarheden mag; hij zou het anders zeker ook met minder dan dat nog kunnen stellen.

Even bot-af als, met de vermelding van Schaepman en de opsomming zijner „eerstelingen", de laatste bladzijde van Everts sluit; even plotseling valt ook de eerste als met de deur in 't huis, met de eerste afdeeling eener inleiding, *onze taal* getiteld en aanvangende: „De voornaamste Europeesche talen kunnen tot drie groote stammen teruggebracht worden," enz.; waarop dan een tweede volgt, „onze letterkunde" genoemd, en luidende: „de geschiedenis onzer letteren laat zich gevoegelijk in vier tijdperken verdeelen", enz. Over die indeeling straks; thans de voor niemand zeker bevreemdende opmerking, dat boven dezen eersten al te onvoorbereidenden aanhef zeker de wijd uithalende van Ten Brink de voorkeur verdient. Met eenige aan de leer van den kunstsmaak (of *Aesthetika*) ontleende bladzijden, licht deze zijn lezers in omtrent hetgeen fraaye letteren zijn, en bepaalt „de geschiedenis der Nederlandsche letteren als die der kunstscheppingen in dicht en ondicht", waaraan hij dan een overzicht der verschillende vormen vastknoopt, in welke zich poëzy beide en proza uiten: de epische, dramatische, lyrische, en didaktische. Bij de onvoldoende aesthetische opleiding onzer scholieren en studenten, kan deze uitweiding niet anders dan welkom zijn; maar missen wij dan bij Ten Brink, van de andere zijde, en waarschijnlijk ten gevolge van zijn eigen minder taallievenden aanleg, alle taalbespiegeling, hoe noodig die ter nadere kennismaking met de bouwstof dier „letterkundige kunst" geweest zou zijn. Vandaar dat wij dan ook niets omtrent de wording dier „beschaafde schrijftaal" vernemen, met welker geboorte de kunst anders terecht gezegd wordt aan te vangen. Lof verdient het wederom bij Ten Brink, dat hij, voor de letterkundige ontwikkeling, ook op den zedelijken en maatschappelijken, den staathuishoudkundigen en verstandelijken toestand van land en volk, en — op 't voetspoor van W. de Clercq — op haar samenhang met uitheemsche ontwikkeling let, en tevens

op het nauwe verband wijst tusschen de letterkundige gewrochten en de opleiding en ontwikkeling van den dichter of schrijver zelf.

Wat de indeeling betreft, het groote keerpunt der hervormings- en herlevingseeuw wordt als van zelf aangegeven, en dan ook zoowel door den een als den ander van beide heeren erkend. De vraag is dan naar de verdere afdeelingen, en vooreerst, of men, met Everts, van een oude, midden- en nieuwe letterkunde spreken zal, of met Ten Brink eenvoudig beide laatste erkennen. Bij eenig nadenken kan men niet anders dan den laatsten bijstemmen, met dien verstande trouwens, dat men den ouden, voorbereidenden tijd, niet met Ten Brink geheel ter zijde en onvermeld laten moet, maar hem, bij wijze van inleiding op 't volgende, min of meer uitvoerig kan bespreken. De eigenlijke letterkunde kan men dan met de middennederlandsche schrijftaal der 12e eeuw aanvangen, een tijdsbepaling, waaromtrent beide Heeren niet verschillen. Van daar tot de zestiende eeuw heeft men dan het eerste groote tijdvak, dat men, desbelust, met Everts weder in een romantisch, didaktisch, en rederijkers tijdperk kan indeelen. Het tweede tijdvak loopt dan van 't einde der 16e tot dat der 18e eeuw; terwijl men van daar tot onze dagen de nieuwste letterkunde kan stellen. Everts doet dit van 1790 af; Ten Brink stelt een tijdperk van overgang van 1795—1830, en vangt dan met dat laatste jaar zijn „moderne letterkunde" aan. Met welnemen van beide Heeren zouden wij liever, in overeenstemming met 's lands geschiedenis, het tweede groote tijdvak van 1581—1813 stellen, en vandaar tot heden het derde rekenen. Het Fransche omwentelingsjaar (1795) schijnt ons voor Nederland geen kenschetsende dagteekening toe, en eerst met de afwerping van 't Fransche dwangjuk het geschikte tijdpunt voor den aanvang eens nieuwen levens, zoo in staat als letteren, geboren te zijn.

Vraagt men, wat de eigenlijke bedoeling eener schets en handleiding is, dan heeft zeker de Limburgsche schrijver dit doel juister dan de Haagsche gevat en bevredigd, en ons een vrij volledig overzicht geschonken van 't geen de Nederlandsche Letteren in vroeger en later tijd lezenswaardigs hebben opgeleverd. Men zou daarbij slechts wat meer gebondenheid gewenscht hebben, een meer doorloopende bespiegeling van het onderwerp, dan nu slechts hier en daar, bij een enkel hoofdpunt het geval is; een dorre opsomming van namen en werken maakt slechts al te dikwerf den ganschen inhoud uit, en kan den lezer hoogstens bij wijze van naamlijst of woordenboek inlichten, maar onmogelijk bij de lectuur onderhouden of boeyen. Bij Ten Brink mist men

daarentegen de noodige volledigheid, en vindt integendeel, bij veel overtolligs, uitweidingen over bijzonder geliefkoosde en boven andere voorgetrokken dichters en schrijvers. Voor een deel is zeker aan deze schrijfwijs de min verkieslijke manier schuld, waarop zijn boek, als bij horten en stooten, in 't licht verschijnt; deels valt het ook aan den willekeurigen, zoo niet grilligen loop te wijten, dien hij zijner sierlijke pen laat, om al zijne invallende gedachten in alle wijdloopigheid te boeken. Waartegen dan des te ongunstiger de karigheid afsteekt, zoo in 't oog loopend bij andere gelegenheden betracht. Het meest wel valt dit kenmerkend verschil tusschen beide schrijvers bij de behandeling van 't midden-nederlandsch Proza in 't oog. Gelijk men weet, blijft dit nog op den duur — men zie er Jonckbloets *Geschiedenis* maar eens op na' — het stiefkind onzer letterkundige geschiedschrijvers. Zij schijnen daar tot dusver noch het rechte oog, noch het rechte gevoel voor te hebben, en hebben 't aan mij en Moll overgelaten, er, uit verschillende oogpunten, de aandacht op te blijven vestigen. Lof verdient daarom ook de heer Everts, dat hij er althans eene afzonderlijke § aan wijdt, en daarin, naar zijne gewoonte, eenige schrijvers en stukken opsomt, van enkele proeven begeleid. Men had slechts ook hier weêr mogen vorderen, dat een en ander niet zoo afzonderlijk, maar in verband met de gansche letterkundige ontwikkeling behandeld en meêgedeeld ware. Veel erger echter maakt het Dr. Ten Brink. Deze scheept het gansche midden-nederlandsche Proza met de volgende schier ongeloofelijke betuiging af: „de merkwaardige bloei van het stichtelijk proza onder mannen als Ruysbroeck, Geert Groete, Brinckerinck, Gerlach Peters, Hendrik Mande, en Joh. Brugman, behoort meer tot de Nederlandsche *kerkhistorie*, of liever tot den mystieken schrijf- en spreektrant in Nederland, dan tot een geschiedenis van letterkundige kunst". En dat doet dezelfde man, die ons eerst, met zooveel juistheid van inzicht, is komen betoogen, dat ook op het gebied van den ongebonden stijl dezelfde indeeling van episch-dramatisch of verhalend, lyrisch of oratorisch, en didaktisch Proza, als voor de Poëzy, geldig moest gerekend worden. Een niet alleen lyrisch, maar ook episch-dramatisch redenaar als Ruysbroeck — om van de anderen niet eens te gewagen — had dan toch waarlijk wel een uitvoeriger beschouwing verdiend in een werk, dat zich voornamelijk bij de karakterteekening van enkele letterkundige hoofdfiguren bepaalt. En waar blijft, buiten al dit, met den naam van „stichtelijk" eenvoudig ter zij geschoven proza, dat onzer naieve kronieken, gemoedelijke

legenden, bijbelsche en zedesprookjens, even kinderlijk-ongekunsteld van voorstelling, als innemend en treffend van werking? Zou er de schrijver wellicht geen beredeneerde „letterkundige kunst" in meenen te zien? Er steekt inderdaad meer natuurlijk en ongekunsteld schoon in, dan in menig kunstmatig, maar des te gekunstelder kunstgewrocht. En de schrijver zelf heeft het dan ook ervaren, hoe voorzichtig men met het aanleggen van dien kunstwerk-maatstaf wezen moet; schrijft hij toch niet — en met volle recht — naar aanleiding van *'t Wilhelmus:* „Aldegonde is, door dit enkele gedicht, de schepper van het allerpopulairste volkslied der nederlandsche natie, en daarom een der *hoofdpersonen* uit onze letterkundige geschiedenis"? Of zou hij ons dat volkslied voor een „letterkundig kunstwerk" willen uitventen? Het mag daarom ook te meer bevreemden, dat hij voor zoo menig proeve van volks- en ander lied uit de voorgaande eeuwen geen woord ten beste heeft, maar integendeel alle lyrische dichtgaaf aan 't middennederlandsche tijdvak als ontkent. Ja, terwijl hij zelf Maerlants „lyrisch-strofische" gedichten roemt, hooren wij hem toch later verzekeren, dat de rederijkers „de verrukkingen der lyrische kunst nooit gekend hadden, omdat zij in rechte lijn van vader Maerlant en de nederduitsche school afstamden." Waarom wisten zij hem maar van eene zijde na te volgen? — Ook daarin is de heer Everts billijker omtrent de midden-nederlandsche letteren, en geeft ons, aan 't slot van zijn eerste deeltjen, een paar welgeslaagde proeven van 't midden-nederlandsche volksdicht.

Even als voor 't Wilhelmus, toont Dr. Ten Brink ook een open oor en oog te hebben voor al de bezielende warmte der Geuzen-rijmen en liedekens, al mogen wij ze ook „geenszins gelouterd" noemen door het smaakvol oordeel eener „geoefende kunstgave." En niet minder dan hij, roemt ook Everts „vele" van dezen, als „stukken vol kracht en gevoel, vol geestige scherts, zoowel als die der liederen van de tegenpartij." Het is verblijdend beiden, den roomschen gelijk den onroomschen schrijver, het daarin evenzeer eens te zien, als in hun billijke ingenomenheid met een zoo krachtvolle en geestige dichteres als Anna Bijns. Bij Everts' onbevooroordeelde waardeering der Geuzenliedekens, klinkt dan trouwens een uitspraak als de volgende des te eenzijdiger, dat namelijk „door het verminderen van het geestelijk en van het wereldlijk gezag, en door de voortkankerende zedeloosheid, de deur wijd geopend was voor de denkbeelden van het protestantisme", als een gevolg van de spelen en vertooningen der Kameristen, die „luide het vonnis over vorsten en prelaten uitspraken, en

tevens, door hoogst onzedelijke voorstellingen, de dierlijke lusten van het volk vleiden." Die „vorsten en prelaten" zelf zullen daaraan toch zeker wel de grootste schuld gehad hebben, en kieschheid van bewoording en voorstelling lag nu eenmaal minder in den nog wat plompen smaak der eeuw. Weldadiger daarom ook, dan zulk een vereenzelviging van zedeloosheid en protestantisme, klinkt ons voorzeker de onbevooroordeelde lofspraak toe, ook door Everts aan 't *Wilhelmus* gewijd, als een „gedicht vol gevoel en waarheid, en (dat) verdiende een volkslied te worden"; waarom hij 't dan ook — even als Ten Brink — zijn lezers meêdeelt. En zelfs in den *Byecorf* weet hij, bij al *zijn* natuurlijke verontwaardiging over den inhoud, „het vernuftige der vinding, het geestige, en snedige van voorstelling en zegtrant, en een prozastijl zóó zuiver en zóó vloeiend" te roemen, „dat geen van Marnix' tijdgenooten daarin met hem vergeleken worden kan." In geheel de karakterschildering van Marnix heeft trouwens Everts van zijne zijde beter de juiste maat in acht genomen, dan Ten Brink van de zijne. Laatstgemelde geeft toch een al te overdreven voorstelling zijner alzijdige gaven, wanneer hij nämelijk ook voor zijn staats- en krijgsbeleid geen woorden genoeg tot lof heeft, en hem in 't eerste zelfs met een Oranje en Barnevelt gelijk stelt. Daarentegen stelt hij zijn te vroeg gesneefden broeder Jan te veel op den achtergrond, en begaat (even als Everts) de fout, het smeekschrift der Edelen aan Filips, in plaats van Jan, toe te kennen. Ook in de waardeering van den *Byekorf* overdrijft Ten Brink, tegenover de juistere voorstelling van Everts, en zal althans zijn uitdrukking, dat „Aldegonde er de *leermeester* van Van Effen en Geel" door blijkt, wel in zooverre gewijzigd moeten worden, dat hij, in zijn even levendigen als natuurlijken schrijftrant, beider voorganger of voorlooper was. Ten Brink maakt zich trouwens, door een soort van jacht op ongemeene woorden, aan meerdere mingelukkig gekozen uitdrukkingen schuldig. Zoo noemt hij bijv. een krijgshoofd als Parma: een der „voortreffelijkste Spaansche *officieren* van zijn eeuw", spreekt van „kunstoordeelaren" in plaats van kunstrechters, van de „*ruïnes* van een *vermolmde* kerk en troon", van *hang* in plaats van *neiging*, *vermaaklievendheid* der *bedrijfsmannen*, noemt Anna Bijns eene „allermerkwaardigste *gestalte*", ja, verzekert ons, dat als „het kenmerkende van hare *gestalte* mag geacht worden, dat zij *ongehuwd* stierf"; een uitdrukking, die, zoo zij eenigen zin had, hoogstens een potsierlijke zinspeling op het door geenerlei gezegenden toestand misvormd zijn van haar maagdelijke figuur zou mogen heeten. De onopgesmukte, eenvou-

dige lofspraak, door den Katholiek van 's Hertogenrade over 't Wilhelmus geuit, dunkt ons voorts, in hare ongezochtheid, vrij wat gelukkiger, klinkt ons vrij wat natuurlijker en met den aard van 't gedicht zelf meer overeenstemmend in de ooren, dan de met alle zorg en moeite saamgeraapte vracht van fraaye woorden, waarmede Ten Brink datzelfde lied te verheerlijken zoekt: „groot moge het enthoesiasme geweest zijn, waarmeê in later eeuw de edelmoedige Girondijnen de Marseillaise aanhieven, *grooter was de geestdrift, edeler de trouw, bruisender de ademhaling, trillender de stem*, waarmeê de militeerende zeven provinciën het Wilhelmus opzongen." Hoe is 't mogelijk zich aan een zoo opgezwollen schrijftrant te vergapen, bij de welbegrepen hulde aan Marnix' dicht- en prozastijl gebracht? Zeker niet, om zich als zijn „leerling" te zien erkennen; noch Geel, noch Van Effen hadden er zich immer aan schuldig gemaakt. Evenmin als hij in deze beiden voorbeelden gevonden zou hebben voor zijn geheel overbodig gebruik van een wanluidend *diens*, waar een eenvoudig *zijn* niet slechts volstaan kon, maar alleen te dulden ware [1]), en waarop men bij Everts nergens stuiten zal. Bij dezen troffen ons alleen een paar woorden als *voorbehouding* voor *voorbehoud*, het Duitsche *versplinterd* voor 't Nederlandsche *verbrokkeld*, *nevenbedoeling* voor *bijdoel* of *bijoogmerk*, het onwelluidende *Muidensche disch* en *Muidensche vrienden* voor Muider vrienden en disch, te bevreemdender als hij toch anders steeds van den Muiderkring en 't Muiderslot spreekt. Dat beiden niet minder in zijne geschiedenis, dan in die van Ten Brink eene hoofdrol spelen, laat zich denken. Wij zouden hem echter willen vragen, waarom hij 't laatste aan de „monding" in plaats van den „mond" der Vecht laat bouwen; wanneer hij namelijk in deze, gelijk in alle voorgaande taalgrieven, geen bedilzieke vitzucht, maar alleen belangstelling in een zoo zuiver en natuurlijk doenbaar geschreven Hollandsch wil zien [2]). En daarvan durven wij ons evenzeer overtuigd houden, als wij niet nalaten mogen verzet aan te teekenen tegen de onhoudbare bewering, dat, met de *beelden* uit de kerk, ook het *beeld* uit de dichtkunst verdwenen zou zijn; dat, met het *geloof* aan „Heiligen, Engelen, en Moedermaagd", de kunst tevens haar „edelste, liefelijkste,

---

1) Als bijv.. „Zoon van Graaf Reinout en *diens* bijzit";" „den Prins van Oranje, en *diens* onstandvastigheid in de leer": „om, aan het hof van Hendrik III, *diens* broeder", „waar Marnix als vertegenwoordiger van Oranje verscheen en zich in *diens* naam", enz.

2) „Ce que nous allons dire paraîtra petit à quelques lecteurs", schreef onlangs een Franschman bij gelijke aanleiding, „il n'y a rien de petit quand il s'agit de la *langue nationale*", enz.

hart- en geest-verheffendste idealen zou verloren hebben, om zich voortaan slechts „in het ijdele poppenspel der goden en godinnen te verlustigen.“ Dat de herlevende Oude Letteren de Nederlandsche, in dicht en proza, een tijd lang met laatstgenoemde overbevolkt hebben, erkennen wij met hem en Dr. Ten Brink beiden gaarne; doch was dat slechts een voorbijgaande hebbelijkheid van geenerlei blijvende werking op de juiste waardeering van al 't geen ook de middeleeuwsche beschaving edels en liefelijks heeft. Het verheugt ons daarom ook, bij alle zijn kerkelijke vooringenomenheid tegen den Nederlandschen opstand, en de geweldadige ontworsteling aan allen Spaanschen en Roomschen dwang, hem in gemoede te hooren betuigen, dat „de krachtsontwikkeling, het nieuwe leven, de verhoogde bloei van handel, wetenschap en kunst, die zich allerwege vertoonden, elken rechtgeaarden vaderlander met vreugde vervullen moeten“; dat er „menige heldendaad niet ware volbracht, menig groot karakter zich niet geopenbaard hadde, menige edele gave van hoofd en hart geen gelegenheid ter ontwikkeling of uitschittering gevonden zou hebben, zonder dien ontzaglijken strijd van een klein volk tegen den machtigsten staat van Europa, zonder die stoute krijgsbedrijven te land en te water, zonder die hevige botsing der heiligste belangen en der dierbaarste overtuigingen.“ Geen Protestant, die er zich warmer over uiten kan, en geenerlei verschil hier dan ook tusschen zijne uitspraak en 't geen Ten Brink ons roemt van Noord-Nederlands „onge-[illegible] wilskracht, onteembare hardnekkigheid, schitterende zegepraal“, het „merkwaardige nooit geëvenaarde drama zijner worsteling tegen Spanje, en zijn staat zonder wederga in de menschelijke historie.“

Na Marnix volgen, bij Ten Brink, nog Coornhert, Spieghel, Roemer en zijn beide dochters, Bredero, Coster, Starter, Hooft en Huygens, met welker uitvoerige karakterschets zich het laatste tot dusver verschenen stukjen van zijn geschrift bezig houdt, en tegenover welke deze en gene mindere grootheid dan wel wat te veel verwaarloosd wordt, die bij Everts meer tot zijn recht komt. Heinsius bijv., die toch meer gedaan heeft dan louter wansmaak ten toon te spreiden, Joh. van Heemskerck, van wien 't heet, dat hij 't slechts „een voorbijgaanden luister“ doet, of Van der Burch zelfs, die meer deed dan „van blinde bewondering voor Huygens en Hooft“ te leven, en Brosterhuysen, die ter naauwernood genoemd wordt. Bij de talrijke bladzijden — in evenredigheid tot den omvang der schets — aan de hoofdpersonen gewijd, hadden zij en andere wat meer op den voorgrond dienen te treden,

dan thans geschied is. De juistheid niet minder dan de volledigheid van het tafereel zou er door gewonnen hebben; thans hebben wij meer een aaneenschakeling van dichterlijke levens- en karakterschetsen, dan eene doorloopende letterkundige geschiedenis gekregen. Wij hadden voorts beide „Visscherinnen" niet zóózeer als uitzonderingen in haar tijd en hare stad" willen zien voorstellen, dat er niet minstens ook voor Huygens' kunstbegaafde Suzanna een plaats ware overgebleven. Of bij alle „verdraagzaamheid" van den ouden Roemer, „verschil van kerkgenootschap" niet mede een hoofdoorzaak was, waarom de zoo innig aan haar kerk gehechte Tesselschade, niet naar Bredero luisterde, valt wel niet te betwijfelen. Wat hebben echter deze echt-Amsterdamsche en onverbasterd-Hollandsche, letterkundige en huiselijke kringen Dr. Ten Brink gedaan, om zich bij herhaling en met opzet als fransche „*salons*" door hem te zien begroeten, waar Tesselschades „zilveren *alt*-stem" zich hooren laat? Doch dit hangt met het doorloopende zwak in hem samen, om — naar zijn eigen onvolprezen vriend Coornherts uitdrukking — „sulcdanighe vreemde lappen voor een bevallijcke sieraed op den mantel (sijner) sprake te broddelen, recht of 't een heerlijcke sake waer, sonder noot vreemt behulp te bedelen"; want inderdaad men zou, als Fallet van de Rederijkers, van hem kunnen klagen:

Van den aanvang tot den ende, waar ik lees, waar ik blaâr,
'k Zie hem nergens „*Duitsch*" schrijven „zonder vlek of rempele",
't Is „Fransoys of Latijns" al, zoo voren als naar,
Wat er Hollandsch moest wezen, gelijk ten exempele:
Terrorisme, *processie*, *poëem*, *idioom*,
Heresie, *discipline*, *ornament* — och! ik schroom
Haast nog verder te kijken, of 'k doe hem *frondeeren;*
'k Zie hem hier zelfs, in kerklijk Latijn, *militeeren*,
Daar weêr *temporiseert* hij en *subordineert!*
Heeft hij waarlijk zoo veel met Dirk Volkertsz. verkeerd,
Waarom schrijft hij dan Neêrduitsch van zulk een *conditie?*
Hij 's *galant* en *polemisch* en maakt *oppositie*,
Schrijft *exceptie*, *factoor*, *manuschript* en *moreel*,
Spreekt van *nobel* het liefst en *intellectueel*,
Zal bij afwisling dan weêr van *monumentale*
Proportiën spreken of van *sociale*,
Van *inter*- en andere *nationale*
Belangen in *economie*, *politiek*,
En wat niet al? — waarlijk, hij brabbelt ons ziek.
'k Gun des noods hem zijn episch, dramatisch en lyrisch,
Maar wat te doen met zijn *historisch-empirisch?*
Met zulk basterdgebroed als een kunst *litérair*,
Een *chevaleresq* en zulk lorregoed meer?
Neen voorwaar, ik bedank hem voor zulk een *methode*,
'k Heb een Neêrlandsch, geen Franschkwakend schrijver van noode,

Ik *ben* dáárin „een *conservatieve* natuur"
(Gelijk hij het zou noemen [1]), en 't viel mij te zuur,
Zoo mijn taal te verbrodden of gansch te verzaken,
'k Zie er hem ook in *enthoesiasme* bij raken.

Trachte hij zich daarom liefst van deze hebbelijkheid nog te ontdoen; toone hij ons, door eigen toepassing, een taal naar behooren te waardeeren, die, naar Coornherts welbekende uitdrukking even „verstandig als rijk" is, omdat zij „een overvloedige verandering van duidelijke woorden" heeft, en die daarin dus, in onderscheiding der Fransche, het voorrecht geniet, door een schrander Franschman-zelf in de oude talen tegenover de zijne geroemd, dat „de woorden er uit zich zelf helder en duidelijk zijn, en het merk van hun oorsprong met zich dragen; een voorrecht — gelijk hij er te recht bijvoegt — in geen afgeleide taal, door een ander te vergoeden" [2]).

---

[1]) Voor „*van* een *c. n.*"; uitdrukkingen als deze, en het elders voorkomende „een gezag als Augustinus", voor „als dat van Augustinus" zijn, mede maar al te kenneliјke Gallicismen.

[2]) „Les langues antiques ont de ce côté un charme que rien ne peut remplacer.... Les mots y sont par eux-mêmes lumineux et expressifs; ils portent en soit l'empreinte de leur origine." (Littré, *Histoire de la langue française* I. p. 265.)

Bl. 18 Aug. 69.

VRAAGBUS.

1°. Waarom is *deelname* een Germanismus, terwijl *overgave* voor zuiver Nederlandsch doorgaat?

2°. Hoe is men gekomen aan de spreekwijze *bot vangen* in den zin van *teleurgesteld worden*?

3°. Wat beteekent *oorlof* in *oorlof mijn arme schapen,* voorkomende in Marnix' Wilhelmuslied?

FEODUM

DOOR

H. KERN.

De uitkomst van 't volgende onderzoek naar de afkomst van bovenstaand woord maakt geene andere aanspraak dan die van eene gewettigde gissing te zijn. Onafscheidelijk van ons onderzoek is de taak, aan te toonen dat de in zwang zijnde afleidingen niet wel overeen te brengen zijn met de bestaande feiten. Het is altoos iets gewonnen, als het aantal der mogelijke verklaringen beperkt wordt, want het is duidelijk dat de mogelijkheden in een geval als dit niet oneindig veel in getal zijn.

Er bestaan, zoo we ons niet bedriegen, twee verklaringen welke aanhangers gevonden hebben; de eerste wordt in Ducange (Henschel) III, bl. 260 aan Eichhorn [1]), toegeschreven, de andere is men aan Diez verschuldigd. Eene derde, die van W. Wackernagel (in Haupts Zeitschrift II), schijnt weinig bijval gevonden te hebben, hetgeen op zich zelf nog weinig er tegen bewijst, doch als men weet dat Wackernagel in *feodum* het Gothische *thiuth* meende te ontdekken, dan zal men den geringen bijval verklaarbaar vinden. Het Gothische *thiuth* toch beteekent „wat goed is,

---

[1]) Vruchteloos heb ik in Eichhorn's D. St. und Rgesch. hiernaar gezocht; in de 5de uitgave (van 1843) vind ik § 245, a, Noot, iets gansch anders. Eichhorn vindt de etymologie van *feudum* uit Lat. *fides* heel natuurlijk!

wel", doch zelfs in die taal, voor zooverre wij die uit de overgebleven teksten kennen, niet „goed" in den zin van bezitting. Veel gewaagder nog is het den oorsprong van *feudum* te zoeken in een woord, dat, zoo niet eigenaardig Gothisch, dan toch, zooveel men weet, niet meer in zwang was bij de Franken of Duitsche volken van wie de Romanen zulk een woord hebben kunnen overnemen. Daarenboven is de overgang van *th* in *f* wel niet ongehoord, doch men mag eerst dan voor een twijfelachtig geval dien overgang als een feit aanmerken, indien uit andere gegevens blijkt dat er in eenige andere Duitsche taal, op die enkele letter na, een woord volmaakt met het Gothische *thiuth* èn in vorming èn in beteekenis overeenkomt. Zulk een woord *fiuth* nu = *thiuth* bestaat er niet, en zelfs een stam *fiu*, waarvan dit *fiuth* zou kunnen afgeleid worden, is niet op te sporen.

De eerste verklaring waarvan gewaagd werd, komt hierop neêr, dat *feodum*, *feudum* samengesteld is uit *fe* (= *feu*, *fehu*), zoowel „bezitting", als „vee", en *ood*, hetzelfde woord dat ook in *alodium* voorkomt, en insgelijks den zin heeft van „bezitting". Nu is het duidelijk dat het geheele woord dan zou beteekenen „bezittingbezitting" of „bezittinggoed", en zulks is onaannemelijk. Ook is de *o* in *feodum* kwalijk dezelfde als in *alodium*, blijkens den bijvorm *alaudis* (Graff, Spr. I, 237), en blijkens den Franschen vorm *fief*, die afwijkt van *alleu*. Desniettemin zijn er bijvormen, die zoo straks zullen aangevoerd worden, welke voor eene samenstelling pleiten, in zooverre namelijk als 't laatste deel uit *ood* schijnt te bestaan, doch de verklaring der samenstelling in haar geheel als eene tautologie is daarom nog niet goed te keuren. Of eene wijziging in de verklaring het gebrek zou verhelpen, zal later onderzocht worden.

Uitvoeriger moeten we stilstaan bij de afleiding welke steunt op het gezag van den schrijver der Grammatik der Romanischen Sprachen, Fr. Diez. De Heer Littré, de bekende vervaardiger van een Fransch woordenboek van groot gezag, heeft met zijne instemming de verklaring van Diez bekrachtigd. Er is dus alle reden om uitvoering en nauwlettend de gronden waarop het gevoelen van Diez en Littré steunt te onderzoeken. In eene kleinigheid verschilt de laatste van eerstgenoemde, en de geleidelijkste

gang schijnt ons toe eerst Littré's amendement te overwegen. In zijn Dict., onder 't woord *fief*, zegt de schrijver:

„Provenç. *feu*, *fieu*; espagn. et portug. *feudo*; ital. *fio*, *feudo*; bas-lat. *feudum*, *feodum*; du germanique: lombard, *faderfium*, bien paternel; anglos. *feoh*, bétail", enz. — „*Feudum*, *feodum* est formé de l'allemand avec l'épenthèse d'un *d* servant à la prononciation, et venant probablement de la transformation de l'*h*. — Le sens primitif de *fief* est donc biens, avoir; sens déterminé ensuite par l'usage à signifier une espèce particulière de possession".

Over 't geheel is Diez hier trouw gevolgd; *feudum* zou dus het algemeen Duitsche *feu*, *fehu*, enz. (ons Nederlandsch *vee*, in vorm) wezen, met inlassching eener *d* ter bevordering der uitspraak. Zulks beweert Diez ook, doch aan Littré eigen is de bijvoeging dat die *d* „waarschijnlijk komt van de vervorming der *h*". Nu luidde 't woord in 't Hoogduitsch (Allemand), al naar gelang van 't verschil in tongval en tijd, inderdaad zoowel *feu*, *feo*, als *fehu*, *feho*, *fihu*. Eerst werd beweerd dat in *feu-d-um* de *d* ingelascht is, derhalve tusschen de slotletter van *feu*, *fehu* en den Latijnschen uitgang *um*. Straks daarop echter vernemen we dat die *d* schijnt te komen van de vervorming der *h*, die *niet* aan 't slot staat. We krijgen dus deze slotsom: dat er in de plaats van *h* eene *d* staat, die tegelijkertijd niet in de plaats eener *h* staat. Dat is kwalijk te rijmen. We meenen thans het amendement te mogen verwerpen en ons te moeten wenden tot de oorspronkelijke toelichting van het vraagstuk door Diez.

Hetgeen deze geleerde omtrent het woord zegt, is te vinden in zijn Etymologischs Wörterbuch der Romanische Sprachen, onder *fio* (Deel I, bl. 180; 3de uitgave). Reeds hij had als ouderen vorm aangenomen *feu*, en dit onmiddellijk in verband gebracht met het Langobardische *faderfiu-m*, wat volgens hem beteekent „väterliches gut"; volgens de Langobardische oorkonden duidt hat wel is waar iets anders aan, nl. „eenige andere gift zooveel als de vader of broeder haar (der bruid) geeft wanneer ze gaat trouwen [1])," doch dat maakt weinig uit, want Diez vergeleek

---

[1]) De Latijnsche woorden zijn: „de *faderfio* autem, i. e. de alio dono quantum pater aut frater dederit ei, quando ad maritum ambulaverit." Zie Graff, Spr. III, 430.

beide woorden om wille van den vorm, niet zoozeer uithoofde der overeenkomst in beteekenis.

„Uit *feu*", zoo gaat hij voort, „is een hoogst belangrijk woord van 't Middeleeuwsch Latijn, het omtrent de 9de eeuw opdagende *feudum*, *feodum* ontstaan: ten einde namelijk niet *feu-um* te moeten uitspreken (want men trok, zooals vooral de Provenç. en Fransche vorm bewijst, *u* bij den stam), laschte men eene euphonische *d* in, een middel ter vermijding van gaping, 't welk ook in andere woorden, bijv. in 't Ital. *ladico* voor *laïco* of in 't geheel overeenkomstige *chiodo* voor *chio-o* (Lat. *clav-us*, *clau-us*) voorkomt."

Mijns bedunkens, bewijst de in 't Italiaansch voorkomende invoeging eener *d* nog niets voor 't middeleeuwsch Latijn, en nog minder, zoo mogelijk, voor 't Fransch. In ons hedendaagsch Nederlandsch komt de inlassching eener *d* ettelijke malen voor, bijv. in *bevrijden*, *vlieden*, *geschieden*, enz., doch daaruit volgt geenszins dat hetzelfde gebeurt in het zoo nauw met onze taal vermaagschapte Hoogduitsch of zelfs in onze eigene oudere taal. Hoe 't Fransche *fief* rechtstreeks uit *feudum*, en niet uit *feu-um* zich ontwikkeld heeft, evenals bijv. *juif* uit *judaeus*, *pouvoir* uit het barbaarsche *podere*, *potere*, enz. is door Diez zelven in 't behandelde artikel juist aangetoond. Was het niet veel eenvoudiger voor de Romanen van 't Duitsche *feu* kortweg *feum* te maken? Juist in Italië, in Lombardije, is immers *faderfiu* tot *faderfium* geworden. Maar toegegeven ook al eens dat de *d* in *feudum* ingelascht is geworden, waar blijven we dan met de menigte bijvormen? Het zij ons vergund hier eenige bewijsplaatsen te laten volgen; afgeschreven uit Graffs Spr. en Ducange.

Graff, Spr. III, 451: „*Feoda:* quasdam possessiones censuales quae *feoda* vocantur". — Behalve dit *feodum*, meerv. *feoda*, reeds uit Diez en Littré bekend, haalt Graff t. a. p. aan: *feda*, meerv. Dit laatste zoude te verklaren wezen als bijvorm van *feoda*, want, o. a. in onze taal, luidt het woord: *vee*.

In Ducange treffen we onder *feudum* aan de vormen *fedium*, *fedum*, en *feidum*. Nu, dit laatste is volstrekt niet met *feo* te rijmen, bijaldien *feo* het Odh. *fihu*, *feu* was, tenzij men eene verbastering veronderstelt, en daartoe bestaat geen grond. Bui-

tendien komen er vormen voor die bepaaldelijk veel meer voor de verklaring in Ducange, dan voor die van Diez pleiten, te weten: *fevodium* ofschoon dit verklaard wordt met „quidquid *feudi* titulo possidetur", zoodat het altoos iets anders zou kunnen bedoelen dan 't eenvoudige *feu*, namelijk eene samenstelling uit *feu* (d. i. *feudum*) en *odium* „bezitting" kunnen zijn. Ook wordt opgegeven *feaudus*, doch als slechts eenmaal voorkomende. Men ziet hieruit dat het in Ducange vermelde gevoelen iets beters verdiend had dan het stilzwijgen van Diez en Littré. Dan, hoe men *fevodium* en *feaudus* ook te verklaren hebbe — we komen later daarop terug —, noch de eerste verklaring, noch die van Diez is overeen te brengen met den vorm *feidum*, en wat daarenboven *fedum* aangaat, zulk eene verminking der veronderstelde samenstelling is voor het tijdperk waarin het voorkomt zonder wedergade.

Wat den zin des woords, als rechtsterm, betreft, ben ik huiverig een beslissend oordeel uit te spreken, doch, onder verbetering van rechtsgeleerden, schijnt het me toe alsof *feodum* in den regel zooveel als „gebruik" is, een ruimer begrip dan „huur", en tevens „wat men in gebruik heeft", onder zoodanige voorwaarden als bij wet of gewoonte of onderling goedvinden zijn vastgesteld. Eene „bezitting" in algemeen Germaanschen zin, die rechtskundig niets te maken heeft met dien van 't Romeinsche *possessio*, is *feodum*, geloof ik, niet. Zie hier eene plaats uit Ducange, waar *feodum* met „gebruik" zou kunnen weêrgegeven worden:

„Qui domum *in feodo* habuerit, eam ab Ecclesia Femeriarum tenebit ad censum 5 solid."

Voorts duidt het aan ook datgene wat iemand ten gebruike, *in feudum*, heeft; bijv.

„*Feudum burgense*, seu ignobile est, quod a minimis valvassoribus vel etiam a plebe, paganis, id est privatis, *in feudum* conceditur". Mij dunkt, dat is: „ten gebruike wordt afgestaan", natuurlijk onder bepaalde voorwaarden.

Ten derde verstaat men er onder, „dat wat voor 't gebruik opgebracht moet worden", bijv. „reditus annuus, qui ex officio a datore percipitur".

Hoewel de begrippen *feodum* en „huur" niet van gelijken om-

vang zijn, meenen we toch te mogen opmerken dat in het gebruik beider woorden groote overeenstemming heerscht; wij zeggen bijv., evenzeer „een huis, een stuk land in huur hebben", als „de huur van 't huis is hoog, laag".

Na onderlinge vergelijking der verschillende zinsneden waarin *feodum* optreedt en der omschrijvingen of bepalingen (in Ducange te vinden), komt men tot het besluit dat het begrip mag beschouwd worden als staande tot dat van *leenen* in 't Middelnederlandsch als het passief tot het actief. Aan Dr. de Vries namelijk ben ik de opmerking verschuldigd dat *leenen* in 't Dietsch meer dan eens is „ten gebruike afstaan, tijdelijk ten gebruike geven." Aldus in Ferguut, vs. 2176:

> Ferguut verstont sinen waert wale,
> die hem sal goede herberge lenen.

Iets vroeger, vs. 2171:

> Ic lene u die herberge mijn

Nu zou zich in onze hedendaagsche taal „huisvesting verleenen" heel wel laten hooren, maar zeker zouden we niet zeggen, gelijk in Ferguut, vs. 741

> Joncfrouwe, hadde mi iemant geleent
> sijn huus.

Daaruit ziet men dat in 't Dietsch *lenen* toch een zuiverder begrensd begrip was dan ons ietwat deftige *verleenen*, en ruimer dan ons *leenen*. Alleen in 't naamwoord *leen*, waar dit de Middeleeuwsche instelling bedoelt, komt de Dietsche opvatting voor den dag. Welnu, aangezien in een zelfstandig naamwoord het vormelijk onderscheid tusschen bedrijvend en lijdend niet duidelijk afgebakend is, gewoonlijk zelfs vervalt, aangezien dus *leen* zoowel is „wat ten gebruik afgestaan wordt" of „het ten gebruike afgestaan worden," als „het ten gebruike afstaan, afgestaan hebben," laat het zich gereedelijk verklaren, hoe *leen* in de Middeleeuwen synoniem kon wezen met *feodum*, indien dit laatste „gebruik" beteekende.

Reeds hieruit moet men tot het vermoeden komen dat *feodum* oorspronkelijk wel is waar geen streng begrensd rechtsbegrip zal uitgedrukt hebben, maar toch een zoodanig dat niet in tweestrijd is met de rechtsopvatting, wat *fihu*, d. i. bezitting in Neder-

landschen, in algemeen Germaanschen zin, mij wèl toeschijnt te wezen. Dat vermoedelijke grondbegrip „gebruiken" vindt men terstond terug in een woord dat zeker eenmaal algemeen Duitsch moet geweest zijn, maar — opmerkelijk genoeg — behalve in 't Gothisch, alleen tot nog toe gevonden is in de tongvallen van die Hoogduitsche en Nederduitsche bevolkingen, welke tot het Frankisch gebied behoorden of onmiddellijk daaraan grensden; wel te verstaan in de opgegeven beteekenis. Ik bedoel het Nederduitsche en tevens Opperfrankische (Hoogduitsche) *fehôn* „gebruiken." Het is noodig de betrekkelijk weinige plaatsen, waar het voorkomt, na te gaan, te meer dewijl men 't woord niet zijnen vollen eisch heeft gegeven.

In een Oudnederduitsch biechtformulier, dat den tongval der streek oostelijk van den Rijn nabij Dusseldorf moet vertegenwoordigen, komt o. a. 't volgende voor [1]: *endi ōk wîtîdion môs fehôda endi drank*, d. i. „en ook op wijgetijden heb ik spijs (moes) gebruikt en drank." De vertaling met „nemen," in de bijgevoegde woordenlijst, is voor deze plaats niet onjuist, want men kan even goed zeggen „spijs en drank nemen" als „spijs en drank gebruiken," doch de ware vertolking van *fehôn* is niet „nemen," maar „gebruiken," hetgeen helder uitkomt in eene andere zinsnede uit hetzelfde formulier [2]: „Ik stal, ik farstolan fehôda, âna orlof gaf, âna orlof antfêng," d. i. „Ik heb gestolen, ik heb ontstolen goed gebruikt, zonder verlof gegeven, zonder verlof ontvangen." Het is klaar dat „nemen" hier den ganschen zin zou bederven: de dief zelf „neemt," een ander kan, zoo goed als hij, van 't gestolene nut trekken.

Geheel en al in dezelfde opvatting van „gebruiken," komt het in 't Opperfrankisch van Ottfrid voor (Krist, IV, 20, 5), in samenstelling met *gi* „samen":

thaz sie in then gizîtîn
biwollane ni wurtîn;
mit reinidu gisemôtîn,
thie ōstoron gifehôtîn.

[1]) Kleinere Altniederdeutsche Denkmähler; uitg. Moritz Heyne; blz. 82.

[2]) T. a. p. bl. 83. — Ik schrijf *orlof*, en niet, zooals de uitgave heeft, *orlōf*, omdat aan den Nederlandschen vorm *oorlof*, *verlof* in een Nederduitsch stuk meer gezag toekomt den aan dan Hoogduitschen.

„Dat zij op hoogtijd (op 't Paaschfeest) niet verontreinigd mochten worden, met reinheid mochten [?], het pascha samen gebruiken.“ — Het niet samengestelde werkwoord wordt ook aangehaald door Graff (Spr. III, 427):

„daz ih das heilega wizzod vehoda mit unreinemo lichamen,“ „dat ik de heilige wet gebruikt (of ontvangen) heb met een onrein lichaam.“

Natuurlijk zoude men desverkiezende in de vertaling dezer plaatsen mogen bezigen „nuttigen, orberen,“ en in 't Hoogduitsch „geniessen,“ want synoniem zijn ten onzent: „een maal gebruiken, nuttigen, orberen.“

Er zijn ook voorbeelden van *fehôn* samengesteld met *ver;* vermits *fehôn* „gebruiken“ is, laat zich bij voorbaat reeds uit den aard onzer taal afleiden dat *farfehôn* „verbruiken“ is; nu heet „verbruiken in 't Fransch *consumer*, Lat. *consumere*, en in Graff t. a. p. wordt aangehaald *wir sin farfehôt*, wat als vertaling moet strekken van 't Latijnsche „consum(m)amur,“ en *farvehôtêm* van „consumptis.“ Het is mogelijk dat hier bedoeld is, niet wat wij „verbruiken“ zouden heeten, maar „verteren,“ doch „verteren“ is immers ook *consumer*, en 't Hoogd. *wegzehrung* „reiskost, hetgeen men op reis gebruikt,“ strekt, o. a., ten voorbeeld hoe de begrippen „verteren“ en verbruiken“ elkander raken. — Keeren we thans naar Nederduitsch, bepaaldelijk Saksisch, gebied terug om eene andere toepassing van *fehôn* in 't licht te stellen. Zooals reeds met een enkel woord gezegd, zijn ten onzent „„gebruiken, nuttigen, orberen“ synoniemen. *Orberen* is slechts andere uitspraak van *oorbaren; oorbaar* is „nuttig;“ *orberen* derhalve „nuttigen.“ Bekend is de uitdrukking „den grond oorbaar maken,“ en het laat zich heel wel denken dat men in stede daarvan zeide „den grond orberen,“ hoezeer dit om licht te verklaren redenen niet in zwang is. Aangezien orberen = oorbaar maken is, en ook = gebruiken, nuttigen, laat zich veronderstellen: oorbaar maken = *fehôn*. Dit komt inderdaad voor. In den Hēliand, in de gelijkenis des zaaiers, legt de dichter den Heiland deze woorden in den mond [1]):

[1]) Heliand (Schmeller), bl. 73, 10, vgg.

Sum it eft an land bivêl,
an erthun adalcunnies, bigan imu aftar thiu
wahsan wânlîco endi wurteo fâhan;
lôd an lustun: was that land so gôd,
froniscô gifehôd. Sum it eft bivallen ward
an êna starca strâtun, —

"Wat er van nu viel op akkergrond, op aarde van edele soort; het begon daarna naar wensch te wassen en wortels te krijgen; het groeide dat het een lust was; zoo goed was dat land, heerlijk oorbaar gemaakt. Wat er van, echter, kwam te recht op eenen harden straatweg, enz."

Schmeller geeft in zijn Glossarium eigenlijk geene vertaling, zegt enkel: „van goed land waarin 't zaad spoedig uitsproot; vgl. Tat. *gifeho*, „vreugde." — De hoogstverdienstelijke uitgever der Altniederdeutschen Denkmähler uit zich in zijn Glossar aldus: *gifehôn* (cf. ahd. *gifeho*, gaudium) mit Freude versehen, mit Fruchtbarkeit ausstatten," waarvan 't laatste hetzelfde bedoelt als „oorbaar maken" en 't eerste „mit Freude versehen" niet toepasselijk kan geacht worden waar van grond sprake is. Er bestaat gewis een verband tusschen *gifeho* en *fehôn*, maar ik geloof niet dat het laatste eene afleiding is van 't eerste, vooreerst omdat de beteeekenis dan niet uitkomt, ten andere omdat *gi* in *gifehôn* heel wel het *ge* van 't verleden deelwoord kan wezen, waarvoor Schmeller het ook aanzag. Het Ohd. *gifeho* zal wel rechtstreeks afkomen van een werkwoord = Ags. *gefeohan*. Wat de door Heyne aangehaalde, maar niet goedgekeurde overzetting van Vilmar betreft: mit Wachstum und Fruchtbarkeit nach des Gottes Frô Weise versehen," die berust, daargelaten dat ze onverstaanbaar is, op de door niets gewettigde veronderstelling dat de dichter, geenszins een weetniet, heel gemoedelijk Jezus Duitsche goden te pas laat brengen, d. i. te onpas. Zulks ware al te naief.

We hebben dan gezien dat *fehôn* is „gebruiken, nuttigen, orberen, oorbaar maken." Niet onbelangrijk is het, thans na te gaan welke beteekenissen het Mhd. *urbar* heeft. *Urbar* of *urbor*, verlatijnscht in *urbarium*, is (zie Beneckes Mhd. Wtb. I, bl. 151): „sowohl das grundstück, das eine rente erbirt, als die

rente, die davon erborn wird;" hier eene enkele plaats slechts: „ze tûsent marken der *geniez* was (Nhd. war), der dem klôster galt (sus was sin urbor gezalt)....... daz klôster mit den urborn." Verder is het: „land von dem man eine rente hebt." Zoover ik zien kan, is *urbar* of *urbor* niets anders dan *feodum*. Is dit waar, dan levert de afleiding van *feodum* uit *fehôn*, van den kant der beteekenis, geen bezwaar op. Alvorens den grammatischen vorm van *feodum* te willen bepalen, zullen we trachten het hoofdbegrip van *fehôn* in de Gothische bijbelvertaling vast te stellen. Het komt alleen voor in de samenstellingen *bi-faihôn* en *ga-faihôn*, alsmede in de naamwoorden *bi-faihôns* en *bi-faih*. Ze geven alle één en 't zelfde Grieksche woord, πλεονεκτεῖν en πλεονεξία, weêr. De plaatsen waar *bifaihôn* voorkomt, zijn uit de brieven van Paulus, Cor. II, 7, 2. 12, 17, vg. Thessal. I, 4, 6; *gafaihôn* Cor. II, 2, 11; *bi-faihôns* Cor. II, 9, 5; *bifaih* 12, 20. De woorden plegen vertolkt te worden, o. a. door Gabelentz en Loebe met „bevortheilen, täuschen." Hiervan schijnt het laatste, „täuschen," eene ietwat te sterke uitdrukking; liever zou ik het vervangen door „ausbeuten." Het eerste „bevortheilen" is het tegendeel van ons „bevoordeelen." In onze taal laten de Gothische woorden noode eene andere vertaling toe dan „gebruiken." Paulus wilde zeggen: „ik heb ulieden niet gebruikt, ik heb geen partij van u getrokken ter bereiking van mijne persoonlijke doeleinden." Het verdient opgemerkt te worden dat behalve „bevortheilen" in 't Hoogduitsch ook voorkomt „vortheilen" (Grimm's Wtb. *bevortheilen*), hetwelk vrij wel overeenkomt met het Gothische *gafaihôn*, terwijl „bevortheilen" 't zelfde voorvoegsel vertoont als *bifaihôn*. Daar *bifaih*, eene afleiding van den eersten trap, reeds zooveel als „bevortheilung" is, mag men aannemen dat het niet ook „voordeel" was, maar eenvoudig ons „gebruik;„ *bifaihôn* dus „gebruiken," of „benuttigen."

Omtrent den samenhang tusschen de Gothische woorden, 't Ohd. en Ond. *fehôn* aan den eenen kant en Goth. *faginôn* „zich verheugen, genieten," Ohd. *gifeho*, Ags. *feohan*, enz. aan den anderen kant, is het voldoende aan te stippen dat de begrippen „genot" en „genoegen," alsook „gebruiken" en „genieten" in elkander overgaan.

Om tot *feodum* zelve terug te keeren, de bijvormen *feudum*, *fedum* en *feidum*, in hun onderling verband beschouwd, toonen dat we een geval voor ons hebben waar *o* (*u*) mag afwisselen met *i*. In *fiu*, *feo*, vee, heeft dit geen plaats; wel is zoo'n overgang verklaarbaar en niet ongewoon bij werkwoorden op *ôn*. In 't Gothisch luidt het nog steeds altijd *faihôn*, *faihôds*, enz. In 't Oudsaksisch is dit ook gewoonlijk nog *ôn*, *ôd*, hoewel dit hier en daar ook met korte *o* uitgesproken kan geworden zijn, en althans met *ad* afwisselt. Daar in 't Ouds. naast *ôn* zeer menigvuldig *ôian* optreedt, was er voor de toenemende verwarring van *od* en *id* de weg gebaand. Inzonderheid in 't Nederlandsche en Nederrijnsche Nederduitsch ging bereids in de 9de eeuw de *o* — vervoeging in de *i* — klasse over; zoo in de Karelingsche Psalmen (61, 0) *betrûit an imo* „betrouwt op hem", instede van *betrûot*. Evenzoo zijn *gilôvôn* en *gilovian* „gelooven," in 't Ouds. beide in zwang; met het eerste komt het Hhd. *glauben* overeen, met het laatste het Geldersche *eleuven*. Dat wijders uit *feodum* een *feudum* werd, verklaart zich èn uit het Romaansch èn uit het Germaansch; het Ohd. heeft bijv. *wizzud* en *wizzod*, waar 't Gothisch nog enkel *vitôth* kent. Het verdwijnen der *h* vereischt geen toelichting. Diezelfde *h* gaat echter vaak in *g* over, bijv. in *zagen*, terwijl ze verdwenen is in *zien* (*zihen*); ook in 't Goth. o. a. staat *faheds* „vreugde" tot *faginôn*, als *faihôn*. Het is niet onmogelijk dat deze *g* stand heeft gehouden in 't Siciliaansche *fego*, door Diez aangehaald. Wegens mijne onbekendheid met het Siciliaansch taaleigen kan ik niet zeggen in hoeverre de inlassching eener *g*, ter vermijding van gaping, zooals het heet, een gewoon verschijnsel is.

Het lastigste deel van 't vraagstuk is, op te maken uit welken vorm 't Latijnsche *feodum* opgevangen is. Schier overal is het in 't Latijn onzijdig, en het eenvoudigste is, te veronderstellen dat ook het Duitsche woord onzijdig was, waartegen niet het minste bezwaar bestaat. Bestond er niets anders dan *feodum*, *feudum*, *feidum*, *fedum*: dan zouden we recht hebben aan 't Duitsche woord slechts den vorm toe te kennen van 't onzijdige Gothische *vitôth*, dus *fehod*, *feod*. Daar echter ook *fedium* (om van *fevodium* niet te spreken) voorkomt, moet men opmaken

dat er in 't Duitsch daarenboven een *feodi* bestond; geheel overeenkomstig met de wisselvormen Ohd. *heróti* en Oudn. *heradh*, of Ouds. *hunderód*, en zelfs Ohd. *ophród*. Dat naast *feodum* nooit *feothum* aangetroffen wordt, verklaart zich gereedelijk uit het feit dat het woord eerst voorkomt in oorkonden der 9de eeuw. In de jongere stukken der Salische wet wordt bijv. *wideredus* geschreven voor *ethus*, en zoo zouden, indien noodig, eene menigte andere voorbeelden tot staving van 't beweerde kunnen bijgebracht worden.

Het werkelijk bestaan van een Duitsch, Neder- en Opperfrankisch, *fehód* en *fehódi* is vooralsnog eene gissing, en slechts een gelukkig toeval zal een vermoeden tot zekerheid kunnen verheffen. Het is nogtans een gewettigd vermoeden, geloof ik, als men uit het bestaan van een werkwoord „gebruiken" besluit tot het niet afwezig zijn van het daarbij behoorende naamwoord. In 't Oudfriesch is zelfs een naamwoord ons overgeleverd, dat zoo niet van *fehón* zelf, dan toch van denzelfden stam gevormd is, namelijk *fech*, *fecht* en *facht* „opbrengst, vrucht" (zie Richthofens Glossar); men vergelijke het boven aangevoerde aangaande *urbar*. Het Friesche klankstelsel is niet van dien aard dat men *fecht* met zekerheid in den Gothischen vorm kan overbrengen, maar het kan een bijvorm van *fehod* (d. i. *fehoth*, waaruit *feheth*, en dan *fecht*, gelijk bijv. *licht* voor *lieheth*) zijn. *Facht* vertoont den klinker van Goth. *fahéds*, *faginón*, terwijl omgekeerd het Ohd. *gifeho*, in beteekenis = *fahéds*, den klinker van *fehón* heeft.

Nog een enkel woord aangaande de boven meêgedeelde vormen *fevodium* en *feaudus*, want het zou eene struisvogeltaktiek wezen, zoo we daarvoor de oogen sloten. Die vormen komen nu eenmaal voor, hoezeer ook uiterst zeldzaam; hoe die te verklaren? Mij dunkt, als gewaande verbeteringen berustende op valsche etymologie. Daar *fevodium* den zin heeft van „quidquid *feudi* titul *possidetur*," waande een of ander etymologiseerende rechtsgeleerde der 10de eeuw of iets later, dat het eene samenstelling was uit *feu* (= *feudum*) en *ood* „bezitting." Maar het enkele *feudum* sluit die beteekenis reeds in zich; het is niet alleen „gebruik," maar ook „wat men in gebruik heeft." Evenzoo is *feaudus* als samenstelling opgevat. Tot deze etymologie kon men des te lichter

verleid worden in een tijd, toen men *aloode* en *feodum* als zuiver logische en rechtskundige tegenhangers beschouwde. Doch gesteld al eens dat de begrippen als twee polen tegenover elkaar stonden, dan volgt nog niet dat dit ook door de wijze van samenstelling uitgedrukt werd. Integendeel, indien aan beide woorden *ood* gemeenschappelijk was, dan moest *al* vlak het tegendeel wezen van *feu*. Dit nu is glad onmogelijk, hoe men *feu* ook gelieve uit te leggen. Invloed op een gewaand juist *fevodium* kan tevens gehad hebben het bestaan van een *fehôdi*, waarvan de *o* nauwelijks te onderscheiden was van *oo* (in *ood*), ten minste voor Romanen. — Vooralsnog betwijfel ik het of een *feodum*, van welken aard ook, eene „bezitting," een *ood*, was, zooals de Germanen, en wij nog tot dezen dag toe „bezitting" opvatten. Dit punt zij aan de kenners van 't Germaansche recht ter beslissing ten zeerste aanbevolen.

IS AAMBORSTIG UIT ADEMBORSTIG GEBOREN OF UIT ANGBORSTIG?

DOOR

J. BECKERING VINCKERS.

Is er eene woordafleiding, die ik sedert ettelijke jaren voor volkomen afdoende en boven allen twijfel verheven heb geacht, dan is het de door Prof. De Vries, *Taalgids* I, 4 pag. 254 etc., voorgedragen en vervolgens in 't *Woordenboek* opgenomen afleiding van het woord *aamborstig*. Tot voor weinig maanden had ik, als de Hoogleeraar aan 't slot van zijn betoog zeide: „Ook hier heeft het licht der geschiedenis het verduisterde woord in oorspronkelijke helderheid voor ons bewustzijn doen herleven," die

woorden steeds met een gevoel van weldadige kalmte beaamd. Maar sedert het begin van 't jaar 1869 zijn mij ten opzigte van dat *aamborstig* verschijnselen voorgekomen, die mijn geloof aan de juistheid van 's Hoogleeraars verklaring aan 't wankelen hebben gebragt.

Volgens Prof. De Vries is *aamborstig* afgeleid van een substantief *aamborst*, welk substantief zamengesteld zou zijn uit *aam* (een zamentrekking van *adem*) en *borst*, dat, blijkens de door den geleerden betooger aangevoerde plaatsen, in Midden-Nederlandsche geschriften veelvuldig voorkomt in den zin van *gebrek*. Volgens deze afleiding beteekent dus *aamborst* letterlijk *ademgebrek*.

Het eerste verschijnsel, waardoor bij mij twijfel aangaande de juistheid dezer verklaring opkwam, is dit, dat de in 't Midden-Nederlandsch zoo verbazend belezen Hoogleeraar niet alleen in gebreke is gebleven het bewijs te leveren, dat er eens werkelijk een substantief *ademborst* heeft bestaan, maar zelfs geen enkele andere rechtschapen zamenstelling van eenig ander substantief met *borst* (= gebrek) heeft aangevoerd. In al de aangetogen plaatsen toch komt *borst* (of *berste* of *borste*) uitsluitend voor in de spreekwijze *borst hebben* (= gebrek hebben) en *er is borst* (= er is gebrek); en dan of absoluut of met den genitief of wel met den accusatief, die dan, als dikwijls, de plaatsvervanger van den genitief is. Tot staving van mijn beweren schrijf ik het volgende uit 's Hoogleeraars betoog over:

1) *Daer of* en *hadsi* enghene *berste;*
2) Alse *der goeder* sal *sijn berste;*
3) Daer men Jhesum Kerste
Niet en noemt en *sijns* es *berste;*
4) *Hebben* cout ende *cledere berste;*
5) Ic *hebbe berste van selken rade;*
6) Daer bleef menech doot van dorste,
Omdat hi *waters hadde borste;*
7) Zi doghen hitte en groten dorst,
En *hebben slapens* groten *borst.*

En als nu ZHG. uit hs. D. der D. Doctr. bijbrengt de variant: ,Die rike vrecke heeft *broot borst*', en daarbij opmerkt: „Reeds in eene variant op D. Doctr. 11. 509 treffen wij het koppelwoord *broot-borst* aan," dan is dat, dunkt me, niet juist gezegd. Immers is *broot* hier het régime van *heeft* ... *borst*, en bestaat dus hier

geen koppelwoord; dat, zou ik zeggen, ook genoegzaam uit het metrum blijkt. Ook heeft de Hoogleeraar, ofschoon hij van een koppelwoord spreekt, toch *broot* gescheiden van *borst* laten drukken; maar in 't *Woordenboek* leest men onder *aamborstig*: Met dit *borste* of *borst* van mnl. *bersten, gebersten* (ontbreken) vormde men composita als *brootborst* b. v.: „Die rike vrecke heeft *brootborst*", als ware *brootborst* werkelijk een compositum. Het zou wenschelijk geweest zijn, daar een paar andere composita met — *borst* bij te brengen.

Doch al waren er ook tal van zamenstellingen met *borst* (= gebrek) bijgebragt, 's Hoogleeraars afleiding van *aamborstig* staat op losse schroeven, tenzij het bestaan van *ademborst* of *ademborstig* met onwraakbare bewijzen wordt gestaafd.

„Maar," zal misschien iemand zeggen, „bestaat ook al het subst. *ademborst* niet, het adj. *ademborstig* wordt toch bij vroegere schrijvers aangetroffen." Dit is waar; maar bij welke schrijvers? Bij Plantijn en Kiliaan. „Deze hebben", zegt Prof. De Vries, T. I. p. 255, „naast *àmborstig* ook *ademborstig*." Volkomen waar; maar wat bewijst dat voor de juistheid der afleiding van *aamborstig* uit *ademborstig?* Niets, of liever evenveel als het door ZHG. uit Meijers Woordenschat aangehaalde *aamhechting* voor de gegrondheid der afleiding van „*amechtig* uit *ademhechtig* bewijst; [1]) namelijk dat Plantijn (1573) en Kiliaan (1583) suo more *ademborstig* ter verklaring van *amborstig* hadden uitgedacht. Bij een onverdacht, d. i. niet etymologizeerend schrijver zal men *ademborstig* niet licht aantreffen, wel *amborstig* en later *aemborstig* of *aamborstig*. *Amborstig* wordt door den Hgl. ook uit den Teutonista (1475—77) bijgebragt, en Meijer (uitgave van 1698) geeft op asthma: *amborstigheyt*, *kortaamtheyt*, *engborstigheyt*; en op asthmaticus: *engborstig*, *amborstig*. *Aemborstig* vindt men dus noch bij den Teuthonista, noch bij Plantijn, noch bij Kiliaan, noch bij Meijer; maar volgens de plaats in 't Woordenboek aangehaald, schrijft J. van Beverwijck, Schat der Gesondtheydt en Ongesondtheydt, (uitgave van 1660?) *aem*borstigheydt; en deze schrijfwijze komt later algemeen, schoon niet uitsluitend, in zwang. Zoo heeft Petiscus (1704) *aamborstig*, Hoogstraten (1736) *aemborstig*, maar ook nog *amborstig*; Chomel (1741) Huisl. Woordenboek *aamborstig*.

Amborstig is dan ongetwijfeld een oudere vorm dan *aamborstig*. Ik zeg een *oudere*, want de *oudste* is het volstrekt nog niet: tusschen *amborstig* en den oudsten vorm ligt nog een in 't midden, die ons, hoop ik, den weg naar den oorspronkelijken zal banen. En die tusschenliggende vorm is? *An*borstig. Wanneer werd die vorm gebezigd en hoe kan hij de brug zijn om tot den oorsprong te geraken? Om deze vragen afdoende te beantwoorden, zullen we 't best doen, ons tot een onverdacht, d. i. niet etymologizeerend, maar de vormen zoo als ze onder het volk van zijnen tijd werkelijk in gebruik waren weergevend deskundige te wenden; en 't komt me voor, dat we in dezen niemand beter kunnen raadplegen dan den „wijtvermaerden, hoochgeleerden Doctor Rembertus Dodonaeus, alias Rembert Dodoens, van Mechelen, wijlen Medicijn van de Keyzerlicke Maiesteyt, den eersten, die de kennis der cruyden in deze landen verlicht ende gemeyn gemaect heeft met sijnen Nederduytschen Cruydtboeck. In de ten jare 1618 tot Leyden, in de Plantijnsche druckerije van François van Ravelingen, wel naar de latere Latijnsche, maar zooveel mogelijk met de woorden der circa 50 jaren vroegere Nederduitsche bewerking, vervaardigde uitgave van dit Cruydtboeck wordt op meer dan zes en vijftig plaatsen [1]) van de aamborstigheid melding gemaakt, maar nooit onder dezen vorm der benaming.

Het euvel heet bij Dodonaeus of *anborstig* of *amborstig* of ook (en dit is van belang) een paar keeren *aenborstig* en zeer dikwijls *engborstig*, doch *aemborstig* nooit. Zoo lezen we op pag. 43 en 119: *anborstige* menschen oft die cort van borste zijn; op pag. 448: de *anborstige* oft die eng van borste zijn; op pag. 1328 *anborstig* ende cort van adem; op pag 101: *aenborsticheyt* [2]); op 329 en 387: *anborsticheyt* oft cortheyt des adems; op pag. 222: cortheyt van aessem ende *amborsticheyt*; op pag 129: Dit cruydt is goed voor de *amborsticheyt* oft degene die heuren adem niet wel verhalen en connen; pag. 405, 480, 483, 493, 501 enz. enz. enz. *engborstigheyt*; 443 enz. enz. enz. *engborstig*; 510 enz. enz. enz. *corticheyt* of *engicheyt* op (of van) de borst.

Wat blijkt hieruit? Ten eerste het ontwijfelbaar vroeger bestaan van *anborstig* en *aenborstig*; ten tweede, dat volgens den wijdvermaerden medicijn *anborstige* luiden dezulken zijn, die *eng* van

borste of *engborstig* zijn. En nu komt onwillekeurig het vermoeden bij ons op, dat er toch wel eenig verband tusschen *anborstig* en *angborstig*, den ouderen vorm van *engborstig*, zou kunnen zijn; welk vermoeden, hoop ik, bij nader onderzoek, in zekerheid zal overgaan.

„Maar," zal men zeggen, „de afleiding van *aamborstig* uit *angborstig* is juist die, welke door Prof. De Vries op pag. 254 wordt verworpen, *omdat zij den toets der klankleer niet kan doorstaan.* De „*n*", zegt ZHG. t. a. p., „moge zelfs gevolgd van *d* of *t* voor *b* overgaan in *m*, als *inboorling: imboorling*, *andbacht: ambacht*, *ontberen; omberen;* maar niet ligt zal men in het Nederlandsch een voorbeeld vinden, waarin die overgang met *ng* heeft plaats gehad: het gevoelen van Bilderdijk, die de uitgangen *ng* en *m* bijna gelijk stelde, behoort reeds lang tot het verledene. Daarenboven, al ware de overgang van *ng* in *m* te rechtvaardigen, van waar die opene *a*-klank, die in *aamborstich* onmiskenbaar gehoord wordt? Wijst men tot staving van het beweren alsof *amborstich* de echte vorm ware, op de schrijfwijze van Plantijn en Kiliaen, ik antwoord dat beiden ook *ademborstich* hebben, en dus blijkbaar op twee verschillende wijzen de verklaring van eenzelfde woord beproefden, welks uitspraak tusschen beide vormen in gelegen was, en derhalve, toen gelijk thans, *aemborstig* luidde.

„Doch gelijk ik reeds te kennen gaf", gaat de Hgl. voort, „het grootste bezwaar, dat de verklaring van *aamborstig* belemmerde, was dat men altijd zonder den minsten twijfel aan de *borst* of den boezem dacht. De bloote opmerking, dat het tweede lid der zamenstelling niet ons *borst* (pectus) is, maar het Mnl. *borste* of *borst*, in den zin van *gebrek*, zal voldoende zijn, om over ons woord een onverwacht licht te verspreiden."

Tot zoo Prof. De Vries.

Onderzoeken we nu eens of het licht, door 's Hoogleeraars opmerking over het tweede lid der zamenstelling verspreid, het ware licht is en of de bezwaren door ZHG. tegen de afleiding van *aamborstig* uit *angborstig* geopperd, werkelijk gegrond zijn.

Wat ten eerste 's Hoogleeraars verklaring aangaat, als zou *aamborstig* van *ademborst* d. i. *ademgebrek* afgefleid zijn, daaromtrent hebben we boven reeds opgemerkt, dat haar juist dat ontbreekt,

waaraan door den schranderen terechtbrenger van zooveel woorden, gewoonlijk en met het volste recht, het grootste gewigt wordt gehecht: het bestaan van het woord, dat door hem ten grondslag wordt gelegd, is noch in de Nederlandsche taal zelve, noch in eenige der met de Nederl. verwante talen aan te toonen. Ook strookt, zoo als ik later zal bewijzen, de opvatting waarvan *adem-borst* = *ademgebrek* uitgaat, geenzins met de aanschouwing, die en in onze eigene taal en in de verwante taaltakken aan de vele andere benamingen van dit borsteuvel ten grondslag ligt.

En de phonetische bezwaren, die ZHG. tegen de afleiding van *aamborstig* uit *angborstig* aanvoert? Die vloeijen enkel en alleen daaruit voort, dat de afleider bij zijn onderzoek uitgaat van den meest verbasterden, den 't verst van den oorsprong afliggenden vorm *aamborstig*. Neemt men den uit Dodonaeus aangevoerden vorm *anborstig* tot punt van uitgang, dan verdwijnen alle bezwaren als met een tooverslag; en al de verschillende vormen laten zich geheel ongedwongen en volkomen in overeenstemming met de klankwetten der Nederl. taal verklaren.

Dat ten eerste de vorm *amborstig* niet, zooals Prof. De Vries te verstaan geeft, door Plantijn en Kiliaan ter wille van een beproefde verklaring van *aemborstig* is opgegeven, maar in hunnen tijd werkelijk in den mond van het volk leefde, wordt door het hier boven uit den, louter het gebruik zijner tijdgenooten weergevenden, Doctor Dodonaeus aangehaalde genoegzaam gestaafd; 't welk tevens 's Hoogleeraars beweren als zou *aemborstig* toen ter tijde gelijk thans de algemeene uitspraak geweest zijn, volkomen weerlegt. Dat voorts *anborstig* digter bij den oorsprong ligt dan *amborstig*, zal zeker niemand betwijfelen, die in 't oog houdt, dat de overgang van *n* voor *b* in *m* een zeer natuurlijk, zeer veel voorkomend,[1]) ja, in sommige Indogermaansche talen zelfs noodzakelijk, geval van assimilatie is; terwijl omgekeerd het overgaan van *m* voor *b* in *n* tegen de neiging der taal indruist. Juist dat wat *n* voor *b* in *m* verandert, belet *m* voor *b* in *n* over te gaan. *Amborstig* is dus door de gewone assimilatie die b. v. *on*bepaald bij Stalp. v. d. W. in *om*bepaald heeft veranderd, uit *an*borstig geboren. Maar hoe komen we nu, behoudens de klankleer, tot *aamborstig* met zijne opene *a*. Doodeenvoudig. Slaan we in het Woordenboek der Nederl.

taal door Dr. De Vries en Dr. Te Winkel het artikel *aan* op, dan zal ons alles aanstonds duidelijk worden. Daar lezen we namelijk: „*Aan* voorz. en bijw., onl. *an*, mnl. *ane, aen, an* et. . . .“ Meer hebben we voor ons doel niet noodig. Wij leeren daaruit, dat het Oud-Nederl. voorzetsel *an* in 't Mn. ook *aen* is geworden; en nu zien onmiddelijk, dat het *an* van *anborstig* hetzelfde lot heeft ondergaan als het voorzetsel *an:* het is ook tot *aen* verlengd, zooals het zooeven uit Dodoens bijgebragte *aenborstigheyt* ontegenzeggelijk bewijst. En nu behoef ik haast niet meer te zeggen, hoe het met *aemborstig* staat geschapen: 't is klaarblijkelijk door de gewone assimilatie uit *aenborstig* geboren. *Aamborstig* is dus geheel op dezelfde wijze in de wereld gekomen als *aambeeld*, dat oorspronkelijk *anbelt* of *anebelt*, vervolgens *ambelt*, daarop *aenbelt* en eindelijk *aambeelt* [5]) is geworden: alleenlijk is het *an*- van *anbelt* de oorspronkelijkste vorm, terwijl achter het *an*- van *anborstig* nog een vollere vorm, namelijk *ang*, schuilt.

De zwarigheid door Prof. De Vries boven geopperd, als zou men in 't Nedl. niet licht een voorbeeld vinden, waarin *ng* voor *b* in *m* is overgegaan, is eigenlijk vervallen. Niet *ng* is onmiddelijk in *m* overgegaan, maar blijkens de Dodoemsche vormen is *angborstig* door elisie in *anborstig*, en dit door assimilatie in *amborstig* overgegaan; of wel, door verlenging en daarop volgende assimilatie, achtereenvolgens in *aenborstig* en *aemborstig*. Het overgaan van *ng* voor *b* in *m* is overigens zulk een vreemd verschijnsel niet. Immers is 't een welbekend taalfeit, dat *Lombard* uit *Longbard* is geboren. Doch we behoeven ons in dezen met zoo'n buitenlandsch hulpmiddeltje niet te vergenoegen. De meergemelde, wijdvermaarde, hooggeleerde medicijnmeester van zijne keizerlijke Majesteit zou onze zaak, zoo ze dat behoefde, door een op Nederlandschen bodem gewassen remedie volkomen gezond maken. In zijn ontschatbaar Cruydtboeck vinden we op pag. 1468 en 1469 het woord *gengebeer* of wel, en dit meermalen, *gengber.* [6]) En dat is? Niets anders dan 't geen wij tegenwoordig *gember* noemen. Hier hebben we dus een ontwijfelbaar voorbeeld, waarin *ng* op Nederlandschen bodem voor *b* in *m* is overgegaan.

Hebben door al het voorgaande bewezen, dat onze verklaring van *aamborstig* uit *angborstig* den toets der klankleer in alle op-

zigten zegevierend kan doorstaan, we gaan nu een stap verder en beweren, dat juist de afleiding van *aamborstig* uit *ademborstig* in de schaal der Nederlandsche klankleer gewogen, noodzakelijk te licht zal worden bevonden. Om dit beweren te staven, verwijs ik den belangstellenden lezer naar 't geen in 't Woordenboek der Nedl. taal pag. 3 nom. 13 wordt verhandeld. Daar vinden we melding gemaakt van een Nedl. *a*, die onder anderen overeenkomt met eene Oudhd. en Osaks. *á*, Ags. *´ae*, Oudfr. *ê* (somsâ of ô) en die in sommige streken van Overijsel heden ten dage als *ao* klinkt. En nu is juist de *a* van *adem* van die soort: 't Nedl. *adem* is in 't Ohd. *âtam* of *âtem* of *âdem*, in 't Oudsaks. *âtham*, Ags. *aeth(e)m*, in 't Oudfri. *âdema*, *ômma*, *ôm* en in 't ww. *êthma* [7]), en in de bedoelde streken van Overijsel *aodem*, *aom* of *aosem*. Ware nu *aamborstig* uit *adembortig* zaamgetrokken, dan zou natuurlijk de Overijselsche uitspraak van dat woord *aomborstig* moeten luiden, en ze luidt — *amborstig*, of, met de gewone onorganische Overijselsche aspiratie, *hamborstig*, schoon men naar den eisch der klankleer voor *kortamig* (= kortademig) steeds *kortaomig* hoort.

De *a* van *aamborstig* is dus volgens dit criterion uit een korte *a* geboren, dat trouwens ook al genoegzaam door de vroeger uit den Theuthonista, Plantijn, Dodoens, Kiliaan en Meyer bijgebragte oudste vormen *an*borstig en *am*borstig werd verraden. Welk een vreemd verschijnsel zou het ook zijn, zoo de oudste vormen het verst van de oorspronkelijk uitspraak *ademborstig* waren afgeweken, en de latere er het digtst bij kwam.

De bovengemelde eigenaardige Overijselsche uitspraak, die, zooals mij bij langdurig taalvergelijkend onderzoek is gebleken, het oorspronkelijk onderscheid tusschen lange en korte *a's* met met verwonderlijke zuiverheid tot op den huidigen dag handhaaft, is, evenals menig ander dialectisch taalfeit, voor de woordafleiding een kostbare toetssteen, die in menig geval het ware van het valsche leert onderscheiden; een fakkel, die over menig duister punt een helder licht kan verspreiden. Doch hierover later meer. Ik moet nu trachten dit betoog zijn beslag te geven. Want schoon door het tot hiertoe uiteengezette de gegrondheid onzer afleiding van *aamborstig* uit *angborstig* ten zeerste wordt

bevestigd, is er toch, om in dezen tot volkomen zekerheid te geraken, nog iets anders noodig. Om het pleit te voldingen, dienen we aan te toonen, dat onze verklaring vrij is van het gebrek, dat we als eerste bezwaar tegen de afleiding van den Leidschen Hoogleeraar hebben ingebragt; we dienen aan te toonen, dat het woord, 't welk wij tot grondslag hebben aangenomen, 't zij in de Nederlandsche taal zelve, 't zij in een der met haar verwante taaltakken inderdaad aanwezig is. Dit nu kan gelukkig zonder veel moeite geschieden. Het Angelsaksisch, dat in zijne betrekkelijk zoo rijke litteratuur zoo menig elders spoorloos verdwenen woord van den ondergang heeft gered, heeft ook in dezen den sluitsteen van ons betoog bewaard. *Aamborstigheid* heet in dezen met het Nederlandsch zoo naauw verwanten taaltak werkelijk — *angbreost*, dat is, met de zoo gewone verplaatsing der *r* en de uitlating der, eigenaardig Angelsaksisch, ingelaschte *e*, *angborst*. En hiermee heeft eigenlijk dit werk zijn eisch.

Ik wil intusschen nog opmerken, dat elk nu wel zal erkennen, dat het in 't Woordenboek uit het Ndd. aangehaalde *amborst* door elisie en assimilatie uit *angborst* is geboren. We hebben nu ook het insgelijks in 't Woordenboek uit het Ndd. bijgebragte *am* met korte *a*, dat, zoo 't werkelijk aldus bestaat, phonetisch vrij wat bezwaren oplevert, gelukkig niet meer noodig.

Dat naast *anborstig*, *amborstig* etc. ook het door Dodonaeus zoo veelvuldig met dezelfde beteekenis gebezigde *engborstig* voorkomt, is een zeer gewoon verschijnsel. Het gebeurt namelijk zeer dikwijls — en dit is een hoofdbron der woordvorming — dat in den loop der tijden, door allerlei verschillenden invloed, van een zelfde woord twee, drie, ja meer verschillende vormen ontstaan en nevens elkaar in gebruik blijven. De dusdanig in de wereld gekomen woordvormen ondergaan dan hoofdzakelijk tweederlei lot. Of de verschillende vormen worden gaandeweg, niemand weet eigenlijk hoe, aangewend ter aanduiding der verschillende fijnere nuances, waarin zich het oorspronkelijke, globale begrip door, 't juist met behulp dezer speelvormen, meer ontwikkeld onderscheidingsvermogen langzamerhand splitst; of de wisselvormen blij-

ven zonder merkbaar verschil van beteekenis als meer en minder gebruikelijk, meer en minder deftig, zamen voortleven; waarbij dan de minder gebruikelijke gevaar loopen van met-ter-tijd als nuttelooze dienstknechten geheel achter de bank te worden geworpen. In dit laatste gevaar schijnt thans *leste*, de wisselvorm van *laatste* wel te verkeeren; ten minste is het in de Woordenlijst der Nederl. taal niet opgenomen, schoon het in de provinciën nog springlevend is en daar, even als *last* naast *latest* in 't Eng., zijn eigen gebied heeft verkregen. Een nog naauwer met ons onderwerp verknocht voorbeeld van louter als meer en minder gebruikelijk naast elkaar bestaande vormen, levert ons *adem* met zijn wisselvormen *asem* en *aam*. Evenals nu hier naast *adem* nog *asem* en *aam* zijn ontstaan, kan nevens *anborstig* uit *angborstig* of misschien *angeborstig* ook *engborstig* zijn opgekomen, dat dan in 't Hoogduitsch en in 't door Schambachs woordenboek vertegenwoordigde Nederd. de uitsluitend in gebruik gebleven vorm is: *engbrüstig* en *engeböstig* zijn in 't Hd. en in 't bedoeldde Ndd. de vaststaande woorden voor ons *aamborstig*. In the *great struggle for life*, om met Darwin te spreken, die ook, men mag wel zeggen van den beginne, op het gebied der taal een gewigtige rol heeft gespeeld en nog dagelijks speelt, heeft *engborstig* op Nederlandsch taalgebied het hoofd bijna in den schoot gelegd; want *engborstig* wordt onder ons voor *asthmatiek* thans weinig of niet meer gebezigd. Holtrop echter (1801) verklaart in zijn N.-E. woordenboek *aamborstig* nog door *engborstig;* ja Bomhoff (1857) geeft nog *engborstig* = *short-winded* zonder meer; maar het in 1865 bij Noorduin uitgekomen N.-E. woordenboek voorziet, terecht, *engborstig* (*asthmatic*) met het teeken ‡, d. i.: weinig gebruikelijk.

Engborstig is echter niet noodzakelijk een gewijzigde vorm van *angborstig*. Niet zelden toch schept de spraakvormende gemeente naast een anderen vorm, waarvan zij de oorspronkelijke kracht niet recht meer gevoelt, van dezelfde grondstof een nieuw woord, waarin, 't geen zij wil uitdrukken, duidelijker uitkomt. Zoo is in 't Eng. naast *elder* en *eldest* ook *older* en *oldest*, naast *next* ook *nearest* opgekomen; zoo bij ons naast *lest* ook *laatste*. En zoo zou 't kunnen zijn dat *engborstig*, toen *anborstig*, wegens de vroegtijdige elisie der *g*, niet meer in zijne zamenstel-

lende deelen werd begrepen, naast dit laatste in gebruik kwam. Is het alzoo geschied, dan is dat een bewijs, dat men, toen *engborstig* werd gevormd, bij 't benoemen van 't asthma weer van dezelfde aanschouwing uitging, die ook aan *angborst* ten grondslag ligt. Hoe dat zij, altoos is het verwonderlijk hoeveel eenheid van opvatting er bij het benoemen van dit borsteuvel bij de verschillende verwante taaltakken en ook in de verschillende gewesten van Nederland heerscht. Gelijk bij Dodonaeus *aamborstigen* niet alleen lieden die *eng*, maar ook die *cort* van borste zijn heeten, zoo zegt Holtrop E.-N. Woordenboek achter *pursy*, van eenen aamborstige wegens zwaarlijvigheid, dat hij aan *kortborstigheid* lijdt. Te Zwartsluis en elders zegt men van een asthmaticus, dat hij een *benaauwde*, in Groningerland, dat hij 'n *naore* borst heeft. Dit laatste is letterlijk een *enge* borst: want *naor*, Nedl. *naar*, [8]) is 't zelfde woord als het Eng. *narrow*, Ags. *nearu*, en dit beduidt *angustus* = *eng*. Vandaar heet dan ook aamborstigheid in 't Ags. niet enkel *angbreost*, maar ook *nyrvet*, waarin *nyrv* een gewone klankwijziging van *nearu* is, die onder anderen ook in 't ww. *nyrvan*, benaauwen, verdrukken voorkomt. 't Gewigtigst voor ons onderwerp is zeker het Deensch, dat de aamborstigheid kortweg *ange* d. i. *engte*, *benaauwdheid* noemt en daarnevens *trangbrystighed* d. i. letterlijk *eng*borstigheid; want *trang* in 't Deensch is *eng*, waarvan ook *trang-hed* = benaauwdheid = belemmerde ademhaling. 't Zweedsche *trångbrystighet* is klaarblijkelijk 't zelfde woord als 't aangehaalde Deensch, maar in Zweedsch gewaad. 't Oudnoordsch heeft niet alleen *thröngbrjostadr* (d. i. letterlijk dwangborstig d. i. bedrongen, eng van borst), maar evenals het Deensch noemt die taaltak aamborstigheid ook kortweg *thröngr* d. i. drang, bedrongenheid, waarbij het tevens de algemeene beteekenis *engheid*, *benepenheid* handhaaft. Nog vindt men in 't On. *brjostthrengsli* en *andthrengsli* d. i. bedrongenheid of benepenheid van borst of adem, en evenzoo heeft weer 't Zweedsch behalve *täppa* (benepenheid beslotenheid, maar ook speciaal aamborstigheid) *andtäppa* met het adj. *andtäppt*, van *anda* (adem) *täppa* (beperken, insluiten), Oudn. *teppa* (beletten, verhinderen), b. v. *wedhertepptr* = door 't weer belet. Voegen we hier nu nog bij, dat het Deensch voor

aamborstig ook nog *stakaandet* (d. i. kortaamd, zooals Meyer zou zeggen) en *aandeklemt* gebruikt, dan hebben we nog al vrij wat bewijzen aangevoerd voor ons boven uitgedrukt beweren, dat de verwante talen bij het benoemen van het *blijvende* borsteuvel eene merkwaardige eenheid van opvatting betrachten. Engheid, benaauwdheid, benepenheid, beklemdheid, — dat zijn de begrippen waarvan ze uitgaan; *gebrek* aan adem is een aanschouwing, die aan geen dezer vele benamingen voor het asthma ten grondslag is gelegd.

En hiermede stap ik van dit nare onderwerp af, om over te gaan tot een dat, vooral niet minder pijnlijk, met het afgehandelde zooal niet ziektekundig, dan toch afleidkundig tamelijk naauw verwant schijnt te zijn. Ik bedoel — *aambei*. —

AANTEEKENINGEN.

[1]) Uit hetgeen ik op pag. 203 zeg volgt, dat ik thans niet meer, zooals ik E-legie pag. 134 doe, *amechtig* uit *ademhechtig* verklaar, maar dit woord, tot tijd en wijl *ademhechtig* of *aamhechtig* uit een onverdachte bron te voorschijn komt, met Prof. De Vries, ook in den zin van ‚naar den adem hijgend', uit *amacht* geboren acht. Ik had dit punt, toen ik 't boven herroepen oordeel uitte, niet behoorlijk onderzocht. Klaarblijkelijk was mijn hoofddoel aan te toonen, dat Prof. De Vries zich vergiste, toen hij Tg. I. p. 239 beweerde, dat er vooreerst weinig kans was, het bestaan van een ww. *hechten* voor *hijgen* met duchtige bewijzen gestaafd te zien. Op pag. 119 staaf ik ook enkel het bestaan van zoodanig *hechten* en leidt dan op pag. 134 daaruit de gevolgtrekking af, dat, nu *hechten* = hijgen bestaat, het niet meer noodig is *amechtig* in den zin van ‚naar den adem hijgend' met onzen geachten Leidschen Hoogleeraar van *amacht* af te leiden. Die gevolgtrekking was onjuist; maar of 't noodig was daarover zooveel geweld te maken, als Tg. VI. 8 geschiedt, mag men wel wat betwijfelen. Wat zou men, naar dien maatstaf, er al niet van moeten zeggen, dat het ww. *hechten* gelijk *hijgen*, welks bestaan door Dr. Halbertsma in den Overijselschen Alm. voor oudheid en lett. van 1836 en door mij t. a. p. in 1864 boven allen twijfel was verheven, door Prof. Brill in 1866 (Tg. VIII pag. 203) kort en goed voor *onbestaanbaar* wordt verklaard? ZHG. is thans in de beste gelegenheid, om zich van 't waarachtig bestaan van *hechten* = *hijgen* hier te lande door een vertrouwd persoon te vergewissen. 't Zal blijken, dat ik met 't volste recht van dit woord toen kon, en nog kan getuigen: *Viget valetque vox et viva volat per ora virum.*

[2]) De index geeft 56 plaatsen op, maar ik heb het euvel op meer dan 56 vermeld gevonden.

[3]) Ook de index heeft *aenborsticheyt* met verwijzing op *engborstig*.

[4]) 't Oudhd. handhaaft deze wet zoo streng, dat Grimm, D. G, 1[2], 124, als regel stelt: »N läszt nur linguales und gutturales auf sich folgen, kein labiales. Einzige ausnahme *finf* (neben *fimf*.) M duldet nur labiales neben sich.« Later gaat echter de *m* van *mft* in *n* over: *Samft*, *Kumft*, *Vernumft* en worden *Sanft*, *Kunft*, *Vernunft* enz.

[5]) Meijers woordenschat p. 313 heeft nog *an*beeldt.

[6]) Meijer heeft op *gingiber* reeds *gember*, maar Holtrop N—E. Woordenboek (1801) verwijst van *gember* nog op *gengber*.

[7]) Ik plaats op deze Ofr. woorden de lengteteekens naar aanleiding der verwante taaltakken. Ofri. geschriften vertoonen geen diäcritische vocaal-merken. De â is in 't Ofri. soms tot ô verplompt, behalve in *óm* ook in *spón*, On. *spánn* of *spónn*, Ags. *spén* of *spón*, Eng. *spoon*, Nedl. *spaan*, Overijs. *spaon*. De overgangsklank tusschen *á* en *o* is *ao*, die bij wat volmondiger uitspraak noodzakelijk in *o* overgaat. Op die wijze is *praoten* in den mond van sommige Groningers *proten* geworden, en op die wijze zijn de Ags. *á*'s in Eng. *ó*'s overgegaan, zooals door de vier achterblijvers *hot*, *broad*, *shone* (Ags. scân-scheen van scînan) en *cloth* duidelijk wordt, aangewezen. Zoo is ook 't Nedl. *moot* (stuk visch) dat in Groningerland en Overijsel nog *maot* klinkt, in de wereld gekomen.

[8]) *Naar* in deze oorspronkelijke beteekenis is zeker ook bewaard in *be-nar-d*, d. i. in 't *naauw* gebragt. De *a* van *naar* is oorspronkelijk kort gelijk uit 't Eng., als ook uit 't Overijs. blijkt, dat in Salland (Twenthe heeft de korte *a*'s voor *r* veelal op zijn Engelsch verzwaard) spreekt van ‚*nare* klauten', niet van *naore*. Hier *waogen* ze zich ook op een *wagen*, en springen met een *raom* door 't *raam*, volkomen in overeenstemming met de verwante Ohd. woorden *wâga* (de waagschaal) en *wagen* (cursus), *râmen* ≍ Nedl. *râmen* ≍ schatten en (*h*)*rama* ≍ stut, paal, raam, van denzelfden stam als 't Goth. *hramjan* ≍ σταυροῦν ≍ aan een paal, kruispaal slaan, kruisigen.

DE GESCHIEDENIS EENER LETTER.

DOOR

H. KERN.

Eene letter is op zich zelve eene kleinigheid, en al 't fijne er van te willen onderzoeken zoude eene beuzelarij zijn, als de kennis dier letter niet in verband, onafscheidelijk verband, stond met de kennis des geheels. Al zijn de schakels waaruit een ketting bestaat nog zoo klein, men kan er geen enkelen uit wegnemen zonder dat de ketting verbroken wordt. Het is geene redekunstige phrase, wanneer men beweert: eene dwaling omtrent de allerkleinste kleinigheid is in de gevolgen onberekenbaar. En bovenal, wat onwaar is, is onwaar, en de waarde der waarheid moet niet afgemeten worden naar stuivers of guldens, en ook niet naar de luim van dezen of genen, geleerden of ongeleerden. De ondervinding heeft mij althans niet geschokt in de overtuiging dat het eene zeer gezonde stelregel was dien de jongens in de Zutfensche Graafschap bij 't knikkeren nu en dan in den mond hadden: „het is niet om den knikker, maar om 't recht van 't spel." Wellicht bestaat hetzelfde gezegde ook hier in Holland, en in allen gevalle, zoo men de woorden niet mocht kennen, de daarin vervatte stelregel zal hier toch gewis evenzeer gehuldigd worden.

Deze gedachten kwamen bij mij op toen ik in de laatst verschenen aflevering van den Bode (bl. 116) eene opmerking las betreffende den aard der *sh* in den Sanskrit wortel[1]) *ush*.

---

[1]) Het schier algemeen aangenomene „wortel" is eene alleszins ongelukkige vertaling van 't Skr. *dhâtu* „basis, element," doch het moge bijwijze van stelkunstigen term gebezigd worden.

Ik moet beginnen met te zeggen dat de Indische klank, gemeenlijk met *sh* weêrgegeven, in geen geval waar ze uit *s*, gelijk in *ush*, ontstaan is, kan overeenkomen met onze *ch*. Alles wat Cosijn daaromtrent zegt, is zóó waar, dat ik er niets bijvoegen kan, laat staan het betwisten. Het verdient ten zeerste behartiging, als hij er voor waarschuwt om 't Oud-indisch voor de moedertaal der overige Indo-germaansche talen te houden, of — hetgeen in de gevolgen 't zelfde is — te redeneeren alsof het Oud-indisch de moedertaal ware. Alleen 't punt waarop Cosijn eenige bedenking schijnt te verwachten, nam. de aard, insluitende de uitspraak van Skr. *sh*, wil ik hier te berde brengen; ik hoop dat niemand iets dergelijks nu nog ongepast zal vinden in een tijdschrift aan de belangen onzer taal en letteren gewijd.

De Skr. letter welke men met *sh* pleegt weer te geven, is eerst ontstaan in een tijdperk toen de Iraniërs en de voorouders der Indiërs nog samenwoonden, doch van alle overige Indogermaansche volksstammen reeds gescheiden waren. Met andere woorden: de *sh* is geen gemeenschappelijk erfgoed aller Indogermanen, de Iraniërs en Indiërs (hier bij voorbaat zoo geheeten) hebben het zich eerst na hun scheiding van de overigen om zoo te zeggen verworven. Veel later dan bij hen hebben ook andere Indog. volken zich met denzelfden of nagenoeg denzelfden klank verrijkt, maar geheel onafhankelijk van de bovengenoemde groep en onder andere voorwaarden. De *sh* is aan de Iraansche tongvallen en 't Sanskrit gemeen, in zoo verre ze ontstaan is uit de zuiver dentale *s*, waar die onmiddellijk volgde op bepaalde klinkers of medeklinkers. Tevens kan *sh* onstaan zijn uit eenen zuiver palatalen klank, bijv. *dzj*, mits deze onmiddellijk gevolgd wordt door eene letter die de haar voorgaande verscherpt; dus in stede van *idzj-ta* = *izh-ta* (*zh* = 't Fransche *je*) zeide men, zeer verklaarbaar, *ishta* = *ishta*. De oudste, den Ariërs van Irân en Indië gemeene uitspraak kan niet anders geweest zijn dan die der Engelsche *sh* of der Fransche *ch*, was ten minste — en daarop komt het hier slechts aan — zoogenoemd palataal, d. i. uitgesproken met 't orgaan, gelijk men zich uitdrukt, van de Indische *tsj*, *dzj*, enz., de Iraansche *tsj*, *dzj*, *zj*, enz. Deze uitspraak is in de meeste Iraansche tongvallen bewaard gebleven, bijv. in

't Nieuw Perzisch. Anders is het er meê gegaan in Indië. Hier ging de klank, in den heerschenden tongval, over in eenen anderen, waarvan 't orgaan 't bovenste gedeelte van het verhemelte is. De Hindus bestempelen die klasse van letters waartoe hun *sh* behoort met den naam van *mûrdhanya* d. i. „topletters," of, wil men, „koepelletters." De meeste Europeesche vertalingen zijn — men ergere zich niet over de opmerking — niet vrij van zekere kluchtigheid. Sommigen vertolken den term met „hersenletters," anderen met „kopletters." Nu is *mûrdhan* de top van iets, van eenen berg, van een gewelf, van 't gelaat, enz. In de laatste toepassing vertalen wij het met „hoofd," onberispelijk; doch uitdrukkingen als 't hoofd eens bergs, eens gewelfs, bezigen we niet; wij zouden daar andere woorden kiezen. De Indiërs veronderstelden, dat, als er sprake was van uitspraak en men een woord voor „top" bezigde, de bedoeling van „top, koepel van den mond" voor de hand lag. Zij hadden recht tot die veronderstelling, want ze zijn door hun landgenooten nooit misverstaan. Genoeg, deze "opperverhemelte-letters," die we, louter gemakshalve, in navolging van anderen, tongletters zullen noemen, zijn vervormingen van tandletters en ééner palatale letter, der *sh* gelijk die in 't Iraansch luidt. De heerschende uitspraak der eigenaardig Indische *sh*, van de oudste ons bekende tijden, weet ik niet in schrift uit te drukken; zoo ten naastenbij, zou ik zeggen, is het de Engelsche *sh*, mits zóó uitgebracht dat men de tong verder naar achteren trekt en zachtkens boven het verhemelte slaat.

Behalve de heerschende uitspraak bestond echter, ook reeds sedert de vroegste ons bekende tijden, eene andere. Deze gewestelijke uitspraak is die van eene *kh*, een klank in onze taal wel niet in zwang, maar met gemak door ieder Nederlander uit te brengen, terwijl de Engelschen (zeldzame uitzonderingen, misschien allen Schotten, daargelaten) het te lastig vinden. Ze is thans, wanneer men Sanskrit spreekt, in oostelijk en een deel van noordelijk Indië zeer gewoon. Dat ze ook zeer oud is, blijkt o. a. uit enkele woorden en vormen in 't oudste Indisch al, waarin, gelijk men wel in alle letterkundige talen nu en dan aantreffen zal, de gewestelijke uitspraak over de andere heeft gezegevierd, op de wijze als bijv. ten onzent (lichter) *laaie* het door ons klank-

stelsel vereischte *looie*, en *zich* het Nederduitsche *zik* het veld hebben doen ruimen. Een bewijs: uit *dwish*, sterke vorm: *dwesh*, wordt de 2de pers. enk. Teg. t. bedrijv. gevormd door toevoeging van *si;* dit zou volgens de heerschende uitspraak opleveren *dweshshi* doch in stede hiervan komt te voorschijn de eigenlijk gewestelijke *dwekshi* (voor *dwekhshi*). Zoo heeft ook de gewestelijke uitspraak *rekhá, lekká, likh, mayúkha, ukhá* [1]) de andere verdrongen. Het gebied waar deze gewestelijke uitspraak thuis was, schijnt niet groot geweest te zijn, want in de verschillende dochtertalen van 't Skr., van 250 v. Chr. tot nu toe, gaat *sh* niet in *kh* over (behalve dat *ksh* geassimileerd wordt tot *kkh*), maar wordt weder dentale *s*. Men meene dus niet dat die Hindus welke als ze Skr. spreken *sh* als *kh* doen hooren, die hebbelijkheid ontleenen aan de hedendaagsche of oudere dochtertalen van 't Sanskrit.

Welke van deze twee uitspraken de oudste geacht worden moet, is moeielijk te beslissen. De eene uit de andere af te leiden gaat niet wel, tenzij mijn oor me bedriegt. Zulks zou gelijkstaan met eene poging om *rieken* af te leiden van *ruiken*, of omgekeerd. Beide zijn zusters, wier moeder de zuiver palatale *sh* is. Van den eenen kant is die *sh* in de tong-*sh* overgegaan, en dit is de heerschende uitspraak geworden. Aan den anderen kant ontwikkelde zich de palatale *sh* tot *kh*. De met *kh* groote overeenkomst toonende klank onzer *ch* heeft zich in veel later tijd ook in 't Slavisch uit *sh*, en dit uit *s* ontwikkeld, doch bij geheel andere omstandigheden. In nog veel later tijd heeft in 't Spaansch de *j* (oude spelling *x*) hare uitspraak, welke dezelfde was als die der Portugeesche en Fransche *ch*, verwisseld met eenen keelklank. Etymologisch heeft de Spaansche klank niets met den Indischen gemeen, want hij vervangt niet eene Indogermaansche *s*. [2]).

---

[1]) In 't Petersb. Wdb. zegt mijn hooggeschatte vriend Böhtlingk, dat *ukhá* "vuurpot" misschien als verbastering van *utkhá* te verklaren zou wezen, doch zulk eene uitstooting van *t* voor *kh* is ongehoord, en naar de metrische wetten èn van 't Skr. èn van alle Prâkrit-talen, mijns inziens, eene onmogelijkheid zonder verlenging der *u*. Buitendien is een vuurpot niet "iets opgehoogds" of "uitgegravens"; *ukhá* komt van *ush*, Lat. *uro*.

[2]) Nog in de 16de eeuw sprak men in 't Spaansch (Kastiljaansch) de *j* (*x*) als

Zooals boven al gezegd is, heeft de Skr. *sh*, onverschillig naar welke uitspraak ook, niets te maken met onze *ch*, in afkomst.

Het eenigste punt wat ik zou aarzelen Cosijn onvoorwaardelijk toe te stemmen, is de uitstooting van *t* in *tachentig*. Het is niet noodzakelijk de *t* in dit woord voor een onmisbaar bestanddeel des woords te houden. De geleding van *achte* is vooralsnog een diep geheim; de telwoorden toch zijn afkomstig uit een tijdperk in vergelijking waarvan het oudste voor ons bereikbare Indogermaansch, grammatisch gesproken, modern is. Dat het mannelijk des telwoords *drie* bijv. in 't Skr. *trayas*, in 't Grieksch τρεῖς is, kunnen we vatten, maar op welken grond, of, geheel oppervlakkig uitgedrukt, naar welken regel het vrouwelijk van *trayas*, *tisras* wordt, weten we niet, thans niet. Zoo is het een geheim hoe „tachtig" in 't Skr. *açîti* kan wezen, ofschoon „acht" er *ashtá* (oudste vorm) en *ashtâu* is. Er *kan* dus achter *tachentig* iets anders schuilen, dan louter verbastering. Natuurlijk berooft deze opmerking het geopperde bezwaar niet van hare kracht, want voor *ochend* is niet een dergelijke tegenhanger aan te voeren.

---

sisklank uit (ofschoon geen onderscheid toen meer schijnt gemaakt te zijn tusschen Fransche *ch* en *j*). Dit is bewezen door Dozy en Engelmann (Glossaire des mots Esp. etc. 2de druk, bl. 16). Ik wil hier als bijdrage ter benadering van den tijd wanneer de nieuwe uitspraak doordrong doen opmerken dat Mendoza in zijne Guerra de Granada, geschr. na 1560, denzelfden regel volgt als P. de Alcala, en dat in 't uit het Spaansch overgenomen Peruaansch alphabet (Quiche taal) *x* den *sh*-klank voorstelt.

NOG IETS OVER „HERINNEREN”.

DOOR

Mr. A. BOGAERS.

Op bl. 101 van dit Tijdschrift heeft Dr. DE JAGER ons vroeger (bl. 8) geplaatst vertoog over „Herinneren,” met een antwoord vereerd. We hebben het met die oplettendheid doorlezen, welke we zoo gaarne wijden aan de vruchten zijner geleerde pen. Zeker zal ieder met ons instemmen, dat, indien netheid van stijl en belangrijkheid van bij-beschouwingen voldoende waren om eene betwiste stelling goed te maken, die van Dr. DE JAGER aan geene verdere bedenking onderhevig zoude kunnen zijn. Maar het komt er hier op de hoofdzaak aan, en ten haren opzigte is het ons o. v. voorgekomen, dat zijne argumenten even onaannelijk zijn gebleven, als we vroeger met de grootste onpartijdigheid dit meenen te hebben aangetoond.

Men weet, dat het punt in geschil hierop nederkomt:

Dr. DE JAGER is van gevoelen, dat de spreekwijzen:

„Zich AAN iets herinneren;”

en

„Iemand AAN iets herinneren;”

die vóór deze eeuw, wel in Duitschland, maar niet bij ons in zwang waren, toch echt en oorspronkelijk Nederlandsch zijn.

Wij daarentegen houden vol, dat deze benaming alleen toekomt aan de uitdrukkingen:

„Zich iets herinneren,"
en
„Iemand iets herinneren;"
welke zegswijzen, gelijk niemand tegenspreekt, reeds door SPIEGHEL, HOOFT, VONDEL en hunne tijdgenoten zijn gebezigd en tot den huidigen dag gangbaar gebleven.

Streng logisch te werk gaande, hebben we, ter staving van ons gevoelen, eene taalwet ingeroepen, die aan geene tegenspraak onderhevig- en ook niet tegensproken is.

Wanneer, namelijk, van een adjectief of adverbium een transitief werkwoord afgeleid wordt, dan beteekent dit laatste het *doen zijn* of *doen worden* van datgene, hetwelk in de beduidenis van het adjectief of adverbium opgesloten ligt. *Drogen*, van *droog*, is *droog doen zijn; scherpen*, van *scherp*, is *scherp doen worden*, enz. (Zie wijders hiervoren bl. 9 en 10).

Wordt er derhalve van het bijwoord *In*, genomen in den gewonen zin van *binnen*, een bedr. werkwoord *Innen* gevormd; zoo moet dit etymologicè beteekenen: *iets binnen doen zijn* of *binnen doen worden*.

Dit is dan ook de *eerste* en *algemeene* beduidenis van *Innen*.

Heeft nu het gebruik dit *innen* alleen in zwang gebragt bij de *bijzondere* spreekwijze van *geld innen*, dan maakt dit toch geene verandering in de oorspronkelijke beteekenis van het woord.

Deze oorspronkelijke beteekenis dan wél voor den geest houdende, zal men het ook zeer natuurlijk vinden, dat, indien er een frequentatief van *innen* (*binnen doen zijn*) gevormd- en het iteratieve *her* of *er* daarvoor geplaatst wordt, het dus ontstane *herinneren* noodwendig beduiden moet *op nieuw binnen doen zijn*.

En wat is ons Nederlandsch *herinneren* anders?

Iets was vroeger in de gedachte, het geraakte er uit, en men doet het er op nieuw in of binnen zijn. Er heeft eene werkzaamheid van den geest bij plaats, die eene zekere inspanning en during vordert; de frequentatieve vorm van het w. w., beantwoordt er volkomen aan.

Uit krachte van deze onmiskenbare afstamming moet ons *herinneren* den accusatief beheerschen van de zaak, die herinnerd wordt, en den datief van den persoon, die zich zelven of eenen

ander de zaak herinnert: en, ziet! zoo ook is dit *herinneren* door SPIEGHEL, HOOFT, VONDEL enz. gebezigd; terwijl almede na hen, meer dan twee eeuwen lang, niemand op den inval is gekomen om deze beheersching te betwisten; laat staan, te veranderen.

Dit alles sluit blijkbaar zoo stevig ineen, dat het den aandachtigen lezer gewis niet verwonderen zal, er geen degelijk argument tegen aangevoerd te vinden.

De geheele redenering van Dr. DE JAGER toch, hoe kunstig en vernuftig ineengeweven, is op den keper beschouwd niets dan eene onlogische begripsverwisseling. Steeds spreekt hij van 't w. w. *innen*, alsof het primitief geene algemeene beteekenis had, en er volstrekt geene andere hebben kon, dan die, welke het, volgens hem, in 't bijzondere *geld innen* heeft. Dit *geld innen* (zegt hij bl. 103, reg. 21, hiervoren) is *geld invorderen*. *Innen* en *invorderen* (pas nu op, Lezer!) zijn dus volkomen hetzelfde. De algemeene taalwet, door ons op den voorgrond gesteld, kan hij niet wederspreken. Hij gaat ze stilzwijgend voorbij, en, onder dit stilzwijgen, springt hij vlug over tot het beslnit, dat daar *innen*, *invorderen* is, en *herinneren* niet met *invorderen* gelijk staat, *herinneren* dus ook niet van het door ons voorgestane *innen* afkomstig kan zijn.

Dr. DE JAGER doet het niet opzettelijk; doch voor wie het ziet, is het of er knap gegoocheld wordt; maar toch bij scherp toekijken het kunstje zich laat ontdekken.

Over ons systeem, als in 't minst niet ontzenuwd, behoeven we dus niet meer te spreken. Gerust zouden we de pen durven nederleggen. Doch Dr. DE JAGER heeft zich te veel moeite gegeven om zijne stelling, dat „zich of iemand AAN iets herinneren" oorspronkelijk Neerlandsch zou zijn, op nieuw te bevestigen, dan dat we niet gaarne nog eenige oogenblikken er ons meê bezig zouden houden.

Volgens zijne bewering is er in onze oudste taal, naast *in inne* en *aen inne*[1]), een bijwoord *inne* in gebruik geweest, hetwelk

[1]) In 't mdn. werd *in* met *an* meermalen verwisseld. *In inne* was echter de

bewust of *gedachtig* beteekende en met den genitief gebezigd werd.

Van dit *inne* zou, zijns oordeels, zoowel voorzeid „zich of iemand AAN iets herinneren", als het vroegere „zich of iets herinneren" afkomstig zijn.

Wel is waar, HUYDECOPER was van gevoelen, dat zoodanig een *inne* Hoogduitsch was en geen Nederlandsch; doch Dr. DE JAGER meent overtuigend het tegendeel bewezen te hebben. Zoo sprak hij vroeger [1]) en schreef hij nog laatst (bl. 106 hiervoren, bovenaan): „Nu is door mij beweerd en door eene rij van voorbeelden gestaafd, „dat het Middelnederlandsch insgelijks *inne worden* kende, in „dezelfde beteekenis en met dezelfde beheersching als het Hoog„duitsch; zie Versch. bl. 263 en 265; de Tijdspiegel, bl. 56 en 57."

De onnoozele, die dit leest en op goed geloof aanneemt, zal zich natuurlijk verbeelden, dat HUYDECOPER een bokje geschoten heeft, en dat er in de opgegeven geschriften van zijnen bestrijder heel wat voorbeelden van *inne worden* geschaard staan, die dezen zoo boud doen spreken. Slaat nu echter de eene of andere lastige onderzoeker de aangehaalde boeken eens op, dan vindt hij tot zijne verbazing, dat van de vijftien voorbeelden in de *Verscheidenheden* bijeengebragt, er niet minder dan veertien *in inne* of *aen inne* hebben, terwijl het eenig overblijvende voorbeeld van *inne* meer voor, dan tegen HUYDECOPER bewijst, dewijl het getrokken is uit een schrijver, bij wien (gelijk Dr. DE JAGER-zelf niet ontkent) germanismen niet zeldzaam zijn. (zie bl. 18 hier voren.) Wendt dan de achterdochtig geworden uitpluizer zich tot den medeaangehaalden *Tijdspiegel*, dan staat hij nog erger te kijken; want onder de negen nieuwe daar verzamelde voorbeelden is er waarlijk niet één enkel, of het heeft *in inne*.

Die *rij van voorbeelden*, waarop men zich tegen HUYDECOPER beriep, kromp dus bij slot van rekening in tot niemendal!

---

gebruikelijkste spreekwijs. In 't H.S. van MAERLANT's gedicht: *Van der drievoudichede*, door prof. MEIJER uitgegeven en door Dr. DE JAGER aangehaald, komt tweemaal *aen inne* voor. In 't Comburgsche HS. echter, dat door KAUSLER in het 2de Deel van zijne *Denkmäler* opgenomen is en voor beter gehouden wordt, leest men op beide plaatsen *in inne*.

[1]) Zie *Verscheidenheden*, bl. 267, r. 20: *Latere Verscheid.* bl. 488, r. 4 v. o. *Tijdspiegel*, 1869, bl. 56, r. 12 v. o. en bl. 58, r. 3.

Maar, ziet! in dezen neteligen toestand komt BOENDALE's *Jans Teesteye* (onlangs door den geleerden Vlaming, Dr. F. A. Snellaert, in 't licht gegeven) Dr. DE JAGER in handen en daar ontdekt hij (zoo hij meent), dat deze dichter éénmaal *inne* met den genitief en in de beteekenis van *bewust*, aangewend zou hebben. Voorzeker eene allergelukkigste vondst, indien er niets aan hapert; want dan bestaat de *rij van voorbeelden* ten minste uit één.

Doch laat ons uit voorzigtigheid *Jans Teesteye* eens openslaan. Wij lezen er op blz. 152 en 153 de navolgende versregels:

Jan, nu hebdi mi ghemaect inne
Van der werelt yrst beghinne
Hoe tfolc sijn leven heeft geleydt
In onghelove en in quaetheyt,
En dat van Christus herweert
Tfolc emmer beter weerdt
Int ghelove en in weldaden.

van deze versregels haalt Dr. DE JAGER, bl. 108 hiervoren, slechts de twee eersten aan, er eigener autoriteit een punt achter zettende, alsof de zin stellig uit was. Blijkbaar meent hij, dat „Van der werelt yrst beghinne" noodwendig een genitief moet zijn, afhankelijk van het voorafgaand: „ghemaect inne." Dit is echter het geval niet. Omzettingen zijn bij de oude rijmschrijvers alles behalve zeldzaam en dat er hier eene omzetting heeft plaats gehad, wordt door den zin hoogstwaarschijnelijk gemaakt. JAN heeft betoogd, hoe, van der wereld eerste begin af, het volk zijn leven in ongeloof en ondeugd geleid heeft, maar dat het sedert de komst van Christus steeds in beterschap is vooruitgegaan; en nu wenscht WOUTER te weten, vanwaar het komt, dat het zoo gebeterd is. Ongeveer een paar honderd verzen vroeger (vs. 266 en 267) liet BOENDALE de woorden „Vander werelt beghinne" beheerschen door het geen dadelijk voorafging, en toen gebruikte hij niet „*inne*," maar het gewone „*in inne* maken." Houdt men dus de lezing van vs. 458 („ghemaect inne") voor echt, zoo is de voormelde omzetting honderdmaal vermoedelijker, dan dat BOENDALE hier ééns van zijn leven eene spreekwijze gebruikt zou hebben, die nooit door iemand in Nederland gebruikt werd. Het laat zich dan wijders gereedelijk aannemen, dat, gelijk *inne* altijd

in 't mdn. *in* of *binnen* beteekent, *inne maken* tot die composita behoort, waarvan we in *inne gheesten*, *inne brengen*, *inne werpen inne blazen*, enz. ontallijke voorbeelden bezitten. *Maken* (gelijk men weet) had eene zeer ruime beteekenis, zoodat *inne maken* zeer wel beduiden kon *te binnen brengen*, *onderwijzen*, *inprenten* [1]).

Men ziet dus: het eenige voorbeeld, waarop Dr. DE JAGER zijne laatste hoop vestigde, ontvalt hem ook, en als eene stellige waarheid mag men aannemen, dat HUYDECOPER volkomen gelijk had, toen hij *inne* (bewust) voor hoogduitsch, maar *in inne* voor oud-nederlandsch hield.

Laat ons nu, om (zoo als men zegt) de maat vol te meten, eens voor een oogenblik aannemen, dat *inne* (bewust) waarlijk tot het middelned. behoorde.

Zou het Dr. DE JAGER voor zijn systeem iets baten?

Dit bleef in 't gestelde geval toch altoos erkend en zeker, dat reeds zeer vroeg, met *in inne* en *aen inne*, het gewaande *inne* (bewust) gansch en al uit onze taal was verdwenen. Schijn noch schaduw vindt men meer van deze woorden na de eerste helft der XIVde eeuw. Tevens staat het vast, dat er hier te lande geen werkwoord hoegenaamd van gemaakt is [2]). Bij niet een eenig oud-nederlandsch schrijver, van welk tijdperk ook, vindt men iets, dat gelijkt naar een *innen*, *inneren*, *erinnen*

[1]) Ten overvloede zij hier nog aangestipt, dat wierd, er wezenlijk in den behandelden versregel een *inne maken* met den genitief gelezen, er alle reden zou bestaan om, bij de talrijke afschrijversfouten, waarvan de middeleeuwsche H.S.S. vol zijn, hier aan zoodanig eene fout te denken. Geene gezonde kritiek zou gedogen, dat, daar in de duizendtallen middeleeuwsche verzen, die we bezitten, nooit voorz. *inne maken* voorkomt, BOENDALE, die anders ook *in inne* schreef, het hier een enkelen keer gebezigd zou hebben.

[2]) In Duitschland had het tegenovergestelde plaats, en dit toont juist, dat *inne* (bewust) daar inheemsch was, levenskracht bezat en, of 't ware, in eene luchtstreek. tierde, waar het voorttelen kon. *Inne werden* is dan ook nog bij de duitschers in wezen: ten onzent daarentegen (gelijk uit alle oude schrijvers blijkt) werd *inne* alleen en uitsluitend in de beteekenis van *in*, *binnen*, gebruikt. Een natuurlijk gevolg er van is, dat wij wel een verbum *innen* bezitten, hetwelk *in* of *binnen doen zijn* beteekent en den accusatief der zaak regeert, maar geen *innen*, *inneren* of *erinneren*, waarvan de beduidenis, zoo als in het H. D. *bewust maken*, en de beheersching de genitief is. Dit mag wel in 't oog gehouden worden.

of *erinneren*, tengevolge van zijn oorsprong den genitief der zaak beheerschende.

Dit in de gedachte houdende, lette men nu eens op, welke onverduwelijke onwaarschijnlijkheden hij te slikken en te verteren heeft, die met Dr. DE JAGER het *erinneren* door SPIEGHEL, HOOFT, VONDEL enz. met den accusatief der zaak en den datief des persoons aangewend, van het gewaande mdn. *inne*, den genitief beheerschende, wil doen afstammen.

Voor alles dient hij zorgvuldig uit zijn geheugen te wisschen, die logische afleiding van 't ww., welke, in den aanvang dezes opstels herdacht, als van zelf *in* (binnen) aan de hand doet en alle zwarigheden op eene eenvoudige en natuurlijke wijze oplost. Dan moet hij aannemen, dat, niettegenstaande er in het Nederlandsch een ww. *innen* voorhanden was, hetwelk den accusatief der zaak regeerde en door hen nuttig aangewend kon worden, de voorzegde beroemde schrijvers verkozen een overoud woord, dat reeds sinds meer dan derd'half honderd jaar verdwenen was, weder voor den dag te halen om daarvan hun *erinneren* te maken: wijders, dat, ofschoon zij duchtige kenners onzer taal waren, ze toch niet wisten, dat dit woord *bewust* beteekende, en dus *erinneren*, als *bewust maken*, even als dat woord, een genitief der zaak vereischte; dat zij dientengevolge het verbum, hetwelk zij invoerden, bij ongeluk een averechtschen naamval lieten beheerschen; dat, niettegenstaande LUTHER's Bijbelvertaling, waarin meermalen het H. D. *erinnern* met den genitief voorkomt, in hun tijd algemeen verspreid was en hen tot nadenken had kunnen brengen, zij en hunne tijdgenooten den misslag niet hebben bemerkt; dat deze onwetendheid ook bij hen, die na hen kwamen twee eeuwen lang epidemisch gewerkt heeft, zoo zelfs, dat taalvorschers, als een TEN KATE en een HUYDECOPER, geen argwaan van de fout gehad hebben; dat eerst in onze eeuw het licht is aangebroken, toen sommigen, die of in Duitschland gewoond of veel Duitsch gelezen hadden, op het denkbeeld zijn geraakt om de zaak te regt te brengen en het Ned. *herinneren* op de wijze van het Hoogduitsche *erinnren* te gebruiken; en eindelijk, dat, ofschoon er toen menig taalvorscher was, die dit een germanisme noemde, er echter daaraan volstrekt niet gedacht

kon worden uit hoofde van het uitstekende purisme onzer eeuw. [1])

Wie deze aanzienlijke hoeveelheid onwaarschijnlijkheden goedschiks ingenomen- en er geen letsel van ondervonden heeft, mag zich rustig nederleggen bij de stelling, dat ons *herinneren*, met den accusatief der zaak, gemaakt zou zijn van een reeds eeuwen lang in onbruik geraakt *inne* (bewust), dat een genitief vereischte; aangenomen altoos, dat het middelned. zulk een *inne* bezat, hetgeen wij ontkennen.

In dezelfde hypothese redenerende, zou men misschien nu nog tegenwerpen kunnen, dat, zoo al niet SPIEGHEL's en HOOFT's *erinneren* van 't begin der XVIIde eeuw, dan toch wel het „zich *aan* iets herinneren, enz." van de XIXde zijn afkomst konde hebben van voorzegd *inne* (bewust).

Doch, eilacij, wie bij deze meening heil zocht, hij leed schipbreuk op de Scylla, terwijl hij de Charybdis trachtte te ontzeilen.

Dat gewaand *inne* (bewust), in de veertiende eeuw dan reeds oud, versleten en uit de taal weggedaan, zou (nooit gehoorde zaak!) in onze negentiende gediend hebben om er iets nieuws van te maken. Het ei (indien wij ons zoo eens mogen uitdrukken) het ei was in twaalf of dertienhonderd geleid, het verdween, het raakte geheel te zoek, niemand hoorde er meer van; maar, ziet! na verloop van verscheiden eeuwen daagt er hier een kieken op met vreemd pluimaadje, en dit (naar sommiger zeggen)

[1]) Op bl. 105 hiervoren heeft Dr. DE JAGER den accusatief der zaak, bij 't *erinneren* van SPIEGHEL, HOOFT enz. gebezigd, willen doen voorkomen als eene deviatie of afwijking van de oorspronkelijke beheersching. Men vindt (zegt hij) werkwoorden, die vroeger den genitief regeerden en later den accusatief aannamen. Dit is zoo: maar, wil er van zulk eene afwijking of verandering sprake kunnen zijn, dan dient te blijken, dat vroeger hetzelfde werkwoord met de voorgewende ware en oorspronkelijke beheersching aanwezig was. Nu beweert zelfs Dr. DE JAGER niet, dat ooit een *erinneren* met den genitief, zoo als dan behoord zou hebben, bij onze oudste schrijvers in gebruik is geweest. Hoe valt er dan aan een verloop te denken!

Over het *erinnen*, dat, zonder genitief, tweemaal voorkomt in den *Teuthonista ofte Duytschlender* van den Kleefschen kanselier *van der Schueren*, behoeven we niet te spreken. Al ware (op de grenzen van Duitschland) in het Kleefsche dialekt een *erinnen* op zijn hoogduitsch gebruikt geweest, waarvan echter niets blijkt; wat zou het in dezen bewijzen kunnen?

zou uit het overoude ei gesproten zijn. Geen beetje! een half duizend jaren was er noodig geweest om het uit te broeden. Geloove nu, wie kan, aan deze wonderdadige incubatie; bij ons wil zij er niet in. Zonder mirakel laat zich de zaak eenvoudig en natuurlijk verklaren. Aan deze verklaring geven wij de voorkeur. Toen, namelijk, het kiekentje met zijne germaansche veêrtjes hier begon rond te trippelen, vertoonden er zich te gelijker tijd een aantal andere vogeltjes, van welke men zeker wist, dat ze uit Duitschland kwamen en hier een nestje zochten. Wij, en vele ongeloovigen met ons, hielden daarom het nieuwe pluimdiertje voor een kameraadje dier overvliegertjes. Dit doen we nog, en met ons zal wel ieder dit doen, die beter met het natuurlijke dan met het miraculeuze over weg kan. Vindt men nu, om deze of gene reden, goed, het vogeltje in de Nederlandsche menagerie te houden, daarover laten we gaarne het gebruik beslissen; mits men maar aan de waarheid hulde doe, en het niet een oorspronkelijk inheemsch-, maar een, hier genaturalizeerd, hoogduitsch beestje noeme.

Ons betoog is ten einde.

Indien we kortelijk zamenvatten, wat we tegen Dr. DE JAGER's systeem hebben aangevoerd, dan komt het hierop neder:

1°. Een middelnederlandsch *Inne*, dat, even als het hoogduitsche, *bewust* beteekende en den genitief regeerde, heeft er nooit bestaan: en

2°. had het bestaan, het echt nederl. *Erinneren* van 't begin der XVII^de^ eeuw zou er niet van afgeleid kunnen worden, evenmin als het *zich aan iets-* of *iemand aan iets herinneren*, dat eerst in onzen leeftijd hier is verschenen.

Omtrent de hoofdzaak hebben we niets meer te zeggen; doch aangaande de bijzaken zij het ons vergund nog een paar woorden in 't midden te brengen.

Op bl. 107 hiervoren laat Dr. DE JAGER het voorkomen, alsof wij het gevoelen van wijlen den Heer HALBERTSMA, betrekkelijk *in inne* hebben pogen te staven en tevens is hij zoo vriendelijk er bij te voegen, dat dit hem spijt.

Ons zeer feilbaar gevoelende, zouden we voor dit blijk van goedhartige belangstelling gaarne onzen dank betuigen, zoo er slechts in waarheid grond voor was. Dit echter is het geval niet. Dr. DE JAGER heeft misgelezen. Wie bl. 18 en 19 hiervoren nog eens wil inzien, zal dadelijk dit bespeuren. Eenvoudig is door ons beweerd, dat, hetzij men met hem *in inne*, schoon niet aaneen geschreven, voor één woord hield, hetzij men het met den Heer HALBERTSMA aanzag voor twee woorden, het systeem van Dr. DE JAGER toch onaannemelijk bleef. Daar het ons dus onverschillig was, wie der beide geleerden gelijk had, zouden we onnut werk gedaan en de aandacht slechts van de hoofdzaak afgetrokken hebben, zoo we ons in een onderzoek begeven hadden, ten einde tusschen hen te beslissen [1]). Dit is dan ook niet geschied.

Nog iets anders:

Uit hetgeen we hiervoren bl. 222, in het breede opgaven, is het reeds gebleken, hoe (in strijd met HUYDECOPER) Dr. DE JAGER het steeds den schijn gegeven heeft, alsof INNE *werden* en INNE-*maken* zeer gebruikelijke spreekwijzen waren in het middelned.; ja, zelfs is hij zoo verre gegaan, dat hij op bl. 108, r. 9, ons heeft laten zeggen, dat wij er voorbeelden van zouden kunnen aanvoeren.

Welk eene scheeve voorstelling moet de mingeoefende, die deze onnaauwkeurigheden leest, zich vormen, zoowel van de zaak zelve, als van onze bewijsvoering! Waarlijk zulke vergissingen moesten een fraai opstel, gelijk dat van Dr. DE JAGER is, niet ontsieren. Evenzeer als wij zijne uitstekende vlijt en kunde op hoogen prijs stellen, zoo zijn wij ook overtuigd van zijne waarheidsliefde en opregtheid; maar anderen, ergdenkender van natuur, zouden al ligt kunnen gaan vermoeden, dat prof. LULOFS niet geheel en al ongelijk had, toen hij (te onhoffelijk) beweerde, dat zijn bekwame tegenstander, ten opzigte van „herinneren," de menschen zand in de oogen wilde strooijen. Zelfs aan den schijn van zulk een ongegrond vermoeden behoort geen voedsel gegeven te worden. Ligt valt het te begrijpen, dat als men meer dan een kwart-eeuw een

[1]) Onze zienswijze aangaande IN INNE hopen bij eene andere gelegenheid wel eens te ontwikkelen. Hier zou dit nergens toe dienen.

gevoelen aangekleefd-, meesterlijk verweerd- en er zelfs zulk een beroemd taalgeleerde, als Dr. DE VRIES, voor gewonnen heeft, men het niet meer met geheel onpartijdige oogen overziet en het ter goeder trouw tot het uiterste toe blijft verdedigen: maar (est modus in rebus) deze niet onnatuurlijke vooringenomenheid moet toch een weinig in bedwang worden gehouden, zoodat ze althans niet op eene verkeerde voorstelling van feiten uitloopt, noch anderen woorden in den mond legt, die ze niet gesproken hebben.

Rotterdam,
Januarij 1870.

TEKSTKRITIEK.

DOOR

EELCO VERWIJS.

I.

Hildegaersberch, II, 67. — Onder de gedichten van meester Willem, die in het Haagsche Hs. niet worden aangetroffen [1]), behoort ook het tweede, waarin vier punten worden opgegeven, welke bij het beheer eener stad noodig zijn. De redeneering van den Haagschen hofspreker is niet altijd even duidelijk: zeker is het niet altijd de schuld van een slordigen afschrijver, dat de zin onverstaanbaar is, maar vaak de onbeholpenheid en onhandigheid van den dichter zelf, wiens redeneeringen niet zelden als

---

[1]) Zie bl. 4 der uitgave van Dr. W. BISSCHOP en Dr. E. VERWIJS, die eerlang het licht zal zien.

droog zand aan elkaar hangen. Men oordeele. De dichter houdt eene bespiegeling wat „die wijsheid groet in poenten vier" is, waar „een stede af mach verhogen." Het eerste punt, waarin de plicht der stedelingen jegens hunnen heer wordt blootgelegd, luidt aldus:

mit horen rechten heer
Soe sullen si vrienscap maken vast
Ende ummer daertoe sijn gepast
Daer in te bliven na vermogen.
Waen heeft menigen bedrogen,
Die tegen sinen heer began te stuynen;
Al hoer mueren ende al hoer tuynen
Dat voer int lest, alst pleech te varen
Als valken beiten op een aeren.

De poorters moeten vaste vriendschap maken met hunnen heer en die voortdurend staande houden. Eigenwaan en hoogmoed heeft menigeen bedrogen, die zich tegen zijn heer verzette. Wat ze ook deden, hoe ze zich ook tegen hem versterkten, het ging er ten laatste mee, als wanneer valken op een arend jacht maken. En de dichter vervolgt:

Wat wi tuynen, wat wi mueren
Voer vreemde heren, dat mach dueren
Ende int einde worden goet;
Mer hoers heren wedermoet
Die sullen si wachten ende myden
Waer si mogen tallen tiden.

Het is de tegenstelling: Wat men ook doet tegen vreemde heeren, hoe men zich ook voor hen verschanst, dat kan op 't laatst te recht komen; maar de ontevredenheid van zijn eigen heer moet men altoos mijden. De dichter gaat nog verder met het aanpreeken van slaafsche onderdanigheid.

Al boede die heer al ombesceit
Bi logentael, die wort gespreit,
Dat salmen wiselijc vervolgen
Mit sueten woerden onverbolgen,
Ende ummer smeken ende nygen,
Om hoers heren hulde te crigen.

Al snauwt ook uw heer u af, opgezet door het kwaad dat van zijne onderdanen valschelijk is gesproken, wees beleefd, heb zoete

woordjes voor hem over, nijg als een knipmes voor uwen heer en vlei hem, om zijne genegenheid te winnen. En nu volgt het „waarom", het motief voor zulk een gedrag.

Dat is beter dan verhaest,
Oetmoet is der hulden naest.

Want dan zal het volgende geschieden:

Als die heer hem wel versint
Ende die waerheit ondervynt,
Soe sal hi hem ter eren tien
Ende den logenaer castien,
Ende after dien niet meer getruwen,
Mer min ende vrienscap gaen vernuwen
Met sinen goeden getruwen luden, *enz.*

Door ootmoed zal de heer zijne dwaling inzien, den logenaar van zich verwijderen en de geduldige getrouwen weder in genade aannemen.

Het „waarom" van den dichter is ons hier niet recht duidelijk. Hij wil onderdanigheid aan den heer aanbevelen, en legt zijn argument in de beide boven aangehaalde verzen. Volgt men den raad, in die regels vervat, dan zal de heer „hem ter eren tien" enz. Doch wat beteekent dan de eerste regel

Dat is beter dan verhaest?

Wij gelooven niets, en houden het er voor met eene zeer bedorvene lezing te doen te hebben. De dichter, om zijne bewering klem bij te zetten, gebruikt hier eene rijmspreuk, en heeft misschien aldus geschreven:

Bat is *beiden* dan verhaest,
Oetmoet is der hulden naest.

Ik geef mijne verandering slechts als eene gissing, die mij niet onwaarschijnlijk voorkomt. De verknoeiing van *Bat* in *Dat* (𝔅at — 𝔇at), en die van *beiden* in *beter* (beidē — bete') is niet vreemd, en zoo krijgt men, mijns inziens, een goeden zin.

Een nagenoeg gelijkluidend spreekwoord bezitten wij nog: *Beter een goed verbeid dan kwade haastigheid*, dat wat den zin betreft er vrij wel mede overeenkomt.

---

1) Harrebomée 1, 272.

De zin der beide verzen is dan: Beter is wachten dan zich te overhaasten, lankmoedigheid van den een is het naast aan toegenegenheid van den ander, d. i. verwekt liefde.

II.

Hildeg. LXIV, vs. 127 (bl. 91). — In het gedicht *Vanden hont die verbroeyt wort*, wordt verhaald hoe een hond in een keuken kwam en er een stuk rundvleesch stal. Een der koks ziet den roover en

raecten voerden ende
Mitten heten zoede alsoe ghehende,
Dat hem sijn haer offghinc mit allen.

De hond behoudt echter zijn buit, waardoor de nijd zijner makkers niet weinig wordt opgewekt.

Wy staen hier buten over niet,
Den hongher doet ons swaer verdriet,
Entesen haelt een stick alleen.

De dief, die ja het vleesch had behouden, maar van achteren geheel verbrand was door het kokende water, zegt hierop:

„Ja, woudi my after sien,
Ghine had u dairwairt niet ghespoeyt,
Om den cock sijn vleysch tontdraghen."
Ende doe sy hem achter wel bezaghen,
Hoe hem *twaer* was offghevlaecht,
Doe worden sy bloede ende versaecht.

Het Bruss Hs. heeft de volgende lezing:

Hoe hem *thaer* was *afgeblaect*,

hetwelk een goeden zin oplevert. De lezing bij H. is kennelijk bedorven en beteekent niets. Men leze:

Hoe hem *die swaerde* (*tswaert*) was offghevlaecht,

d. i. hoe hem de *huid* was afgevild.

Hetzelfde verhaal komt ook in den Tweeden *Reinaert* voor. In vs. 7494 vlgg. lezen we aldaar:

Siedende water dat hi nam
Uut enen ketel in een plateel,
Ende gaf hem daer mede sijn deel
After op sijn lenden eer hi danen sciet,

So dat hijs hem en bedancte niet,
Want hi hem so *doorscoude* dat vel [1]),
Dat hem sijn hair al utevel,
Ende [hi] hem die *swaerde* al doorsoot.

Hoe geheel verschillend de fabel wordt verteld door beide dichters, de lezing van *swaerde* in den *Rein.* bevestigd onze tekstverbetering.

III.

In het Haagsche Hs. n°. 721, waaruit door Dr. Van Vloten in de *Dietsche Warande* verscheiden gedichten zijn uitgegeven [2]), komt ook een stuk voor, door den Hoogleeraar *Bekroonde Ridderdeugd* betiteld [3]). In eene „kemenade" zit eene jonge schoone; bij haar een „jonch ghesel van hoger tael", die aldus wordt beschreven:

Siin aensichte scoen, siin oegen blide,
Siin witte handen, slecht ende sacht.
Na alle wensche was ghewracht
So rechte wael die selve man.
Dure cleyder had hi an
Gheneyt mit costeliker naet,
Hoveerdich sceen hi in siin ghelaet.

Een oud man „met grawen haer" komt ook binnen, van wien het heet:

Ist als ic mi kan verstaen,
Sone sceen hi niet rike van haven:
Sijn cleeder waren so *bestaven.*

De Hoogleeraar verklaart *bestaven* door *bestoven.*

Wij laten het onmogelijke deelw. van het ww. *bestuiven* aan zijne plaats, daar we hier eenvoudig te doen hebben met een verkeerd gelezen en verstaan woord. In het Hs. staat ongetwijfeld *bescaven*, niet *bestaven*, en dit is dan ook de goede lezing, die een uitstekenden zin oplevert.

Doch wat beteekend het woord *bescaven*?

---

[1]) Willems verandert dit geheel nutteloos in *dorbroeide. Scouden*, *scalden*, eng. *to scald*, is *schroeien*. Zie *Kerken Cl.* vs 87 (*Bloeml.* 2, 102), en verg. Müller, *Etym. Wtb. d. Eng. Spr.* 2, 292.

[2]) Zie ald. Dl. 7, 8, 9.

[3]) Zie Dl. 8, 78 vlgg.

Het ww. *schaven* was oudtijds sterk, en werd als de ww. der 4de kl. gebogen: *schoef, geschaven* [1]), Mhd. *schaben, schuob, geschaben*, Ohd. *scaban, scapan*, Goth. *skaban* (BENECKE 2², 59; GRAFF 6, 305; SCHULZE 311). De beteekenis was *schaven, scheren*, de oppervlakte van iets glad maken door er de oneffenheden van weg te nemen. Van kleederen gezegd beteekent *beschaven:* ze zoodanig dragen dat er de wol afgaat, ze afdragen, verslijten. In het Hd. was vooral het deelw. *beschaben* veel gebruikelijk in den zin van *versleten, kaal.* Zoo leest men in den *Tristr.* 3995: „ein röckelîn *beschaben* unde verslizzen." In de vertaling van Boccaccio's *Decam.* 2, 11 *b*: „Und von dem bauren zwen alte mäntel entlehnten und zwen alte *beschaben* hüt [2])." Ook vindt men het nog in Luthers werken, als: „Darumb mus er gesehen werden ynn *beschaben* bösen kleidern, wie ein armer dorffpfaffe ynn einer *beschaben* und schebichten kaseln", en elders: „Alte odder *beschabene* vertragen kleider." [3])

Die beteekenis heeft ook het woord *bescaven* in de boven aangehaalde plaats, zooals ons bevestigd wordt door hetgeen later volgt, wanneer de jonge ridder „scampliich sijn tael op ende neder werpt ten olden waert," en hem een verwijt maakt van

Sijn grise haer, sijn grauwe baert,
Sijn *oude* cleder ende die *versleten.*

In de sproke van *Van den mantel van eren* (*Belg. Mus.* 10, 65) wordt verhaald van eene vrouw, die een afwezigen ridder met geld en goed ondersteunde. In vs. 20 vlgg. lezen wij:

Die vrouwe en spaerde jeghen hem gheen goet,
Want haers selfs juwelen, des sijt vroet,
Vercochse om hem te sustineren.

---

[1]) In een bnw. komt in het mnl. de sterke vorm van het deelw. nog voor: „enen scacht...al *onverscaven*," *Cass.* 1071.

Verg. *Rein.* 17, het bnw. *ombescaven:*

ic bidde in dit beghin,
Beide den dorpren enten doren,
Oft si comen daersi horen
Dese rime ende dese wort,
Die hem onnutte sijn ghehort,
Dat sise laten *ombescaven*,

d. i. dat zij er niet aan *schaven*, knoeien en veranderen.

[2]) Zie GRIMM, *D. Wtb.* 1, 1542.

[3]) Aangehaald bij DIETZ, *Wtb. zu Luthers deutschen Schriften*, 1, 263.

Andere vrouwen dreven hiermede den spot en zeiden:

Si es verscoven;
Want si en mach nemmermeer comen boven:
Haer juwelen die sijn soe *bescaven*,
Men machse oec niet met eren loven:
Si moeter haren man met laven.

Elders treffen wij in 't Mnl., voor zooverre ons bekend is, het woord niet aan in den eigenlijken zin, doch wel in een afgeleiden, namelijk bij Willem van Hildegaersberch. In het gedicht *Van Selve*[1]), vs. 200 vlgg., leest men van een man, die in groote geldelijke verlegenheid was. Niemand wil hem helpen: de een wil „pande, daer hi sijn ghelt an hilde"; een ander toont enkel medelijden. Al bood hij ook *Selve*, zijn eigen ik, aan,

Desen troost was hem te cranck,
Dat beyden docht hem al te lanck;
Oec schene ic alsoe *bescaven*,
Dat sijt wel halff verloren gaven.

In een ander stuk *Vanden droem*[2]) vindt de dichter Trouwe en Gerechtigheid als ballingen omzwerven. Op zijne vraag, wie zij zijn, ontvangt hij ten antwoord:

Wy sijn gheboren van edelen gheslacht,
Onse ouders waren wel gheacht
Ende ghemint sonderlinghen
Beyde van keyser ende coninghen,
Daer toe voer hertoghen ende graven.
Al schinen wy hier aldus *bescaven*,
Tcomt al buten onse scouden.

In *St. Am.* 1, 3862, leest men van een koopman, die uit de gevangenis wordt verlost:

drouve bleef hi int ghedochte,
Dat hi sijn goed achter hem laten
Moeste, ende gaen siere straten,
Bescaven, aerm ende bloot.

In den *Dietscen Cat.* 1, 21 (bl. 21) in denzelfden zin; doch met eene nadere bepaling aangewezen door het voorz. *van*.

---

[1]) Zie de meergemelde uitgave bl. 29, en den *Navorscher*, 13, 48—51, waar dit gedicht mede is opgenomen.

[2]) Bl. 204 vlgg. — vs. 73 vlgg. Nog komt het voor op bl. 11, vs. 485, doch de plaats is te duister om ze als bewijs aan te halen.

Al bestu arem man van haven
Ende van rijchede sere *bescaven*,
Bepeinsti dattu hier te voren
Naect ende arem waers gheboren.

Kennelijk is op deze plaatsen de beteekenis die van *berooid*, *armoedig*, en van het uiterlijke der kleederen op den persoon zelf overgebracht, op dezelfde wijze als dit ook met *kaal* is geschied.

Met *bescaven* vergelijke men nog Eng. *shabby*, Hd. *schäbig*, en waarschijnlijk ook ons *schabberig* [1]).

Eene andere afgeleide beteekenis van het ww. *bescaven* vinden we in Maerlants *Rijmb.* vs. 13781:

Uten lande van Moab quamen
Int selve jaer, als wijt vernamen,
Rovers ende wilden tlant *bescaven*.

Dat die roovers geen „pionniers der *beschaving*" waren, die den zegenenden invloed der verlichting over het land wilden verbreiden, is duidelijk. *Bescaven* heeft den zin van *afloopen*, *plunderen*, eene beteekenis die zeer licht uit de eigenlijke is af te leiden.

Er blijft ons nog over eene andere beteekenis van het ww. *scaven* te vermelden, die, hoe schijnbaar uiteenloopend, toch mede behoort tot het ww. *scaven* in den zin van De oppervlakte van iets glad maken door er de oneffenheden van weg te nemen. Wij bedoelen die van *in stilte wegsluipen*. In den *Rein*, 2781 vlgg. lezen wij hoe Tiecelijn vernomen heeft, dat Reinaert genade heeft gekregen en een bedevaart naar Rome zal doen. Hierover beangst gaat hij de tijding aan Isengrijn, Brune en Tibert brengen, en roept hun toe:

„Keitive, wat doedi hier?
Reinaert es meester bottelgier
Int hof, ende moghende utermaten;
Die coninc heeftene quite ghelaten
Van allen sinen mesdaden,
Ende ghi sijt alle III verraden."
Isengrijn began andworden
Ticeline met corten worden:
„Ic wane, ghi lieghet, here raven!"
Mettien worde began hi *scaven*,
Ende Brune, hi volchde mede.

[1]) Müller, *Etym. Wtb. d. Eng. Sprache* 2, 134; Weigand 2, 549.

Bij *Stoke*, II, vs. 222, lezen wij van de Friezen, hoe zij in Holland vielen en er „sheren huse" verbrandden.

Maer teghen nacht ghinghen si *scaven*,
Die Vriesen, weder te haren wiven;
Want haer sede is niet dat bliven
Bi nachte, selden of nemmerme,
Van haren husen, wien lief of wee.

In den *Sp. Hist.* III₃, 7, 40, lezen wij van Sente Martijn, hoe hij over de vogels gebiedt:

Mettien heet hi alle die scaren
Metten worden die machtech waren,
Dat si dat water begaven,
Ende si henen gingen *scaven*
In woesten lande ende in droghen [1]).

Verg. nog *Limb.* 6, 2114, waar de dood gewaande Evax verhaalt:

Doen ic achterst van hier sciet,
Wanedi mi hebben ghegraven,
Te voet ghingic henen *scaven*,
Dat niemen dan miin knecht en wiste,
Aldus ontvoer ic u met liste.

Ook in het Mhd. is de beteekenis van schaben, *zich wegpakken*, zeer gewoon. Zoo leest men in het *Passionâl* [2]) in de legende van St. Stephanus, hoe de dochter van Keizer Theodosius door een duivel bezeten was, en om te genezen het lichaam van den heilige moest aanraken. Toen de duivel verneemt dat men de

---

[1]) Dr. Jonckbloet haalt in het Gloss op den *Rein.* eene andere plaats aan uit den *Sp.* (I[4], 19, 34), waar men leest:

Si *scoven* henen die vlien mochten.

Wij hebben hier niet met *scaven*, maar met *scuven* te doen, dat in beteekenis nagenoeg met *scaven*, zich wegpakken, overeenkomt. Zie *Stoke*, 5, 791:

de Vriesen,
De dat spel mosten verliesen;
Want si henen ghingen *scuven*.

Zoo ook *Sp.* III[6], 19, 30:

Daer wart gevochten bitterlike;
Maer die Fransoyse wordens te boven,
Entie ander weken ende *scoven*.

[2]) Herausgegeben von Köpke, 49, 93; verg. ook 325, 74.

zieke „over mere" zal voeren om dit doel te bereiken, roept hij uit:

Verlorn ist gar die arbeit,
Die man an den wec leit,
Und mich vuret uber mer.
Mir is nicht ein widerwer,
Daz ich rume hie diz vaz.
E ir gevuget also daz,
Daz Stephanus zu Rome kume,
Zuhant ich mine kraft verdrume (*vernietig*),
Und muz mich drate (*snel*) *hinnen schaben*.

Gewoon is ook de uitdrukking: ***schabet iuwern wec***, pakt u weg, gaat uws weegs, ***dannen schaben***, enz. [1])

Hoedanig hangt nu evenwel de beteekenis van ***zich wegpakken***, ***zich uit de voeten maken***, met ***schaven*** samen? Wij vinden de analogie in de uitdrukking ***zich wegscheren***. ***Scheren*** en ***schaven*** zijn in grondbeteekenis gelijk. In het Goth. beteekent ***skaban*** even als nog in het Eng. ***to shave***, niet ***schaven***, maar ***scheren***.

Scheren, als onz. ww., beteekent ***strijkelings langsgaan***, zoodat men als 't ware de oppervlakte ***scheert***. Een vogel ***scheert*** langs het water. Evenzoo is ***schaven***, als onz. ww., strijkelings langs de oppervlakte van iets gaan. Iemand die zich wegpakt, zich weg***scheert***, wegsluipt, ***schaaft*** en ***scheert*** als 't ware den grond, waar hij langs gaat. Van iemand die het flink op een loopen zet, kan niet gezegd worden, dat hij „henen scaeft;" het is alleen toepasselijk op het sluipstaartend heengaan, het wegdruipen, of met welke andere overdrachtelijke uitdrukking het volk in zijne taalpoëzie die handeling heeft geschilderd.

Men ziet tevens hoe die zelfde „spraeckmakende gemeent'" met hare taalschatten weet te woekeren, en uit eenen enkelen wortel de schijnbaar meest tegenstrijdige beteekenissen afleidt, die, hoezeer niet altijd op het eerste gezicht te onderkennen, en vaak zelfs geheel onnaspeurbaar, met een vasten logischen draad aan elkander zijn verbonden.

Doch maar al te dikwijls ontbreken ons vele schakels uit den keten, en is het onmogelijk de onsamenhangende brokken weder te vereenigen.

---

[1]) Zie tal van voorbeelden bij BENECKE 2^2, 60.

TEKSTCRITIEK

DOOR

P. J. COSIJN.

Moge de kring van belangstellenden in Middelnederlandsche tekstcritiek beperkt zijn, veel geringer zal wel 't aantal hunner zijn, die aan 't hooge belang van dit onderdeel der taalwetenschap twijfelen. Er zijn er voorzeker genoeg die 't voor geen hartverheffende taak houden, bedorven teksten leesbaar te maken van schrijvers, die op weinige (natuurlijk 'hoogst loffelijke') uitzonderingen na meer rijmelden dan dichtten en derhalve alle aanspraak op belangstelling van de zijde van 't beschaafde publiek (gelijk de geijkte term luidt) voorgoed verbeurd hebben. Toch weet de criticus beter. Elke corrupte plaats is een probleem, welks oplossing een weldadige ontspanning en bevrediging bij den oplosser teweegbrengt. Onlangs gaf een doorkundig entomoloog hoog op van de stille genoegens der entomologie trots Publieks merkwaardige koelheid voor de resultaten van dat onderzoek. Van 't emendeeren van corrupt Dietsch kan men 'tzelfde zeggen. Bovendien — en ik wil niet eens wijzen op de diensten, die men zoodoende den man van 't vak bewijst — bovendien Middelnederlandsche textcritiek heeft nog een andere zijde, die haar van onschatbaren dienst doet zijn voor de vergelijkende taalstudie. Een enkele blik in 't zondenregister der Middeleeuwsche afschrijvers, te vinden achter De Vries' welbekende *Taalzuivering*, is voldoende om

te doen zien, welke ***monstra verborum*** zonder gezonde taalcritiek aan den vergelijkenden philoloog zouden worden opgedrongen. Doch waartoe meer? Liever ga ik dadelijk over tot 't behandelen van eenige plaatsen, die m. i. ten zeerste verbetering behoeven, in stede van uit te weiden ovei de waarde van 't gebouw, tot welks optrekking ik als nederig werkman eenige steenen wensch aan te dragen.

I.

In de Vlaamsche Rijmkroniek is vers 3783 sprake van Boutsaert, Lambrechts sone (vs. 3185) en moordenaar van graaf Karel. Deze gevlucht en zich in Rijsel schuilhoudende laat zijn oom Bernaert om brood verzoeken. De knecht heeft de onvoorzichtigheid zijns meesters naam te noemen; oom Bernaert raadpleegt daarop met Olivier Van Bandijs

hoe dat si sciere
Best hadden te doene hierbi;
Bedi al was dat sake dat si
Meer begheerden sine *verbessinghe*
Dan sine destrueringhe,
Nochtan drouch haer raet daartoe,
Dat Hughe van Leeuwe omboet doe
den borchgrave ende den poerters mede
Van Risele, dat hi teere stede
Boutsaerde hadde vonden dan.

De lezingen *die poerters*, *ende dat hi* verbeter ik stilzwijgend. Maar wat is *verbessinghe?* Kausler haalt Gualterus aan, welke heeft *licet nepotem suum servare* — *maluisset.* Dat geeft licht. Voor *verbessinghe*, een ware *vox nihili*, moet een woord staan, dat zooveel als *behoud*, *redding* beteekent. Een kleine vergissing, misschien niet eens van den copiist, maar van den uitgever, heeft ons 't fraaie woord geschonken. Leest men *verloessinghe* dan is de zaak gevonden. Dat de dicht aaneengeschreven *l* en *o* als *b* zijn gelezen, is nu duidelijk.

II.

Met minder zekerheid handel ik over vers 10136. De Heer van Erzele was blijkens 't voorafgaande te Gent gevangen genomen,

Ende als tfolc ghesceeden was,
Die beleeders ghinghen ras
Snoevens om de heymelichede
Ter vanghenessen voer waerheden
Ende hebben daer ghesleghen doot.

Dat *snoevens* schijnt niet in den haak. Ook kwam geen snoeven bij de regenten te pas, die een man bij oud en jong bemind (zie vs. 10143) om 't leven wilden brengen. Integendeel zou *snavens* (*navens*, Wal. 10306) een beteren zin geven; zij kozen den avond uit ten einde in 't verborgen te handelen en zoo te slagen.

III.

Duidelijker, en als het ware door de variant zelve aangewezen, is een verbetering in den Spieghel Historiael I[3] 18, 6. Er is sprake van Darius, die den Scythischen koning beoorloogt,

Want hi wilde hem verwiten,
Dat hi hem sire dochter ontseide,
Daer hi sijn *leven* ane leide.

Ik durf niet beslissen, in hoeverre dat *leven* hier eenigen zin zou kunnen geven, maar sla met 't oog op de variant, *daer hi sin ende minne ane leide*, voor te lezen

Daer hi sijn lieve ane leide,

De uitdrukking *minne legghen an ene(n)* komt Mlp. II, 3953; Sp. III[2] 23, 19; III[5] 48, 36; Stoke I, 880; Stoke IV. 635 en eindelijk *liefte legghen an ene(n)* Mlp. II, 4226 voor.

IV.

Niet minder verdacht is mij de Walewein vs. 9133. De ridderlijke Walewein en de goedertiere Ysabele zijn gevangen en brengen den geheelen nacht in klachten door:

Men brochte hem ten andren daghe
Broot ende water *ende bore wat.*

Reeds Huydecoper ad Stoke II, 585 vestigde de aandacht op de plaats, doch verstond ze niet. Hij verklaarde *en bore wat* (gelijk hij schrijft) met *niets anders*. De Jager (Versch. 229) berust er in, en verwondert er zich over, dat Huydecoper de uitdrukking

'zonderling' noemt. Bij 't doorlezen van den Spiegel Historiael tref ik juist dezelfde uitdrukking aan, waarop ook de Jager 't oog vestigt, t. w. III[2] 42, 111.

> Aerm crudekijn ende lettel broot
> Ende waters *een bore wat*,
> Dit was dat hi dranc ende at.

Desgelijks in Sinte Franciscus leven 5015

> Die spise wort verteert al rene,
> Sonder des arems Francoisen allene;
> Ende al *ne* wasser *bure wat*,
> Onse here dede wassen dat, *enz.*

Behalve de door zoowel De Jager als De Vries vermelde plaats in 't Belg. Museum (dat ik niet bezit en dus nu niet kan opslaan), VII. 192

> Ende dies *en* hadde hi *bore wat*,

geeft ook nog in 't Glossarium op den Rijmbijbel vs. 30035 David *boere wat min* als *iet wat min* of *een weinig minder* weder.

Dat nu *ne bore*, *en bore* of (met weglating van *ne*) alleen *bore* de beteekenis heeft van 'niet zeer', acht ik met 't oog op hetgeen De Vries in zijn Taalzuivering en Benecke in zijn Mitthd. Wörtb. I, 150 hebben aangeteekend, voldoende bewezen. Eenige plaatsen, waar mij deze uitdrukking is voorgekomen, zijn Walewein 395, 1785, 2062, 5061, Stoke X. 459, Franc. 1453, 1818, Sp. I[3] 35, 45, I[6] 23, 11, III[5] 9, 31, Limborch XI. 1076, enz.

Maar wat is *een bore wat*, *ne bore wat*, *bore wat?* Stellig niets anders dan een en dezelfde uitdrukking, welke in den zuiversten vorm *en* of *ne bore wat* luidt, en *niet zeer wat* d. i. *niet veel* beteekent. 'T gradueel begrip gaat in dat van quantiteit over. Huydecoper haalt 't vervolg op Waleweins historie aan, dat m. i. geheel en al mijn meening staaft en zijn verklaring *niet anders* geheel omverwerpt. Immers lezen wij vs. 9177, hoe de cipier den geliefden *hare lijfnere* brengt,

> Dat was een brodekijn so clene,
> Een man hadder viere allene
> Wel gheten te sinen dele,
> Ende water te enen vierendele
> Was hen ghegeven onder hem tween.

Ik aarzel dus niet *ende bore wat* vs. 9133 in *en bore wat* te veranderen en 't als *niet veel* d. i. volgens Middelnederlandsch taalgebruik als *zeer weinig* te verklaren. Dat alsdan de partitieve genitief *waters* in den Sp. III[2] 42, 111 op zijn plaats is, is duidelijk.

V.

In den Roman van Limborch I, 38 heet het van Otto, den hertog:

Vermoghen was hi in elken striit;
Een tornierder was hi soe goet,
Dat niet jeghen hem en stoet:
Sine coenheit, sine vromicheit,
Sine doghet, sine *crachticheit*
Maectene bekint overal
Ende daer(*toe?*) soe liefghetal,
Dat menne priisde vele meer
Dan eneghen ridder noit eer.

De variant geeft vs. 41 'Sijne coenheit, sijne doegt, sijne oitmudicheit' vs. 42 'Sijn wael sprechen inde sijne behendicheit', zonder twijfel groote afwijkingen, maar genoeg, om te doen zien, dat minder de 'krachtigheid' dan wel iets anders gevorderd wordt. Bovendien *crachticheit* wordt wel XI. 1190 van handelingen gezegd, maar is bezwaarlijk op personen van toepassing. Waarschijnlijk schreef de dichter

Sine doghet, sine erachticheit

twee zaken, die meer bijeenpassen en geschikt zijn om bekend en gezien te maken.

VI.

Limborch IV. 1675. Er is sprake van Europe, die welgedane, die bij den op handen zijnden dood van haar kind uitroept:

O God here van hemelrike,
Dat dese cleine creature,
Die heeft soe scone figure,
Moet jammerliic *verdreven* siin.

Natuurlijk eischt de samenhang iets anders, en wel *verdorven*. Men wilde 't kind *dooden* (vgl. vs. 1695), niet *verdrijven*, als de copiist meende. *Sapienti sat.*

VII.

Limborch XII. 995 en 996 biedt een merkwaardig verward paar regels aan. Zonder meer omhaal dan noodig is citeer ik van vers 988 af. Haalde ik de zaak hooger op, dan zou de lezer van de trouwpartijen, waarvan sprake is, zelve verward raken. Van de twee aanwezige vorsten was

Deen die coninc van Vranckerike,
Die hem vriendelike bat,
Dat si dore hem daden dat,
Ende ane den coninc van Dalmatien ghingen,
Ende besagen in waren dingen
Of men hem die scone jonfrouwe,
Diere hi van herten was getrouwe,
Celidonien gheven, *want hise soude*
Gherne trouwen, opdat hi woude.

Na dat *want* klinkklare onzin. De samenhang eischt bij *gheven* een verbum finitum. Moeilijk kan dit een ander dan *woude* van 996 zijn. Immers op 's konings *wil* kwam het aan in 't uithuwelijken zijner schoone Celidonie. Maar dan staan noch *want hise* noch *opdat hi* op hun plaats; ja wat erger is, stoort *want hise* in den eersten regel zoowel 't metrum als den zin, terwijl *opdat hi* in den volgenden door den copiist juist om wille van 't metrum schijnt te zijn ingeschoven. Aldus werd de zin jammerlijk verhaspeld. Niets is dus eenvoudiger dan te lezen

Celedonien gheven woude,
Want hise gherne trouwen soude.

Daarbij is zoowel de zin als de maat hersteld.

Trouwens de Limborch wemelt van bedorven plaatsen. Tot die, welke men als vanzelf verbetert, reken ik I, 879 en 880, alwaar men voor *moghe: doghe* leze *mochte*: *dochte*; dan V, 690, waar *Si dit* voor *Si diet* wijke, en dus *Si* van 't volgend vers overbodig wordt; voorts V, 1023, waar *Alse* verkeerdelijk voor *Ane* wordt geschreven, en eindelijk VIII, 758, waar *Maer* een bévue is voor *Haer*, sibi.

SPROKKELINGEN,

DOOR

J. H. VAN DALE.

I. OSMONT, OOSTMONT, OSEMUND, OSZMUND, OSMUND-IJSER.

Nu tien jaar geleden werd door mij in den *Taalgids* (II, 312) gevraagd naar de beteekenis van het woord *Osmont*, dat ik slechts een enkel maal aantrof in het *Reglement voor de scheepvaart en de heffing der tollen op het Zwin*, van den jare 1252, door mij uitgegeven in het vijfde deel der *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen.* Het komt daarin voor in het hoofdstuk, dat ten opschrift draagt: Van alrande dranke ende andre vaten of tonnen. Men leest daar o. a. aldus: „Voort zeem, olye, honich, smout, smeer, roet, botere, lecmoes, stael, ijser, osmont, doorvarende, elke tonne van desen voors. goede es sculdich iiij d. par.” Men ziet het: hieruit is voor de beteekenis van het woord niets met zekerheid af te leiden. Aanvankelijk hield ik het voor 't zelfde als *hosemont*: een visch, thans hozenbek geheeten, waaruit het, door weglating der *h*: een in het Vlaamsch zeer gewoon verschijnsel, zeer licht ontstaan kon zijn. Toen ik echter later in de *Lyste ende Ordonnantie van den Zeeuschen Tol* (A° 1519) 't woord *oostmont* vond, dat eene soort van ijzer aanduiden moest, dacht ik liever aan dit laatste, omdat, zooals men boven ziet, *osmont* genoemd wordt na *staal* en *ijzer*. Een nader onderzoek heeft mij geleerd, dat met osmont inder-

daad eene soort van ijzer, en wel, naar het schijnt, van Zweedsch ijzer bedoeld wordt. Ik vond het woord, onder een anderen, naar het schijnt meer oorspronkelijken vorm, in het *Register van Charters en Bescheiden in het Oude Archief te Kampen*, in 1863 en later uitgegeven door wijlen mijn hooggeschatten vriend MOLHUIJSEN. Daarin lezen we (I, 232): 15 Juni 1472. Scheepsbrief voor drie schepen, die te Reval met zout gekomen waren, om, met asch, teer, „een halve last *osemundes*" en klaphout geladen, in het Zwin of in de Wielingen te lossen. „Gescr. to Reval in Lijfflande na der geburt xti unses Heren A° MCCCCLXXIJ jare am dage beati Viti martiris." 't Is nog al opmerkelijk, dat we hier het Zwin hooren noemen, als ééne der beide losplaatsen, terwijl we gelooven uit de aanhalingsteekens, waartusschen *een halve last osemundes* geplaatst is, te mogen opmaken, dat den Heer M. de beteekenis van *osemund* niet helder was. In den 13en druk van Dr. Joh. Christ. Aug. Heyse's bekend *Fremdwörterbuch* (Hannover, 1865) lezen we (bl. 635) het volgende: „Osemund oder Oszmund, eine Art schwedisches zweimal geschmiedetes Stabeisen, nach einer Eisenhütte gleiches Namens genannt." Wijlen de Heer KRAMERS heeft dit artikeltje, evenals zoo menig ander, overgenomen in zijn *Algemeenen Kunstwoordentolk*: „Osemund of Oszmund" — zoo vindt men daar — „eene soort van Zweedsch staafijzer, naar eene ijzerhut van gelijken naam benoemd." Zoo is er dan, komt ons voor, wel geen redelijke twijfel meer aan, dat het Middelnederl. *osmont* eene verdietsching is van het Hoogduitsche *oszmund* of *osemund*, en dat eene soort van ijzer dien naam droeg. Volledig zou deze, dunkt ons, eigenlijk moeten luiden: *osmontsijser* of *osmontijser*. En waarlijk, dezen naam vinden wij in de *Tolrollen van den Orizond, voor de onderdanen der Geünieerde Nederlandsche Provincien*, „datum Christianopel, 13 Aug. 1645." Daarin lezen we, onder het opschrift: Koper, tin, lood of ijzer: Een last ofte twaelf schippont Osmund IJser. Het halve last, in den *Scheepsbrief* bedoeld, hield dus 6 schippond of 900 pond.

II. MOLSTER, MOLTER, MULTERE, MULCTER, MILCTER, MOLFTER.

In den zevenden jaargang van den *Taalgids* (bladz. 214) werd door mij, naar aanleiding eener Sluische publicatie van Maart

1498, gevraagd, of *multere*, gelijk ik vermoedde, niet hetzelfde was als het bij KILIAAN voorkomende *molster*, *molter*. Wijlen mijn Vriend TE WINKEL heeft t. a. p. deze vraag bevestigend beantwoord, en daarenboven o. a. aangetoond, dat in gemelde publicatie het woord in eene ongewone, hem althans onbekende beteekenis voorkomt: dat het daarin beteekent *gemalen graan* en wel *in onbepaalde hoeveelheid*. Dat *mulctere*, waarnevens men ook vindt *mulcter* en *milcter*, inderdaad een echte stofnaam is, zal, hoop ik, uit het volgende overtuigend blijken.

In het *Register van Zaken* der stad Sluis, beginnende 11 September 1556, lezen we, in het Vlaamsch van dien tijd, o. a. het volgende:

Actum den 10en in Maart 1557.

Op de zaak, gehouden in 't advies bij den College van Schepenen van de stede van der Sluis tusschen den Deken van het Sint-Sebastiaansgilde binnen dezer stede, eischer ter eener, en het gemeene ambacht der molenaars dezer stede ter andere zijde, ter cause, dat de eischer zeide en vertoogde, ter presentie van de verweerders voornoemd, hoe dat hij met zijne gezworenen en hunne voorzaten van zeer ouden en langen tijd in goede possessie geweest hebben en nog zijn, toezicht en keurbezoek te hebben en te doen over 't ambacht van de molenaars binnen deze stad, welke volgende, overmits de klachten der schamele gemeente en ingezetenen dezer stede, hij met zijne vinders keurbezoek gedaan had en dezelve verweerders gecalengeerd en beslagen in de boete van zes ponden parisis van elken zak, uit denwelken zij *mulcter* genomen hadden, contrarie de voorgeboden dezer voornoemde stede, onlangs gepublieerd, en ook het zesde artikel van de keuren van hetzelve ambacht, bij welk artikel gekeurd en gestatueerd staat, dat de molenaars van elken mensch, geen bakker zijnde, nemen zouden van elken hoede koren 2 schellingen par. en alzoo nederwaarts naar advenante; en zoo wat molenaar, die min loons name of meer dan voorzeid is, die zoude verbeuren zes pond par. telker werf, dat men 't bevonde. Nu is 't zoo, dat dezelve molenaars, ten grooten grieve van de voornoemde gemeente, nemen acht, negen, zoo meer, zoo min ponden *mulcter* en een pond *stuifmeel* uit elken halven hoede korens, bedragende hetzelve *mulcter*

en *stuifmeel* ongelijk meer dan het ordinaire salaris en loon, verzoekende mitsdien, dat de calange, bij hen gedaan, zoude verklaard wezen goed, en de verweerders, en elk van hen respectievelijk, gecondemneerd in de boete van zes ponden par. van elken zak.

De verweerders, antwoordende, zeiden, de eischer behoorde verklaard te zijn op henl. niet ontvankelijk, en de calange, op henl. gedaan, kwaad en van onwaarde, mits dat, al was 't zoo, dat zij *mulcter* genomen hadden, hadden hetzelve gedaan bij wille en consente van degenen, die hun koren en graan ter molen brengen, sustineerende alzoo, niet misdaan te hebben.

De eischer, repliqueerende, sustineerde de calange, bij hem gedaan, wèl en behoorlijk gedaan te zijn uit krachte van het voorn. zesde artikel van de keuren, persisteerende als voren.

't Voornoemde College van Schepenen, uitende 't zelve advies, heeft gezeid, gewijsd en verklaard, zegt, wijst en verklaart bij dezen, de calange in quaestie wèl en behoorlijk gedaan te zijn, modereerende niettemin de geëischte boete van zes pond par. van elken zak op drie pond par., condemneeren dezelve verweerders, en elk van henl. respectievelijk, in de boete van drie pond par. van elken zak, uit welken de verweerders *mulcter* genomen hebben volgens hunlieder zelfs kennisse, te weten:

Joos Tuczweert in vijfwerf 3 pond par., Gerard Cappal in achtwerf 8 p. p., Jan van Cadsant in 3 p. p. en Jacob Minne in zevenwerf 3 p. p. — Actum ut supra.

Uit het bovenstaande zien wij, dat het den molenaars uitdrukkelijk verboden was, *mulcter* uit de zakken te nemen. Zij mochten niet *scheppen*, gelijk men het nu noemt. Immers nog heden ten dage heeft in Zeeuwsch-Vlaanderen, en zeker ook in andere streken van Noord- en Zuid-Nederland, hij die zijn graan enz. laat malen, de keuze tusschen het betalen van 't vaste maalloon of het geven van scheploon.

Dit scheploon [*multere*] bedraagt te Sluis voor een zak tarwe, rogge en boekweit zes pond meel [*multere*] en één pond stuifmeel; voor een zak boonen en erwten zeven pond meel [*multere*] en weder één pond stuifmeel. Betaalt men het maalloon, dan heeft de molenaar alleen het recht om één pond stuifmeel te nemen van elken zak.

Had de Sluische Overheid, ongetwijfeld in het belang der scha-

mele gemeente, verboden *mulcter* te nemen, men was weldra genoodzaakt dit verbod in te trekken.

Den 5[en] April 1558 werd het volgende gepubliceerd: Men adverteert een iegelijk van 's Heeren en der Wet wege, dat de molenaars dezer stede van der Sluis zullen van nu voortaan vermogen te nemen en ontvangen voor hunlieder recht en salaris van malen *mulcter*, naar den taux en de ordonnantie, daartoe gesteld en geordonneerd, wèl verstaande, dat degene, die believen zal geld te geven en *geen meel*, zullen ook de voorzeide molenaars gehouden zijn de goede lieden te dienen om geld, op den gecostumeerden taux, zonder daaraf eenige weigering te doen, op de penen en boeten, daartoe staande, en dat totter tijd, daarin anderszins voorzien zal wezen enz.

De goede lieden te dienen om geld, dat viel den molenaars hard. Vooral in duren tijd toch vonden zij daar hunne rekening niet bij, wijl zij dan veel meer geld maakten van het *multer* dat zij van de arme lieden namen, dan het maalloon bedroeg. Den 13[en] Januari 1562 luidt het weer: Uitedien dat ter kennisse van den Heer [den Hoogbaljuw] en de Wet [het Schepen-college] dezer stede gekomen is, dat de molenaars zich dagelijks vervorderen, contrarie zeker voorgebod, tanderen tijden gedaan binnen deze voorn. stede, te weigeren de lieden, koren ter molen brengende of zendende, te dienen om geld, danof [daanaf, daarvan] nemende *mulcter*, ten grooten grieve en laste van de gemeente, zonderling gedurende dezen duren tijd, zoo is 't, dat men, om daarin te voorzien, vannieuws ordonneert denzelven molenaars van nu voortaan 't gemeente en de ingezetenen dezer stede te dienen om geld, zonder *mulcter* te nemen, ten ware bij wille en consente van dengene, die zijn goed ter molen brengen of zenden zal, op peine van te verbeuren 30 schell. par. telker werf enz. enz. Den 23[en] September 1565 werd deze publicatie vernieuwd en daarbij wederom bepaald, dat de molenaars nemen zouden een penning groot van elk lopen. In déze publicatie leest men tweemaal *milcter* — wellicht eene schrijffout, 't geen ons echter niet waarschijnlijk voorkomt — voor *mulcter*. [1])

[1]) Ook nu nog wisselt in Zeeuwsch-Vlaanderen de onvolkomen *i* in de uitspraak met de onvolkomen *u*. Zoo hoort men er bestendig *lucht* (niet zwaar) voor *licht*, *rik* nevens *rug*, *spitten* nevens *sputten* enz. Het Westvlaamsche *bilk* wisselde met

Verder ontmoeten wij het bewuste woord in eene publicatie van den 3en December 1571: eene publicatie, die nog al eenige overeenkomst heeft met die van Maart 1498, en waarin we nu weder *multere* lezen.

Zij luidt aldus:

Voorts zoo verbiedt men van 's gelijks van 's Heeren en Wets wege, dat niemand, wie hij zij, poorter, vrijlaat, inzetene of andere, eenig *meel* of *multere* ter molen hale of doe halen, hij hebbe alvorens van Jacob Minne, als pachter, een teeken of lood van alzooveel *meels* of *multere*, als hij ter molen zal willen halen, hetwelk hij gehouden wordt den molenaar te leveren, die niet vermogen zal eenig *meel* of *multere* van zijnen molen te laten dragen, zonder alvorens behoorlijk lood of teeken daarvan ontfaan en in zijne busse gesteken te hebben, op peine en boete van 20 gr., telkerwerf te verbeuren zoowel bij den molenaar, als bij dengene, wien 't *meel* of *multer* toebehoort; zoo ook van gelijke gehouden zullen wezen teeken te halen al degenen, die *meel* of *multere* van buiten binnen deze stad *ter slete* [1]) brengen.

Voor het laatst troffen wij het woord aan in eene publicatie van 28 Maart 1572. Voorts want men verstaat — zoo leest men daarin — dat sommigen zich vervorderen *meel* of *multere*, buiten deze stad gemalen, te halen of te brengen binnen deze stad, om alhier *gesleten* te worden, zonder alvorens lood gehaald te hebben tot Jacob Minne, als pachter van den meelaccijns, contrarie den voorgebode, daarvan gedaan in Dec. ll., zoo is 't, dat men anderwerf striktelijk verbiedt hetzelve meer te doen, op peine van 20 gr. voor de eerste reis te verbeuren bij dengene, die 't zelve *meel* of *multere* gehaald, gebracht, doen halen of doen brengen zal hebben, en voor de tweedste reis op arbitrale correctie.

Nog ééne publicatie moeten we meedeelen. Ze dagteekent van 9 November 1574. *Multere* of *mulcter*, en dit verdient onze aan-

---

bulk, waarvan de geslachtsnaam van den Bulke, waarvoor men in Holland van der Weide heeft.

[1]) In de publicatie van Maart 1498 lezen wij *ten sele*. De Redactie verklaart dit door *ten nadeele*. Dit is blijkbaar verkeerd. *Slete* zal hier wel hetzelfde zijn als *vertieringe*, vente, aliénation, distribution, vendition. *Slijten*, waarvan *gesleten*, dat we eenige regels verder ontmoeten, kennen we nu nog in de bet. van vertieren, in het klein verkoopen.

ander vinden bij Grimm Grammatik 2, 52 en ibidem 3, 408; Grimm Rechtsalterthümer 283; Graff Althochd. Sprachschatz V, 626, Schulze Gothisches Glossar 338; maar vooral bij Diefenbach Vergleichendes Wörterbuch der Gothischen Sprache 2, 650 en de Schrijvers daar aangehaald. De beteekenis van *haar* (Grieksch θρὶξ) heeft het woord in die verwante talen b.v. Oudduitsch zagil, Angels. tägel, tägl, Oudnoordsch tagl, Engelsch tail enz. echter niet meer; deze schijnt door verloop te zijn overgegaan in die van: *staart* (Lat. cauda, vooral cauda equina, pilosa) en verder in die van extremitas rei, bijv. podex, penis, ook van *touw*, *zweep*, *karwats* (scutina equina) en anderen meer. Ik werd dus dezer dagen bij het excerpeeren voor het Woordenboek der Nederlandsche Taal van de „Historie van Mejuffrouw Susanna Bronkhorst door A. Loosjes Pz." uitgegeven te Haarlem in 1807, aangenaam verrast, toen ik daarin dit woord ook in de beteekenis die het in het Gothisch had mocht terug vinden. Zie hier de bedoelde plaats uit een brief van een schilder aan zijne zuster. (Deel 5, bl. 237):

„Stel u voor Doortje, een vertrek waar buiten al het daglicht „gesloten is, en alleen door eene flaauw brandende waschkaars „verlicht, en op een' afstand daarvan een *Lit d'Ange*, waarop „eene schoonheid van de eerste soort ligt, maar de witheid van „welker gelaat slechts weinig afsteekt bij het linnen waarop haar „hoofd rust. Een enkel zagt kronkelende lok uit haar muts, zag„telijk een klein gedeelte van het voorhoofd overschaduwende — de „oogen gesloten, maar daardoor de fraaije lange oogtalen te zigt„baarder, en de bruine wenkbraauwen keurig golvende daarboven."

Men ziet, dunkt mij, uit dit citaat zoo klaar als de dag, dat oogtalen hier niets anders dan ooghare n kan beteekenen. En dat in dit oogtalen het Gothische tagl schuilt zal men, vertrouw ik, ook wel willen toegeven. In onze taal toch is het wegvallen van een keelklank, vooral als die tusschen twee vocalen komt te staan, een vrij alledaagsch verschijnsel. Men denke aan *dweil* uit *dwegel; zeil* uit *zegel; peil* uit *pegel; tien* uit Gothisch taihun (nog in het tegenwoordige Platduitsch teigen [1]), en

[1]) Grammatik der plattdeutschen Sprache, in Grundlage der Mecklenburgisch-Vorpommerschen Mundart, von Dr. J. Wiggers, 2e Aufl. Hamburg 1858, Seite 40.

anderen meer. Neemt men hierbij in aanmerking, dat Loosjes hoogstwaarschijnlijk geen woord Gothisch verstaan heeft, en dat hier dus aan geene opzettelijke ontleening uit die taal te denken is, zoo blijft er niets anders over dan om aan te nemen, dat het woord taal, althans in het meervoud, nog in 1807 in de provincie Holland moet bekend zijn geweest, en misschien hier en daar in de spreektaal nog bekend is, juist in die beteekenis, welke in het Gothisch aan tagl werd gehecht.

EEN PAAR VERZEN

VAN

Mr. HIERONYMUS VAN ALPHEN.

DOOR

A. DE JAGER.

In de uitvoerige en doorwrochte Levensbeschrijving van Mr. Hieronymus van Alphen, waarmede Mr. J. I. D. Nepveu zijne uitgave van 's Mans Dichtwerken (3 deelen, Utrecht, 1838 en 39) verrijkte, leest men bl. CX de volgende aanteekening:

„Uit een paar plaatsen .... blijkt het, dat Van Alphen op het laatst van zijn leven nog een gedicht vervaardigd moet hebben, getiteld: *Voorzang voor het Zangstuk* DE HEMELVAART, door hem bezongen, om voor het Godsdienstig Zanggenootschap in 's Hage geschikt en dienstbaar gemaakt te worden. Meer is mij echter omtrent het bestaan van dit vers niet bekend geworden."

In het bezit zijnde van de bedoelde uitgave van *De Hemelvaart*, achtte ik het niet ondienstig, den tot hiertoe onbekend gebleven Voorzang mede te deelen.

Het stukje is getiteld: *De Hemelvaart. Oratorio; door wijlen den heere Mr. H. van Alphen. Voor het Godsdienstig Zanggenootschap in 's Haage. Ter Drukkerije van Vosmaer en Zoonen*; 1803. (13 blzz. gr. 8vo).

Het bevat de vier Liederen, die met het opschrift: *De Hemelvaart, Feestzang*, voorkomen in de *Dichtwerken*, D. III bl. 41 tot 48, doch afgedeeld en ingericht als een zangstuk voor verschillende reijen of koren. Voorts, als slotregels van het *Eerste* en het *Tweede Zangdeel*, de coupletten, aanvangende:

»Verlossten! knielt voor Jesus zamen!«

»Ontvang, verhoogde Middelaar!«

»ô Jesus! schraag ons, en geleid«

welke te vinden zijn in de *Dichtwerken*, D. III bl. 171 en 172. En dan daarenboven het vers, van 't welk Mr. Nepveu melding maakt en dat dus luidt:

»VOORZANG.

Juicht, kunstgenooten! juicht! juicht, zaamgevloeide schaar!
Geeft, vrolijk, dank en eer
Aan uwen God en Heer! —
Hij leeft! —
Hij leeft en bidt —
Hij leeft voor u:
Hij leeft en bidt voor u, als Hoofd en Middelaar.

Laat, onder 't vrolijk zingen,
Zijn liefde en trouw —
Zijn liefde en trouw uw hart tot wederliefde dringen!
Laat, onder 't vrolijk zingen,
Het oog van uw geloof door lucht en wolken dringen!

Verheft u boven de Aard:
Op 't Feest, op 't plegtig Feest
Van Jesus Hemelvaart!
Verheft u in den Geest,
En stijgt omhoog,
Omhoog,
Omhoog!
Ja; stijgt omhoog, 't is 't Feest,
Het vrolijk Feest,
Het plegtig Feest,
Het zegepraalend Feest van Jezus Hemelvaart!

Behalve het *Oratorio* van Van Alphen verschenen in 1803 voor

hetzelfde Zanggenootschap nog twee Cantates, de eene getiteld: *De Herfst*, door Ds. R. P. van de Kasteele; de andere: *Jezus verreezen*, door Mr. T. van Limburg. Alsmede, doch een jaar vroeger en alleen voor de Leden gedrukt, een bundeltje, onder den titel van: *Liederen van het Christen Zang- en Kunstminnende Genootschap in 's Haage.* (72 blzz.)

Deze *Liederen* hebben de drie genoemde dichters tot makers. Dat van Van Alphen is getiteld: *Gethsemané* en getrokken uit de vier *Liederen*, met hetzelfde opschrift te lezen in de *Dichtwerken*, D. III bl. 133 tot 146; doch vermeerderd met eenen *Voorzang*, die in de uitgave der *Dichtwerken* almede ontbreekt, en dien ik derhalve hier insgelijks laat volgen:

»A.

Wie zal mij naar Gethsemané geleiden?
Eerbiedig mij tot stil gepeins bereiden?
Wie geeft mijn lied die tederheid en kragt,
Die 'k hoop en wagt?

B.

Geen Abana of Pharphar zijn de stroomen,
Waar langs uw heil die haven in kan komen.
Geen Babels vloed, maar Bethlems bron alleen,
Leidt u daar heen.

C.

Hij, die de harp van Isrels herder snaarde,
Met Mozes lier verheven zangen paarde,
Bereik, ook nu, door liedren vol gevoel,
Zijn eer, ons doel!

A, B en C.

Wien kan men stem en snaaren beter wijden,
Dan Hem, wiens arm kon hel en dood bestrijden?
Hef aan, ô Volk! dat u geen vrees bevang,
Bij 't hoog gezang!

'T CHOOR.

Hef aan, ô Volk! een kool van Gods altaaren
Kan ons alleen, voor trots en waan, bewaaren.
Zoo groeit in ons, hoe meer zig 't licht verspreidt,
Ootmoedigheid.»

Bij de bovenstaande mededeeling wil ik nog eene opmerking voegen nopens het aandeel van Van Alphen in den Bundel: *Proeve*

van Stichtelijke Mengelpoëzij. Eerste Ontwerp. 1771. De Hoogleeraar H. W. Tydeman zeide daarover, in eene aanteekening op zijne Lofrede op Mr. H. v. A. (*Derde Mnemosyne,* D. II bl. 15) het volgende: „De Proeve blijft steeds merkwaardig, wegens de onderscheiding der bijzondere gedichten met de letter M. of S. — Men wil dat dit beteekent *Meester* (in de Regten) en *Student;* en dus de eerste soort van Van Alphen, de tweede van Van de Kasteele zijn, die toen nog niet gepromoveerd was. Doch Mr. J. C. van de Kasteele, waardige zoon van wijlen P. L., getuigt mij stellig, dat het omgekeerde plaats heeft, en dat de gedichten met M. geteekend, van zijnen vader, die met S. daarentegen van Van Alphen zijn."

Mr. Nepveu, in de Voorrede van D. III der *Dichtwerken* deze aanteekening overnemende, laat daarop volgen: „Mijne hoop dus, in de voorrede van het eerste deel uitgedrukt, van... eenige nadere bijzonderheden mede te deelen, waaruit niet onwaarschijnlijk met eenige zekerheid blijken zou, wie voor de eigenlijke makers van sommige gedichten der stichtelijke mengelpoëzij te houden zijn, is dus in rook vervlogen, en ik twijfel niet zonder reden, of het wel immer mogelijk zal zijn, den sluijer van dit geheim af te ligten."

Intusschen meen ik, dat Mr. Nepveu met eigen hand en in hetzelfde Derde Deel bl. 324, eene aanteekening plaatste, die „den sluijer van het geheim" volkomen aflicht. Die aanteekening luidt woordelijk dus: „De zestien eerste regels van dit stukje zijn later door den auteur overgenomen in de *Kleine Bijdragen*, enz. en komen dus in dit deel, met geringe verandering, nogmaals voor op bl. 238."

Welnu, het dichtje, door Van Alphen later in de *Kleine Bijdragen* opgenomen, was in de *Proeve* met S. onderteekend, zoodat met zekerheid blijkt, dat de meening van Mr. J. C. van de Kasteele, aangaande het auteurschap van de stukken der *Proeve*, juist was.

DE CAERL ENDE ELEGAST

AAN EEN FRANSCHE CHANSON DE GESTE ONTLEEND,

DOOR

EELCO VERWIJS.

In de keurige Toelichting op den Caerl en Elegast haalt Dr. Jonckbloet eene plaats aan uit de *Chanson de Renaud de Montauban*, ten bewijze dat de *cantilena*, waarvan Albericus speekt, eene Fransche *Chanson de geste* is geweest [1]). Karel, de daden zijner jeugd verhalende, zegt hoe de twaalf pairs zijn dood hadden gezworen, en vervolgt aldus:

Si me durent mordrir par un jor de Noé.
Dex me manda par l'ange que je alaisse embler,
Voirement i alai, ne l'osai refuser.
Je n'oi clé ne sosclave por tresor efondrer.
Dex me tramist à moi un fort larron prové,
Basins avoit à nom, mena m'en la Ferté,
Et si entra dedens por l'avoir asembler.
Iluec oïst Gerin le conseil demonstrer,
Qui le dist à sa feme coiement acelé;
Basins me le conta quant il fu retornés.
Je atendis le terme, et si les pris prové,
Les coutiaus ens ès manches, tranchans et afilés;
Je en fis tel justise comme vos bien savés.

Gelijk men ziet wordt hier de rooftocht van Karel in zeer algemeene bewoordingen herdacht, die echter duidelijk genoeg zijn

---

[1]) Zie *Caerl en El.* 157 vlgg.

om Dr. Jonckbloet te doen besluiten tot het bestaan eener *chanson de geste*, waarin die rooftocht wordt beschreven.

Eene andere plaats, die veel meer in bijzonderheden treedt, bevestigt ten volle de meening van den geleerden schrijver. Zij is ontleend aan een der vervolgen van den *Roman d'Alixandre*, namelijk *le Restor du Paon*, een gedicht dat zich aan de *Voeux du Paon* aansluit [1]).

De *Voeux du Paon* zijn gedicht door Jacques de Languion, die zijn werk opdroeg aan Thibaut II, Graaf van Bar, welke in 1304 aan de regeering kwam en in 1312 overleed [2]). Als vervaardiger van *Le Restor* noemt zich een zekere Brisebarre, terwijl het derde gedeelte *Le Parfait du Paon* door Jehan de le Mote in 1340 werd voltooid [3]). Het getuigenis van Brisebarre is nu wel niet van hoogen ouderdom en waarschijnlijk van omstreeks 1225; doch de bijzonderheden door hem medegedeeld zijn belangrijker dan die welke in de *Chanson de Renaud de Montauban* voorkomen.

In een der episodes van *Le Restor* wordt verhaald hoe de tienjarige Alexander wilde trouwen en het oog had geslagen op de dochter van den „Calife de Baudas", die het aanzoek van de hand wijst. Een beruchte dief, die aan 's Konings hof komt, belooft Filippus aan Alexander de begeerde bruid te bezorgen. Emenidus van Arcadië, die als kind onder eene bende roovers is geraakt, gaat ten gevolge eener weddingschap den dief achterna, die in het verblijf der schoone door tooverij was binnengedrongen. De dief wil de jonkvrouw onteeren, doch deze wordt juist te goeder ure door Emenidus gered. De dichter roemt nu de beschikking der Voorzienigheid, dat Emenidus (Aimes) ten gevolge van een samenloop van omstandigheden dief moest worden, en heldert dit op met de bekende overlevering van Karel [4]).

Et bien samble que Dieus par raison ordena,
K'Aimes devenist leres et à chou s'acorda:
Maus fais pour pis abatre est loés grant pieça.

---

1) Zie *Cass.* Inl. XI.

2) Zie *Hugues Capet*, Préf. XIX, in de verzameling van *Les anciens poëtes de la France*, VIII.

3) T. a. p. XVII XVIII.

4) Ontleend aan een der Hss. van *Les Voeux du Paon*, berustende op de Biblioth. Impériale te Parijs, n°. 20,045, fol. 126 r° en v°.

E ne trueve on que Dieus par son angle manda
Au fort roy Karlemagne et se li commanda,
Que il alast embler? et li roys y ala,
A Basin le laron par nuit s'acompaigna,
Ki par encantement en le maison entra
D'un rice traïtour, s'oï et escouta
Que li leres disoit: »Ma dame, entendés cha:
Jou voel que secré soit chou que vous orés ja.«
Et la dame à celer esrant li otria.
»Dame,« dist li traïtres, »Karle mourdris sera •
A ceste Pentecouste, ke plus ne vivera.
Bien le sai, car jou fui ou on le devisa.«
Quant la dame l'oï, d'angoisse tressua,
Car c'estoit ses cousins et si la [1]) maria.
»Ciertes,« ce dist la dame, »li boins roys le sara.«
Quant li traïtres l'ot si grant cop li donna
Parmi le nes que tout le vis en sanglenta.
Basins passa avant et si s'agenoilla,
Si reçut en son gant le sanc k'elle saina,
Puis revint à Karlon et le fait li conta,
Et Karles se retraist et Dieu en mierchia,
Car bien contre ce fait puissedi se garda.

De dichter vraagt: *ne trueve on?* en doelt dus blijkbaar op een bekend gedicht, waarvan hij kortelijk den inhoud teruggeeft, en daarbij toch enkele bijzonderheden vermeldt, die ook in ons Mnl. gedicht voorkomen, zoodat het duidelijk is, dat dit naar een Fransch origineel is bewerkt. Dat Brisebarre niet ons gedicht op het oog had, maar een Fransch, blijkt kennelijk uit den naam van den dief, die evenals in de *Chanson de Renaud de Montauban* Basin heet.

Dr. Jonckbloet doet aan het eind van zijn betoog de volgende vraag: „Als wij in aanmerking nemen dat de sage hier te lande was bewaard, en dat men haar alleen den franschen vorm aanpaste, zou het dan zoo vreemd zijn dat men, ook al had het Fransch Basin, daarvoor den naam in de plaats stelde dien de overlevering had vastgehouden? Iets dergelijks geschiedde in den *Reinaert*, waar Hersint of Herswint weêr in de plaats treedt van het verfranschte Hersant" [2]).

Doch waartoe meer? Wij verwijzen liefst naar het betoog zelf, dat door de boven medegedeelde plaats krachtig wordt bevestigd.

---

[1]) Hs. *le*.
[2]) T. a. p. 160.

WOORDVERKLARING,

DOOR

M. DE VRIES.

II.

ADELLIJK WILD.

Schijn bedriegt. Zoo die waarheid ergens geldt, dan is het vooral in de etymologie. Hoeveel behoedzaamheid is daar niet noodig, om altijd met juistheid den draad te ontwarren en het ware spoor te vinden te midden van al die woorden, die telkens veranderen in vorm en beteekenis, telkens met allerlei spelingen elkander doorkruisen, onder de werking van allerlei invloed hier samenvloeien, daar uiteenloopen, om elders in nieuwe verbindingen en door nieuwe lotgevallen weder nieuwe vervormingen te ondergaan: een rusteloos gewoel van opkomst en ondergang en gedurige wisseling, een tooneel even bont en verscheiden als het menschelijk leven, waarvan de taal de uitdrukking en de afspiegeling is.

Inzonderheid waar de zoogenaamde volksetymologie in het spel is, waar het volk op zijne wijze eene uitlegging der woorden verzonnen en onbewust naar die uitlegging de beteekenis verdraaid of de toepassing gewijzigd heeft, moet de taalkenner op zijne hoede wezen. Daar staat hij telkens aan vergissingen bloot, hoe scherp hij ook toezie om verdichting van waarheid te onderscheiden. En dat geval behoort niet tot de zeldzaamheden. Integendeel, de etymologiseerende geest der natie is altijd werkzaam en drukt

overal zijnen stempel op. Door velerlei ondervinding gewaarschuwd durf ik beweren, dat bijna geen enkel woord van dien invloed geheel vrij is gebleven, en dat juist hier voor den etymoloog het groote gevaar ligt om zich aan schijn te vergapen.

Ieder kent de uitdrukking *adellijk wild.* Is een haas of patrijs „wat al te oud, te lang bewaard, en dus op het punt van tot bederf over te gaan," dan heet hij *adellijk.* Wie twijfelt aan den oorsprong van die zegswijze? Een *adellijk* geslacht is een *oud* geslacht, een *adellijk* heer is van *oude* familie. *Adellijk* en *oud* zijn dus zinverwante woorden. Een *adellijke* haas is een *oude,* niet versche haas, en wordt spottend zóó genoemd. Men zegt ook, dat hij *van adel* is, of noemt hem *jonkerachtig,* dat op dezelfde vergelijking berust. Waarlijk, het is geene gewaagde stelling, het *adellijk wild* eene „schertsende toepassing" te noemen van het woord in zijne gewone beteekenis.

Toen wij in het Woordenboek aan het art. *Adellijk* gekomen waren, hebben wij dan ook geen oogenblik geaarzeld die uitlegging aan te nemen. Evenmin als mijn scherpzinnige vriend Te Winkel zag ik daarin het geringste bezwaar. Ik ben overtuigd, dat niemand onzer lezers met die verklaring niet ingestemd heeft. Wie had het woord ooit anders opgevat? En toch heeft de schijn ons bedrogen! Toch hebben wij ons wel degelijk vergist. Ik haast mij die dwaling, die mij onlangs bij een ander onderzoek toevallig gebleken is, te herroepen en er de ware toedracht der zaak voor in de plaats te stellen.

Inderdaad, een *adellijke* haas en een *adellijk* geslacht hebben, in den oorsprong althans, niets met elkander gemeen. Het zijn twee verschillende woorden, alleen door volksetymologie dooreengeward. Om dit te doen gevoelen, behoef ik slechts het woord te noemen, dat mij zelven de dwaling deed inzien: het Engelsche adjectief *addle.* Het wordt meest van eieren gezegd: *an addle egg* is een vuil, een bedorven ei. In toepassing op 's menschen brein geldt het voor *ziek, krank:* de samenstellingen *addleheaded* en *addlepated* zijn benamingen van iemand die zwak van hersenen is. De samenhang van een *addle egg* met ons *adellijk wild* loopt in 't oog. Maar aan *adel,* edele afkomst, valt bij *addle* niet te denken. Dat woord is in 't Engelsch niet meer bekend; de Angel-

saksische *adhol* is door de Normandische *nobility* verdrongen. Wel heeft het vroeger bestaan, maar het luidde toen *athel*[1]), en die vorm verschilt te veel van *addle*, om hetzelfde woord te kunnen zijn. *Addle* daarentegen is blijkbaar het ags. *ádol, ádl*, ziekte, als bnw. opgevat. *Hú manega ádla*, hoe menige ziekten, leest men in de vertaling van Boëthius, 31, 1; *mid langre ádle laman legeres swídhe gehefigód*, bij Beda, 3, 9, d. i. met lange krankheid van verlamming zeer bezwaard; de melaatschheid heette *seó micle ádl*, de groote ziekte, het podagra *fót-ádl*, het voeteuvel. Men had er nog het bnw. *ádlic*, *ádlige* van, en het ww. *ádljan*, ziek zijn, kwijnen[2]).

Ook in de Nederduitsche dialecten was het woord bekend. De *Teuthonista* heeft: „*Adel*, eyn geswel an der hant off voeten; *ulcus*, *apostema*, *tumor*," en volgens getuigenis van Kosegarten (bl. 103) en de door hem aangehaalde *Idiotica* is *adel* in Holstein, Lüneburg, Brunswijk en Pommeren de benaming der ontsteking in het vingerlid, die wij *fijt* of *vijt* noemen (van lat. *vitium*).

Men ziet, dit een en ander heldert ons woord volkomen op. *Adellijk*, of liever *adelig* — want zóó moet het oorspronkelijk geluid hebben — is niets anders dan het angels. *ádlic, ádlige*, ziek. Het vleesch van een haas, die tot bederf overgaat, is niet gezond meer, het is onzuiver, ziekelijk, rottend. Maar de bijgedachte aan het adj. *adellijk* lag voor de hand, vooral toen het subst. *adel* voor *ziekte* of *bederf* in onbruik geraakt was, en *adelig* zelf niet anders meer gezegd werd dan van wild, waaraan zich vanzelf het denkbeeld verbond van de jacht, die in handen was van *adellijke* personen. Nu begon men schertsend het wild niet *adelig*, maar *adellijk* te noemen, weldra heette het *van adel*, ja — waarom niet? — *jonkerachtig*; en omgekeerd zelfs, waar sprake was van een persoon van ouden adel, kon een spotvogel zeggen: „hij *riekt* van adel"! Zoo waren de beide woorden voor het volksbewustzijn geheel dooreengeloopen en in elkander versmolten. In zooverre zou men ze in een woordenboek onder één

[1]) Halliwell, 1, 105; Stratmann, 35.

[2]) Bosworth, 4; Ettmüller, 64; Grimm, *D. Gramm.* 2, 432. Ten onrechte brengt Kosegarten, 103, met dit *ádljan* het eng. *to ail* in verband, dat aan ags. *agljan*, *egljan* beantwoordt.

hoofd kunnen behandelen, omdat ze in het spraakbesef der natie nu werkelijk één zijn geworden. Maar uit een taalkundig oogpunt is het toch beter ze gescheiden te honden, want het blijven altijd twee woorden, van verschillende afkomst en verschillende beteekenis.

Opmerkelijk is het, dat de verwarring ook elders plaats greep, ofschoon in andere toepassing. In Schütze's *Holst. Idiot.* 1, 313 vlg., vindt men aangeteekend, dat men in Holstein van iemand, die den *adel*, de fijt, in den vinger heeft, schertsend zegt: „*he is adlig worden.*" Die variatie op hetzelfde thema, die nieuwe speling der dartele volksluim, bevestigt volkomen de hier gegeven voorstelling van het ontstaan onzer zegswijze.

Omtrent den hoogeren oorsprong van ags. *ádl* stip ik nog even iets aan. De eigenlijke beteekenis schijnt die van *ontsteking* te zijn, waaruit die van *ziekte* en van *bederf* geleidelijk voortvloeien. Het ags. *ád* beteekent een *brandstapel*, maar het daaraan beantwoordende ohd. en mhd. *eit* zoowel een *brandstapel* als het brandende *vuur*, vanwaar ohd. *eitjan*, mhd. *eiten*, branden, gloeien (Graff, 1, 152; Benecke, 1, 427). Waarschijnlijk heeft dus ook ags. *ád* die beteekenis van *vuur* of *gloed* gehad. Het had dan zijn grond in den sanskritschen wortel *idh* (*indh*), branden, vanwaar *idhma*, *êdha* en *êdhas*, alle *brandhout* beteekenende, en waartoe ook gr. ἀίθω en lat. *aestus*, *aestas* behooren [1]). En vermoedelijk is het verwant met ons *etter*, mnl. ook *atter*, ohd. *eitar*, mhd. en nhd. *eiter*, eng. *atter* (Halliwell, 1, 107), ags. *áttor*, gif, dat voor *ádtor* schijnt te staan (Ettmüller, 64). In beide woorden, *ádl* en *áttor*, ligt dan het denkbeeld van *gloed*, en daaruit ontwikkelde zich dat van ontsteking, ziekelijke toestand, bederf, etter.

---

[1]) Verg. Curtius, *Grundzüge d. Griech. Etym.* (3te Aufl.), bl. 235.

KERSOUW.

Het zedige veldbloempje, dat wij *madeliefje*, de Franschen *marguerite*, de Engelschen *daisy* (eene verbastering van *day's eye*) noemen, draagt bij onze Vlaamsche taalbroeders den naam van *kersouw*, meest in verkleinenden vorm, *kersouwken*. In Noord-Nederland is die naam wel niet inheemsch, maar toch ook geen vreemdeling. De rederijkers van Leuven en Oudenaarde, die het *kersouken* in hun blazoen voerden, hadden hem in 't Noorden bekend gemaakt. Dodonaeus liet het woord niet onvermeld, en hier en daar maakten onze dichters er gebruik van; nog in onzen tijd sprak Hofdijk van „een *kersouwebloem*" [1]).

Vanwaar is die benaming afkomstig? Zoover ik weet, is de oorsprong nergens aangewezen. Wel vertelt ons Bilderdijk [2]), die niet licht verlegen was om overal wat op te vinden, dat *kersouw* „verbasterd is van *gers-ooge*, dat is *grasbloem*"; maar die afleiding is van hetzelfde allooi als het „voorbeeld van een vindingrijk etymologist," waarmede de dichter bij die gelegenheid den draak steekt. De ware verklaring is mij onlangs bij een opzettelijk onderzoek gebleken. Ik deel die te liever mede, omdat zij een merkwaardig staaltje oplevert, hoe deerlijk woorden in de volkstaal verbasteren kunnen, wel altijd naar vaste wetten en bepaalde analogieën, maar toch zoo verre afwijkende van hunne oorspronkelijke gedaante, dat men alleen door een geregeld historisch overzicht zich rekenschap kan geven van de vervorming, die zij trapsgewijze ondergaan hebben.

De vorm *kersouw* dagteekent niet van heden of gisteren, maar was reeds in de 16de eeuw in zwang, gelijk de namen der straks genoemde rederijkerskamers al dadelijk getuigen. Doch buiten het verkleinwoord beet men het woord niet af, maar gaf het den vollen uitgang: *kersouwe*. Men verdubbelde ook de *s*; doch voor de etymologie heeft dit geene waarde. Kiliaan schreef *kerssouwe*, en Anna Bijns zegt tot de H. Maagd (2, 3):

---

1) *De Bloem der Waereld*, bl. 92.

2) *Geslachtlijst*, 2, 62; Aantt. op Huygens, 5, 258.

Die soetheyt ws reucks boven *kersouwen* gaet,

terwijl zij haar later aldus aanspreekt (3, 55):

Kerssouwe, vreuchdelijck van beschouwe.

In het middeleeuwsche tijdvak echter luidde het woord eenigszins anders, t. w. *kersoude*, waaruit wij leeren, dat *ouwe* naar de gewone volksuitspraak uit *oude* ontstaan is: iets dat ons een stap nader brengt tot den oorspronkelijken vorm. In Kausler's *Denkmäler*, 3, 124, vs. 97, leest men bij de opnoeming der bloemen, die de dichter zich voorstelt in „*den gheesteliken boemgaerde*":

Eene *kersoude*, na mijn verzinnen,
Dinct mi dat hier van rechte bi staet.

De ééne variant heeft *kerssoude*, de andere *matelieve* (zie bl. 469): er kan dus geen twijfel zijn, wat de dichter bedoeld heeft. Evenzoo in Serrure's *Vad. Mus.* 1, 380, vs. 11:

Als bloemckijn *kersoude* ghenant, hoves, suver ende fijn,
Ende wael bekant..............................
....
Natuer dat die *kersoude* haet (*heeft*),
Smorghens als die sonne opgaet,
Ontpluuct si scoen, al sonder wanc, *enz.*

In een ander gedicht in denzelfden bundel vinden wij *corsouwe*, t. w. bl. 384, vs. 25:

Dander es die *corsouwe*,
Die ic node vergheten soude.

Doch het rijm doet duidelijk zien, dat de dichter *corsoude* schreef, waarvoor later een afschrijver den jongeren vorm *corsouwe* in de plaats stelde. De *o* in dit *corsouwe* verdient opmerking. Zij zou zich reeds genoeg laten verklaren door den gewonen overgang van *er* in *or*, die ook in *bord*, *dorschen*, *gorden*, *worden* enz. heeft plaats gehad. Het zal ons echter weldra blijken, dat die *o* nog een andere reden van bestaan had, in den oorsprong des woords gegrond. Zien wij nu, welke die oorsprong was.

Nu wij *kersoude* als de oudere uitspraak kennen, zal het wel geen twijfel lijden, dat het woord eene Vlaamsche verbastering is van het oud-Fransche *cassaude*. Die naam wordt wel in vroegere en latere Fransche woordenboeken niet aangetroffen, maar heeft zeer zeker bestaan. Niet alleen Kiliaan, die het Fransch

van zijn tijd opperbest kende, geeft *cassaude* uitdrukkelijk op als de vertaling van *kerssouwe*, maar ook Dodonaeus, die van vreemde plantennamen eene opzettelijke studie gemaakt had, zegt dat de dubbele madelieven „in Fransch somtijts *cassaudes*" heeten (bl. 452 *a*). Uit dat *somtijts* blijkt, dat de benaming niet algemeen in gebruik, maar een gewestelijke term was. Er is alle reden om aan te nemen, dat zij in het dialect van Picardië te huis behoorde, waarmede het Vlaamsch het naast in aanraking kwam.

De overgang van *cassaude* tot *kersoude* heeft niets bevreemdends. De *ou* en *au* wisselen ook in België in het woord af. De Leuvensche kameristen schreven veelal *kersauken*, en *kersauwken* leest men nog bij hedendaagsche schrijvers [1]). De invoeging der *r* in vreemde woorden, in lettergrepen die den klemtoon niet hebben, is in onze volksspraak volstrekt niet ongewoon. Zoo vindt men mnl. *sorcoers*, voor *soccoers*, van lat. *succursus*, fr. *secours*; later *karpoets*, van lat. *caputium* [2]); en algemeen bekend zijn *korporaal* van fr. *caporal*, en *scherminkel* voor *scheminkel*, mnl. *scimminkel*. Maar vooral was die invoeging eigenaardig vóór de *s* of *z*. Reeds in 't Fransch had die plaats, ook in beklemtoonde lettergrepen: uit *villosus* ontstond *velours*, uit *zelosus* niet alleen *jaloux*, maar ook het verouderde *jalours*, vanwaar ons *jaloersch*. Hier te lande drong de *r* alleen binnen, waar geen klemtoon viel, meest in de eerste lettergreep van vreemde woorden. Het *vizier* van een helm vindt men *versier* genoemd, en het ww. *verzieren* is uit mnl. *visieren* ontstaan [3]). Voor *kastanje* zeide men *karstaenge* en *kerstaenge* [4]); voor *kazuifel* vindt men *kersoffel* [5]), en eene soort van koek, die mlat. *casciata* heette, wordt in 't Vlaamsch niet alleen *kassaat*, maar ook *kerssaat* genoemd [6]). Men ziet, hoe vooral de beide laatste voorbeelden eene volkomen analogie leveren voor den overgang van *cassaude* tot *kersaude*, *kersoude*.

Het blijkt dus, dat *kersouw* een vreemd woord is, aan fr.

---

1) Zie o. a. Delcroix, *Morgend, Middag en Avond*, bl. 7.
2) Tuinman, *Fakkel*, 1, 164; Weiland op *Kapuitsmuts*.
3) *Taalk. Mag.* 4, 358.
4) Barthol. d. Eng., bl. 634 *a*, 659 *b*; *Troj. Oorlog*, 1483; *Rose*, 7901 var.; *Vad. Mus.* 3, 429, vs. 98.
5) Coster, *Tijsken van der Schilden*, bl. 8.
6) Schuermans, *Vl. Idiot.* bl. 224; verg. Du Cange, 2, 216.

cassaude ontleend. De volledige verklaring zal nu afhangen van de vraag: vanwaar was, op zijne beurt, die Fransche naam afkomstig?

Op het gevaar af van wat heel vermetel te schijnen, aarzel ik niet te antwoorden: *cassaude* is eene gewestelijke — vermoedelijk Picardische — verbastering van het Latijnsche *consolida*, eene der classieke benamingen van het madeliefje. De naam *consolida* werd aan verschillende planten gegeven, aan welke men de kracht toekende om het bloed te stelpen en wonden te heelen of te *consolideeren* [1]). Bepaaldelijk werden de *waalwortel* of *smeerwortel* en de *ridderspoor* aldus genoemd: maar ook op het *madeliefje*, ofschoon tot eene andere plantenfamilie behoorende, werd de naam toegepast, gelijk Kiliaan en Dodonaeus uitdrukkelijk getuigen.

De regelmatige vorm, dien *consolida* in 't Fransch moest aannemen, was *consolde, consoulde*; waaruit ten laatste *consoude* ontstaan moest. Werkelijk is *consoude* de gewone Fransche benaming van de *waalwortel*; men vindt het ook van de *ridderspoor* gebruikt. Van de oudere vormen, *consolde* en *consoulde*, heeft Littré voorbeelden aangeteekend. In toepassing op het *madeliefje* bleef de naam tot de gewestelijke spraak van het Noorden van Frankrijk beperkt, en daar verbasterde *consolida* in den mond des volks tot *cassaude.*

Die verbastering was het gevolg van twee veranderingen, beide door analoge voorbeelden voldoende te staven: den overgang van *con-s* tot *cas-s*, en dien van *ol* tot *au.*

De eerste verandering, waardoor *con* vóór de *s* tot *cas* verliep, geschiedde niet op eens, maar in twee trappen. Eerst werd *con* tot *cos*, vervolgens ging dit laatste in *cas* over.

Het verloop van *con* tot *cos*, vóór woorden met de *s* aanvangende, was een gewoon verschijnsel, waarvan de grond reeds gelegen was in 't Latijn, dat *con* met *co* verwisselde. Zoo beantwoordt fr. *costume* aan mlat. *consuetumen*, en bij Roquefort vindt men *cosserv*, van lat. *conservus*; *cossirer*, van lat. *considerare*; *cossol*, van lat. *consul* [2]).

---

[1]) Zie de volgende aant.

[2]) Vooral in 't Provençaalsch is die overgang van *con-s* in *cos-s* zeer gewoon, als in *cosseguir*, *cossel*, *cossentir*, *cossiencia*, *cossirar*, *cossolansa* enz. Daar heet de *consolida* dan ook inderdaad *cossouda.* Zie Raynouard, 2, 499, en Honnorat, 1, 547. De eerste haalt eene plaats aan, die ik hier volgen laat, omdat zij tevens tot

Dat werkelijk aan *cassaude* een oudere vorm *cossaude* ten grondslag ligt, daarvan bewaart het boven aangehaalde mnl. *corsoude* blijkbaar de herinnering. De overgang nu van *o* tot *a*, waardoor *cassaude* ontstond, is in 't Fransch minder gewoon. Het ontbreekt echter niet aan voorbeelden. Uit lat. *domina* ontsproot *dame*, uit *torta* (een gebak in gedraaiden vorm) zoowel *tarte* als *tourte* [1]); het Oud-Fransch kende *damesche* voor *domesche*, van lat. *domesticus*, en *danter* voor *dompter*, van lat. *domitare* [2]). Te eerder kon de *o* met de *a* afwisselen, omdat ook de *au*, die als *o* uitgesproken en dikwijls door *o* vervangen werd, niet zelden tot *a* verliep, als in *aberge* voor *auberge*; *abor* voor *aubour*, van lat. *alburnum*; *abricot* voor *aubricot*, van *albercoque*; *août* van *augustus*, enz. [3]). In onze taal komt de wisseling van *a* en *o* veelvuldiger voor: wij hebben niet alleen *of*, *docht*, *rot*, *sop* enz., voor *af*, *dacht*, *rat* en *sap*; alsmede *kozijn* voor *kazijn* (verg. fr. *châssis*), *rozijn* voor *razijn* (van lat. *racemus*), *kortouw* nevens *kartouw* (hd. *kartaune*, van mlat. *quartana*); maar ook omgekeerd verzwaren wij de *o* tot *a* in *gardijn* nevens *gordijn*, *karnuit* nevens *kornuit* (mnl. *coernoot*), *karwei* van fr. *corvée*, *kantoor* van fr. *comptoir*, en *katoen* van fr. *coton*. Op de dialecten in het Noorden van Frankrijk kon dit voorbeeld van het aangrenzende Dietsch niet zonder invloed blijven.

Nog rest mij de *au* te verklaren, waardoor het gewestelijke *cassaude* zich van het gewone Fransche *consoude* onderscheidt.

---

voorbeeld strekt van de heelende kracht, die men aan de plant toeschreef, en waaraan zij haren naam ontleende:

Barbaihol
E *cossouda* grassa, quis vol,
Valens es contra cremadura....
Et ad *soudar* rompedura
Recep la *cossouda* maior.

d. i. naar de vertaling van Raynouard: »La joubarbe et la *consoude* grasse, qui le veut, est bonne contre la brûlure......et reçoit la plus grande *consoude* pour *souder* fracture".

[1]) Diez, *Wörterb.* 1, 416. Brachet (*Dict. des doublets de la langue franç.*, p. 34) noemt het »*très-douteux*«, »que *tourte-tarte* soient une bifurcation du latin *torta*.« In verband met de andere door mij aangehaalde voorbeelden zie ik geen reden om er aan te twijfelen.

[2]) Diez, *Gramm.* 1, 407, *Wörterb.* 1, 1[illegible].

[3]) Verg. *Ned. Woordenb.* 1, 604.

Eene eigenlijke vervanging van *ou* door *au* komt in het Fransch niet voor, en Diez ontkent zelfs, dat *au* uit *ol* ontstaan kon. „Aus den Formeln *ol* und *ul*", zegt hij, „kann *au* nicht hervorgehn: darum ist *chaume* nicht von *culmus*, *fauve* nicht von *fulvus*, *aune* nicht unmittelbar von *ulna*" [1]). Wat *chaume* betreft, stem ik gaarne toe, dat dit woord niet van *culmus*, maar van *calamus* komt; *fauve*, ital. *falbo*, stamt ongetwijfeld van ohd. *falo*, gen. *falwes*, en *aune*, ital. *alna*, mlat. *alena*, goth. *aleina*, is zeker niet rechtstreeks van lat. *ulna* gevormd. Evenwel is de *au*, uit *ol* ontstaan, en daardoor met de regelmatige *ou* afwisselende, niet zoo ongehoord als Diez meent, met name in gewestelijke volksspraak. Door het wegvallen der *l*, merkt Burguy te recht aan, ging *ol* in *o* over, en dit gaf weder aanleiding tot de spelling met *au*, die in de uitspraak niet van *o* verschilt. Men zie zijne *Grammaire de la langue d'Oïl*, 2, 181. In dat werk vindt men dan ook een aantal voorbeelden, alle tot de dialecten van Noord-Frankrijk behoorende. Ik laat er hier eenige volgen: *caup* voor *colp*, fr. *coup*, van lat. *colaphus* (1, 91); *maurre*, *maudre*, voor *morre*, *moldre*, fr. *moudre*, van lat. *molere* (2, 181); *pauc* voor *polce*, fr. *pouce*, van lat. *pollex* (2, 241); *saurre*, *saudre*, voor *soldre*, fr. *soudre*, van lat. *solvere* (2, 204); *vaute* voor *volte*, fr. *voûte*, mlat. *volta*, van lat. *voluta*, verg. eng. *vault* (2, 227). De gewone Fransche taal kent nog *vautrer*, dat oudtijds *voltrer*, *voutrer* luidde, eene afleiding van lat. *volvere* [2]).

In het woord, dat ons hier bezighoudt, was voor het ontstaan der *au* eene dubbele reden. Niet alleen kon *cassolde*, naar het voorbeeld der bovengenoemde woorden, in *cassode*, *cassaude* overgaan; maar de *au* werd nog te meer uitgelokt, omdat juist in lat. *solidus*, waarmede *consolida* is samengesteld, de wisseling van *ol* en *al* zich eigenaardig vertoont. Het Italiaansch, dat anders de *ol* getrouw bewaart, heeft *saldo*, *saldare*, *saldato*, nevens *soldo*, *soldare*, *soldato*; en het Oud-Fransch kende *saudenier* nevens *soudenier* [3]), alsmede *saul*, mv. *saus*, voor *sol*, thans *sou* (mv. *sous*), het muntstuk, welks naam aan lat. *solidus* ontleend is [4]).

[1]) *Gramm.* 1, 425.
[2]) Burguy, 3, 396; Diez, *Wörterb.* 2, 432.
[3] Roquefort, 2, 520.
[4]) Roquefort, 2, 522; Burguy, 1, 94; 3, 349.

De *au* in *cassaude* is ook daarmede in volmaakte overeenstemming.

Van het straks aangehaalde *pauc* voor *pouce* zegt Burguy (3, 298): „la forme . . . est picarde-flamande", en hetzelfde getuigt hij van *caup* en *maudre* (1, 91 en 2, 181). Dit gaf mij aanleiding tot het beweren, dat *cassaude* tot het dialect van Picardië behoort. Niets was derhalve natuurlijker, dan dat het woord in dien vorm in het Nederlandsche gedeelte van Vlaanderen doordrong, waar het allengs, naar de Vlaamsche uitspraak, tot *kersaude* of *kersoude* werd, om eindelijk voorgoed den vorm *kersouw* aan te nemen.

Vreemde lotgevallen ondergaan de woorden, zoowel in hunne uiterlijke gedaante als in de beteekenis, die hun innerlijk wezen uitmaakt. Als ik vooraf gezegd had: *kersouw* komt van lat. *consolida*, dan had wellicht menigeen de schouders opgehaald en spottend aangemerkt, dat de etymologie de kunst is om van alles alles te maken. Nu wij het woord in al zijne vervormingen trap voor trap hebben nagegaan, geloof ik niet dat een deskundige nog twijfelen zal. Alles komt in de woordafleiding aan op historie en analogie.

KWISPEDOOR.

De oorsprong van dit woord is nog niet voldoende opgehelderd. Wel heeft men gezien, dat het uit het Pyreneesche schiereiland afkomstig moest zijn; maar men heeft noch de plaats van herkomst, noch den vorm van het oorspronkelijke woord met juistheid opgegeven, en verzuimd aan te wijzen, aan welke Latijnsche uitdrukking het beantwoordt. Eerst door aan die eischen te voldoen, kan men tot eene volledige verklaring geraken.

Met de afleiding, door Bilderdijk in zijne *Geslachtlijst* (2, 154) gegeven, zal ik mij niet lang ophouden. Het is eigenlijk geene afleiding, maar een vernuftige inval. Volgens hem — indien ik goed versta wat hij bedoelde — zou *kwispedoor* van een inheemsch ww. „*kwispen*, slijm opgeven, en ook, slijm met den mond uitspatten", gevormd zijn, maar „uit spotzucht" met den Spaanschen uitgang *dor*, omdat „het tabakrooken van de Spanjaarts tot ons

kwam". Het zou dan eigenlijk den *kwisper* of *kwijler* zelven beteekenen, maar bij uitbreiding toegepast zijn op een "*kwispedoortuig* of *kwispedoorpotjen*, 't geen wy er door verstaan." De hybridische vereeniging van een Nederlandsch werkwoord met het Spaansche achtervoegsel *dor* wil ik daarlaten [1]). Doch de nuchtere opmerking, dat het heele ww. *kwispen* voor *kwijlen* — naar mijn beste weten althans — een bloot verzinsel is van 's dichters vindingrijken geest — in overeenstemming zeker met zijne denkbeelden omtrent de klanknabootsende kracht der letters, maar door geen enkel feit in de werkelijkheid te staven — is reeds voldoende om die verklaring niet hooger aan te slaan dan als een *ben trovato*.

Nader bij de waarheid was Weiland, toen hij aan het geheele woord een vreemden oorsprong toekende, en het eene verbastering noemde van het Spaansche "*escupedor* of *escupidero*." Met *escupedor* zal *escupidor* bedoeld zijn; doch dit beteekent den persoon die spuwt, niet het spuwbakje, en *escupidero* of *escupidera*, dat wezenlijk het bakje beteekent, kan onmogelijk het voorbeeld van *kwispedoor* geweest zijn. De vocaal van den uitgang verschilt te veel, en *escu* kon bij ons wel *schu*, maar nooit *kwis* geworden zijn. Toch is *escupidera* nauw aan *kwispedoor* verwant. Het is wel niet de moeder van ons woord, maar eene volle nicht van die moeder, die evenwel geen Spaansche, maar eene Portugeesche was. Uit Portugal is ons woord afkomstig. Daar heeft het spuwbakje twee namen: *cuspideira* en *cuspidor* [2]). Het eerste is de Portugeesche vorm van het Spaansche *escupidera*; het laatste, aan Portugal bijzonder eigen, is blijkbaar het voorbeeld van *kwispedoor* geweest. *Cuspideira* nu en *cuspidor* zijn beide afleidingen van het ww. *cuspir*, spuwen, in 't Spaansch *escupir* luidende, en aan lat. *conspuere* ontleend. *Cuspideira* wijst op een Latijnsch woord *consputaria*, gelijk de Romaansche talen meer dergelijke woorden op *-aria* in allerlei toepassingen vertoonen [3]); *cuspidor* daarentegen beant-

---

[1]) Men zou zich kunnen beroepen op woorden als *slijtage*, *vrijage*, *halveeren*, *waardeeren*, *tuinier*, *bloemist*, *kwetsuur* enz. Doch daarmede zou de aanwending van een bij ons nooit gebruikelijk *Spaansch* achtervoegsel nog niet gerechtvaardigd zijn.

[2]) Bij Vieyra vind ik *cuspidor* niet, althans niet in dezen zin. Maar De Moraes Silva vermeldt het, en verklaart het door *vaso de cuspir*. Ook het Woordenboek van Roquette stelt *cuspidor* met *cuspideira* gelijk.

[3]) Zie Diez, *Gramm.* 2, 328.

woordt aan consputorium. De Latijnsche woorden op *-torium* namen in 't Portugeesch twee vormen aan: *-douro* en *-dor*. Men heeft *comedouro*, etensbakje, *lavadouro*, waschbekken; maar *mirador*, een uitkijk, *obrador*, eene werkplaats, van mlat. *miratorium* en *operatorium* [1]). In het Fransch werd *-torium* gewoonlijk tot *-oir*. Wat den uitgang betreft, laat *cuspidor* zich dus vergelijken met woorden als *baignoir*, *comptoir*, *lavoir*, *miroir*, *mouchoir*, enz.

Nevens *cuspidor* bezit het Portugeesch nog, in gelijken zin, *escarrador*, op dezelfde wijze gevormd van *escarrar*, dat insgelijks *spuwen* beteekent.

Bij het overnemen van *cuspidor* in onze taal onderging de eerste lettergreep eene opmerkelijke verandering: *cus* werd door *kwis* vervangen. De wisseling van *u* en *wi* is op zich zelf niet vreemd, maar zij heeft doorgaans plaats in omgekeerden zin. *Tusschen* ontstond uit *twisschen*, *zuster* uit *zwister*, en *kut*, het vrouwelijk schaamdeel, eigenlijk *kud*, uit *kwid*, ags. *cvidh*, ohd. *quiti*, goth. *qithus* (*kwithus*). De halfklinker *w* ging over in den verwanten klinker *u*, waarin vervolgens de nakomende *i* versmolt. Doch ook het tegenovergestelde, de oplossing van *u* tot *wi*, is niet zonder voorbeeld. Uit gr. *κολοκυνθίς*, *colocynthis*, werd *kolokwint*, fr. *coloquinte*; uit *cydonia*, ohd. *kutina*, het mhd. *quiten*, nhd. *quitte*, ons *kwee* (*kwede*); en gedeeltelijk laat zich daarmede ons *kwab* vergelijken, de naam van het bekende weekdier, die hd. *quappe* luidt en aan lat. *capito* (dikkop) ontleend schijnt te zijn [2]). Dat men die wijziging ook hier toepaste, en van *cuspidor* niet *kuspedoor* of — naar de vreemde uitspraak — *koespedoor* maakte, was vermoedelijk hieraan toe te schrijven, dat onze taal de lettervereeniging *uspe* of *oespe* niet kent. Bij het overbrengen van het vreemde woord in Hollandschen vorm vermeed men onwillekeurig eene klankverbinding, die in den Hollandschen tongslag niet paste, en verving *uspe* door het nauwverwante *wispe*, waaraan men door *wispelen* en *kwispelen* vanouds gewend was.

[1]) Diez, a. w. 2, 330.
[2]) Verg. Weigand, *Deutsches Wörterbuch*, 2, 441.

LABBERDAAN.

Men klaagt dat het Woordenboek zoo langzaam voortgaat. 't Is waar, ondanks den zwoegenden — wel wat al te vermoeienden — arbeid gaat het niet met stoom. Maar kan het anders? Geeft men zich wel rekenschap van den tijd die vereischt wordt om in eene taal, waarin nog zoo weinig is voorgewerkt, alles met zorg te behandelen? van de nasporingen vooral, die telkens noodig zijn om duistere punten op te helderen en tallooze bezwaren op te lossen? Lichtten wij daar de hand mede, dan zou het Woordenboek niet aan zijne roeping voldoen. Op de wijze van bewerking komt het aan, niet op den spoed waarmede de afleveringen elkander opvolgen, en die allicht tot de degelijkheid van den inhoud in omgekeerde reden zou kunnen staan. Ook hier geldt het bekende: „*sat cito, si sat bene.*"

Vooral de etymologie kost veel tijd, en die behoort toch met alle zorg behandeld te worden, omdat zij de grond der woordverklaring is. Neem het artikel *Abberdaan.* De aanhalingen niet medegerekend, telt het nog geen zes regels. Maar het zesvoudig aantal uren is niet voldoende geweest, om met vertrouwen die woorden te durven schrijven: „Zie de afleiding bij *Labberdaan.*" Met die woorden werd eene vraag beslist, wier beantwoording veel hoofdbreken gekost heeft.

Er bestaan van het woord twee vormen: *abberdaan* en *labberdaan.* De eerste was vroeger meer gebruikelijk, de laatste is thans de gewone. Welke van beide is de echte? Van het antwoord op die vraag moest het afhangen, of het hoofdartikel op de A of op de L zou geplaatst worden. Maar die vraag loste zich op in eene andere: vanwaar is het woord afkomstig? Dit vereischte een opzettelijk en omslachtig onderzoek. Ik beklaag mij de uren niet die het gekost heeft, nu het mij gelukt is tot eene bepaalde uitkomst te geraken, die ik te eerder als waarheid durf aannemen, omdat zij de volledige toestemming van onzen Te Winkel heeft mogen verwerven. Ik wil die uitkomst thans kortelijk mededeelen, in de hoofdzaken althans, zonder den lezer te vermoeien

met al de kronkelpaden, die ik bij mijn onderzoek heb moeten doorloopen.

In onze taal hebben de beide vormen, *abberdaan* en *labberdaan*, al vroeg nevens elkander bestaan. Men vindt ook *aberdaan* en *laberdaan* gespeld, en die vormen zijn natuurlijk ouder en echter; want de overgang van de heldere open *a* tot den onvolkomen *a*-klank is in onze volksspraak een gewoon verschijnsel (*jammer, natte, smalle, wij atten, zatten, lazzen* enz., voor *jamer, nate, smale, aten, zaten, lazen*). In het Engelsch luidt de naam *haberdine*. In het Fransch is hij niet meer in gebruik: men zegt nu *morue salée*. Maar voorheen was het woord ook bij Fransche visschers en handelaars bekend: men vindt het *abordean* en *habordean* geschreven [1]). Het Hoogduitsch heeft *labberdan*, doch dat is buiten twijfel aan ons Nederlandsch ontleend en heeft dus voor de etymologie geene waarde.

De gewone meening is, dat *abberdaan* of *aberdaan* als de echte vorm moet beschouwd worden, en dat de zoutevisch dien naam draagt naar de stad *Aberdeen* in Schotland. Bij ons is die verklaring vooral verspreid door Bilderdijk's *Geslachtlijst* (1, 6). Zij is echter reeds van ouder dagteekening, want zij is ook aan vreemde, met name aan Duitsche taalkundigen bekend, die niet gewoon zijn Bilderdijk's werken na te slaan. Zij vindt echter bij bevoegde beoordeelaars weinig geloof. Weigand in zijn *Deutsches Wörterbuch* (2, 2) noemt ze onaannemelijk, en zegt: „der ursprung des namens bleibt dunkel." En in gelijken geest schrijft E. Müller in zijn *Etym. Wörterb. d. Engl. Sprache* (1, 480): „zweifelhaft bleibt die ableitung von dem namen der stadt *Aberdeen*."

Inderdaad, die afleiding, hoe natuurlijk zij ook bij den eersten aanblik schijnt, heeft groote bezwaren, die ons nopen ze voorgoed op zijde te zetten.

1°. *Aberdeen* is noch de eerste, noch de voornaamste plaats geweest, die de kabeljauwvangst dreef of de zoutevisch toebereidde. Uit verschillende andere plaatsen van Schotland en Engeland, uit Biscaye, Gasconje, Bretagne, Normandije, uit onze vaderlandsche havens en uit het Noorden voer men ter kabeljauwvangst, en

---

[1]) Het eerste bij Kiliaan op *Abberdaen*, het tweede bij E. Müller, *Etym. Wörterb. d. Engl. Sprache*, 1, 480.

reeds vroeg was het zouten der visch overal in gebruik. Nergens is mij eenig spoor voorgekomen, waarom juist *Aberdeen* zijn naam gegeven zou hebben aan eene handelswaar, die men zeer zeker elders vroeger dan in Schotland gekend heeft.

2°. Indien de naam van *Aberdeen* afkomstig ware, dan zou het Engelsche *haberdine* moeilijk te verklaren zijn. Een vreemd woord, welks herkomst men niet begreep, kon in de Engelsche volksspraak licht verbasteren. Maar de stad *Aberdeen* was aan Engelsche zeevaarders en visschers te goed bekend, dan dat zij dien naam zoo verhaspelen zouden. Bij hen vooral, die wisten dat de visch naar de stad genoemd was, moest de naam aan dien der stad gelijk gebleven zijn.

3°. Het Fransche *abordean* is met *Aberdeen* niet wel overeen te brengen. Wat reden kon er zijn om *aber*, dat in niets met de Fransche uitspraak strijdt, in *abor* te veranderen? Verbasteringen van vreemde woorden zijn zeker veelvuldig, vooral in het Fransch; maar er heeft toch altijd eene aanleiding voor bestaan, want ook in de taal gebeurt niets zonder oorzaak. Hier zou men vergeefs zoeken naar iets, dat het ontstaan der *o* kon rechtvaardigen.

4°. Indien al uit *Aberdeen* ons *abberdaan* had kunnen ontstaan — iets dat op zich zelf niet onmogelijk zou wezen —, dan zou de bijvorm *labberdaan* nog onverklaard blijven. Die wisseling van een woord in twee vormen, met en zonder *l*, wijst buiten twijfel op eene Romaansche afkomst. Nergens anders dan in de Romaansche talen was die wisseling mogelijk, omdat er nergens anders eenige reden voor bestond. Dáár kon de *l*, waarmede een woord aanving, er van afgescheiden raken, omdat men ze met het lidwoord verwarde, of omgekeerd een woord, dat met een klinker begon, door aanhechting van het lidwoord, de *l* aannemen. Zoo viel in 't Fransch de *l* weg in *avel* van *lapillus*; *azur* van *lazur*; *once*, ital. *lonza*, van *lynx*; en *oléandre*, voorheen *oréandre*, *auriendre*, van *lauridendrum*. Daarentegen zijn *lendemain*, *lierre*, *Lille*, uit *l'endemain*, *l'ierre* (*hedera*), *l'Isle* (*Insula*) ontstaan; *loriot*, voorheen *lorion*, voor *loriol*, is eene afleiding van *aureolus*, *lors* van *hora*, *luette* van *uva* [1]). Ook in het Italiaansch zijn van het een

[1]) Verg. Diez, *Gramm.* 1, 190 vlg.; Brachet, *Gramm. Hist.* 184; *Ned. Wdb.* op *Oleander*. Zoo zegt het Parijsche volk *le levier* voor 't gewone *l'évier*, de gootsteen.

en ander voorbeelden bekend. Maar hoe zou *abberdaan* bij ons aan die *l* gekomen zijn, indien wij het woord aan de stad *Aberdeen* ontleend hadden? Men zou dan moeten aannemen — en dit was de meening van Bilderdijk —, dat de naam door de Franschen gegeven, en van hen tot ons gekomen was, na vooraf het Fransche lidwoord aan zich gekoppeld te hebben. Doch ook dit heeft ernstig bezwaar. Daargelaten dat in 't Fransch juist de vorm zonder *l* in gebruik placht te wezen, zoo schijnt het vreemd dat ons Hollanders, die reeds zeer vroeg op Schotland voeren, de gezouten kabeljauw, indien die werkelijk uit *Aberdeen* kwam, eerst door bemiddeling der Franschen bekend zou zijn geworden.

Wanneer men deze vier redenen, waarvan vooral de laatste mij tamelijk afdoende voorkomt, in onderling verband beschouwt, dan zal men, dunkt mij, niet aarzelen den twijfel van Weigand en Müller gerechtvaardigd te achten. Wij moeten dus de afleiding van *Aberdeen* laten varen, al heeft men ook daaraan een schijn van gezag gegeven, door de Schotsche *labberdaan* in deftig Latijn *Asellus Aberdonensis* te noemen [1]).

Zoo keeren wij dan uit het schijnlicht, dat ons een tijdlang het spoor bijster maakte, in de duisternis terug. Hoe zullen wij nu den weg vinden, om tot het ware licht te geraken?

Het is niet gewaagd te onderstellen, dat de naam der gezouten kabeljauw afkomstig zal zijn van die visschers, die het eerst de kabeljauw hebben ingezouten. En evenmin gewaagd is het aan te nemen, dat dit inzouten het vroegst in practijk werd gebracht door hen, die het eerst ver van huis ter kabeljauwvangst voeren. Zoolang men aan eigen kust of in nabijgelegen wateren vischte, kon men de versche visch ter markt brengen; het inzouten werd eerst noodig, toen men op verre afstanden ter vangst ging. De vraag is dus: wie zijn de eersten geweest, die de kabeljauwvisscherij in verwijderde zeeën hebben gedreven, met name op de banken van *Newfoundland*, waar die visch vooral in overvloed gevonden wordt?

Met de middelen, die mij ten dienste stonden, heb ik getracht die vraag te beantwoorden. De uitkomst van dat onderzoek be-

---

[1]) Zie Duhamel du Monceau, *Traité général des Pesches*, 2e Part., p. 36.

vestigde wat men reeds bij Chomel vindt aangeteekend (bl. 1385). „De Visscherij," zegt hij — en hij spreekt bepaaldelijk van die op „de zogenaamde Terraneufsche Banken", — „heeft, van ouds, den naam gekreegen van *Bakkeljaauw*-vangst, naar de *Basques*, een Volk uit dat gedeelte van Spanje, tusschen Bajonne en Bilbao, het welk aan Vrankrijk grenst, en er nog ten deele onder behoort, Biskaaije genaamd. Dit Volk heeft allereerst op den Walvisch-vangst gevaren, en, bij die gelegenheid, ook de Kabeljaauw-visscherij, aldaar, in trein gebragt." De etymologie, die Chomel daar geeft van het woord *bakkeljauw*, als van den naam der *Basken* afkomstig, laat ik daar. Het is eene afleiding zooals men ze destijds placht te geven; doch dit is hier eene bijzaak [1]). Maar in de hoofdzaak is zijn bericht volkomen naar waarheid. Het zijn inderdaad de Biscayers, die het eerst ter walvischvangst en tevens ter kabeljauwvisscherij op de kust van *Newfoundland* hebben gevaren. Zij zijn in dat bedrijf onze leermeesters geweest; zij hebben in dienst van onze kooplieden tot de uitbreiding en den bloei onzer visscherij niet weinig bijgedragen [2]).

Wij zijn dan gerechtigd tot het vermoeden, dat de naam *labberdaan* misschien van het land der Basken, van den kant van

---

[1]) Misschien echter bedoelt Chomel alleen, dat de naam *bakkeljauw* van de Basken afkomstig, door hen gegeven is; en dan schijnt zijn bericht inderdaad juist te zijn. In het Baskisch heet de visch werkelijk *bacallaoá* (Larramendi, 2). Bij Hierosme Victor (*Tesoro de las tres lenguas, Española, Francesa y Italiana*, Genève, 1609, Cologne, 1637) leest men: „*Bacalláo*, de la morue ou molue seiche, ainsi appellée, pource qu'elle se pesche ės mers de la terre de *Bacallaos* en Amerique." Het blijft echter twijfelachtig, of de Basken den visch naar het land, of het land naar den visch genoemd hebben. In allen gevalle schijnt het Baskische *bacallaoá* het voorbeeld geweest te zijn, waaraan ons *bakeljauw*, *bakkeljauw*, en bij omzetting *kabeljauw*, ontleend werd. Dit moet echter reeds zeer vroeg hebben plaats gehad; want niet alleen vindt men *cabeliau*, *cabbelyau*, *kabylygauwe* reeds in vocabulariën der 15de eeuw (Diefenbach, *Gloss*. 317[b], 358[c]; Hildebrand, *D. Wtb.* op *Kabliau*), maar hier te lande was het woord reeds algemeen bekend in 1346, bij het ontstaan der *Hoeksche en Kabeljauwsche* twisten, anderhalve eeuw dus vóór de ontdekking van Amerika. Dat trouwens Groenland en de aangrenzende kuststreken van Noord-Amerika al vroeg in de Middeleeuwen door Noordsche en andere zeevaarders bezocht werden, is bekend. Ook de Basken schijnen reeds in ouden tijd op die streken gevaren te hebben.

[2]) Verg. Zorgdrager, *Groenl. Visschery*, 126, 207, 384; Luzac, *Hollands Rijkdom*, 1, 345 vlg.

Bayonne, afkomstig zou kunnen wezen. En ziet, daar doet zich een feit voor, dat inderdaad verrassend mag heeten. Juist daar, waarheen de geschiedenis der visscherij ons verwijst, vinden wij eene verklaring, die aan alle eischen der taalkunde voldoet.

Een gedeelte van het Baskenland, die streek waarvan Bayonne de hoofdstad is, heette oudtijds *tractus Lapurdensis* of *Lapurdanus;* Bayonne zelf was onder den naam van *Lapurdum* bekend. In het Fransch wordt die landstreek *le Labourd* genoemd. Nog heden onderscheidt men in het Baskisch drie hoofddialecten, die men het *Labortanisch*, het *Guipuzcoanisch* en het *Vizcayisch* of *Biscaaisch* pleegt te noemen [1]).

Ik geloof te mogen aannemen, dat de *labberdaan* aan dat land van *Labourd* haren naam ontleend heeft. De gezouten kabeljauw, die door de visschers van Bayonne en omstreken naar huis werd gebracht, en die dan uit het land van *Labourd* naar elders ter markt kwam, hoe kon men haar een natuurlijker naam geven dan *piscis Lapurdanus*, *poisson du Labourd*, *labourdan?* De Latijnsche uitgang *-anus* luidt in het Fransch gewoonlijk *-ain*, maar bij eigennamen veelal *-an*, als b. v.: *persan*, *catalan*, *parmesan*, dus ook *labourdan*. De kooplieden nu van Bretagne en Normandije, die de zoutevisch uit Bayonne aankregen, verspreidden den naam van *labourdan* door geheel Frankrijk. Maar in hunnen mond kon de *l*, als artikel opgevat, wegvallen en het woord tot *abourdan* worden. Naar de Fransche uitspraak ging *our* regelmatig in *or* over: in 't Provençaalsch van 't Zuiden zegt men *abourdar*, maar in het Fransch *aborder*. Ziedaar het Fransche *abordan* geleidelijk verklaard. Met voorvoeging der adspiratie, die vooral aan de zeekusten zoo gewoon is, ontstond daaruit *habordan*. De Engelschen namen het over en maakten er *haberdine* van. In dat alles is niets, wat niet volkomen natuurlijk mag heeten.

Nu is ook onze dubbele vorm, *abberdaan* en *labberdaan*, volkomen opgehelderd. De Vlaamsche en Hollandsche kooplieden, die de zoutevisch uit de havens van Bretagne en Normandije kregen, leerden ze kennen als *abordan*, en zeiden *aberdaan*, *abberdaan*. Maar zij, die ze rechtstreeks van Bayonne haalden of

---

[1]) Larramendi, *Diccionario Trilingue*, p. xxiv; W. von Humboldt, *Ueber die Baskische Sprache*, bl. 9.

met de Baskische visschers op zee in aanraking kwamen, hoorden ze *labourdan* noemen, en zeiden dus *laberdaan*, *labberdaan*. Beide vormen bleven naast elkander in gebruik. Weldra vergat men den oorsprong des woords, en nu werd het moeilijk te bepalen, aan welken vorm men de voorkeur moest geven.

Om volkomen eerlijk te zijn, mag ik één klein bezwaar niet verzwijgen. De Fransche vorm van den naam wordt opgegeven als *abordean*, niet *abordan*. Hoe die *e* te verklaren? Het kan zijn, dat zij voor *i* staat, en dus eigenlijk op *Laburdianus* of *Laburdicanus* wijst. Of wel, zij kan in andere Fransche dialectverschijnselen haren grond hebben. Wij weten nog zoo weinig van de eigenaardigheden der tongvallen in Frankrijk, en wat daarover geschreven is ligt meestal buiten ons bereik. Ik moet dus de aanwijzing van den oorsprong der *e* in *abordean* aan anderen overlaten, die met de oude Fransche volksspraak beter bekend zijn. Maar in allen gevalle ben ik niet bevreesd, dat die *e* de afleiding van het woord uit den naam van *Labourd* zal omverstooten.

Om de hier gegeven etymologie nader te bevestigen, zal men wellicht met vrucht oude oorkonden doorzoeken, die op de visscherij van Bayonne betrekking hebben. Mij is het niet gelukt die op te sporen. Maar ik meen het bewijs te hebben geleverd, dat wij niet lichtvaardig handelden door het artikel *Abberdaan* in weinig regels af te doen en voor het hoofdartikel, waar de afleiding vermeld moet worden, naar *Labberdaan* te verwijzen. Die afleiding zal nu, na hetgeen ik hier tot toelichting gezegd heb, niet veel ruimte behoeven te beslaan.

OPRIL.

Een nieuw voorbeeld, hoe voorzichtig de etymoloog behoort te wezen, om zich niet door den schijn te laten verlokken.

Opril is een bekende term in de versterkingskunst. Men verstaat er door wat de Franschen *rampe*, de Engelschen *ramp*, de

Hoogduitschers *auffahrt* noemen, t. w. een hellend oploopenden weg, tegen een aarden dijk of wal gelegd, waarlangs menschen, paarden, voertuigen en vuurmonden de kruin of walgang kunnen bereiken. De afkomst van het woord moge, wat het tweede gedeelte betreft, niet terstond in 't oog loopen; maar het eerste deel schijnt aan geen twijfel onderhevig. Een *op*loopende weg, in 't Duitsch AUF*fahrt* geheeten, wordt *opril* genoemd: *op* is dus immers blijkbaar het bekende voorzetsel. Eenigszins anders vatte Tuinman het op, in wiens tijd het woord reeds bekend was, en die het voor eene samentrekking houdt van *opperhil*, welk *hil* hier een *heuvel* moet beteekenen. „Maar," voegt hij er bij, om den lezer de keus tusschen twee afleidingen te geven, en omdat men ook *oprel* zeide, „*hil* kan ook genomen worden voor *hel*, dat is, *helling*, van *hellen*, naar beneden neigen. En dewyl men langs eenen afgang naar beneden, ook van onder kan opgaan, zo is 't even veel, of men *opperhil* brengt tot *heuvel*, of tot *hellen*, omdat die opryst, of van de hoogte naar beneden helt" (*Fakkel*, 1, 144). Met die verklaringen van Tuinman kon Hoeufft zich niet vereenigen: hij denkt liever aan eene samentrekking van „*oprij-hil*, hoogte om tegen op te rijden" (*Bredaasch Taaleigen*, 436).

Het onhoudbare van dergelijke uitleggingen zal wel geen betoog behoeven. Zij worden te meer verdacht om hetgeen Hoeufft zelf opmerkt, dat men ook veel *april* hoort zeggen. Hij schrijft dit aan „verbastering" toe; maar uit het *Vlaamsch Idioticon* van den heer Schuermans (bl. 19 vlg.) zien wij, dat die uitspraak *april* in Vlaamsch België zeer gewoon is. Het woord wordt daar ook gebezigd van „eene doorsnede in eenen polderdijk," en zekere doorsnede, „door den Hollandschen Vauban gemaakt om van daar een stedeken te beschieten," wordt daar nog „*de april van Coehoorn*" genoemd.

Hoe nu het voorzetsel *op*, of het afgeleide *opper*, in een Nederlandschen mond in *ap*, *apper* zou kunnen verbasteren, gaat mijn begrip te boven. Maar brengt men *april* in verband met het oude *oprel*, dat Tuinman vermeldde, vereenigt men die beide tot een nieuwen vorm, *aprel*, dien men het recht heeft een oogenblik te onderstellen, dan doet zich eene merkwaardige

gelijkheid voor met den naam, dien de Franschen vroeger aan zulk een hellend vlak gaven. Die naam luidde *appareille*. In Frankrijk is dat woord thans verouderd en door *rampe* vervangen; maar in Engeland wordt *the ramp* nog heden ook *the appareille* genoemd, in Duitschland wordt nevens *die auffahrt* ook *die appareille* of *die apparelle* gezegd [1]). De beteekenis van *appareille* spreekt duidelijk. Het is een oude bijvorm van *appareil*, eene afleiding van 't ww. *appareiller*, dat afstamt van *pareil*, lat. *pariculus*, deminutief van *par*. Gelijk bij gelijk voegen, samenvoegen, inrichten, toestellen, is de oorspronkelijke zin, die echter een aantal wijzigingen toeliet, waaromtrent men in de Fransche woordenboeken inlichting vinden kan. De *appareille* van een dijk was dan eigenlijk de inrichting, de aanleg er van, in 't bijzonder de aanleg der helling die er aan gegeven werd; bij uitbreiding, de *helling* zelve.

Van *opperhil*, *opperhel* en *oprij-hil* kunnen wij nu afscheid nemen. Onze onderstelde oudere vorm *aprel* is tot zekerheid geworden. *Appareille* verbasterde in onze volksspraak tot *apparelle*, *apparèl*, *apperèl*, *aprel*, *april*, waaruit vervolgens *oprel* en het thans gewone *opril* ontstonden, omdat men bij eene *op*loopende helling natuurlijk aan het voorzetsel *op* dacht! Hoe was het mogelijk, dat Hoeufft, die zelf het Fransche *appareil* noemt, niet aanstonds inzag, dat *opril* daaruit verbasterd is?

In de technische boeken, die ik kan naslaan, wordt *opril* M. gebruikt. Nu wij de ware afleiding kennen, zal het raadzaam zijn het V. te nemen.

Ook in dit woord is dus weder de volksetymologie in 't spel geweest. Maar zij heeft het niet bij *opril* gelaten: zij is nog een stap verder gegaan, en heeft den lexicograaf door een nieuw staaltje gewaarschuwd, de woorden eerst met een critisch oog te bekijken, eer hij ze voor goede munt aanneemt.

Onder de bouwstoffen voor het Woordenboek, ons van goeder hand medegedeeld, bevond zich de volgende aanteekening: „Afril, een hellend spoor, dat van boven naar beneden loopt. In het tegenovergestelde geval heet het *Opril*." Curieus inderdaad!

---

[1]) Landolt, *Dict. Polygl.* 1, 115; Heyse, *Fremdwörterb.* 63; Pasteur-Noot, *Bouwk. Handwoordenb.* 2, 265.

Appareille verbastert tot *opril.* Het taalbesef des volks, dat aan ieder onbegrepen woord, hoe dan ook, een zin wil hechten, denkt daarbij aan *op,* half en half misschien aan *oprijden.* Maar nu kan men die helling ook *afrijden.* Welnu, geen bezwaar! In dat geval zal de helling een *afril* heeten! Onwillekeurig doet dat woord mij denken aan den naam der *Brandewijnsteeg* hier te Leiden. Weet gij, lezer, hoe die naam ontstaan is? Aan de andere zijde der Mare, vlak tegenover, loopt eene steeg, waarin oudtijds eene kapel van de H. Clara stond, en die daarom den naam van *Clarensteeg* droeg. Onze Leidenaars, die in latere tijden meer aan *klare* (*jenever*) dan aan de *H. Clara* dachten, vatten het als *Klaresteeg* op; en wat was nu natuurlijker, dan het verlengstuk der steeg, aan de overzijde, de *Brandewijnsteeg* te noemen? Zoo etymologiseert en speelt de spraakmakende gemeente! Taalvorscher, wees op uwe hoede!

Men zal het nu wel begrijpelijk vinden, dat wij *Afril* in het Woordenboek niet hebben opgenomen. Voor zulke misbakjes, door onkundigen verzonnen, dient de deur gesloten te zijn[1]).

Ik moet nog even opmerken, dat ik de hoofdzaak van het hier gezegde, de aanwijzing van fr. *appareille* en het onjuiste van *afril,* niet zelf heb gevonden of uitgedacht. Ik heb ze te danken aan eene vriendelijke mededeeling van den heer W. C. A. Staring te 's-Gravenhage, den trouwen medewerker, die ons zoo uitnemend ter zijde staat in al hetgeen den waterstaat en de aanverwante vakken betreft. Veel is het Woordenboek reeds aan hem en aan zijn hooggeschatten broeder, Dr. W. C. H. Staring, verschuldigd. Onschatbaar is ons de hulp van mannen, bij wie de degelijkste technische kennis gepaard gaat met die warme liefde voor de moedertaal, die de edele Staring in het hart zijner beide zonen onuitroeibaar geplant heeft.

---

[1]) Ik neem deze gelegenheid waar, om nog even rekenschap te geven van het niet opnemen (althans niet in dezen zin) van een ander woord, t. w. *Afrooien,* dat ons als term uit de veenderij was opgegeven, met verwijzing naar het *Tijdschrift voor Nijverheid,* 15, 252. Bij de daar beschreven handeling teekent de schrijver aan: »Dit heet *afrooijen.*« Doch die aanmerking is òf eene vergissing òf eene drukfout. Het afsteken der bovenste veenlaag wordt niet *afrooien* genoemd, maar *afkrooien.* Zie *Ned. Wdb.* op *Afkrooien.*

SPIJKERBALSEM.

Als een probaat middel bij velerlei kwetsuren is algemeen de *spijkerbalsem* bekend, dien de geleerden *Balsamum Locatelli* noemen, en die nog voor een dertig jaren in geen Hollandsch huisgezin placht te ontbreken. Vanwaar ontleende die balsem zijn naam? Ik weet niet, dat er ooit iets over geschreven is. Mondeling heb ik wel eens hooren beweren, dat men *spijkbalsem* behoorde te zeggen, — vermoedelijk door verwarring met de *spijkolie*, die uit de *spijke* of *spijke-narde*, eene soort van *lavendel* (*Lavandula Spica*, oudtijds *Spica Nardi*), getrokken wordt, maar die met den *spijkerbalsem* niet het allerminste gemeen heeft. Anderen zijn van meening, dat de naam eene verbastering is van *specerijbalsem*, en dus ziet op de kruiderijen, waarmede de zalf wordt toebereid. Wellicht zou een vernuftig etymoloog nog andere verklaringen kunnen uitdenken. Om hem echter noodelooze moeite te besparen, wil ik hier even mededeelen, dat de oorsprong van den naam dichter voor de hand ligt dan men vermoedt. De *spijkerbalsem* is dood-eenvoudig zoo genoemd naar den fabrikant, die het middel vervaardigde, en die Jan Spijker heette. Toevallig is mij dat gebleken uit de *Oprechte Nationaale Courant* van 29 Maart 1798, die mij voor eenigen tijd in handen kwam. Ik vond daar een „advertissement", waarmede het blad besluit, en dat ik hier letterlijk afschrijf:

„De alombekenden, oprechte en onvervalschte SPYKER-BALSEM, dewelke veele Jaaren door wylen Jan Spyker, in leeven Aanspreeker, gewoond hebbende op de Keizersgragt, by de Vyzelstraat, te *Amsterdam* is verkogt, wordt thans alleen gemaakt en gecontinueerd verkogt door deszelfs eenigste Dochter Alida Jacoba Spyker, Weduwe van Johan Christoph Stuntz, op de Nieuwezyds Achterburgwal, by de Stilsteeg, op de hoek van het Keizerryk, tot *Amsteldam*. En waar dezelve buiten haar gemaakt en verkogt word, zo binnen als buiten de Stad, is valsch en ondeugend om het geeerde publiek daar mede te bedriegen of te misleiden: dient tot ieders narigt."

Woorden, aan eigennamen ontleend, kunnen den taalvorscher, die er niet op verdacht is, vrij wat nutteloos hoofdbreken kosten.

Het is daarom goed ze bekend te maken, wanneer men ze bij toeval vindt. Wat al gissingen zou men op *silhouette* kunnen smeden, als men niet wist dat die beelden den naam vereeuwigen van den Minister van Lodewijk XV, in wiens tijd zij in de mode kwamen. Wat al geleerdheid kon men aan onze *pantalons* verkwisten, indien men niet bedacht dat die lange broeken eigenlijk het kostuum waren der potsenmakers van Venetië, die spottend aldus genoemd werden naar den patroon hunner stad, den H. *Pantaleon*. Als een financier eene *tontine* inricht, een sterrenkundige zijn *nonius* gebruikt, of een scheeps-artillerist eene *carronnade* afschiet, hoe weinig denken zij dan nog aan *Luigi Tonti*, aan *Pedro Nunez*, of aan de ijzergieterij te *Carron* in Schotland. Wie *bismarck*-handschoenen draagt, weet nog wel hoe die naam in de wereld is gekomen; maar eilieve, dat kleedje van licht zeegroen, van bevallig *celadon*, wekt het nog bij u het aandenken aan den verliefden herder in de *Astrée* van d'Urfé? De *almaviva*, waarin ge u wikkelt, herinnert u nog wel aan een der hoofdpersonen in den *Barbier de Séville*; maar bij hoeveel dames, die zich met *neige* tooien, leeft nog de gedachtenis der opera van dien naam, het beeld van de „Mandragende Maeght", de bekoorlijke Emma, Karlemeine's dochter, die haren geliefden Eginhard op de schouders neemt en wegdraagt over het besneeuwde slotplein? Op welk een breed veld van gissingen zou de etymoloog hier kunnen verdolen, indien de feiten niet bekend waren gebleven. Onze *flikjes* zouden zoo heeten naar hunnen *flikkerenden* glans, indien niet de firma van *Casper Flick* nog in eer en bloei stond. En als eenmaal een ondankbaar nageslacht den naam van *Adriaan Schakel* vergeten mocht, wie weet of niet een scherpzinnig taalgeleerde de verrassende ontdekking doen zou, dat de *schakellijm* zoo genoemd is naar het ww. *schakelen*, omdat zij eene lijmsoort is die twee voorwerpen zoo hecht aaneen*schakelt*, — en zich daarbij beroepen op Vondel, die immers reeds sprak van twee harten, in lief en leed „vast *geschakelt* en verbonden."

TRAVALJE.

Zoo noemt men den noodstal, waarin de hoefsmid het paard vastzet, dat hij beslaan wil. De spelling *travalje* wordt door de uitspraak gevorderd. Conscience schreef in zijn *Rikke-tikke-tak*, bl. 23: „Terwijl een der gasten het paard nam en in de *travalie* leidde"; doch in de volledige uitgave zijner werken (4, 93) veranderde hij dit te recht in *travalje*. De schrijfwijze van Weiland, *travailje*, kan niet in aanmerking komen; en *travaille* is evenmin aan te bevelen, want het woord is te lang inheemsch en te algemeen bij het volk bekend, om nu nog een vreemd gewaad te dragen.

De naaste herkomst van *travalje* behoeft geene aanwijzing. Ook in 't Fransch heet de hoefstal *travail*, in 't Ital. *travaglio*. Maar tot juist verstand van die uitdrukking is het van belang op te merken, dat men daarbij het denkbeeld van *arbeid*, *werk* geheel op zijde moet zetten, omdat men hier met een ander woord te doen heeft dan het gewone Fransche *travail* in die beteekenis. Men zou zich vergissen, wanneer men meende dat de *travalje* haren naam draagt, omdat de hoefsmid in haar zijn *werk* verricht. Die meening is zeker reeds oud. In het *Glossaire Roman-Latin*, uit de 15de eeuw, eerst door Gachet en later door Scheler uitgegeven, vindt men *travail* vertaald door *hypodromium* en *ergasterium* (bl. 27 Sch.). Doch het laatste berust op eene misvatting. *Travail* is niet eene overdrachtelijke toepassing van het znw., dat aan *travailler* beantwoordt; het beteekent niet de *werkplaats* van den hoefsmid; maar het is de Fransche vorm van een Latijnsch woord *trabaculum*, eene afleiding van *trabs*, balk, en geeft dus eigenlijk een samenstel van balken te kennen. *Trabaculum* moest in 't Fransch *travail* worden, evenals *gouvernail*, *éventail* enz. uit *gubernaculum*, *eventaculum* ontstonden. Dat *trabaculum* van *trabs* is afgeleid, loopt in 't oog. Het was daar echter niet rechtstreeks van gevormd — de Latijnsche woorden op *-aculum* komen meest van werkwoorden —; maar van *trabs* vormde men

trabaca, en daarvan was *trabaculum* het verkleinwoord. *Trâbaca* was in 't middeleeuwsch Latijn in gebruik voor eene soort van *tent*, inzonderheid in den oorlog, een *legerhut* of *barak*, een gebouw van los opgeslagen balkwerk. Du Cange (6, 623) haalt uit het *Chronicon Estense* eene plaats aan, waar men leest: „*reliquit campum, dimittens omnia sua ibi, scilicet* trabacas, *victualia et alia.*" In het Italiaansch is het woord bewaard gebleven: het luidt daar *trabacca* [1]). Het deminutief *trabaculum*, fr. *travail*, was dus een recht eigenaardige naam voor een hoefstal, een kleiner gebouwtje alleen van balken getimmerd, zonder steen of planken beschotten.

Als vorm van het Latijnsche woord heb ik *trabaculum* opgegeven, in overeenstemming met fr. *le travail.* Naar den regel van 't Latijn zou het deminutief van *trabaca* eigenlijk *trabacula* moeten luiden, en daaraan zou in 't Fransch *la travaille* beantwoorden. Doch in 't middeleeuwsch Latijn nam men het met dien regel zoo nauw niet. Germaansche invloed deed de neiging ontstaan om aan verkleinwoorden liefst het onzijdig geslacht toe te kennen. De Romaansche woorden, die van Latijnsche deminutieven gevormd zijn, hebben niet zelden een ander geslacht dan het Latijnsche grondwoord (fr. *oiseau*, *oisel*, d. i. *avicellus*, van *avis* f.; *tilleul*, d. i. *tiliolus*, van *tilia*, enz.). „Die Derivata", zegt Diez (*Gramm.* 2; 271), „binden sich nicht streng an das Geschlecht der Primitiva; augenscheinlich wird das Masculin begünstigt, welches nun auch die Stelle des Neutrums einnahm." *Trabaca* vr., *trabaculum* o., *travail* m., is dus geheel in orde. Maar ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat het oudere Fransch ook den vorm *la travaille* gekend heeft. Ons *travalje*, dat al van oude dagteekening is, wijst daar duidelijk op. Ook het meervoud *les travails* schijnt het aan te duiden. Het moge in de practijk hoofdzakelijk dienen ter onderscheiding van *les travaux*, maar in zijn oorsprong heeft het wel denkelijk een meer bepaalde reden gehad. Stelt men een ouderen vorm *travaille*, dan is de zaak helder. *Travaille* werd verkort tot *travail*, en evenzoo het meerv. *travailles* tot *travails*, dat men nu opzettelijk zoo hield, om het niet met

[1]) Zie het *Vocabolario degli Accademici della Crusca*, 5, 79.

travaux te verwarren. *Travaille* nu vereischt nog niet stellig een lat. *trabacula;* ook *tenaille* ontstond uit *tenaculum*. Van den dubbelen vorm, *-aille* en *-ail*, vindt men een volkomen analoog voorbeeld in *ventail*, het mondgat van een helm, van lat. *ventaculum*, dat in 't Oud-Fransch *ventaille* luidde, waarvan bij Du Cange (6, 766) een aantal voorbeelden staan aangeteekend, en waarvoor het Mnl. *ventalgie* zeide (*Ferg.* 4123).

Dat *travail*, hoefstal, en *travail*, arbeid, etymologisch verwant zijn, wil ik niet ontkennen. Het ww. *travailler*, dat voorheen ook *traveiller*, *travellier* luidde en oorspronkelijk *plagen*, *kwellen* beteekende, is mede eene afleiding van lat. *trabs*, maar langs een anderen weg. Van *trabs* vormde men een ww. *trabare*, sp. *trabar*, port. *travar*, fr. (*en*)*traver*, d. i. belemmeren, eigenlijk: met een slagboom afsluiten, een spaak in 't wiel steken. Een deminutief van *trabare* was *trabiculare*, vanwaar *traveiller*, *travailler*, belemmeren, hinderen, kwellen, en vervolgens: zich kwellen, moeite doen, arbeiden. Daarover behoef ik niet uit te weiden. Diez (*Wörterb.* 1, 420) en vooral Scheler (*Dict. d'Etym. Franç.* 326) hebben het genoegzaam in 't licht gesteld. Maar ten onrechte brengen beiden ook het andere *travail*, van den hoefsmid, daarmede in verband. Om bij het denkbeeld van *entraver*, *empêcher*, hd. *hemmen*, te blijven, verklaart Diez het door „*etwas hemmendes*, *nöthigendes*," Scheler door: „*appareil composé de poutres pour tenir en respect les chevaux vicieux.*" Doch die verklaring is gedrongen. Scheler zelf heeft het later erkend dóor in zijn *Glossaire* t. a. pl. naar *trabaculum* te verwijzen. Zóó alleen is het woord eenvoudig en natuurlijk uitgelegd. Het ééne *travail* moge aan het andere verwant zijn, als beide van een zelfde grondwoord afgeleid; maar het zijn toch inderdaad twee verschillende woorden, het ééne het verbale subst. van *travailler*, lat. *trabiculare*, het andere uit *trabaculum* ontstaan. Het Woordenboek der Fransche Academie had ze in twee artikelen moeten behandelen.

Nalezing op bl. 182 vlg. van de

PROEVE VAN MNL. TAALZUIVERING,

DOOR

Mr. J. SOUTENDAM.

Ofschoon de aard mijner studiën mij meer bij oude keuren en hantvesten doet verwijlen, dan in het gezelschap van dichters op mnl. taalgebied, word ik toch nu en dan als van zelf er toe gebragt, bij hen en hunne commentatoren opheldering te zoeken van woorden en spreekwijzen, die in de stedelijke oirkonden, zoowel als bij de oude Nederlandsche auteurs in gebonden en ongebonden stijl, worden aangetroffen. Wederkeerig toch verleenen wij elkander schatbare diensten en niemand zal ontkennen, dat die oude *Keuren* en *Voirboden* niet zelden licht ontsteken en zekerheid geven daar, waar tot hiertoe duisternis en twijfel heerschten.

En zóó gebeurde het, dat ik eerst onlangs kennis maakte met de *Proeve* van Dr. De Vries.

Op bl. 182 vlg. zijner *Proeve* verdreef Dr. De Vries „drie booze schrikbeelden voor den lezer, die gaarne verstaat hetgeen hij leest", uit den tekst der sproke, getiteld: „Dits van den man die gherne dranc". Eén woordje: *cri* — Willems las: *eri* — bleef onverklaard. Om de kans niet te loopen van achter 't net te visschen, door het opperen eener gissing, die misschien reeds lang geleden — de *Proeve* verscheen in 1856! — door een ander werd meegedeeld, raadpleegde ik den bewerker zelven, die mij verzekerde, dat sedert de uitgave van zijn geschrift het

bewuste *cri* (of *eri*) nog altijd in zijn gansche onverklaarbaarheid was blijven staan.

Ik waag 't dan mijn conjectuur aan het oordeel der lezers van den *Taal- en Letterbode* te onderwerpen en hun in bedenking te geven voortaan de plaats aldus te lezen:

Alse hem die tijt waert te lanc,
Ende hem twaken ende drincken ontvacht,
Doe seide hi: „Sal enen nacht
Slapen gaen bi mire mossen,
Op minen poelu mijn *ers* [1]) ontdossen."

Een gelukkige inval, geboren uit de vergelijking der beide lezingen, gaf mij deze verandering aan de hand, waarvan de aannemelijkheid op taalkundige en palaeographische gronden wel geen nader betoog zal behoeven. „Wat zal der talen meer?"

---

[1]) KIL. ers. j. aers *Anus;* Dr. VERWIJS, *Dit sijn* x *goede boerden*, XI v. 6 enz.

Aanm. De emendatie van Mr. Soutendam wordt nog bevestigd door andere plaatsen derzelfde sproke, als vs. 97 vlg.:

Haren poelu hadde si ghemaect,
Ende ghinc daer op al moeder naect.

en vs. 172 vlg.:

Hi hielt onlanghe sijn cleder ane,
Hi croep onder in dat waerme,
Ende nam sijn wijf in sinen aerme.

Sijn ers ontdossen is de wat platte uitdrukking van den man, die bij zijn liefje wil gaan slapen en volgens middeleeuwsche gewoonte dit doet „al moeder naect." Doch zou men nog niet meer moeten verbeteren en lezen:

Op *horen* poelu mijn ers ontdossen? E. V.

WAT WAS AAMBEI IN DEN BEGINNE?

DOOR

J. BECKERING VINCKERS.

Indien ik aan 't slot van mijn vorig artikel de afleiding van *aambei* voor een zeker niet minder pijnlijk onderwerp verklaarde dan die van *aamborstig*, dan had ik voor die verklaring een maar al te gegronde reden. Pijnlijk toch mag een afleiding heeten, waarbij men geen vasten grond onder de voeten heeft. En dit schijnt bij *aambei* wel het geval te zijn. Noch in onze eigene, noch in eene der met de onze verwante talen is een woord te vinden, waaruit men met zekerheid den oorspronkelijken vorm en de eigenlijke beteekenis van dit geheimzinnige *aambei* kan opmaken. We kunnen alleen raden, en dus ook misraden.

Voordat ik met mijne poging om iets tot de oplossing van dit raadsel bij te dragen voor den dag kom, zal 't goed zijn even in herinnering te brengen, wat tot nu toe van verschillende kanten voor de verklaring van *aambei* is gedaan. Wij kunnen dit niet korter doen dan door hier even over te schrijven wat daaromtrent in 't Woordenboek der Ned. taal wordt aangetroffen. „*Aambei*", zegt de Redactie (1ste aflev. p. 34), „of *aanbei*, vroeger ook *anbei* en *ambei* geschreven, enz. — Ziekelijke zwelling van aders aan het uiteinde der darmen, aan den aars, lat. haemorrhois; ook Takken, Vijgpuisten en Speen genoemd, benamingen ontleend aan den vorm, waaronder de aambeien zich uitwendig vertoonen, enz."
„Het pijnlijck ghebreck, het welck wij na de gelijckenisse Speen,

Anbeyen, Takken ende Vijghpuysten noemen,... en is niet anders als een groote ende smertelijcke spanningh der Speen-aderen, uyt dick ende grof bloedt, als het welcken die kleyne Aderkens in den Eyndel-darm uyt-reckt en deselve als blauwe Tacken vertoont... somtijds gelijck een Vijge ofte Beye aen het Lichaam van buyten uythangende". v. Beverw., „Schat d. Onges." 2, 72. By het uitbrengen der spuit tusschen de aambeien heen, waaraan hy leed. Bild., „Gesch. d. Vad." 6, 254. Hij overleedt... aan de kankerige gevolgen eener kwetsinge, die hem, zeer met bloedige aembeien gekweld,... was toegebragt. „Bijv. op Wagen.", 10, 11.

Etym. ***Aambei*** is een merkwaardig woord, in geene der verwante talen bekend. Het hd. zegt *goldene ader*, en evenzoo het deensch *gyldne aare*, zw. *gyllenåder*. Het tweede lid van ***aambei*** is blijkbaar het gewone ***bei***, bes, fr. ***baie:*** het ongemak draagt dien naam naar den vorm waaronder het zich vertoont. Doch het eerste lid is minder zeker. Het eng. ***emrods***, ***emerods*** laat zich niet vergelijken; het is uit ***hemorroids*** samengetrokken. Aan het vz. ***aan*** valt niet te denken; het wordt met geen znw. verbonden, tenzij dit aan een ww. ontleend zij. Evenmin komt lat. ***anus*** in aanmerking. Bild. (Verkl. Gesl. I. 20) verklaarde ***ambei***, gelijk het woord vroeger ook luidde, als ***voedsterbes***, van mnl. ***amme***, voedster; het zou dan een euphemisme zijn voor ***speen***. Het ***speen*** of de ***spenen*** was voorheen een gebruikelijke benaming voor het ongemak, en voor ***zoogspeen*** of ***moedertepel*** zeide men ook ***moërbei***, ***moederbei*** (zie Vondel, 4, 299). Doch indien de benaming op deze vergelijking berust, waarom heeft men dan juist aan de speen van eene voedster of min, en niet aan die van eene moeder gedacht? Het ware natuurlijker geweest, de kwaal niet ***ambei***, maar ***moërbei*** te noemen. Is de verklaring van Bilderdijk dus niet bevredigend, eene andere doet zich voor, die zoowel den vorm (!) als de beteekenis volkomen opheldert. Vermoedelijk mag men ***aam***, ***am***, vergelijken met onr. ***ama***, smarten, pijn doen, zeer doen; van waar ***ami***, pijn, smart, ***ömun***, verdriet, en ***ama***, ***amu***, de naam eener roosachtige huidontsteking (erysipelas). Zie Egilson, 13, 14, Jonsson 19 en 767. Ook Ags. *oma*, *rubigo*, *ignis sacer*, schijnen hiertoe te behooren. Duidelijk spreekt Zw. *öma*, pijn

doen, *öm*, pijnlijk, dat bepaaldelijk van lichaamsdeelen (voeten, tanden enz.) gezegd wordt en geheel met ons *zeer* gelijk staat. Van denzelfden stam is waarschijnlijk *aamt*, de zuchtige zwelling van den uier der koeien (zie Aamt), alsmede de Ohd. *âmer*, dolor (Graff, I, 597), waarnevens Ags. *geômor*, Ohd. *jâmar*, *jâmer*, Mnl. *jamer*, ons *jammer*. Aan Ond. *amu*, Zw. *öm*, beantwoordt Ndl. *aam*, gelijk *aal* (bier) aan Ags. *ealu*, Zw. *öl*. *Aam* is dan de echte oudste vorm, *am* de verzwakte uitspraak. *Aam* wijst op het pijnlijke of ontstokene van het ongemak, *bei* op den uitwendigen vorm: *aambei* is zoôveel als een pijnlijk (of roosachtig) besvormig gezwel."

Alzoo de Redactie.

Voor zoo ver de Redactie hier verwerpend te werk gaat, kan ik mij zeer goed met hare redeneering vereenigen, doch de door haar zelve voorgedragen verklaring schijnt mij ook niet geheel vrij van bezwaren. Immers is, zoo als de Red. besluit, *aambei* de echte en oudste vorm, dan stooten we hier op dezelfde zwarigheid, die wij vroeger bij *aamborstig* aantroffen, dat namelijk de vroeger voorkomende vormen *anbei*, *aenbei* en *ambei* meer van den oorspronkelijken vorm afwijken dan de latere *aambei*. Doch hierop kom ik straks nader terug. Eerst wil ik even doen opmerken, dat de voorstelling der Red.: „aan Onrd. *amu*, Zw. *öm* beantwoordt Ndl. *aam*, gelijk *aal* (bier) aan Ags. *ealu*, Zw. *öl*", niet juist is. Ten eerste is het onjuist het Oudn. *amu* gelijk te stellen aan het Zweedsche *öm*, al was 't alleen maar, omdat *amu* een substantief is en *öm* een adjectief; maar buitendien is *amu* ook een geheel ander woord dan *öm*. Dat Oudn. substantief is niet *amu* te schrijven maar *âmu*, met een lange *a*, 't welk, al werd de *a* ook in de Woordenboeken niet met het lengteteeken opgegeven — dat intusschen wel het geval is — toch noodzakelijk uit de Oudnoordsche klankleer volgt. Immers gaat in 't Oudn. een korte *a* voor *u* steeds in *ö* over, doch de lange blijft onveranderd. Ware dus de *a* kort dan zou 't woord *ömu* zijn. De Redactie heeft hier drie verschillende vormen, die misschien wel verwant, maar in 't Oudn. reeds duidelijk onderscheiden worden, met elkaar verward. Van die drie vormen heeft de eerste tot stamklinker een korte, de tweede een lange *a*, en de derde

den tweeklank *au*. Tot den stam met korte *a* behooren het subst. *ami*, het ww. *ama* en, blijkens klankwijziging en beteekenis, ook het subst. *ömun*; tot den stam met lange *a* behoort het subst. *áma* of *ámu*; en tot den *au*-stam het adj. *aumr*, deerniswaard, armzalig, ellendig; en *aumligr*, deerlijk, deerniswaardig; en *aumkan*, deernis, *aumingi*, deerniswaardig mensch, stakker, *aumka*, deernis hebben, beklagen, en met de gewone klankverandering *eyma*, smarten enz. Aan dit adj. *aumr*, en geenszins aan 't subst. *ámu*, beantwoordt het Zweedsche *öm*, deerlijk, pijnlijk, teergevoelig, teder, meewarig. Evenzoo komt met *aumkan* 't Zw. *ömkan*, met *aumka* 't Zw. *ömka* overeen. De *ö* van 't Zw. *öm* is dus van een geheel anderen oorsprong dan die van *öl*. De *ö* van dit laatste woord is, blijkens 't Ags. *ealu*, 't Eng. *ale* en 't Nederl. *aal*, overgebleven in *aalbessen* (in Groningerland *alberen* met korte *a*), uit een korte *a* geboren door den invloed der volgende *u*, waardoor het ook reeds in 't Oudn. *öl* was geworden. Dat 't Oudn. woord vroeger die *u* bezat, blijkt niet alleen uit de klankwijziging *ö*, maar ook uit den dat. enk. en den gen. mv. die respectievelijk *öl(v)i* en *ölva* luiden. Dat het Ags. *oma*, roest, roos, van dezelfde familie is als die Oudnoren, geloof ik ook, maar tevens, dat het Ags. woord een lange *o* heeft, daar het klaarblijkelijk in vorm en beteekenis geheel overeenkomt met *ámu* en de Ags. *o*, die aan een Oudn. *á* beantwoordt, lang pleegt te zijn. Zoo beantwoordt aan 't Ags. *ól* in *ólthrong* (schoeriem) 't On. *ál* in *álar-reipi* (leren riem); welke *á* ook in 't Oudn. reeds tot *ó* is verplomt, daar men zoowel *ólar-reipi* vindt als *álar-reipi*.

Ofschoon, blijkens het aangevoerde, de vergelijking On. *amu*: Zw. *öm*: Ndl. *aam* = Ags. *ealu*: Zw. *öl*: Ndl. *aal* (bier) in meer dan een opzigt onjuist is, zou toch, zoo er geene andere zwarigheden waren, het *aam* van *aambei* wel uit een met eenen der aangevoerde Oudn. woorden overeenstemmenden stam kunnen zijn voortgekomen: uit een stam met korte *a* als *ami* en *ama* naar 't model van *aal* On. *öl*, oorspronkelijk *alu*; of uit een stam met lange *a* als *ámu*, *áma* naar de analogie van *aam*, On. *áma*, maat van 4 ankers.

Wat mij belet de door de Red. voorgeslagen afleiding voor de ware te houden is dit, dat zij de vormen *anbei* en *aenbei*, waar-

onder het woord zich bij de oudste schrijvers vertoont, onverklaard laat. Dodonaeus, bij wien het woord zeer dikwijls voorkomt, bezigt of *anbeien* of *aenbeien*; doch *aembeien* en zelfs *ambeien* kent hij nog niet. Zoo leest men, om een paar voorbeelden te geven, bij dien Mechelschen medicijnmeester op pag. 491, 528, 544, 583, 1033, 1211, 1333, 1397, 1405 spenen oft *anbeyen*; 699 *anbeyen*; 1075 speenaderen oft *anbeyen*; maar 572 *aenbeyen* oft spenen; 685 en 1023 sp(e)enen oft *aenbeyen*. Kiliaen schijnt het woord niet te hebben; bij hem vind ik alleen *speen*. Meijer heeft pag. 411 *ambeyen*, en Beverwijck, „Schat der Ges.", *anbeyen*, Petiscus *ambeyen*, Chomel *aambeyen*, Holtrop *aan-* en *aambeyen*, Bomhoff enkel *aanbei*, Georges-Schneiter *aanbei*, maar het in mijn vorig artikel aangehaald E. N. Woordenboek, bij Noorduin uitgekomen, *aan-* en *aambei* [1]). Uit het boven bijgebragte blijkt, dat het met *aambei* bijna evenzoo staat geschapen als met *aamborstig* en *aambeeld*: de vormen met *an*, *am* en *aan* komen vroeger, die met *aam* eerst later voor. Ik houd dan ook, op grond der bij *aamborstig* vermelde klankwet, volgens welke wel b. v. *genber* in *gember*, maar niet *kraambol* of *krombeen* in *kraanbol* of *kronbeen* overgaat, *anbei* voor den 't digtst bij den oorsprong liggenden vorm. Nemen we nu als grondvorm *angbei* aan, dan laten zich daaruit alle verschillende vormen even ongedwongen verklaren als al de verschillende vormen van *aamborstig* uit *angborst*. Alleen in een enkel, maar, helaas! in een zeer gewigtig, punt staat de afleiding van *aambei* uit *angbei* bij die van *aamborstig* uit *angborst* achter: de grondvorm *angborst* bestaat, terwijl van het bestaan van den grondvorm *angbei*, zoo ver ik zien kan, nergens blijk is. Het vroeger bestaan van *angbei* is enkel een gissing. Intusschen heeft de afleiding uit *angborst* wat den vorm betreft vrij wat boven die uit *aam*, *ami* of *âmu* vooruit [2]). Deze laatste laat de oudste vormen *anbei* en *aenbei* onverklaard, ja is er mee in strijd; de afleiding uit *angbei* geeft van alle vormen een natuurlijke, met de geschiedenis der Nederlandsche klankontwikkeling volkomen strookende, verklaring. *Anbei* ontstaat uit *angbei* door 't uitvallen der *g*, even als *anborst* uit *angborst*; *aenbei* ontspruit uit *anbei* door verlenging van *an* tot *aen*, even als *aenborstig* uit *anborstig*; *ambei* wordt uit *anbei*

geboren door den assimileerenden invloed der *b*, even als *amborstig* uit *anborstig;* en *aambei* komt door assimilatie uit *aanbei* voort, gelijk *aamborstig* uit *aanborstig*. Voorts is de verklaring van *aambei* uit *angbei* ook daarom waarschijnlijker dan die uit *ami* of *ámu*, omdat van zamenstellingen met deze twee woorden in de verwante talen, voor zoo ver ik kan zien, geen voorbeelden worden aangetroffen, terwijl 't Ags. en 't Oudh. ettelijke woorden vertoonen, die op dezelfde wijze met *ang* schijnen zamengesteld, als dit volgens onze veronderstelling in *angbei* het geval is. Zoo heeft ten eerste het Ags. *angnägl*, dat verklaard wordt door *paronychia*, en *dolor ad ungulam*, d. i. *nijdnagel* en *pijn aan* den klaauw (!) [3]). Dit *angnägl* is in 't Eng. onder twee vormen bewaard: *agnail* en *hangnail*. Dit laatste heeft van de spraakvormende gemeente, die aan *could* een *l*, aan *groom* een *r* en aan *whole* een *w* heeft geschonken, waar ze oorspronkelijk niets mee te maken hebben, een *h* ontvangen, waardoor het haar meer begrijpelijk wordt. *Agnail* heeft zijne *n* en tevens eenigzins zijne beteekenis verloren; want Knowles verklaart het door *whitlow*, d. i. fijt, dat men dien lexicograaf maar half kwalijk kan nemen, aangezien er bij de Woordenboekschrijvers sedert, ik zou haast zeggen, onheuchelijke tijden, op 't 't stuk van *agnail* met zijne stam- en zinverwanten een waarlijk chaotische verwarring heerscht, waarop ik bij eene andere gelegenheid hoop terug te komen [4]). Onze, in vele opzigten zoo uitstekende Holtrop, heeft in dezen, zoo als menigmaal, het juiste. Volgens hem is *agnail:* a *sore* flaw [5]) or slip of the skin at the root of a nail; d. i. een *pijnlijke* schilfer of uitloopsel van 't vel aan den wortel eens nagels. *Angnagl* is dan eigenlijk een pijnverwekkende nagel, en deze benaming steunt op dezelfde aanschouwing, waarvan verscheidene andere namen van ditzelfde euvel uitgaan, als daar zijn *nijdnagel*, *nijpnagel* of *dwangnagel*, bij Kiliaen ook *nijdtvel*, *nijdtvleesch* en *nijpvleesch* [6]). *Angan*, *nijpen*, *nijden* en *dwingen* zijn woorden die zoo weinig in beteekenis verschillen, dat zich alle door één Lat. woord, *premere*, laten weergeven, en door *drukken*, *dringen*, *knellen*, *kwellen*, *pijnigen* laten omschrijven [7]) Alle genoemde benamingen voor het hier besproken euvel beduiden dus *kwellende*, *pijnigende*, *pijnlijke* nagel. Behalve *angnägl* heeft 't Ags.

ook nog *angseta* of *angset*, carbunculus, pustula, d. i. vurige zweer, puist; een woord dat in beteekenis vrij naauwkeurig overeenstemt met het evenzoo zamengestelde Ohd. *angweiz* of *ancweiz*, dat ook door pustula, papula, puist, blaar, blein wordt verklaard, en in welke woorden *ang* denkelijk het *pijnlijke* of wel het booze, kwade, nijdige, kwaadaardige aanduidt. Naar de analogie van *angnägl*, *angseta* en *angweiz* zou dan het door ons tot grondwoord aangenomen *angbei* beteekenen: *pijnlijk besvormig gezwel.* Onze afleiding komt dus, wat de beteekenis aangaat, geheel met die der Redactie van het Woordenboek overeen, doch de door ons gegiste grondvorm *angbei* onderscheidt zich van het door de Redactie aangenomen *aambei*, zooals boven reeds gezegd is, ten eerste daardoor dat *angbei* alle verschillende vormen, waaronder het woord in kwestie zich voordoet, in volkomen overëenstemming met de Nederlandsche klankleer, verklaart, terwijl *aambei* de vormen *anbei* en *aanbei* enverklaard laat; en ten tweede hierdoor, dat het door ons als eerste lid der zamenstelling aangenomen *ang* ook in andere woorden in de verwante talen als zoodanig en met de door ons onderstelde beteekenis hoogst waarschijnlijk aanwezig is, terwijl van zamenstellingen met het door de Redactie aangenomen eerste lid geen voorbeelden zijn aan te wijzen.

AANTEEKENINGEN.

[1]) Behalve anbeyen en spenen, heet dit pijnlijck ghebreck, om met Van Beverwijck te spreken, bij Dodonaeus ook wel *speenaderen* (p. 1075). Op p. 912 zegt hij: »Deselve is ook goet totten loop van de spene oft *der vergulden aderen*, als de veltscheerders die noemen«. Die *Feldscherer* van dien tijd waren zeker veelal van over den Rhijn. Voorts noemt D. de ambeyen op p. 59 *vijgwratten* en op 1397 *vijchbladeren*. Merkwaardig heeten ze bij Petiscus ook *damen*, dat gelijk staat met *spenen;* want Kil. verklaart *deme*, *demen* door ubera jumentorum, *papilla uberi*, d. i. speen, en Meyer heeft *deeme* = mamma.

[2]) Van *aumr*, Zw. *öm*, als eerste lid van *aambei* kan niet wel sprake zijn, aangezien, On. *au*, Zw. *ö*, overeenkomt met een scherpe Nederl. *oo*, b. v. On. *saumr*, Zw. *söm*, Ndl. *zoom*, On. *baun*, Zw. *böna*, Ndl. *boon*, On. *daufr*, Zw. *döf*, Ndl. *doof*, etc. ete. Ik kan hier met één wel opmerken, dat de Redactie van 't Woordenboek verkeerd zou doen, zoo zij aan *rook* (hooistapel) onvervaard een mrv.

roken gaf, zoo als dat in de woordenlijst van Dr. De Vries en Dr. Te Winkel is gedaan. 't Oudn. *hraukr*, zoowel als 't Ags. *hreac* eischen natuurlijk *rooken* met scherpe *oo*. Of *roken* zich ook laat verdedigen? Niet onmogelijk; doch dan op grond van iets anders dan het ww. *riken*, *rak*, waarvan wijlen Dr. Te Winkel in zijne woordenlijst *rook* (hooistapel) afgeleid acht; met welk ww. echter ons woord, blijkens de On. en Ags. vormen, niets te maken heeft.

³) Volgens Ettmüller's verklaring *dolor ad ungulam* zou men op 't denkbeeld kunnen komen, dat hier het *klaauwzeer* bedoeld wordt. We hebben echter dit *dolor ad ungulam* denkelijk aan E's elegant Latijn te danken, dat soms onbegrijpelijk is, tenzij men het letterlijk in 't Hoogd. vertaalt.

⁴) Ook bij Meyer heerscht dezelfde verwarring. Op *paronychia* geeft hij: *het fijck*, *de worm*, *de vijt*, *een nijpnaghel*, *nijdnaghel;* op *reduvia: nijpnaghel*, *nijdnaghel*, *nijpvleesch*, *het fijck*, *de vijt*, en op *panaritium: het fijck*, *de wurm*. Deze verwarring zoude men van Lodewijk Meyer, medecinae doctor t'Amsteldam, wel een beetje onbegrijpelijk vinden, indien er niet reeds vroeg, zooals ik boven gezegd en in een afzonderlijk artikel uitvoeriger hoop uiteen te zetten, in deze, als in vele andere wetenschappelijke kunsttermen, een zonderlinge weifeling werd waargenomen.

⁵) *Flaw* zonder meer beteekent ook reeds *nijdnagel*.

⁶) Dodonaeus, pag. 119, heeft *nijnaghel*, dat ook elders in ons land wel gebruikt wordt, en overeenkomt met *ni-nagel*, zoo als het gebrek, volgens de welwillende mededeeling van mijn vriend J. H. van Dale in Zeeland heet. *Nijnagel: nijdnagel* = *rijmantel: rijdmantel*. Over dezen en andere namen later meer.

't Hoogduitsch zegt thans, zeer verkeerd, meestal *Nietnagel* in plaats van *Neidnagel*, dat echter ook nog voorkomt, onder anderen in Thieme's E-D, D-E Woordenboek (1859). De verwisseling is zeer begrijpelijk. De Mhd. benamingen voor klinknagel en nijdnagel klonken ongeveer gelijk; klinknagel werd echter *nietnagel*, nijdnagel daarentegen *nîtnagel* geschreven, voor welk laatste echter in het, in 1664 uitgekomen, D-Fr-Lat. lexicon van Doen reeds *Niet*nagel gespeld wordt. Over *Nietnagel* = klinknagel (over in ons *niet-* en nagelvast?) later meer.

Bestaat er verband tusschen *nijd*-nagel en 't Fransche *envie?* Denkelijk niet. Kan *envie* een sterke verbastering van *redivie* zijn?

⁷) Dat *nijden* (nîdhan, waarvan *nijd*, *nijdig*, *benijden*) oorspronkelijk knellen, kwellen, pijnigen kon beteekenen, valt misschien niet zoo dadelijk in 't oog. Begrijpelijker wordt dat, als men bedenkt, dat *nijd* eigenlijk een kwelling, een leed is, gevoeld wegens de welvaart, 't geluk enz. van een ander. Zeker is 't, dat het subst. *nîdh* in 't Ags. rechtstreeks voor kwelling, foltering, pijniging wordt gebruikt. Zoo zegt Caedmon, Genesis, vrs. 36 ssqq, sprekende over de straf door God aan Satan en zijne medestanders opgelegd:

Seeop thâm vêrlogan vraeclîcne hâm, veorce tô leáne, helle heáfas, hearde *nîdhas*.

(God) schiep den trouwbrekers, (een) ellendig heem, (den) werke te loone, helle geholfer, harde *folteringen*.

Geholfer (*o* als in *dom*) is, schoon van een anderen stam, een *derbe* Oldamptster, die *heáfas* goed weergeeft.

Ook het Oudn. subst. *nîdh* wordt, onder anderen Voluspâ stanza 55, ongeveer in denzelfden zin gebruikt als het aangevoerde Ags.; en 't Oudn. ww. *nîdha* beteekent mishandelen, hoonen.

SCHIJNBARE FREQUENTATIEVEN IN HET NEDERLANDSCH,

DOOR

A. DE JAGER.

I.

Het is een waar woord, onlangs door Prof. De Vries, in de Eerste Aflevering van dit Tijdschrift (bl. 38) gesproken „dat men wat al te veel gewoon is, in werkwoorden op *-elen* terstond een frequentatief te zien". Ik weet dat door den besten leermeester: de ondervinding. In mijne *Proeve over de Werkwoorden van Herhaling en During* komen verscheidene artikels voor, die bij nader onderzoek mij zijn gebleken, daarin niet te behooren. In het te veel afgaan op den schijn, het te weinig putten uit de rechte bronnen, het te onbepaald vertrouwen op het gezag van voorgangers lag de voorname oorzaak van de dwalingen mijner jeugd op dit gebied.

In het *Woordenboek der Frequentatieven*, waaruit ik in De Tijdspiegel een- en andermaal eene proeve mededeelde, zal eene reeks van werkwoorden gemist worden, door mij vroeger onder die van herhaling of during gerangschikt. Ter verantwoording van die handelwijze is het mijn voornemen, nu en dan in dit Tijdschrift eenige van de bedoelde werkwoorden op te nemen, kortelijk toegelicht en, waar het pas geeft, van zoodanige aanteekeningen vergezeld, als voor het Woordenboek der Nederlandsche Taal wellicht van eenig nut kunnen zijn. Mijne tegenwoordige opgave bepaalt zich tot de volgende.

Bottelen.

Wij zeggen *bier bottelen* of *afbottelen* voor bier in *bottels* of flesschen aftappen, en in dezen zin zal het werkwoord dus wel niet als een frequentatief kunnen worden opgevat. Doch wij zeggen van bier, dat bij het schenken uit de flesch schuimt, dat het *bottelt;* en in dezen zin heeft het woord veel schijn van een frequentatief te wezen, vooral als men ons woord vergelijkt met het hoogduitsche *butteln*, bij Grimm verklaard door een sissend geluid maken, en door hem één geacht met *bullern*. Een geluidnabootsend primitief *butten* of *botten* zou wel op te sporen zijn. Ik meen echter, dat Weiland juist oordeelt, als hij, in navolging van Tiling en Adelung, *bottelen* voor schuimen insgelijks rechtstreeks van *bottel* afleidt. Het bier *bottelt*, wil dan eigenlijk zeggen: het bier doet als bier dat *gebotteld*, d. i. in flesschen afgetapt is geworden.

Breidelen.

Een werkwoord *breiden*, beantwoordende aan het fransche *brider*, voor toomen, teugelen, zou voor eenen primitiefvorm van *breidelen*, dat dezelfde beteekenis heeft, kunnen doorgaan. Dan, *breiden* is in dezen zin bij ons onbekend. Dit werkwoord wijst op eenen wortel, die weven, knoopen, vlechten, beteekent en waarvan ook het fransche *bride*, toom, teugel, afkomt. Zooals nu dit substantief *bride* het fransche werkwoord *brider* heeft opgeleverd, geeft ons substantief *breidel*, d. i. eigenlijk iets dat gevlochten is, en bij overdracht den gevlochten toom, en zoo een toom in het algemeen, het werkwoord *breidelen*, d. i. een' breidel of toom aanleggen. De afleiding *breidel* heeft eene beteekenis aangenomen, die in het werkwoord *breiden* niet aanwezig is, en van dit laatste mag derhalve *breidelen* niet als het frequentatief aangemerkt worden.

Bij Kiliaan mis ik den vorm *breijelen*, onder welken *breidelen* bij Houwaert voorkomt, Lusthof der Maechden, D. I. bl. 401:

Zoo moet natuere ghebreyelt, *en ghedwonghen zijn.*

De Vier Wterste, bl. 6:

Doet ghy mijn tonghe niet breyelen, *noch verbranden.*

en bl. 33:

Als ghy sout moeten uwen wille derven?
En metten toom van reden breylen *nature?*

Dobbelen.

Bilderdijk zag in *dobbelen*, d. i. met dobbelsteenen werpen, een frequentatief van *dobben* of *tobben*, d. i. schudden; zie zijne Verhand. over de Geslachten, bl. 362, en de Verklarende Geslachtlijst, D. I. bl. 151.

Bij Weiland kan men zien, dat het genoemde werkwoord, en wel op drie verschillende wijzen, door *dubbelen* is verklaard; nu om het *dubbel* getal der spelers, dat voor 't minst bij het spel wordt geëischt; dan om het *verdubbelen* van het speel- of inzetgeld; dan weder om het *tweetal* steenen, waarmede geworpen wordt.

Ook de duitsche etymologen denken aan iets *dubbels*; hetzij aan den *dubbelen* inzet, hetzij aan den worp met het *dubbeltal* gelijke steenen, waarvoor de Franschen *doublet* zeggen; zie het Wörterbuch van Grimm, die zelf evenmin beslist, als Adelung het in 't zijne deed. Benecke brengt het werkwoord tot het middelhoogd. *topel*, *toppel*, dobbelspel, 't welk hij met het fransche *doublet* gelijk stelt.

In ieder geval blijkt het voldoende, dat in *dobbelen* geen frequentatief steekt, zoolang althans van het woord geene andere en betere afleiding is aan de hand gedaan.

Duivelen.

Van het zelfstandige naamwoord *duivel*, afkomstig van het latijnsche *diabolus*, d. i. lasteraar of beschuldiger, heeft men het werkwoord *duivelen* gemaakt, in het holsteinsch dialect *düveln*, volgens Schützes Idiotikon vloeken beteekenende. Eigenlijk zegt het woord: bij den duivel vloeken, en zoo, vloeken in het algemeen. In het genoemde dialect is *öberdüveln* een bedrijvend werkwoord voor verschalken, bedriegen, eigenlijk iemand zoodanig met vloeken overstelpen dat hij bedremmeld wordt en men hem dan overreedt of brengt tot iets, wat hij anders zelf niet wilde. De maastrichtsche tongval zegt insgelijks *euverduuvelen* voor bedrem-

melen; zie mijn Archief, D. III. bl. 352; en Bilderdijk bezigt *overduivelen* voor: iemand de baas zijn, hem overmeesteren; Muis- en Kikvorschkrijg, bl. 20:

My, dien ge in 't Worstelperk, of Schermschool, of Biljard
Niet overduivlen *zoudt, al hadt ge een leeuwenhart.*

Onze vroegere schrijvers zeiden in dergelijken zin: iets of iemand *verduivelen;* dus Huygens, Korenbl. I. 268:

Sy knellen 't arme recht van Weduwen en Weesen:
Is reden voor haer, sy verduyv'lense *met vreesen.*

En D. II. bl. 542:

Soo meend' ick mijn verdriet te schroeven door mijn' Dichten,
Soo door den engen Rijm verduyv'len *en verlichten.*

Bredero, Angeniet, bl. 47:

Ick vloeck u wetenschap, en machse oock wel vloecken,
Vermits dat sy de mensch leyt van den waren Godt,
En maecktet groot vernuft van d' alder-eelste kloecken
Verduyvelt *en verdut, oock breyneloos en sot.*

Westerbaen, Gedichten, D. II. bl. 458:

— als ghy antwoort op sijn vraegen hebt te doen,
So moet ghy toesien dat het een op 't ander passe,
Op dat hy u niet en verduyvel *of verbasse*
Met gramme woorden —

Het werkwoord komt ook onzijdig voor, met de beteekenis van vloeken; Bekker, De betoverde Weereld, D. III. bl. 199: *dat overvloedig en afgrijselijk* verduivelen *en vloeken met des Duivels naam.* — En in den zin van razend of dol worden bij Kiliaan, zooals men ook leest bij De Casteleyn, Konst van Rethoriken, bl. 105, van eene Furie:

Die elcx zin so versuffen kan, perssen en nijpen,
Verduveldt, *verhoedt, en versott kan maken.*

(Het hier voorkomende *verhoedt* beteekent verward, van *verhoyen*, bij Kiliaan confundere.) Dit *verduivelen* komt overeen met, en zijne verklaring wordt nader bevestigd door het fransche *endiabler*, razend of dol worden, oudfransch *diabler*, *diablayer*, *diabloyer*, vloeken, uitschelden.

Bilderdijk hield *verduivelen* voor *verdeuvelen*, en dit voor het

frequentatief van *verdooven;* zie zijne Aant. op Huygens' Korenbl. D. VI. bl. 364. Dat deze uitlegging geen goeden grond heeft, zal uit het aangevoerde duidelijk zijn.

Hier zij nog opgemerkt, dat van het naamwoord *duivel* eene afleiding bestaat ter aanduiding van „een aanhanger des duivels"; Orizandt, Heraclitus, bl. 143: *die voedt hy met gramschap, haet, nijdt, en met alles dat verderffelijck is, en dit zijn des Duyvels leckernyen, die hy sijn* Duyvelingen *ingeeft.* — De spelling zou thans eerder moeten zijn *duivelling*, in onderscheiding van *duiveling*, dat de daad van het werkwoord *duivelen* zou uitdrukken; eene onderscheiding, even wezenlijk en daarom ook wenschelijk als die tusschen *hemelling*, hemelbewoner, en *hemeling*, daad van *hemelen*. Bilderdijks bekende aardigheid van „hemelstokvisch" heeft, zoo zij er ooit een' gehad heeft, haren tijd gehad.

Knevelen.

Zoo men met Bilderdijk, Verklarende Geslachtl. D. II. bl. 92, een werkwoord *kneven*, *knijven*, één met *knijpen*, mocht aannemen, dan zou *knevelen* als een frequentatief daarvan kunnen aangemerkt worden. En inderdaad brengt Ten Kate, D. II. bl. 241, het naamwoord *knevel* tot het worteldeel *knijp* of *kneep*, en leidt Kaltschmidt *Knebel* af van *kneipen*, *knappen* enz. In het oud- en middelhoogduitsch blijkt intusschen van die verwantschap niets; zie Graff, Sprachschatz, IV. 576, en Benecke, Wörterb. I. 851. In het Wörterbuch van Grimm wordt *Knebel* i. v. een moeïjelijk woord genoemd, en Th. V. Kol. 1470 (den ondersten regel) misschien verwant geacht aan *Knopf*.

Het veiligst zal dan wel zijn, in ons werkwoord *knevelen* geen frequentatief te zien, maar eene afleiding van het naamwoord *knevel*.

Als afleiding van *knevelen* vermeldt Weiland *kneveling*. Dit woord kwam mij voor bij Van Wijn, Naleezing op Wagenaar, D. II. bl. 36: *De* kneevelingen (*der Soldaten*) *groeiden, daaglyksch, aan.*

Bekend is, in den figuurlijken zin, het werkwoord *afknevelen;* zie het Woordenb. der Ned. Taal. Daar de voorbeelden, te dier

plaatse aangehaald, niet hooger opklimmen dan tot de achttiende eeuw, laat ik er hier een volgen uit de zeventiende; Oudaan, Uytbreyding der Psalmen, D. I. bl. 81:

Men houde ook voor gewoekert geld,
't Geen afgeknevelt, *en gedrongen...*
Den Hand'laar word van 't hart gedongen.

Nestelen.

Dat *nestelen* in den zin van een nest hebben, wonen, en een nest maken, zich vestigen, een frequentatief werkwoord is, afgeleid van het werkwoord *nesten*, dat dezelfde beteekenis heeft, zal wel niet betwijfeld worden.

Doch *nestelen* heeft ook den zin van rijgen, toebinden, en dan is de afleiding niet zoo duidelijk. Bilderdijk, in zijne Verklar. Geslachtl. D. II. 274, spreekt van een werkwoord *nesten*, verwant aan *naaijen*, dat binden beteekent, en waarvan niet alleen het substantief *nestel*, maar „ook het frequentativum *nestelen* gebruikt wordt". Dit primitieve werkwoord intusschen is mij nergens in dien zin voorgekomen, tenzij misschien in het deensche *neste*. Wel heeft het angelsaksisch het werkwoord *nestan*, waarop ook Ten Kate, D. II. bl. 306 wijst, doch dit beteekent niet rijgen of binden, maar spinnen, weven. Van dit werkwoord nu kan ons en der Hoogduitscheren *nestel* of *nastel*, oudhoogd. *nestilo*, *nastilo*, worden afgeleid, en de beteekenis van dit naamwoord is dan in de eerste plaats iets wat geweven of gesponnen is, voorts een geweven snoer dat rijgt of bindt, en ten laatste een rijg- of bindsnoer in het algemeen. Dit naamwoord *nestel* geeft op zijne beurt het werkwoord *nestelen*, met de beteekenis van „met een nestel toerijgen of binden". Het denkbeeld van rijgen of binden, van het naamwoord op het werkwoord overgegaan, was nog niet aanwezig in het werkwoord *nesten*, dat als primitief zou zijn aangewezen.

Dat wijders *nestelen* en *nastelen* door Hooft ook overdrachtelijk gebruikt zijn, niet met het denkbeeld van „talmen", zooals Weiland meent, maar voor samenvlechten, aaneenhechten, zie men in de voorbeelden, uit dien schrijver in het Woordenboek des

Instituuts en in dat des heeren Oudemans opgeteekend. Dus leest men ook in Oudaans Poëzy, D. I. bl. 154:

Terwyl hy met zyn woord en eeden,
Gelyk een kind met koten, speelt:
En, vast besprongen van twee tochten,
Uitvluchten nast'lend, *'t volk opknaagt.*

Dez. Agrippa, bl. 588: *den Cancelier, die... telkens d'een of d'ander uitvlucht* nastelde. — Ook bezigt deze schrijver *doornastelen* en *doornestelen* voor dooreenvlechten; ald. 431: *het geheele Christelijke recht zelf, is... meer* doornastelt *dan de knoop van Gordius.* En bl. 445: *de Scrijtuur geweld aandoende, met* doornestelde *woorden daar een geheel anderen sin overplooiende.* — *Vernestelen* beteekent dooreenwarren, in Van der Veens Zinnebeelden, bl. 362:

Wat waan, wat toovery vernestelt *u het breyn?*

In eene andere opvatting zie men dit woord genomen bij Oudemans, Woordenb. op Bredero, i. v.

Spiegelen.

Bilderdijk leidde het zelfst. naamw. *spiegel* af van het werkw. *spie-en;* zie zijne Verhand. over de Geslachten, bl. 243, en de Verklar. Geslachtl. D. III. bl. 85. Ook Adelung meent dat *spiegel* van duitschen oorsprong is, en spreekt van een verouderd *spähen*, dat zien en blinken beteekende. Het middelhoogd. heeft dan ook het werkw. *spihen*, oudhoogd. *spehon*, hoogd. *spähen*, nederl. *spieden.* Op dien grond scheen de bewering niet onjuist, dat *spiegelen* als een frequentatief werkwoord is aan te merken. Daarenboven trof Dr. Van Vloten een „grondvorm *spiegen*" aan in Hoofts Brieven, D. II. bl. 372, waar gelezen wordt: *vreemde tijdingen, daer... wel wat op te* spieghen *valt.* — En de heer Oudemans ziet mede daarin een primitief van *spiegelen*, dat door mij zou zijn overgeslagen; zie het Taalk. Woordenb. op Hooft, bl. 304.

Aangenomen, dat de vermelde etymologie van *spiegel* de ware zij, en dat ook aan de juistheid van de lezing van *spiegen* bij Hooft niet valt te twijfelen — hoewel ik niet vrij ben van de

meening, dat dit laatste eene verschrijving is voor *spiegelen*, zooals Huydecoper in zijne uitgave der Brieven, fol. 319, heeft doen afdrukken — dan nog zou ik in *spiegelen* bezwaarlijk een frequentatief kunnen zien. Met dit werkwoord toch duiden we niet aan een herhaald zien of spieden, maar bepaaldelijk „in eenen *spiegel* zien", een denkbeeld, dat niet in het primitief ligt, maar door het substantief is aangebracht.

Dan, de latere en meest gezaghebbende taalgeleerden kennen aan het woord *spiegel* geen germaanschen oorsprong toe. Eenstemmig leiden zij het woord af van het latijnsche *speculum*, zooals voor ruim anderhalve eeuw bij ons Tuinman en Ten Kate deden; men zie Graffs Sprachschatz, VI. 326; Grimms Deutsche Gramm. I. (3e ausg.) 227, en Beneckes Wörterb. II. II. 494.

Folteren.

Dit woord leidt men gemeenlijk af van *folen*, doch de beteekenis van dit laatste is nog niet juist bepaald geworden.

Het komt mij voor, dat van ons *folen*, evenals van het fransche *fouler*, de eigenlijke beteekenis is drukken, en wel in tweederlei zin.

Vooreerst in een' wellustigen zin; dus bij Jonctijs, Rosalijns Oochjes, bl. 137:

> *Woeld en wemelt heele nachjes,*
> Foold *en femelt heele dagjes.*

Gelijk *femelen*, zooals mijn Woordenboek toonen zal, wil zeggen „met de hand betasten", zoo is ook *folen*, waarnevens het gebezigd wordt, een drukken met de hand. Dus ook Ingen, De getrouwe Herderin, bl. 54:

> *Ay raak, noch* foolme *niet indienje my bemint.*
> *Hou u wat schap'lijk:* —

en Cats, aangeh. door Dr. Bisschop in mijn Nieuw Archief, bl. 91:

> *Indien het meysje gooit met nat,*
> *Dat is te zeggen,* foolt *mij wat.*

Kiliaan wijst die beteekenis aan door *attrectare*; doch hij voegt er eene andere bij, t. w. van *illudere*, d. i. schertsen, boerten, spotten, die — zoo zij werkelijk bestaat, uit de eerste is afgeleid.

Bij onze schrijvers kwam zij mij niet voor, dan misschien in Reinaert de Vos, naar Willems' uitgave vs. 4050:

Op Westvalen ende Provijn
Hebbic gegaen ter hoger scolen,
Met ouden wisen, sonder folen,
Meisters van audiencien,
Questie gegeven ende sentencien.

waar *sonder folen* eene soort van stopwoord schijnt voor „zonder schertsen", of zoo als Willems het verklaart „zonder spotten".

Meer gewoon is, ten tweede, de opvatting van een drukken of betasten in ongunstigen of nadeeligen zin, zoodat het hindert of kwetst. Dus bij Cats, Wercken (uitg. van 1700), D. II. fol. 305:

Een porceleyne kop vol alderhande pruymen,
Die niet en zijn gefoolt *met ongeschickte duymen.*

D. I. fol. 388:

De visch, die giftigh aes heeft in het lijf gesogen,
Wort, naer men wil, gefoolt, *en daer men wil getogen.*

en D. II. fol. 85:

Indien een schuyfelbout, de slimste van de boeven,
Mag foolen *hare jeugt, haer teere ziel bedroeven.*

Oudaan in den Bloemkrans van Versch. Gedichten (Amst. 1659), bl. 638:

Geen kind'ren zijn 't, maar tam van aard
Kajuitewolven, die als jolen
Een Bestevaar zoo dood zien folen.

Bij uitbreiding ging deze beteekenis over tot die van „hinderen of kwellen, op welke wijze dan ook teweeggebracht", en gelijk het woord *drukken* zelf eene dergelijke figuurlijke toepassing kreeg, werd *folen* synoniem van *kwellen, plagen.* Ook het vermelde fransche *fouler* is bij Roquefort „opprimer, surcharger, nuire, lasser, abattre etc." Het is vooral bij onzen Hooft, dat men het woord in dien zin aantreft; Nederl. Historien, fol. 4: *de stadhoudery des Heeren van Chevres, die hen met onlydelyke bezwaarnissen* gefoolt... *had.* Fol. 226: *Hierentussen werd Neêrlandt, van dagh tot dagh, onwaardelyker* gefoolt. Fol. 231: *om de middellandsche (plaatsen) met ooverlast van kryswolk te* foolen. Fol. 305: *werd*

het platte landt ellendigh gefoolt, *door 's vyands ruitery*. Fol. 506: *het juk af te schudden, dat haar, tien jaaren geduurighlyk de nekke* gefoolt *hadde*. Fol. 650: *alzoo dat lidt van Vlaandre daaghelyx byster* gefoolt *werd van de Malkontenten*. Fol. 683: *hadd' hy... met zoo veel doodens*, foolens, *eerjaeghens, Neêrlandt getaistert*. Fol. 840: *die (gemeente) nu* gefoolt *van ondraghlycke tollen*. — Zie nog eenige plaatsen in het Woordenb. des Instituuts, onder welke er een is, die de lezing *foelen* geeft. Men voege daarbij *feulen*, mij voorgekomen bij den vlaamschen dichter De Swaen, Het Leven en de Dood van J. C., D. II. bl. 96:

> — *syn verscheurde Lichaem sygt,*
> *Gelyk een natten doek, door d'handen van de beulen,*
> *Die 't selve weêr soo lang met hunne stocken* feulen,
> *Tot dat hy gants bekomt* —

d. i. duwen of stooten. Het denkbeeld van plagen, kwellen, teisteren, bleef te onzent na Hooft aan het woord steeds verbonden. Dus b. v. Wagenaar, Vaderl. Historie, D. VIII. bl. 70: *Midlerwyl, werdt Zutfen geweldig* gefoold *door de Spaansche bezetting*. Poot, Gedichten, D. I. bl. 21:

> *Hier wort d'onnozelheit gemartelt en bespoogen,*
> *Getrapt*, gefoolt, *gesleurt, met laster, hoon en schand'.*

Van de Woordt, Gedichten, bl. 35:

> *Duldeloos denkbeeld! o! met meer dan foltring der helle* foolt *gij mijn' geest!* —

Bij Huygens leest men, Korenbl. D. I. bl. 336:

> — *daer hoeft wel een Geneser*
> *Voor uw oogh en mijn' hand; soo zijn sy bey* gefoolt.

Hier heeft men te denken aan afmatten, door vermoeijenis uitputten, t. w. het oog door het lezen, en de hand door het schrijven. De beteekenis van „matten" wordt in Meyers Woordenschat als de eerste opgegeven, en ook boven werd uit Roquefort „lasser" vermeld. Die zin heerscht ook in *affolen*, door Hooft en vooral door onze latere dichters gebezigd (zie het Woordenb. der Ned. Taal, i. v.), doch door Hoeufft (Bredaasch Taaleigen, bl. 9) verkeerdelijk thuis gebracht. Het is te vergelijken met het oudfransche *affoler, affouler*, alsmede met het engelsche *afoild*

(bij Halliwell) voor nedergeworpen = het fransche *abattre* bij Roquefort. Het engelsch heeft dan ook *to foil* voor stampen, trappen = het fransche *fouler*, en het nederl. *vollen*, in de lakenbereiding bekend, en waarvoor het engelsch *to full* zegt.

Zoowel de vorm als de meest gewone beteekenis van *folen* moest aan eene verwantschap met *folteren* doen denken. Van kwellen tot pijnigen is de overgang licht. Moonen plaatste, in den bij Weiland aangehaalden regel, de beide werkwoorden nevens elkander, sprekende van „'t *gefoolt* en *gefoltert* Spanje." Als frequentatief van *folen* werd *folteren*, zoo ik meen, het eerst genoemd door den taalkundigen dichter Fortman, in zijne Dichtl. Mengelingen, verzeld van taal- en dichtk. Aanmerkingen (1772), bl. 78; daarna door Weiland (1802), door Cramerus in Meyers Woordenschat (1805), door Siegenbeek, in de uitgave van Hoofts Historiën (1820), D. I. bl. 22, en door Dr. Te Winkel, Taalgids (1862), D. IV. bl. 223.

Nasporingen, intusschen, aangaande den oorsprong van het woord *folteren* doen zien, dat dit in zijn oorsprong niet nederlandsch is. Het behoort niet in de germaansche, maar in de romaansche talen thuis. Zijne overeenkomst in vorm met *folen* is toevallig, en het Woordenboek der Nederl. Taal zegt te recht, dat „de beide woorden etymologisch niets met elkander gemeen hebben"; zie het art. *Affolen*.

Folteren is van het zelfst. naamw. *folter*, in het hoogduitsch bekend voor pijniging, en bij ons ingevoerd door Bilderdijk (zie mijne Proeve over den Invloed zijner Dichtwerken, bl. 23). Van Duyse volgde hem na, in zijne Vaderl. Poëzy, D. II. bl. 139:

Een vyand doorwondde Henricus de lenden;
Hy duizelt, en stort, door den folter *vermast.*

Het woord is van het italiaansche *poledro*, *puledro*, middeleeuwsch latijn *poledrus*, fransch *poultre*, *poutre*, een jong paard, ook een sterk paard, en tevens een balk, wegens den vorm van het houten werktuig, waarmede men pijnigde; eene overdracht van beteekenis, gelijk aan die van het lat. *equuleus*, dat een veulen beteekent, van *equus*, paard, en tevens eene soort van houten paard, dat tot pijnbank diende voor de slaven. Men zie de Woor-

denboeken van Adelung en Grimm, benevens Diez, Etymol. Wörterb. der Rom. Sprachen, I. 327, en Scheler, Dict. d'Etymol. Franç. i. v. *poutre.* Ik teeken daarbij alleen nog aan, dat het engelsch (bij Halliwell) het subst. *poller* heeft voor knevelaar of afperser; en dat Vrouwe Bilderdijk ook het hoogd. *folterer* heeft overgenomen voor pijniger of beul; Hollands Verlossing, D. I. bl. 49:

Het uur is daar, het is geslagen,
De foltraar *van het menschdom valt!*

Aan het slot dezer bijdrage zou ik mij eene niet onvoegzame gelegenheid geopend zien om terug te komen op herinneren, een wel niet schijnbaar frequentatief, maar toch een werkwoord, dat van een schijnbaar primitief is afgeleid; met andere woorden, om een antwoord te leveren op het „Nog iets" van Mr. Bogaers in de vorige Aflevering. Ik zal echter dien strijd niet voortzetten.

Zoolang mijn geachte Tegenstander blijft vasthouden aan de meening „dat ons werkw. *herinneren* in de eerste helft der zeventiende eeuw is gevormd van zeker nederlandsch primitief *innen;*"

terwijl door mij wordt beweerd „dat het werkw. *herinneren*, bij ons korter of langer in gebruik, in afkomst en beteekenis één is met het hoogd. *erinnern*, en beiden gemeenschappelijk één met het oudduitsche *inneron* van de twaalfde eeuw"

zullen wij de zaak bezwaarlijk eens worden. Van mijne zijde acht ik het vraagstuk voldoende toegelicht. Eene kalme en onpartijdige overweging van het door mij aangevoerde: ziedaar al wat ik verlang. De „einduitspraak", waarvan bl. 24 gewaagd is, wacht ik met gerustheid af.

Terwijl ik alzoo, wat de hoofdzaak des geschils raakt, aan Mr. Bogaers de eer van het laatste woord wil gunnen, en zelfs door de vingeren zien, dat mij door hem in zijne laatste bijdrage min of meer de rol van eenen goochelaar wordt toegekend, acht ik mij verplicht, een paar kantteekeningen te leveren op beweringen, alleen bijzaken betreffende. Van de verdenking „vergissingen en onnauwkeurigheden" te hebben begaan, waardoor „min-

geoefenden zich eene scheeve voorstelling zouden vormen" mag zelfs geen zweem blijven bestaan.

1°. Bl. 227 en 228 wordt gezegd, dat ik het laat voorkomen, als hadde Mr. Bogaers het gevoelen van wijlen den Heer Halbertsma betrekkelijk *in inne* gepoogd te staven; dat dit echter het geval niet is, en dat ik heb misgezien.

Ik antwoord: Mr. Bogaers heeft niet alleen *gepoogd*, het gevoelen van Dr. Halbertsma te staven, maar dit *werkelijk gedaan.* Het geval is dit.

Niettegenstaande Jacob Grimm in 1831 *in inne* juist heeft verklaard, ontvalt, twintig jaar later, aan Dr. Halbertsma, in een onbewaakt oogenblik, van diezelfde uitdrukking eene verklaring, die ongerijmd is en niet verdient in aanmerking genomen te worden. Zij werd met stilzwijgen voorbijgegaan door ieder, die sedert over *in inne* of zijne verwanten handelde. Niet alzoo deed Mr. Bogaers, bij wien men bl. 18 en 19 leest:

„Beschouwt men nu voorm. *in inne*, ofschoon niet aaneengeschreven, toch als één woord, als een adverbium, enz.

„Is men daarentegen van gedachte, dat *in inne* twee woorden zijn; het eerste een voorzetsel en het andere een zelfstandig naamwoord, gelijk de Heer Halbertsma aannam, die er de beteekenis van *recordatio* aan toekende; in dat geval enz."

Hier wordt de verklaring van Dr. Halbertsma niet alleen zonder afkeuring vermeld, maar zelfs voorgedragen als bestaanbaar en, nevens eene andere, de aandacht van den taalonderzoeker waardig. Zij krijgt een gezag, eenen zekeren steun, dien zij niet verdiende.

2°. Mr. Bogaers neemt het bl. 228 zeer euvel op, dat ik hem heb laten zeggen „dat door hem zelven voorbeelden van *inne* zouden kunnen worden aangevoerd". Bij eene kalme overweging zal de scherpzinnige Taalvorscher inzien, dat er geen reden was, zich zoo te ergeren. Bij hem ja, is verschil tusschen *inne* en *in inne*, het eene Neder-, het andere Hoogduitsch; bij mij niet. De voorbeelden van het eene staan bij mij in waarde volkomen gelijk met die van het andere. Sprak ik dus van *inne*, ik sloot er *in inne* bij in.

In de noot op bl. 228 geeft Mr. Bogaers het uitzicht op de

mededeeling zijner zienswijze nopens *in inne*. Die toezegging is zeker door velen, althans door mij, met genoegen vernomen. Zelfs hadde ik, in het belang van den historischen gang der zaak en dan ook vermoedelijk ter voorkoming van veel geschrijfs, wel gewenscht, dat een onderzoek aangaande *inne* en *in inne* aan de ontwikkeling van een uitsluitend nederlandsch werkwoord *herinneren* ware voorafgegaan, in stede van daarop te volgen.

AAMBORSTIG.

DEN HEERE J. BECKERING VINCKERS.

Om geen twijfel te laten, hoe ik over de etymologie van *aamborstig* denk, na uw opstel in het laatste nommer van den *Bode*, geef ik mij het genoegen hier openlijk te verklaren, dat gij, naar mijn oordeel, de zaak hebt uitgemaakt. De vroeger door mij gegeven afleiding, ik moet het guluit bekennen, had mij altijd zeer toegelachen; trouwens, gij zelf getuigt, dat ze ook u een tijdlang „boven allen twijfel verheven" scheen. Maar na uw helder en afdoend betoog is zij niet meer te verdedigen. Hoe waarschijnlijk zij ook klonk, gij hebt bewezen dat zij eene dwaling was, en elke dwaling, hoe verleidelijk ook, moeten wij terstond op zijde zetten; want de waarheid zoeken wij, en die alleen. Door eendrachtige samenwerking, door elkander in dat streven naar de waarheid in te lichten en bij te staan, zullen wij ons doel het best bereiken; en te beter, wanneer de wisseling van gevoelens wordt voorgedragen op zoo uitnemend humane wijze, als door u geschied is. Ik zeg u daar dank voor. Het berouwt mij niet gedwaald te hebben, nu die dwaling zulk eene degelijke wederlegging heeft uitgelokt. Mogen wij nog menig woord even grondig en bondig door u behandeld zien. Onze taalkunde, waarin nog zooveel te doen is, zal er wel bij varen.

M. DE VRIES.

FRAGMENT VAN EEN MNL. HELDENDICHT,

MEDEGEDEELD DOOR

FERD. VON HELLWALD.

Altijd bezig met op te sporen wat tot de nederl. letterkunde betrekking heeft en in de Keizerl. Bibliotheek alhier is berustende, ben ik er onlangs in geslaagd weêr een stuk te ontdekken, naar het schijnt, tot een vrij oud voortbrengsel der middelnederlandsche letterkunde behoorende. Helaas konde ik niet beslissen, of het al dan niet is bekend of misschien reeds afgedrukt. In het algemeen moet ik waarschuwen, dat het mij tot mijn innig leedwezen tot nog toe niet mogelijk is geweest, mij met de aloude letterkunde zoo veel bezig te houden, als ik het wel zou hebben gewenscht. Eene dwaling of althans een misgreep kan dus zeer gemakkelijk plaats hebben. In dit geval zal ik iedere terechtwijzing of onderrichting met genoegen en geduld ontvangen, en het letterkundig publiek blijven smeeken, om den goeden wil voor de daad te willen aannemen.

Het fragment van het mnl. heldendicht, dat ik hier bekend maak, wordt op vier strooken perkament gevonden, die eens tot rugstreepen eens boekdeels hebben gediend en onlangs van den band van een oud Ms. werden afgetrokken. Het blijkt aanstonds dat twee dezer strooken bij elkander passen, terwijl dit met de twee anderen zeker niet het geval is. Al de vier stukjes echter hebben eertijds een deel uitgemaakt van hetzelfde handschrift, waarva elke bladzijde met twee kolommen was beschreven.

Het schrift draagt het karakter der XIVe eeuw; het schijnt mij echter ontwijfelbaar te wezen, dat het dichtstuk zelf van een veel vroegeren tijd dagteekent. Naar de personen te oordeelen, van welke er in wordt gewag gemaakt, en waarvan men hier slechts de namen van Cornubrant, Tybaut van Arabye, Tangreit, Gherijn en Baudewijn hoeft aantehalen, zou het dichtstuk met vrij wat zekerheid in den sagenkring van Karel den Groote te plaatsen zijn. Het is echter niet mijne bedoeling om mij met gissingen te bemoeien, en dus zal ik de beslissing er over liever aan bekwameren overlaten.

Al vertoonen de 123 verzen, die het bedoelde fragment vormen, volstrekt geene achtereenvolgende reeks, waardoor het verstaan van den inhoud moeilijker wordt gemaakt, geloof ik nogtans niet dat er zeer veel tusschen de enkele versafdeelingen ontbreekt, maar dat bijkans al de 16 of eigenlijk 12 partijtjes hetzelfde onderwerp betreffen.

Als ik den inhoud wel heb verstaan, zoo is het gevonden stuk een van die dikwijls voorkomende verhalen, waarin de Christenen met de heidenen, — meestal met Sarrazenen — hebben te worstelen en eindelijk de zege behalen. Koning Tybaut van Arabië bezat gedurende zijn leven eenen „berch van goude", en naar het bezit van dezen schijnt een christelijk hertog te hebben gestreefd. Acht duizend welgewapende ridders werden uitgerust en hielpen dezen om na bloedige gevechten de Sarrazenen uit hun eigendom te drijven. Hierop ging men aan 't werk om den gouden berg te onderdelven; maar nauwelijks was men gekomen „spade diep:" of —

Ziedaar, hier breekt het fragment kort af, en wat er verder gebeurd is blijft ons voorshands onbekend tot dat een ander gunstig toeval het vervolg zal voor den dag brengen, of eenig geleerde ons zal onderrichten in welken roman deze episode hare plaats heeft.

Ondertusschen deel ik hiernevens het door mij gevonden versfragment mede, en heb er slechts bij op te merken dat, terwijl bij eenige strooken enkele letters of geheele woorden zijn weggesneden, of er gaten in 't perkament zijn, ik genoodzaakt was deze leemten volgens mijn beste weten intevullen, hetgeen ik echter door cursiefschrift meende te moeten aanduiden.

Strook I—II:

Recto. Kol. 1.

Waren hier wel X^M^ vieliaerden leden,
So soude mijn here comen ghereden,
Die es gheprijst boven allen menschen,[1]
Want hi es de preuste mensche,
Diemen nu ter tijt
Soude vinden in de werelt wijt.»
Omdat si dese tale seiden,
So sijn die vieliaerden leiden,
Ende daer naer camen ghevaren
Wel LX jongher riddaren,
Die hem voeren onderstekende
Mallijc up anderen sprekende.
In tekenessen doe ic u weten,
Datter hem dhertoghe soude vergheten....

Kol. 2.

Want met Gode was hi vercoren
Eer noit sijn moeder was geboren.
Sonder galle es hi ende sonder smette.»
Cornubrant sprac: »Bi Mamette,
Here abt, ghi prijstene zere,
Ende in wister ooc min no mere
Waer vinden te lachterne an.'
Maer, bi den voghet Tiervogan,
Ic wilt hem ware lief,
Dat icken sonder mijn grief
Spreken moeste minen kies,
Ende ic hem soude dies
Berecht doen uppenbare
Al ute ende uute wie ic ware....

Verso. Kol. 1.

*D*ie waer hi tijt met he.....
*V*an al den gonen diere riden
*N*e voerer gheen vergoud ghesmide:
*S*i voerent alle wit van *t*inne.
*G*hi sult andere chierheit bekinne,
*B*i mire wet ne twifelets niet,
*E*er ghi den hertoghe siet,
*D*en eidelen jonchere wel geboren.»
*A*ls dat die coninc began horen
*S*prac hi: »Bi Mamette, ic bems vroet;
U here es een eidel bloet,
*S*int hi onthout dustane partye.»
*D*ie coninc Tybaut van Arabye,
*D*iewelke den berech van goude
*I*n sijn lijf hadde in sire ghewoude.......

Kol. 2.

VIII ^M.^ ridders ghewapent wel.
Elc heift bescreden een ors snel,
Het es werd wel C pont.
Ende um der selver stont
So es die scare leiden,
Ende die derde cam ghereiden.
Doe wonderets den coninc mere,
Want waren dene ghetoomt sere,
Dese waren ghetoomt meer.
Doe sprac hi ten abt geheer:
»Dat u Mamet lonen moete,
Salic den hertoghe nu ghemoeten?»
»Rechte waerheit in warer dync
Sal ic u segghen, here conync».......

Strook III.

Recto. Kol 1.

»God hebs danc,» sprac hi doe,
»Ghi hebbet becocheit (?), al brochtyc toe,
Ghi ne sullets niet ontgaen.»
Om desen vanc verstaen
Sloughen toe al die payen.
Een camer uut al dien,
Dwers slaende up die heide
Up den koenen Tangreide,
Die hem.................

Kol. 2.

Gherijn dede uut ghereisen.
Si ne warens niet gheneisen
Ende ons Heren ghenaden goed.
Bede water ende bloet
Zweetten die andere van pine,
Ende die andere kerstinen
Waren up II waghenen bi namen,
Up elken XI tesamen.
Dies hadden *sine* de *siem* (?).....

Verso. Kol. 1.

Ende ran voort tier ure
Den goeden alsberch dure;
Maer God wildene voorsien.
Tspere van den payen
Dede onse Here tier tyde
Bryemonde gaen an de side,

---

[1]) Hs. menchen.

Datter die helt namecont
Bi b*leef* Goddanc onghewont.
Ma....... stak als die...... en.
Kol. 2.
Ende daer naer verhiet hijt weder.
Den gonen, diere lach ter neder,
Slouch hi so, dies ghelooft,
Dat hem spranc van den buke thooft.
Payenen saghen up hem als doren.
Hi cloveder toten oren
Te voet staende IIII of vive.
Daer na spranc hi met coenen live....
Strook IV.
Recto. Kol. 1.
Daer maecte in die bataelie,
So datter menech speelde ter faelie,
Die wel waende hebben verwonnen.
Tghetal soudic u niet connen
Wel ghenomen, dat[1] men zien
Daer sterven mochte der payen.
Men slouchse bi hopen doot;
*D*aer mochtemen sien ghecarem groot.....
Kol. 2.
Ende slouch slaghen uutghel*es*en,
N*eg*heen payen mochte ghe*nes*en
Van der ontseggheliker moort.
Men dreefse voort ende voort,
So dat sire bleven, al hadder mee*r*
Ghewesen, si quamen an por*t*... de se*e*..
Al die men de met groten sl... (?)
Ale die van an.......... (?)
Verso. Kol. I.
Wel ant verslaghen ende in de grachten
Van Aken, datter hare crachten
Van jamere vele verloren,
Ende vielen neder, so ghi moghet horen.
Langhe mochte men hier of tellen;
Die stoute kerstine ghesellen
Jagheden slaende die Sarr*asine*......
Kol 2.
Ende En...aes met Baudewijn
Ende alle dandere die met hem sijn.
Alreande volc, als ic verstont,
Waren mede comen, doe ic u cont.
Dies dede mense nu te werke:
In den berech dalf men sterke
Fondement te soukene, in liege u niet:
Mer eer si camen spade diep,
....

[1]) Hs. daer.

Weenen, April 1870.

WOORDREGISTER.

Oud-, Middel-, Nieuw-nederlandsch.

Gothisch.

Oudhoogduitsch.

Middelhoogduitsch.

Nieuwhoog- en Nederduitsch.

Friesch.

Angelsaksisch.

Engelsch.

Italiaansch.

Spaansch.

Portugeesch.

Grieksch.

Sanskrit.

Baskisch.

